

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ
ЧИРЧИҚ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

Я.Х. Ғаффоров

ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР ҲАМКОРЛИГИ

Ўқув қўлланма

I-қисм

ТОШКЕНТ
«ISHONCHLI HAMKOR»
2021

УДК 327(075.8)

КБК 66.4я73

F 29

Тузувчи:

т.ф.н.доц. Гаффоров Я.Х.

Такризчилар:

т.ф.д. Гуломов Х.Ғ.

т.ф.н. доц. Холлиев А.

т.ф.н.доц. Алимова Р.

Маъсул муҳаррир:

т.ф.н.доц. Ўроқов Д.

Мазкур ўқув қўлланма икки қисмдан иборат бўлиб, унинг 1-қисмида ҳозирги замон алоқаларида халқаро ташкилотлар ва давлатлараро ҳамкорлик йўллари ёритилган. Жумладан ўқув қўлланмада интеграция шароитида дунё ҳамжамиятининг шаклланиши тарихи ва унинг мамлакатлараро ҳамкорликка таъсири, минтақавий ҳамкорликни таъминлашда халқаро ташкилотлар фаолияти, шунингдек, ҳозирги босқичда халқаро ташкилотлар ва мамлакатлараро ҳамкорликнинг вазифалари ҳамда унга амал қилиш йўллари кўрсатишга ҳаракат қилинган.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 6 октябрдаги 522-сонли буйруғига асосан ўқув қўлланма сифатида нашр этишга рухсат берилган.

ISBN 978-9943-7444-1-7

КИРИШ

Маълумки халқаро ташкилотлар ва давлатлараро ҳамкорликнинг ривожланиши, халқаро ҳуқуқ тартиботини таъминлаш, инсониятни ҳаётий аҳамиятга молик манфаатларини ҳар тамонлама муҳофаза қилиш халқаро тинчлик ва хавфсизликни турли дахшатли таҳдидлардан асраб қолиш халқаро ҳуқуқ соҳаси олдида турган долзарб вазифалардан биридир. Бугунги кундаги халқаро террорчилик ва экстремизм, тажавузкор миллатчилик, сепаратизм, наркобизнес одам савдоси, шунингдек коллектив хавфсизликнинг универсал ва минтақавий асосларга буткул зид равишда амалга оширилаётган агрессив ҳаракатларга барҳам бериш вазифаларининг ҳал этилиши барча давлатларнинг уларга қарши курашда бирлаштириш самарадорлигига, халқаро ҳамкорлик масалаларига ҳам бевосита боғлиқдир. Ҳозирги замон алоқаларида халқаро ташкилотлар ҳамкорликнинг шаклларида бири сифатида муҳим рол ўйнайди. Халқаро ташкилотлар тизимининг мураккаблашиб бориши ва ваколатларининг кенгайтирилиши табиий тус олмоқда. ХХІ аср бошида фаолият кўрсатаётган халқаро ташкилотларининг сони 4 мингдан ортиқ бўлиб, 300 таси ҳукуматлараро ташкилотлардир. Улар ўртасидаги алоқалар ва олиб борилаётган ҳамкорлик ташкилотлар тизими ҳақида гапиришга имкон беради. “Халқаро ташкилотлар” атамаси одатда давлатлараро ва ноҳукумат ташкилотларга нисбатан қўлланилади. Давлатлараро ташкилот учун қуйидаги белгилар характерлидир:

Биринчидан, давлатларнинг аъзолиги;

Иккинчидан, халқаро таъсис шартномасининг мавжудлиги;

Учинчидан, доимий органларнинг мавжудлиги;

Тўртинчидан, давлатлар суверенитетининг ҳурмат қилиниши.

Халқаро ташкилотлар ҳуқуқнинг субъектлари ҳисобланадилар. Аъзоларининг таркибига кўра халқаро ҳукуматлараро ташкилотлар: Биринчи, универсал, барча давлатлар иштирок этишлари учун очиқ ташкилотлар (масалан БМТ ва унинг иқтисослаштирилган ташкилотлари); Иккинчи, минтақавий, маълум минтақада жойлашган давлатларгина аъзо бўлишлари мумкин ташкилотлар (Европа кенгаши, Африка бирлиги ташкилоти) га бўлинади.

Давлатлараро ташкилотлар умумий ва махсус ваколатли ташкилотларга бўлинади. Умумий ваколатли ташкилотлар фаолияти аъзо давлатлар ўртасидаги алоқаларининг ҳамма (сиёсий иқтисодий, ижтимоий, маданий ва бошқа) соҳаларига тегишли бўлади.

Халқаро ташкилотлар давлатлараро дипломатик алоқаларга кириша оладилар. Уларда давлатлар вакиллари аккредитация қилинишлари мумкин ёки ташкилотлар давлатларда ваколатхоналари (БМТ ахборот марказлари)ни очишлари, ўзаро вакиллар алмашиши мумкин. Масалан, 1993-йилда Ўзбекистон Республикаси давлати ва БМТ ўртасида иқтисодий ўсишнинг муҳим муаммоларининг ҳал этишга кўмаклашиш ижтимоий соҳанинг илдамлашишига кўмаклашиш аҳоли турмуш тарзини яхшилаш мақсадларини кўзлаб БМТ нинг органлари, фондлари ва дастурларини бирлаштирувчи қўшма ваколатхона тузиш ҳақида битим имзоланган.¹

Бугунги кунда дунё мамлакатлари кўплаб нуфузли халқаро ташкилотлар билан яқин ҳамкорликни амалга оширмоқда. Бундай халқаро ташкилотлар орасида БМТ, ЕХХТ, ЕИ, ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ, ЕИХ, ШХТ ва бошқалар бор ушбу ҳамкорликлар биринчи навбатда кўплаб халқаро сиёсий муаммоларини ҳамжиҳатликда ечиш имкониятини, жумладан мамлакатдаги ва умуман минтақадаги ҳавфсизлик ва барқарорликни тامينлаш учун муҳим аҳамиятга эга бундан ташқари бир қатор бошқа муаммолар мавжудки, уларни ҳал этиш учун албатта халқаро ва давлатлараро икки томонлама муносабатлар ва ҳамкорликлар тақазо этилади. Жумладан Осиё ва Европа мамлакатлари билан савдо иқтисодий муносабатларни кенгайтириш давлатлараро нефт қувурларини ўтказиш халқаро автомобил ва темир йўл магистралларини куриш, Ўзбекистоннинг Осиё мамлакатлари бозорига кам молиявий ҳаражат эвазига чиқиш имкониятини берувчи коммуникацион тармоқларини яратиш бундай муаммолар сирасига киради.²

Асримиз бошларидан бошлаб халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик муносабатларига алоҳида аҳамият бериб келинмоқда. Мазкур ҳамкорликлар ҳўжалик юритувчи субъектлар томо-

¹ А.Саидов. Халқаро ҳуқуқ. Т. “Адолат” 2001 йил, 164-166 бетлар.

² А.Қирғизбоев. Ўзбекистон Республикасининг Осиё мамлакатлари билан халқаро ҳамкорлиги. Т. Фан., 2004 йил, 93-бет

нидан тенглик асосида ҳар бир давлатларнинг миллий манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ташқи олам билан алоқа ўрнатишни ривожлантиришда ҳалқаро валюта, молия, механизмидан фойдаланиш, шунингдек ҳалқаро институтлар томонидан жамиятнинг барча соҳаларининг ислоҳ қилиш ҳамда бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида молиявий, техникавий, ва консултив ёрдам олиш учун ниҳоятда зарур. Ҳалқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик айниқса ҳалқаро терроризм, диний экстремизм, сепаратизм, ҳамда наркобизнесга қарши биргаликда кураш олиб бориш шунингдек айрим минтақаларни ядровий куруллардан ҳоли зона деб эълон қилиш муаммосини ҳал этиш учун жуда зарур. Бугунги кунда ҳалқаро ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорликни хавфсизликни таъминлаш жамият ҳаётида юз бераётган ислохатларни янада чуқурлаштириш бўйича давлатлараро жиддий ишлар амалга оширилмоқда. Бу ишлар жаҳон ҳамжамятига интеграциялашувининг муҳим шартларидан бири асосий омили сифатида баҳоланмоқда. Ҳалқаро ташкилотлар ва давлатлараро ҳар томонлама ҳамкорликларни тарихийлик жиҳатидан ўрганиш бугунги кун ва келажагимиз ёшлари учун ғоят муҳимдир. Ҳозирги вазиятда интеграцион жараёнлар ҳалқаро ташкилотлар билан алоқаларда тобора бошқача аҳамият касб этмоқда. Катта ёки кичиклигидан қатъий назар барча мамлакатларнинг ўзаро манфаатдорлик асосидаги ҳамкорлигининг умумдемократик асослари тан олинмоқда. “Ўзбекистон бугунги кунда жаҳон ҳамжамяти билан яқин ҳамкорлик қилишга жуда катта аҳамият бермоқда. Биз дунё аҳли мамлакатимизни яқиндан билишини, ҳалқимизнинг бой тарихи ва маданиятини ўз кўзи билан кўришини истаймиз. Бу борада туризм имкониятлари муҳим рол ўйнайди.” деб таъкидлади Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев.¹ Бундай ҳамкорлик ҳеч бир мамлакатнинг манфаатларини камситмайди. Ҳалқаро ташкилотлар ва давлатлараро ҳамкорлик масаласи илгари собиқ мамурий бўй-руқбозликка асосланган тоталитар тузум даврида шу қадар чеклаб қўйилган эдики, бундай шароитда бошқа мамлакатлар билан, айниқса ҳалқаро ташкилотлар билан мустақил равишда алоқалар

¹ Ш.Мирзиёев. Нияти улў ҳалқнинг иши ҳам улў, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. Т. “Ўзбекистон”, 3-жилд, 345-346 бетлар.

ўрнатиш хусусида гапириш ҳам мумкин эмас эди. Фақат XX аср охирига келиб яъни, миллий мустақиллик қўлга киритилгандан кейингина дунёнинг жуда кўп давлатлари жумладан Ўзбекистон учун ҳам турли давлатлар, турли халқаро ташкилотлар билан ўзаро иқтисодий-маданий ва сиёсий алоқалар ўрнатиш имконияти пайдо бўлди. Бундай ҳамкорликдан мақсад эндиликда тасодикий узук-юлуқ равишда эмас, балки доимий ҳамда ҳаётнинг барча сахаларини қамраб олувчи кенг миқёсли алоқалар тарзида амалга оширилмоқда. Ушбу ўқув қўлланманинг мақсад ва вазифаси дунё ҳамжамиятига кирувчи давлатлар ва халқаро ташкилотларнинг ҳар томонлама ўзаро ҳамкорлик алоқаларини ўрганишдан иборатдир. Чунки бу халқаро ташкилотларнинг тинчлик ва ҳавфсизликни таминлашдаги ижтимоий-иқтисодий, маданий, инсон ҳуқуқлари билан муаммоларини ҳал этишда аҳамияти каттадир. Шунинг учун ҳам бу халқаро ташкилотлар ва давлатлараро ҳамкорликда амалга оширилаётган самарали ишларнинг ва ютуқларни ўрганиш асосий вазифамиздир.

Халқаро ташкилотлар ва давлатлараро ҳамкорлик самародарлигини ошириш муаммолари кўпгина хорижлик олимлар ва Ўзбекистонлик мутахассис олимлар эътиборини ҳамиша жалб этиб келган. Айниқса мустақиллик йилларида мамлакатимизнинг халқаро ташкилотлар ва дунё давлатлари билан ўзаро иқтисодий-маданий ва сиёсий ҳамкорликлари кўплаб олимларимиз ва шу соҳа билан қизиқувчилар томонидан ўрганилиб келинган.

Дунё ҳамжамиятида халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик тарихини ўрганиш алоҳида бир тарихий аҳамиятга эгадир. Бугунги кунда кўпгина муаллифлар томонидан халқаро ташкилотлар ва давлатлараро ҳамкорликлар муносабатлари иқтисодий-маданий ва сиёсий жиҳатдан ҳар томонлама ёритишга ҳаракат қилинмоқда. Мазкур ўқув қўлланмада ҳам халқаро ташкилотлар ҳамкорлиги алоқаларини ўрганишга кенг ўрин берилган.

I БОБ.

ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР ВА ДАВЛАТЛАРАРО ХАМКОРЛИКНИНГ БОШЛАНИШИ

1. Интеграция жараёнлари ва мамлакатлараро ҳамкорлик имкониятлари.

Маълумки, дунёда глобал ва минтақавий ўзгаришлар содир бўлаётган бугунги мураккаб бир шароитда мамлакатлараро мавқеини сақлаб қолиш ва келажак тараққиётини таъминлаш ягона минтақавий интеграциялашув асосида ҳал этилиши мумкин.

XX асрнинг 90 йилларида дунёда “совуқ уруш” хавфи барҳам топган бўлиб, биполяр мафкуравий кураш ўрнида кўп қутбли дунёнинг вужудга келиши, собиқ Иттифок ўрнида миллий мустақил давлатларнинг шаклланиши, уларда тарихан изчил тараққиётнинг қайта тикланиши ва ривожланган давлатлар сингари бозор муносабатларига асосланган демократик жамият куриш, ислохотларининг изчилликда амалга оширилиши табиий равишда минтақада жойлашган давлатлар ўртасида тенгликка асосланаган яъни минтақавий муносабатларни шаклланиши жараёнида ички ва ташқи омиллар таъсирида юзага келаётган турли дунёвий характердаги муаммоларнинг пайдо бўлиши, унинг ечимида минтақавий интеграция ҳаётини зарурият эканлиги масаланинг долзарблигидан далолат беради. Хусусан, дунё мамлакатларнинг ҳозирга глобаллашуви ва минтақавийликка интилаётган бир шароитда мавжуд муаммоларни цивилизацион йўллар билан ҳал этиш, кескинлигини юмшатиш орқали интеграцион жараёнлар учун барқарор ҳукуқий, институционал муносабатларни ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади. Бу борада Ўзбекистон геосиёсий потенциалидан келиб чиққан ҳолда, унинг минтақавий интеграциялашуви жараёнидаги мавқеини таҳлил қилиш ва ўрганиш, минтақада эркин иқтисодий ҳудуд ташкил этиш ва мамлакат экономикасини ҳар томонлама ҳудудий жиҳатидан тадқиқ этишни интенсив тараққиёт йўлига тўлалигига ўтказиш, минтақавий интеграциялашувининг асосий йўналиши ва мезонларини аниқлаш ҳамда уни жадал суратларда амалга ошириш

омилларини илмий асослашга уриниш ўқув қўлланманинг муҳим томонларидан биридир. Шунингдек, Европа Иттифоқи ва бошқа турли шаклдаги интеграцион бирлашмалар тарихий тажрибасидан унумли фойдаланиш, халқаро ташкилотлар ёрдамида минтақада сиёсий ва иқтисодий муҳитга эришиш мақсадида минтақавийликдан глобаллашув сари бориш заруриятини концептуал асослаш, бугунги жаҳон тараққиёти муҳим тенденцияларидан бири бўлган интеграциялашув жараёни билан ҳамоҳанг эканлиги билан диққатга сазовордир.¹

Халқаро тажриба шуни кўрсатадики, мамлакатлараро интеграция жуда мураккаб ижтимоий сиёсий жараён ҳисобланади. Унда иштирок этадиган давлатлар умумий манфаатлар тизимини яратиш орқали халқ ҳўжаликларининг уйғунлашуви ва жаҳон бозорида рақобатбардошликка эришиши мумкин.

Интеграция тушунчасини илмий-методик жиҳатидан таҳлил қилингандагина унинг асл моҳиятини англаб етиш мумкин бўлади. Интеграция назарияси-халқаро муносабатлар фанининг ажралмас қисми сифатида маълум минтакалардаги интеграцион жараёнлар тўғрисида илмий мулоҳаза юритишда ва уларнинг амалий моҳиятини кенг ёритишда муҳим аҳамият касб этади.

Инсоният тарихининг деярли бирча давларида мамлакатлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар аксарият ҳолларда мажбурлаш тенгсизлик ҳамда куч ишлатиш тамойилларига асосланган. Гуго Гроций бир пайтлар: адолат кучга боғлиқ, ҳуқуқ эса агар унинг ортида куч турмаса, ўзини намоён қила олмайди, деб ёзган эди.² Наполеон эса кучли бўлишдан ўзга сир-асрор йўқ, дея таъкидлаган эди.³ Агар инсоният тарихига назар ташлайдиган бўлсак, бу тарих маданият ва цивилизациялар эришган ютуқларини барбод қилувчи, бутун-бутун мамлакатлар ва халқларни йўқ қилиб юрувчи қирғин-барот урушлардан иборат эканлигига шохид бўламиз. Масалан, сўнгги 5,5 минг йил давомида Ер қуրрасида атиги 300 йилгина урушларсиз, осойишта ҳаёт кечганлиги, қолган давр мобайнида эса 15 минг маротабадан кўпроқ турли даражадаги урушлар содир бўл-

¹ Ч.Кўчаров. Марказий Осиёнинг минтақавий интеграцион жараёни муаммолари. Т.Фан, 2008 йил, 56-57 бетлар.

² Гроций Г. О праве войны и мира. СПб., 1900. С.12.

³ Манфред А.З. Наполеон Бонапарт. М. 1986, С.535.

ганлиги маълум. Ушбу урушлар биргина Европанинг ўзида XVII асрда 3 миллион, XVIII асрда 5 миллиондан ортиқ, XIX асрда 6 миллион, XX асрда эса 70 миллиондан ортиқ кишининг ёстиғини куритган. Бироқ, ҳали-ҳануз уларга барҳам берилди, деб айта олмаимиз. Ҳозирги кунда ҳам дунёнинг турли бурчакларида кўплаб кишиларнинг қурбон бўлишига сабаб бўлаётган турли урушлар, ҳарбий тўқнашувлар ва можаролар содир бўлмоқда. Баъзан кишига дунёда одамзод бор экан, вужудга келаётган можароларни урушлар йўли билан ҳал этишдек бемани тажриба ҳеч қачон тугамайдигандек туюлади. Нидерландиялик таниқли маданият тарихчиси Йохан Хейзинганинг ёзишича, XX асрда бу парадигма, ўзининг илмий ва сиёсий баҳоналарни ҳам топади: “Давлат давлатга бўри: бу энди, қадимги “*homo hominolupus*” (“одам одамга бўри”) деган тушқунлик кайфиятидаги шунчаки оху фарёд эмас, балки илмий тезис ва сиёсий идеалдир!”¹

Ҳозирги ҳаёт тажрибаси шуни яққол кўрсатмоқдаки, у ёки бу мамлакат ёки халққа қарши куч ишлатиш, орадан низо чиқариш ўзгаларга тажовуз қилиб ҳеч бир мамлакат ва халқ умуман жаҳон ҳамжамияти тараққиётга эришиши мумкин эмас. Ҳозирги дунёда истиқболли сиёсий муносабатларни куч ишлатиш йўли билан ўрнатиб бўлмаслиги тобора равшан бўлиб бормоқда. Шу сабабли эндиликда сиёсат ўз таркибига инсонпарварлик ва ахлоқийлик тушунчаларини ҳам қамраб олмоқда.²

Мамлакатлар ўртасидаги муносабатлар “Совуқ уруш” йилларида бўлган каби кучлар мувозанатига эмас балки умуминсоний манфаатларини тан олган ҳолда миллий манфаатларини инобатга олувчи манфаатлар келишувлар мувозанатига асосланмоғи лозим, ўз манфаатларини катта ёки кичик бўлишидан қатий назар ўзга мамлакатлар ва халқлар ҳисобига қондиришга интилиш муқаррар равишда тузатиб бўлмас салбий оқибатларга қуролли тўқнашувларга олиб келади. Бинобарин манфаатлар мувозанати тобора интеграллик касб этиб бормоқда. Иккинчи жаҳон урушининг тугаши ва БМТнинг тузилиши билан пайдо бўлган халқаро ҳам-

¹ Хейзинга Й. *Homo ludens*. В тени завтрашнего дня. М., 1992г. С.318.

² Семплер Ж. Выход из насилия: глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. М. 1990г. С.84.

жамиятдан фарқли ўлароқ, дунё ҳамжамияти кучлар мувозанати ва халқаро мувозанатлар иштирокчилари ўртасидаги “Нолли суммадаги уй” тамоилига асосланган ўзаро муносабатлар билан эмас балки турли туман унсурларни ягона ва яхлит шаклга келтирувчи манфаатлар мувозанати билан характерланади.¹ Агар дунё ҳамжамияти мамлакатлари манфаатларининг мувозанатини шакллантиришга обектив равишда олиб боровчи умуминсоний эҳтиёжларини аниқлаш лозим бўлса бизнинг назаримизда улар қуйидагилардан иборат бўлади:

Биринчидан, барча мамлакатлар манфаатларига дахлдор бўлган инсониятнинг яшаб қолиш эҳтиёжи билан боғлиқ манфаатлар. Ер юзидаги барча тирик жонзодларни ҳалокатга маҳкум қилувчи ядро уруши экологик инқирознинг олдини олишга йўналтирилган барча мамлакатлардаги кучларни бирлаштириши бугунги куннинг асосий талабидир.

Иккинчидан, миллатидан қайси ҳудудда истиқомат қилишидан мафкуравий ва диний этиқодидан қатъий назар одамзод *homo sapiens*-вакилига нормал ҳаёт кечириш учун барча шарт-шароитларни яратиш зарурияти. Бунинг энг тўғри йўли умуминсоний маданият намуналарини ҳар томонлама ривожлантириш ва тўплаш, умуминсоний ахлоқ қоидаларини ҳамма жойда ўрнатиш ва унга амал қилишни жорий этишдан иборатдир. Ҳар бир инсон шуни яхши англаб олмоғи керакки ҳеч бир халқ ўзини дунё ҳамжамияти маданиятидан Хитой девори билан ўраб олган ҳолда ёки уни ҳисобга олмасдан ўз маданиятини ривожлантириш мумкин эмас.

Учинчидан, барча мамлакатлар ва минтақаларни ўраб оловчи ҳозирги замон илмий-техника инқилоби базасида янги иқтисодий тартибни ўрнатиш. Ана шу асосида ҳўжалик фаолияти натижалари билан изчил равишда ўзаро алмашинув, имтиёзли кредитлар бериш мутахассислар илмий тадқиқот натижалари ва ишланмалар билан амалий ёрдам кўрсатиш.²

Буларнинг барчаси бугунги кунда янги мингйиллик бошларида бирор мамлакат ўз ҳолига халқаро муаммоларни балки ўзига алоқа-

¹ Гладков В.П. Международное общество: утопия или реальная перспектива. журнал “Международная экономика и международные отношения” М. 1989 год.

² А.Қирғизбоев. Ўзбекистон Республикасининг Осиё мамлакатлари билан халқаро ҳамкорлиги. Т. Фан. 2004 йил, 23-24 бетлар.

дор муаммоларни ҳам ҳал эта олмаслидан далолат беради.

Шунинг учун ҳам барча мамлакатлар уларнинг ҳукуматлари ва етакчилари биринчи навбатда ушбу омилларни тушунишлари ва ХХІ аср талабларига жавоб бера оладиган ривожланган халқаро муносабатларини ўрнатиш учун барча сиёсий саъйи-ҳаракатларни кўрмоқликлари зарур. Бугунги кунда айрим минтақа ва мамлакатларнинг миллий биқик хўжалик юритиш тизимини синдиришга, меҳнатнинг халқаро тақсимланиши ва мамлакатларнинг ҳар томонлама ўзаро боғлиқлигига олиб келувчи йирик саноат ишлаб чиқариши билан боғлиқ равишда дунёда юз бераётган интеграцион жараёнлар давлатлар, мамлакатлар ва халқлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг асосини ташкил қилади.

Бошқача қилиб айтганда, ҳар томонлама саноатлашув ва йирик ишлаб чиқаришнинг вужудга келиши эртами кечми, муқаррар равишда мамлакат ичкарисидаги майда, ўзига хос ишлаб чиқариш тузилмаларининг парчаланишига олиб келади. Йирик ишлаб чиқариш тузилмаларининг пайдо бўлиши, уларнинг миллий давлат ишлаб чиқариш чегараларидан чиқиши, шунингдек, аста-секинлик билан ягона умумжаҳон бозорининг шаклланиши, меҳнатнинг халқаро тақсимланиши ва шу асосида турли мамлакатларнинг ҳамкорлик қилишларини таъминлайди. Ушбу ҳолат “Мажбурий” зарурат йўли билан ўзига йўл очиб бораётган объектив жараёндир.

Ҳозирги шароитда ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиши ўзига хос қиёфа касб этади. Энди уларнинг фаолият юритиши ва тақомиллаштирилиши айрим бир мамлакатнинг ички имкониятларидан фойдаланишга асосланиб қолмай, балки халқаро омилларга ҳам таяниши керак бўлади. Кўплаб корхоналарнинг ишлаб чиқариш жараёнлари биргина мамлакат доираси билан чекланиб қолмасдан, унинг чегарасидан ташқари ҳам чиқади. Интеграцион жараёнлар кечаётган бир шароитда фаолият юритиш, ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш ва тақомиллаштириш бошқа мамлакатларнинг материалларини, хом-ашёларини, ресурсларини, харид бозорларини, замонавий технологияларини ҳам жалб қилишни тақазо этади. Бу эса ўз навбатида мамлакатларнинг бир-бири билан боғлиқ тарздаги алоқаларга киришишига олиб келади. Улар энди инвестициялар, қўшма корхоналар, халқаро банклар ташкил этиш, ўзаро савдо-сотик қилиш, хўжалик ривожланишини икки томонлама манфаат-

ларга мослаштириш борасида ҳамкорлик қилиб, мувоффақиятли равишда тараққий этишлари мумкин бўлади. Шунингдек бу ҳолат мамлакат ичкарасида иқтисодиётнинг тизимларини қайта қуришга олиб келади. Унинг жадаллик билан ривожланишига, хом-ашё ресурсларидан омилкорлик билан фойдаланишга аҳоли фаровонлик даражасининг ошишига, ишлаб чиқаришнинг ривожланишига ҳамда уни фақат ички эҳтиёжларигагина эмас, балки ташқи бозорга йўналтирилишига ҳам кўмаклашади.

Агар интеграцион жараёнларга сиёсий нуқтаи-назаридан ёндашидиган бўлсак, унда халқаро муносабатларда албатта сиёсий низолар чиқиши шубҳасиз. Сўнгги йилларда мамлакатлар ўртасидаги муносабатлар тенг ҳуқуқлилиқ ва кўнгиллилиқ асосида куч таъсирисиз, миллий давлат манфаатларига дахл солмаслик, ички ишларга аралашмаслик, мустақиллигига ва давлат суверенитетига тажовуз қилмаслик асосида барпо этилмоқда. Мамлакатлар ўртасида куч ишлатиш йўли билан, бир мамлакатнинг иккинчисини ўзига бўйсундириш, тенгсизликка, кучли давлат манфаатларинигина кўзлаб ўрнатиладиган алоқалар даври аллақочон ўтиб кетди. Таниқли тарихчи олим Г.Дилигенский ёзганидек: “Бой мамлакатлар ва қашшоқ мамлакатлар ўртасидаги айнан ана шу қарама-қаршилиқ глобал цивилизациянинг яхлитлигига асосий хавфни туғдиради ва уни ҳал этмай туриб, цивилизациянинг илгарилашувига эришиб бўлмайди”.¹

Ҳамкорлик жараёнида кучларни бирлаштириш, у ёки бу сиёсий қарорларни қабул қилишда муайян давлат санкциялар асосида ҳамкорликдаги ҳаракатларини расмийлаштириш орқали амалга оширилади. Бу аввало, давлат (божхона) тўсиқларини бартараф этиш, хорижий сармояларни жалб қилиш, инвесторлар, қўшма корхоналар фаолияти учун қулай шарт-шароитлар яратиш ва хоказолардан иборатдар. Бу ерда гап, охири-оқибат ишлаб чиқариш тузилмаларини қайта қуриш, табиий ресурслардан самарали ва ўзаро манфаатдорлик асосида фойдаланиш имконини берувчи, капитал маблағлардан фойдаланиш шароитларини яхшиловчи, бозор муносабатларининг устувор жиҳатларини намоён этувчи жамият ҳаёти-ни демократлаштирувчи, шу асосда ишлаб чиқариш кучларининг

¹ Дилигенский Г.Г. “Конец истории” или смена цивилизаций? Журн. “Вопросы философии”. 1991г. С30.

жадаллик билан ривожланишига, мамлакатлар ўртасидаги ўзаро муносабатларда умумдемократик тамойилларнинг қарор топишига ёрдам берувчи сиёсий ва иқтисодий шарт-шароитлар яратиш хусусида бормокда.

Мамлакатларнинг сиёсий соҳаларидаги интеграцияси ҳақида гап борар экан, яна бир объектив ҳолатни ҳам унутмаслигимиз лозим. Бу мамлакатларнинг, хусусан Осиё минтақасининг хавфсизлигини ва сиёсий барқарорлигини таъминлашдан иборат. Хавфсизлик дейилганда, сиёсий, харбий, иқтисодий, экологик ва ижтимоий хавфсизликни тушунмоқ керак. Бу соҳадаги ҳамкорлик барча мамлакатларнинг қайси мафкурага амал қилишидан қатъи назар, бағрикенглик, фикрлар хилма-хиллиги асосига қурилиши лозим. Бир пайдан қолган доғмалар, ҳар бир кўшнида ўз душманини кўриш одати бугунги кунда мамлакатлараро муносабатларни ўрнатишга имкон бермайди.

Интеграциялашув жараёнларида ва давлатлараро муносабатларни демократлаштиришга асосланган янги дунёвий тартибларнинг ўрнатилишида халқаро институтлар ҳамда ташкилотлар катта аҳамият касб этади. Улар орасида, аввало, таркибида суверен давлатлар ваколатларининг бир қисмини давлатларнинг бошқарувчи идораларга олиб бериш амаллари юз берадиган институтларни алоҳида таъкидлаш керак бўлади. Бундан ташқари халқаро муносабатлардаги нодавлат ижрочиларининг сони ва аҳамияти тобора ошиб бормокда. П.А.Цыганков таъкидлаб ўтганидек “Бизнинг давримиз давлат миллатлар суверенитетига асосланган халқаро тартиблардан институтлар томонидан тартибга солинадиган дунёвий тартибга ўтиш давридир. Мазкур институтларнинг қонуний ҳуқуқлари халқаро муносабатларининг барча иштирокчилари суверенитетининг доимий равишда ошиб борувчи ва ихтиёрий равишда узоқлашиб бориладиган улушидан ташкил топади”.¹

Дунёдаги интеграциялашуви жараёнлари ягона ва яхлит дунёни шакллантириш, мамлакатлараро ҳамкорликка объектив тарзда таъсир кўрсатади. Бундай ҳамкорликни талаб қилинишини унутмаслик керак.

¹ Цыганков П.А. Международные порядки: Между прошлым и будущим. журн. “Социально-политические науки”, 1991г, С32.

Биринчидан, мамлакатлар ўртасидаги ҳамкорликни ҳар бир мамлакатда амалга ошириладиган барқарор ва доимий равишда илгарилаб, боровчи иқтисодий ва маданий тараққиётсиз, бозор муносабатларини ўрнатмасдан, импорт ўрнини босувчи ва экспорт учун ҳам мўлжалланиши мумкин бўлган ишлаб чиқаришни йўлга қўймасдан амалга ошириш мумкин эмас. Бунинг учун ҳар бир мамлакат иқтисодиётини мустаҳкамлаш, миллий мустақиллик ва давлат суверенитетини кучайтириш, миллий онг ва миллий маданиятни ривожлантириш керак бўлади. Фақат шу йўл билангина тенг ҳуқуқли ҳамкорликни таъминлаш, бошқа мамлакат таъсирига тушиб қолмаслик мумкин.

Иккинчидан, сўнгги йиллардаги ҳалқаро муносабатлар тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, мамлакатларнинг интеграциялашув жараёнидаги ҳамкорликлари учун ҳар бир мамлакатда сиёсий барқарорлик ва фуқаролар ўртасидаги тотувлик ўта зарурдир. Маълумки, бирор мамлакат ўз сармоясининг яхши самара беришга ишонмса, иккинчи бир давлатга сарфламайди.

Учинчидан, ўзаро ҳамкорлик маълум қонуниятлар асосида ривож топади алоҳида олинган бирон-бир давлат тузилмаси доирасида мавжуд қонуниятларидан фарқ қилади. Уларни маълум маънода ҳамкорлик доирасига уюшган давлатларнинг ривожланиши қонуниятлари деб ҳам аташ мумкин. Бироқ, бу қонуниятларни муайян давлатларнинг ички қонуниятлари билан аралаштирмаслик керак. Шунинг учун ҳам у ёки бу мамлакат ички ривожланиш қонуниятларини ҳамкорликдаги бошқа барча давлатларга татбиқ қилиш ёки сингдиришга уриниш нотўғри ва мутлақо ноқонуний бўлур эди.

Тўртинчидан, ҳамкорликка аъзо бўлиш, ички вазифаларни ҳал этиш учун ишлаб чиқариш кучларидан ҳамкорликда фойдаланишга алоқадор қандайдир умумий манфаатларнинг мавжудлиги сабаб бўлмоғи керак. Бу умумий манфаатларнинг манбаи шундаки, баъзи мамлакатлар, айниқса, кам ривожланган давлатлар, обектив сабабларга кўра тараққиётдан орқада қолиб, ўз кучлари билан ишлаб чиқариш даражаларини замонавий дунё меъёрлари даражасига олиб чиқа олмайдилар. Бунинг учун улар ривожланган мамлакатлар билан ҳамкорлик қилишлари, уларнинг маблағларидан, технологияларидан, илмий-техник ютуқларидан фойдаланишлари зарур.

Мамлакатларнинг ўзаро интеграция жараёнларига интилишла-

рини ҳам айнан ана шу сабаблар билан изоҳлаш мумкин. Зеро, ўз имкониятларини бирлаштириш орқалигина иқтисодиёт ва маданият соҳасидаги ривожлантиришни жадаллаштириш дунё ҳамжамиятига кириб бориш, бирикиш учун қулай шароитлари таъминлаш мумкин бўлади.

Бугунги ҳаётимиз қарор топиб бораётган турмуш тарзи шунини кўрсатмоқдаки, жаҳондаги интеграциялашув жараёнлари кенг қулоқ ёзиб бораётган бир шароитда мамлакатлар ўртасидаги сиёсий иқтисодий ҳамда маданий ҳамкорлик, ҳамжихатлилиқ муҳим заруриятга айланди. Бу муносабатлар, аввало, умумий манфаатларини англаш, миллий ўзига ҳос хусусиятларни ҳурмат қилиш, умуминсонийлик қадриятлари устуворлигини эътироф этиш асосида қурилмоғи лозим. Гап шундаки, халқаро муносабатлар глобаллашаётган бир пайтда бирор бир мамлакат ёки бирор халқ ўзга бир мамлакат ёки халқнинг манфаатларини ерга уриш, қадрсизлантириш эвазига ўз манфаатларини қондира олмайди. Ҳозирги кунда мавжуд термоядро уруши хавфи остида, экологик инқироз шароитида нафақат ижобий ўзгаришлар, балки салбий оқибатларга ҳам сабаб бўлган замонавий илмий-техник инқилоб шароитида инсоннинг фаровон ва бахтли ҳаётини таъминлашга бўлган интилишлар барча мамлакатларнинг бир ёқадан бош чиқариб, ҳамжихат бўлишлари учун муҳим омил бўлиб хизмат қилади.¹

Интеграциялашув жараёни мамлакатлараро алоқаларни умумий қуנוнийатларга бўйсундира боради, шу боис ҳам, бундай шароитда бирор мамлакатнинг фақат ўз эҳтиёжларини қондиришга бўлган интилиши самара бермайди. Бинобарин, бугунги кунда дастлаб муайян тармоқлари иккинчи бир мамлакатда давом эттирилмоқда. Бундай ҳол барча мамлакатлардан ҳамжихат ва ҳамкор бўлишни тақозо этмоқда. Айни шу ҳол туфайли ҳаётимиз ўзаро манфаатли инвестициялар, қўшма корхоналар яратиш, халқаро банклар ўртасидаги ҳамкорликлар, савдо-иқтисодий алоқалар қарор топмоқда.

Иқтисодий ҳамкорликлар негизида фан, сиёсат, маданият ва маориф соҳасида ҳам изчил ҳамкорликлар амалга оширилмоқда. Барча даврларда ҳам бугун инсоният цивилизацияси миқёсидаги мадани-

¹ А.Қирғизбоев. Ўзбекистон Республикасининг Осиё мамлакатлари билан халқаро ҳамкорлиги. Т.Фан, 2004 йил, 30-32бетлар.

ятнинг такомиллашуви учун турли маданиятларнинг ўзаро таъсир муҳим аҳамият касб этган.

Мамлакатлараро ҳамкорлик имкониятларидан яна бири умуминсоний маданият, барча маданиятларнинг синтезидан иборат. Маданиятларнинг ўзаро таъсири жараёнида энг муҳим жиҳат бу мамлакатлари фундаментал илмий муаммоларни ҳал этиш бора-сидаги ҳамкорлиги, маориф дастурларини ишлаб чиқиш, кадрлар тайёрлаш соҳасидаги ҳажиҳатлигидир. Бундай ҳамкорликсиз инсоният ҳаётининг бирор бир соҳасидаги мувоффақиятга эришиб бўлмайди. Шу маънода, ташқи дунё билан ҳар томонлама алоқалар ўрнатиш, умуминсоний қадриятлар устиворлигини эътироф этиш, бошқа мамлакатлар аналари ва урф-одатларига бағрикенглик билан муносабатга бўлишни таъминлаш зарур. Барча мамлакатлараро ҳамкорликлардан кўзланадиган асосий мақсад иқтисодий манфаатларнигина эмас, бутун ер юзида барқарор ва муҳим ривожланиш, барча мамлакатларда, барча соҳаларда тараққиётга эришиш эканлигига йўналтирилган янги сиёсий психалогияни шакллантириш ниҳоятда муҳимдир.

Мамлакатлараро ҳамкорликнинг муҳим шартларидан яна бири унда иштирок этаётган давлат, миллий ва диний мансублигидан қатъи назар, ҳар қандай мафкурадан холи этилганлигидир. Мамлакатлар ўзаро ҳар томонлама ҳамкорликни амалга ошираётган эканлар, аввало ҳар бир мамлакатнинг иқтисоди ва маданияти мувоффақиятли ривожланган тақдирдагина самара бериши мумкинлигидан келиб чиқиши лозим.

Энди халқаро ташкилотларнинг Марказий Осиё хавфсизлиги ва минтақавий интеграциялашув жараёнида тутган ўрнига бир назар ташлайдиган бўлсак, аввало Собиқ Иттифоқ давлатларининг интеграцияси номинал тарзда айтиладиган бўлса, 1991 йил Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигини (МДХ) тузишдан бошланади. Аммо бир неча йил давомидаги давлатлараро муносабатлар шуни кўрсатадики, МДХ давлатлари интеграциялашувининг янги кўринишларини излай бошлади. Бу хусусан, иқтисодий муносабатларда яққол кўзга ташланади.

1994 йил Қозоғистон Президенти Н.Назарбоев МДХ кўламида Евроосиё иттифоқини тузиш ташаббуси билан чиқди. Мазкур халқаро тузилма аъзо давлатларда даставвал чуқур қизиқиш уйғот-

мади 1995 йилга келиб, Россия Федерацияси интеграциянинг янги тузилмасини таклиф этди. Унга кўра 1995 йил 6 январда Россия ва Беларусия ўртасида икки томонлама, 1966 йил 20 январда эса Қозоғистон билан биргаликда учликдан иборат Божхона иттифоқи тўғрисида битимлар тузилди. Кейинроқ ушбу иттифокка Қирғизистон ва Тожикистон ҳам қўшилди.

1996 йил 29 мартда Беларусия, Россия, Қирғизистон ва Қозоғистон Иқтисодий ва гуманитар соҳаларда интеграцияни чуқурлаштириш тўғрисида Битимни имзолашди. Мазкур халқаро акт билан Божхона иттифоқи (БИ) деб номланган янги минтақавий ташкилот юзага келди. Натижада эндиликда уч томонлама комиссия фаолияти амалга мақсадга мувофиқ эмас деб ҳисобланиб, томонлар иқтисодий муносабатларнинг бошқа йўналишларини ҳам ривожлантириш истагида ижро ва мувофиқлаштириши функцияларига эга бўлган БИ ни амалга рўёбга чиқаришга мўлжалланган доимий Ишчи орган ҳисобланадиган Интеграцион қўмитани тузишди. 1998 йил Тожикистон БИ аъзоси бўлиш билан бир қаторда, 1999 йил 26 февралда мазкур иттифокнинг ҳамма аъзолари билан биргаликда Божхона иттифоқи ва Ягона иқтисодий макон тўғрисидаги битимларга имзо чекишди.

2000 йил 10 октябрида Астана шаҳрида Беларусия, Россия, Тожикистон, Қирғизистон ва Қозоғистон Президентлари Евроосиё иқтисодий ҳамкорлик ташкилотини (ЕврАзЭС) тузиш ҳақида шартномани имзоладилар. Мазкур иқтисодий ҳамжамиятни барпо этишдан мақсад-аъзо давлатлар ўртасида мустаҳкам умумий иқтисодий маконни яратишдан иборат эди.

2001 йил 31 майда Минск шаҳрида ЕврАзЭС Давлатлараро Кенгашининг дастлабки йиғилиши ўтказилиб, унда ушбу иқтисодий ҳамжамиятининг асосий ҳужжатлари имзоланди.¹ Шу вақтдан бошлаб янги халқаро ташкилотнинг ҳуқуқий пойдевори юзага келди.

ЕврАзЭС халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида юридик статусига эга. У аъзо давлатларни яратиш билан бирга, уларни жаҳон хўжалик тизимига интеграциясини жадаллаштиришга қаратилгандир.

Европа Иттифоқи тарихий тажрибасини ЕврАзЭС аъзо давлатлари интеграцияси учун намуна сифатида олиш мумкин. ЕврАзЭС

¹ ЕврАзЭС. [http: www.evrases.com/ru/main/info](http://www.evrases.com/ru/main/info).

иктисодий ислохатлардаги синхронликнинг йўқлиги, ЕИ иктисодий ривожланиш тарихида чекланган натижаларни берди ва иттифоқ даражасида қабул қилинган қарорларни амалга тўла тадбиқ эта олмади.

2004 йил қабул қилинган “ЕврАзЭС 2003-2006 ва ундан кейинги йилларда ривожлантиришнинг устувор йўналишлари” ЕврАзЭС яшовчанлигини ошириш ва унинг тараққиёт стратегиясини асосий нуқталарини белгилаб берди.

Биринчидан, Евроосиё иктисодий ҳамкорлик ташкилоти доирасидаги ҳамкорликдаги аъзо давлатларнинг ташқи иктисодий фаолиятда устиворликка эга бўлиши лозимлигини кўрсатилган. Мазкур ёндашув мамлакат тақдирида ҳал қилувчи ролга эга ҳужжатларда ўз аксини топган бўлиши муҳим аҳамият касб этади.

Иккинчидан, аъзо давлатлар ўзларининг суверенлик ҳуқуқларининг бир қисмини ЕврАзЭСга ва у билан боғлиқ бошқа халқаро тузилмаларга эркин равишда берадилар.

Мустақиллик мафкурасининг Марказий Осиё давлатларида кучли ўрин эгаллаганлиги ЕврАзЭС доирасидаги интеграцион жараёнларга ўз таъсирини ўтказмоқда. ЕврАзЭС минтақа давлатлари ҳамжамияти уларни халқаро ҳуқуқ доирасидаги ҳуқуқ ва эркинликларини чекламаслигини истаган ҳолда аста-секинлик билан макро-минтакавий интеграцияни амалга ошириш истагидадирлар.¹

2006 йил 25 январда Санкт-Петербургда ЕврАзЭС Давлатлараро Кенгашида Ўзбекистон 2000 йил 10 октябрда имзоланган Евроосиё иктисодий ҳамкорлик ҳамжамиятини тузиш тўғрисидаги Шартномага қўшилиши тўғрисида Протокол қабул қилинди. Бу ҳужжат Ўзбекистоннинг расман аъзоликка киришишини таъминлади. Бундай геосиёсий қадам авваламбор Ўзбекистоннинг чуқур иктисодий сиёсий ва тарихий маданий боғлиқликка эга давлатлар билан янада яқин ҳамкорлик қилишдан манфаатдорлиги билан ўлчанади. Бошқа томондан эса, аъзоликка кириш зарурияти собиқ Совет Иттифоқи маконида вазиятнинг тезлик билан ўзгариб бораётганлиги ҳамда хавфсизликка ва барқарорликка жиддий таҳдидлар юзага келганлиги билан шартланган.

¹ Ч.Кўчаров. Марказий Осиёнинг минтакавий интеграцион жараёни муаммолари.Т.Фан. 2008 йил, 124-127бетлар.

Ўзбекистоннинг ЕврАзЭС га аъзо бўлиш газ, тахта,металлар авиация ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорини кенгайтириб давлатлараро интеграциянинг максимал даражага олиб чиқишига хизмат қилиши керак. Таъкидлаш жоизки ЕврАзЭС бюджетида қатнашиш улуши тўлиқ келишиб олингандан сўнг Ўзбекистон бу бюджетни шакллантириш ва бажариш маъсулиятини олди.

Юқоридагилардан ташқари интеграцион жараёнлар ва мамлакатлараро ҳамкорлик имкониятларда Шанхай ҳамкорлик ташкилоти (ШХТ)нинг ўрнини ҳам алоҳида таҳлил этиб баъзи бир хулосалар чиқариш мумкин:

Биринчидан, ушбу ташкилот минтақавий хавфсизлик архитектурасини бино қилишда тизим ясовчи функцияни бажаради. Бундай функция минтақавий барқарорликни таминлашга йўналтирилган ШХТ концепциясининг шартларини яратиши ва узлуксиз такомиллашиб боришни тақазо этади.

Иккинчидан, ШХТ катта геосиёсий ва геоиқтисодий маконни қамраб олган макроминтақада юзага келиши, унинг айнан шу маконда мавжуд бошқа халқаро тузилмалар билан халқаро хавфсизлик масалаларида баҳам жихатликка интилиши шарт.

Учинчидан, ШХТда Ўзбекистоннинг иштироки унинг реал ташқи сиёсат олиб бориш стратегиясига хизмат қилади. Ушбу ташкилотнинг минтақадаги роли ошиб бориши Ўзбекистоннинг АҚШ ва Европа давлатлари билан муносабатларини кескинлашувига олиб келмаслиги балки жаҳон етакчи давлатларининг марказий Осиёда манфаатдор мувозанатини таъминлашга йўналтирилган Ўзбекистоннинг ташқи ва ҳарбий-сиёсий стратегиясини амалга оширишда муҳим омил бўлиши миллий манфаатларга мувофиқ келади.

2.Минтақавий ҳамкорликни таъминлашда халқаро ташкилотлар фаолияти.

Ҳозирги вақтда дунё мамлакатлари ва халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни ривожлантиришнинг муҳим жихати ушбу мамлакатларнинг иқтисодий, сиёсий,илмий-техник ва маданий-маънавий ривожланиш соҳасидаги тажрибаларидан самарали фойдалана олишдан иборат.

Мустақил республикамизнинг минтақавий ташкилотлар билан ҳамкорликлари бутун дунё ҳамжамияти, шу жумладан Ўзбекистон учун ҳам ўта муҳим бўлган халқаро барқарорлик ва хавфсизликни таъминлаш вазифалари билан бевосита боғлангандир. Давлатларнинг ташқи сиёсати тобора очик тус олаётган ва минтақалар ва бутун дунё кенгликларида интеграциялашув жараёнлари тобора чуқурлашиб бораётган бир шароитда барқарорлик ва хавфсизликни таъминлаш масалалари халқаро ҳамкорликлар билан янада мустаҳкамроқ боғланиб бормоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасининг Халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлиги кенг қулоч ёзиб бораётганлиги унинг халқаро майдонда обрўси ошиб бораётганлигидан далолат беради. Бундай хайрли ҳолатнинг вужудга келишида асосий омиллар Ўзбекистоннинг ўз ҳудудида ҳуқуқий-демократик давлат ва фуқаролик жамият қуришга жиддий киришганлиги, бозор иқтисодиётига ўтишда сезиларли натижаларни қўлга киритганлиги, мамлакатда миллатлараро тотувликни ва барқарорликни таъминлаганлигидир.

Хорижий мамлакатлар билан иқтисодий ҳамкорлик алоқаларининг ривожланиши Ўзбекисто иқтисодиётига ҳам жиддий таъсир қилади. Чунки ишлаб чиқариш кучларини ривожлантиришнинг бир нечта омили бор.

Биринчиси, бу корхоналарни ишлаб чиқариш маблағлари ҳисобига ривожлантириш, кенгайтириш, иккинчидан эса давлат бюджет-ти ҳисобидан янги корхоналар бунёд этишдир. Учинчидан кредит ресурсларидан фойдаланиб, корхоналар қуриш, ташқи кредит ресурслари, шунингдек ташқи сармоялар ҳисобига ишлаб чиқаришни ривожлантиришдир. Ўзбекистонда мана шу учинчи йўлга, қўшма корхоналарни қўплаб қуришга алоҳида эътибор берилди. Бунинг учун 1991 йил 12 ноябрда Вазирлар маҳкамасида муҳим қарор қабул қилинди. “Ўзбекистон Республикасида ҳорижий сармоялар билан корхоналар, шу жумладан қўшма корхона халқаро бирлашмалар ва ташкилотлар шунингдек уларнинг таркибий бўлинмаларини ташкил этиш фаолияти ва уларнинг давлат томонидан рўйхатга олиш тартиби ҳақида” ги 290 қарори бу соҳада катта аҳамиятга эга бўлди.

Кейинги йилларда Ўзбекистон бир қатор иқтисослашган нуфузли халқаро иқтисодий, илмий-техникавий ва маданий ташкилотлар-Жаҳон иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти, жаҳон Банки, Халқаро

валюта жамғармасы Европа тикланиш ва тараққиёт Банки (ЕТТБ,) Халқаро меҳнат ташкилоти, Осиё ва Тинч океан ҳавзаси бўйича иқтисодий ва ижтимоий комиссия, Марказий Осиё мамлакатлари иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (МОИХТ), ЭКО ва бошқа халқаро ташкилотлар билан яқин ҳамкорлик муносабатларини йўлга қўйди. Жумладан АҚШ, Германия, Франция, Италия, Англия, Япония, Хитой, Жанубий Корея, Туркия мамлакатлари билан ўрнатилган иқтисодий ҳамкорликлар ўз натижаларини бера бошлади. Умуман олганда Ўзбекистоннинг ташқи иқтисодий йули барча халқаро ташкилотлар билан ҳар томонлама ҳамкорлик қилишга қаратилган. Ўзбекистон Республикаси бугунги кунда 40 дан ортиқ халқаро ташкилотлар билан алоқа ўрнатган. Асосий эътибор Халқаро иқтисодий ва молиявий бирлашмалар, жумладан, Осиё тараққиёт банки, Иқтисодий Ҳамкорлик ташкилоти, Осиё-Тинч океани ҳамкорлиги, Шанхай ҳамкорлиги ташкилоти билан алоқаларни ўрнатишга ва мустаҳкамлашга қаратилмоқда.¹

Турли мамлакатлар билан иқтисодий, илмий-техникавий ва бошқа алоқаларни ривожлантириш, улар билан икки томонлама дўстлик муносабатларини мустаҳкамлаш иқтисодий ва ижтимоий ҳал этишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Ҳар қандай давлат ҳоҳ катта, ҳоҳ кичик бўлсин ташқи иқтисодий алоқаларсиз, яшай олмайди, чунки жаҳонда ишлаб чиқарилаётган буюмлар тури бир неча миллион хилни ташкил этадики, уларнинг ҳаммасини ўзида ишлаб чиқаришга бирорта ҳам давлатнинг қурби етмайди. Шу сабабли халқаро ҳамкорлик алоқалари давлатларнинг турли туман эҳтиёжларини қондириш, ва ижтимоий иқтисодий ривожланиш самарадорлигини оширишнинг муҳим воситаларидан бири бўлиб, фан техника тарақиётини жадаллаштиришга миллатлар ва эллатларнинг яқинлашуви ва пировард, аҳолининг турмуш даражасининг оширишга ёрдам беради. Ташқи иқтисодий комплексни бошқаришни такомиллаштириш ва хорижий мамлакатлар билан савдо иқтисодий, валюта-молия, ва илмий-техникавий алоқаларни амалга оширувчи турли вазирликлар иродалар бирлашмалар, ташкилотлар ишини мувофиқлаштириш мақсадида 1992 йил февралда Ўзбеки-

¹ А.Қирғизбоев. Ўзбекистон Республикасининг Осиё мамлакатлари билан халқаро ҳамкорлиги. Т.Фан. 2004 йил 77-бет.

стон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар Вазирлиги тузилди.¹ Ҳозирги даврда Ўзбекистон Жаҳон Ҳамжамиятидаги ўнлаб иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатлар билан совдо-сотиқ қилади. Улар орасида АҚШ, Англия, Франция, Япония, Ҳиндистон, Хитой, Сингапур, Таиланд, Туркия ва бошқа мамлакатлар бор.

Ҳозирги даврда Ўзбекистон Республикаси кўп томонлама ҳалқаро иқтисодий ҳамкорлик ташкилотлари фаолиятида қатнашмоқда. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг иқтисодий муассасалари, Жаҳон Банки, Халқаро Валюта фонди Халқаро Молия корпорацияси, иқтисодий тараққиётга кўмаклашувчи ташкилот, Халқаро меҳнат ташкилоти, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти каби ва бошқа обрў-эътиборли халқаро молиявий-иқтисодий ташкилотларга аъзо бўлиб кирди, ҳамда уларда фаол сиёсат ўткази бошлади. Кўпгина халқаро ташкилотлар БМТ, Халқаро Валюта фонди Жаҳон банки Европа тикланиш ва тараққиёти банки Европа Иттифоқи комиссияси ва бошқа ташкилотлар Республикада ўзларининг минтақавий ваколатларини очди ва Ўзбекистонлик шериклари билан фаол ҳамкорлик қилмоқда.

Республикаимизда Европанинг қолаверса жаҳоннинг иқтисодий жиҳатдан ривожланган давлатлари билан олиб борадиган ташқи иқтисодий алоқаларнинг яхшилаш учун қатор чора тадбирлар амалга оширилиши лозим. Бундай чора тадбирлар қаторига, жумладан, халқаро меҳнат ташкилотида Ўзбекистоннинг фаол иштирок этишини таминлаш, Республика маҳсулотини сотиш мумкин бўлган бозорларини муфассал ўрганиш, бирон-бир маҳсулотни имтиёзли тарзда чиқарувчиларга имтиёзлар бериш мумкин бўлган ҳудудларни аниқлаш масаласи киради. Турли хил хом-ашёларни четга чиқариш сиёсатидан, тайёр рақобат қила оладиган ва жаҳон талабларига жавоб бера оладиган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва уларни ҳорижга юбориш сиёсатига ўтиш кабилар киради. Биринчи Президентимиз И.А.Каримов айтганларидек: “Ҳорижий сармояларни жалб этиш тадбирларини амалга оширишда қуйидаги тамойилларига асосландик:

¹ Э.Аҳмедов. З.Саидаминов. Ўзбекистон Республикаси Т. “Ўзбекистон”, 1995 йил, 59-бет.

Биринчидан, ташки иқтисодий фаолиятини янада эркинлаштириш соҳасида аниқ мақсадни кўзлаб сиёсат юритиш;

Иккинчидан, Республика иқтисодиётига бевосита капитал маблағни кенг жалб этишни таъминлайдиган ҳуқуқий ижтимоий-иқтисодий ва бошқа шарт-шароитларни тобора такомиллаштириш;

Учинчидан, Республикага жаҳон даражасидаги технологияни етказиб бераётган халқ хўжалигининг замонавий таркибини вужудга келтиришга кўмаклашаётган хорижий сармоядорларга нисбатан эшикларни очиб қўйиш сиёсатини изчиллик билан ўтказиш;

Тўртинчидан, маблағларни Республика Мустақиллигини таъминлайдиган ва рақобатдош махсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган энг муҳим устувор йўналишларида жамлаш”¹ ва бошқалар.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ эркин иқтисодий ва ташки сиёсат олиб борди. Бу ҳолатлар Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳам тўла қонунлаштирилди. 1993йил 13 июнда Биринчи Президент И.А.Каримов Швейцариядаги “Фонд форм” халқаро иқтисодий ташкилотининг IV сессиясида нутқ сўзлади. “Ўзбекистон улкан имкониятлар мамлакати” деб аталган бу нутқда Республикамизнинг хорижий мамлакатлар билан тобора ривожланиб бораётган халқаро ва иқтисодий алоқалари ҳақида сўз юритилади. Ўша пайтда, жумладан 160 та мамлакат томонидан тан олинганлиги 60 дан ортиқ мамлакатлар билан дипломатик муносабатлар ўрнатилганлиги, кўпгина давлатлар билан узок муддатли алоқалар йўлга қўйилганлаги бу нутқда уқтириб ўтилди. Президентнинг “Ҳамкорлик-иқтисодий тараққиёт гарови” номли асарида эса давлатлараро ва халқлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликнинг юксалиб бориши давримизнинг ўзига хос хусусияти эканлиги кўрсатилади. Истамбулда Иқтисодий Ҳамкорлик Ташкилотига аъзо давлат раҳбарларининг олий даражада учрашувида сўзлаган бу нутқ минтақада жойлашган 10 та қўшни давлатнинг ўзаро ҳамкорлигига бағишланган бўлиб, унда ҳамкорлик тараққиёти ва истикболи, биринчи навбатда иқтисодий манфаатдорлигининг сиёсатдан, мафкурадан устун бўлиши, транспорт ва коммуникацияни ривожлантириш банклараро муносабатларни яхшилаш, Ҳамкорлик

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохатларни чуқурлаштириш йўлида. Т. “Ўзбекистон”, 1995 йил, 156-бет.

фондини ташкил этиш, маданий- маънавий алоқаларни мустаҳкамлашга боғлиқ эканлиги алоҳида илмий асосда баён қилинади.

“Ўзбекистон Иқтисодий сиёсатнинг устивор йўналишлари” асарида ҳам экспорт қувватидан тўла-тўқис фойдаланиш лозимлиги уқтирилиб, собиқ Иттифок даврида бунга аҳамият берилмаганлиги айтилади. Бу китобда Ўзбекистон экспортида катта ўзгаришлар бўлганлиги, илгари кам алоқа қилинган саноати ривожланган мамлакатларга бугунги кунда экспорт маҳсулотларини 80 фоизи етказиб берилаётганлиги, айти пайтда янги ёш мустақил давлатлар билан ҳам яқин ва ўрта шарқ Европанинг иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатлари билан ҳам алоқаларни янада ривожлантиришга алоҳида аҳамият берилади. Яна бу китобдаги муҳим масалалардан бири Германия ва Швейцария банкларида сақланаётган олтиннинг ҳар йили 5 фоизи ёки 18-20 миллион доллар фойда келтираётганлиги айтиб ўтилади. Жаҳонда шундай ташкилотлар борки, уларда қабул қилган қарорлар халқаро муносабатларга таъсир қилмай қолмайди. Шундай ташкилотлардан бири Жаҳон иқтисодий анжуманидир.

Президентимиз 1992 йил 29 январдан 2 февралгача Швейцарияда бўлиб, Жаҳон иқтисодий анжуманида иштирок этди. Бу даврда Жаҳон иқтисодий анжуманида МДХ мамлакатларига шошилинч иқтисодий ёрдам бериш зарурлиги тўғрисидаги масалалар кўриб чиқилди. Президентимизнинг сўзлаган нутқи жаҳон анжумани қатнашчиларида катта таасурот қолдирди. Швейцариянинг Давос шаҳрида ҳар йили анъанавий жаҳон иқтисодий анжумани ўтказилади. Унда давлат бошлиқлари, сиёсатчилар, машҳур иқтисодчи ва жамиятшунос олимлар қатнашадилар. Дунё миқёсида, ягона иқтисодий маконни вужудга келтириш ишининг ташаббускори Клаус Шваб томонидан 1917 йилда ташкил этилган Жаҳон иқтисодий анжумани 1992 йилгача ўзининг 13 учрашувини¹ ўтказди. Анжуман “соф иқтисодиёт” масалалари билангина чекланмайди. Дунё аҳамиятига молик сиёсий воқеаларни ҳам қамраб олади. Ўз олдида аниқ мақсадларни қўйиб, мавжуд муаммоларни муҳокама ва мунозара йўли билан ҳал этадиган, ривожланаётган давлатларга йўл-йўриқлар курсатадиган ва уларни қўллаб-қувватлайдиган нуфузли

¹ “Халқ сўзи” газетаси, 1992 йил, 3-феврал.

анжуманда мамлакатимиз Президенти Ислом Каримов илк марта иштирок этди.

1993-йил Республикамиз халқаро иқтисодий алоқалари тирихида катта из қолдирган йил бўлди. Январ ойининг охири ва февраль ойи бошида Республикамиз Президенти Давосдаги жаҳон иқтисодий анжуманида иштирок этди ва Ўзбекистон учун ўзаро манфаатли ҳақморлик йўллари, иқтисодий юксалиш истиқболларини белгилаб олиш имкониятини берадиган интеграция жараёнлари кучайиб бораётгани тўғрисида сўзлаб, минтаканинг қудратли иқтисодий салоҳиятга эга бўлган мустақил давлатлари хом ашё етказиб беришдан қисқа муддатда таёёр маҳсулот ишлаб чиқаришга ўтиши лозимлигини таъкидлади. Бу даврда келиб хорижий сармояларни рағбатлантириш натижасида Жаҳондаги 65 давлат фирмалари билан 900 дан зиёд қўшма корхона ташкил этилган ва фақат хорижий сармоя билан 53 та корхона рўйхатга олинган эди.

Туркия, Германия, Франция, Англия, Голландия, Австрия, Корея, Республикаси Хитой, Индонезия, Малайзия, Ҳиндистон билан сармояларни рағбатлантириш ва ўзаро ҳимоя қилиш тўғрисидаги икки томонлама битимлар тузилган халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлашда муҳим аҳамият касб этади. Халқаро валюта фонди, Жаҳон банк, Халқаро Молия корпарацияси, Европа қайта тиклаш ва тараққиёт банки иштирокида бир қанча йирик лойиҳалар ишлаб чиқилиб амалга оширилди. Дунёда энг катта Жаҳон банки, Доче банки, Малайян банки, Креди коммерсиаль де франс каби бир қанча банклар Тошкентда ўз ваколатхоналарини очди.

1993 йил ёзига келиб мустақиллигимизни 150 га яқин чет мамлакати тан олди. Улар Республикамизнинг иқтисодини кизиқиб ўргандилар. Бу даврга келиб мамлакатимизда Жаҳоннинг турли банклари фаолият кўрсатмоқда эди. 1993 йил сентябрда Тошкентда Халқаро Банклар конференцияси бўлиб ўтди ва унда ҳўжаликнинг турли соҳаларига сармоялар қўйиш бўйича ўзаро тажриба алмашилди. Чунки Республикамизда хорижий сармоялар жалб қилинган корхоналар шу даврда 800 та атрофида эди.

Республика Президенти бу конференциясида нутқ сўзлади ва “биз ҳозирнинг ўзида “Ньюмонт майнинг” корпарацияси билан ҳамкорликда ҳамда Европа қайта тиклаш ва тараққиёт банки иштирокида олтин казиб чиқариш бўйича қўшма лойиҳаларни амалга

ошириш тажрибасига эгамиз. Бу лойиҳада Англиянинг “Берклай” ва “Ротшилд”, Швейцариянинг “Креди свиес” банк корпорейшн ва АҚШнинг “Кемикал ва Чейз Манхеттен”, “Германиянинг” “Дрезден банк”, “Байерише Ферайн”, Франциянинг “Креди Лисне”, “Париба”, Австриянинг “Жиннокредит” ва “Банк Аустрия” сингари нуфузли банклари ҳам иштирок этаётгани қувончлидир”¹ –деб таъкидлади.

1994 йили 17 май куни Тошкентда “Ўзбекистон Республикасида солиқ тизимининг иқтисодий фаоллик ва сармоя сарфлашга таъсири” мавзусида халқаро анжуман иш бошлади. БМТ, Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳамда Давлат солиқ қўмитаси ҳомийлигида ўтган анжуманда Германия, Канада, Марказий Осиё мамлакатларида солиқ тизими вакиллари, бир қанча нуфузли халқаро ташкилотларнинг мутахассислари ва хорижий мамлакатларнинг Ўзбекистон Республикасидаги дипломатик корпуси ходимлари иштирок этдилар. Июнь ойида эса “Ташқи заём операцияларини бошқариш масалалари” мавзуида халқаро семинар бошланди. Унда Жаҳон банки, БМТнинг савдо ва тараққиёт бўйича конференцияси (ЮНКТАД), Буюк Британия ва Туркиянинг молия соҳаси мутахассислари, Албания ҳамда Марказий Осиё мамлакатларининг банки тизими вакиллари иштирок этди. Жаҳон банкининг Марказий Осиёдаги ваколатхонаси раҳбари Парвоз Ҳасан семинарни ўтказишдан кўзланган мақсад ва унинг Марказий Осиё давлатлари ташқи молия соҳасини ислох қилишдаги аҳамияти ҳақидаги сўзлади.

Юртбошимиз таъкидлаганларидек “Ўзбекистоннинг халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлиги ҳам узоқ муддатли, ҳам қисқа муддатли аҳамиятга эга бўлган энг муҳим вазифаларни бирга” қўшиш мақсадларидан келиб чиқиб амалга оширилди ва келгусида ҳам шундай бўлиб қолади.

Биринчидан, Жаҳон иқтисодиётига қўшилишдан иборат бўлган стратегик интеграцион вазифа-Ўзбекистондаги барча хужалик субъектларининг ташқи дунё билан ўзаро алоқалари учун тенг ҳуқуқий ва миллий манфаатларга мос келадиган шарт-шароитлар

¹ И.А.Каримов. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т. “Ўзбекистон” 1994 йил, 134-бет.

яратиш асосида халқаро валюта молия ва совдо механизмларига бевосита қўшилиш назарда тутилади.

Иккинчидан, Республиканинг Жорий муаммоларини ҳал этишга бевосита қўмаклашиш, мавжуд халқаро тажриба асосида, юкорида санаб ўтилган муассасалардан молиявий, техникавий ёрдам ва маслаҳат олиш йўли билан ўтказилаётган ислоҳатларни қўллаб-қувватлаш кўзда тутилмоқда.

Хуллас, Ўзбекистон ҳукуматининг чуқур ҳаётий реалликка асосланган, узокни кўзлаб олиб бораётган ташқи халқаро иқтисодий фаолияти унинг Жаҳон миқёсидаги обрў-нуфузининг тобора кўтарилиб боришига сабаб бўлмоқда.

Республикаимизнинг бирин-кетин Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти (ЕХХТ), Хельсинки яқунловчи актида, ЭКО, ЮНЕСКО ташкилотларига, қўшилмаслик ҳаракати Ислом Конференциясига, Қора Денгиз ҳавзаси давлатлари уюшмасига аъзо бўлиб кириши унинг халқаро майдондаги иқтисодий ва сиёсий мавқеига тенг ҳамкорликлар йўлида илгарилаб боришига ижобий таъсир кўрсатди.

Бу эса мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидан иқтисодий, сиёсий, маъданий, маънавий соҳаларда ҳамжиҳатлик ва ҳамкорликларини амалга ошириши учун йўл очиб бериш учун осос бўлиб хизмат қилади.

Бизга маълумки унверсиал халқаро ташкилотлар билан бир қаторда минтақавий (регионал) халқаро ташкилотлар ҳам мавжуд бўлиб, унинг азолари маълум жуғрофий минтақа давлатлари бўлишлари мумкин. Бундай ташкилотлар фаолияти хавфсизлақ, иқтисод, ижтимоий, маданий ва бошқа соҳалардаги минтақавий халқаро ҳамкорликка қаратилган бўлади. БМТ уставида бундай ташкилотларга маълум талаблар қўйилади. Жумладан уларнинг ташкил этилиши мақсадлари ва фаолияти БМТ уставининг мақсад ва тамойилларига тўғри келиши ва бу ташкилотлар БМТнинг иқтисодий ижтимоий маданий ва бошқа моаммоларини ечишига қаратилган фаолиятига қўмаклашиши лозим. Жуда кўп сонли турли минтақавий ташкилотлар ичидан умумий ваколатлиларининг ажратиб кўрсатиш мумкин улардан айримлари қуйидагилардир.

Африка Бирлиги ташкилоти. Бу ташкилот таркибига 50 дан зиёд Африка давлатлари аъзо бўлган энг йирик минтақавий халқаро

ташкilotдир. Ушбу ташкilot 1963 йил 25 майда Аддис Абебадаги Африканинг мустақил давлатлари ва ҳукумати раҳбарлари иштирок этган ва мазкур ташкilotнинг Хартияси ва низоми имзоланган Конференцияда ташкilot этилган. Хартиянинг 2-моддасига биноан Африка Бирлиги Ташкilotининг мақсадлари қуйидагиларидан иборат:

Биринчи, Африка давлатларининг бирлиги ва дўстлигини мустаҳкамлаш;

Иккинчи, улар ўртасида сиёсий, дипломатик, иқтисодий, транспорт ва алоқа, таълим маданият, химоя ва хавфсизлик ва бошқа соҳалардаги ҳамкорликни мувофиқлаштириш ва кучайтириш;

Учинчи, уларнинг суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини ва мустақиллигини химоя қилиш;

Тўртинчи, Африка китъасида мустамлакачиликнинг барча турларини тугатиш ва халқаро ҳамкорликни қўллаб-қувватлаш.

Араб давлатлари Лигаси. Бу ташкilot 1945 йилда ташкilot этилган бўлиб, унинг мақсадлари қуйидагилардан иборат:

Биринчи, аъзо давлатлар ўртасидаги ҳамкорликни янада чуқурлаштириш;

Иккинчи, аъзо давлатларнинг сиёсий фаолиятини мувофиқлаштириш ва иқтисодий, молиявий, савдо, маданий, ижтимоий ва бошқа соҳаларда ҳамкорликни йўлга қўйиш;

Учинчи, аъзо давлатларнинг мустақиллиги ва суверенитетини таъминлаш.

Америка Давлатлари Ташкilotи. Бу ташкilotга Лотин Америкаси ва Кариб денгизининг 30 дан зиёд давлатлари ва АҚШ кирди (Канада бу ташкilotга кирмайди, 1962 йилда эса АҚШ тазйиқи остида Куба ундан чиқарилган). Унинг Уставига мувофиқ ташкilotнинг мақсадлари қуйидагиларидан иборат;

Биринчи, Ғарбий ярим шарқда тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш;

Иккинчи, аъзо давлатлар ўртасидаги низоларни ҳал этиш;

Учинчи, агрессияга қарши биргаликда кураш олиб бориш;

Тўртинчи, сиёсий иқтисодий, ижтимоий, фан ва техника маданий соҳаларда ҳамкорликни ривожлантириш.

Жанубий-Шарқий Осиё давлатлари Ассоциацияси (АСЕАН).

Бу ташкilot 1967 йилда ташкilot этилган бўлиб, кейинчалик унга

Бруней ва Вьетнам аъзо бўлган. Ассоциациянинг шартномавий тарзда ташкил этилиши 1976 йилда Жанубий-Шарқий Оиё давлатларининг Дўстлик шартномасини ва АСЕАН Декларациясини имзолаганларидан кейингина юз берди.

Ушбу ҳужжатлардан келиб чиққан ҳолда Ассоциациянинг мақсадлари иқтисодий, ижтимоий ва бошқа соҳаларда ҳамкорликни ташкил этиш, Жанубий-Шарқий Осиёда тинчлик ва барқарорликни ўрнатишдан иборат.¹

Европа Кенгаши. Бу Европа давлатларини бирлаштирувчи минтакавий Халқаро ташкилотдир. Хозирги кунда 40 та давлат Европа Кенгашининг аъзолари ҳисобланади. Шарқий Европанинг Болгария, Венгрия, Чехия, Словения, Латвия, Литва ва Эстония каби давлатлари шулар жумласидандир. Россия Европа Кенгашига 1996 йилда қабул қилинди.

Европа Кенгашининг мақсадларига инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, демократияни чуқурлаштириш, асосий ҳуқуқий, таълим, ахборот, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш, соғлиқни сақлаш каби масалалардан ҳамкорлик қилиш ва Европанинг барча давлатларини яқинлаштириш кабилар киради.

Кейинги йилларда шерикчилик жараёнида Европа Иттифоқининг бир томонлама шартланганлик сиёсати натижасида минтақа давлатларининг ушбу иттифоққа аъзо мамлакатлари билан икки томонлама ҳамкорлигини қийинлаштирмоқда. Шунинг учун бу иттифоққа аъзо мамлакатлар билан икки томонлама шартномалар минтақа давлатлар манфаатларини камситмаган ҳолда Европа Иттифоқи талаблари асосида тузилиши, амалдагилари эса ҳудди шу ёндошув билан қайта кўриб чиқилиши муҳимдир.

3. Халқаро ташкилотлар ва мамлакатлараро ҳамкорлик ҳозирги босқичда.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси жаҳон ҳамжамиятида фаол иштирок этиш билан биргаликда кўплаб нуфузли халқаро ташкилотлар билан яқин ҳамкорликни амалга оширмоқда. Бун-

¹ А.Саидов. Халқаро ҳуқуқ. Т. “Адолат”, 2001 йил, 179-180 бетлар.

дай ташкилотлар орасида БМТ, ЕХХТ, ЕИ, ЮНЕСКО, ЮНИСЭФ, ЭКО, ГУУАМ, МОХТ, ИКТ, ЕИХ, ШХТ ва бошқалар бор. Бундай ҳамкорликлар биринчи галда кўплаб халқаро сиёсий муаммоларни ҳамжихатликда ечиш имкониятини, жумладан мамлакатдаги ва умуман минтақадаги хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш учун муҳим аҳамиятга эга. Бундан ташқари бир қатор бошқа муаммолар ҳам мавжудки уларни ҳал этиш учун албатта халқаро муносабатлар тақазо этилади. Ўзбекистоннинг дунё мамлакатлари билан сиёсий-иқтисодий муносабатларини кенгайтириш, халқаро автомобил ва темир йўл магистралларини куриш, Ўзбекистоннинг Осиё мамлакатлари бозорига ҳам молиявий ҳаражат эвазига чиқиш имкониятини берувчи коммуникацион тармоқларини яратиш бундай муаммолар сирасига киради.¹

Ўзбекистон Республикаси Мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиб, сиёсий анжуманлар ўтказишга халқаро ташкилотлар вакилларининг бизнеснинг юртимизга ташрифларини уюштиришга катта аҳамият бериб келмоқда. Мазкур сиёсий анжуманлар мамлакатимизнинг миллий манфаатларида келиб чиққан ҳолда ташқи олам билан алоқа ўрнатишнинг ривожлантиришда халқаро валюта-молия механизмидан фойдаланиш, шунингдек халқаро институтлар томонидан жамиятнинг барча соҳаларини ислох қилиш ҳамда бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида молиявий, техникавий ва консультатив ёрдам олиш учун ниҳоятда зарурдир.

Республикаимизнинг халқаро сиёсий анжуманларда қатнашиши, халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлиги айниқса, халқаро терроризм, диний экстеримизм, сепаратизм ҳамда наркобизнесга қарши биргаликда кураш олиб бориши шунингдек Марказий Осиё Республикалари учун бу ҳудудни ядровий қуроллардан ҳоли зона деб элон қилиш муаммосини ҳал этиш учун жуда зарур.

Маълумки, ХХІ аср бошларидан бошлаб барча мамлакатлар қатори Ўзбекистонда ҳам янгидан –янги ўзгаришлар содир бўлмоқда. Бир сўз билан айтганда Ўзбекистон Халқаро сиёсий анжуманлар ўтказишда, дунё ташкилотлари билан ўзоро ҳамкорликни, хавсиз-

¹ А.Қирғизбоев. Ўзбекистон Республикасининг Осиё мамлакатлари билан халқаро ҳамкорлиги. Т.Фан, 2004 йил, 93-бет.

ликни таъминлаш, жамият ҳаётида юз бераётган ислохотларни янада чуқурлаштириш бўйича жиддий ишлар амалга оширилмокда. Бу ишлар жаҳон ҳамжамятига интеграциялашувининг муҳим шартларидан бири ва асосий омили сифатида баҳоланмокда. Ўзбекистонда халқаро анжуманларининг ўтказилиши ва бу ҳамкорликни тарихийлик жиҳатидан ўрганилиши бугунги кун ва келажагимиз ёшлари учун ҳам ғоят муҳимдир. Ўзбекистоннинг халқаро микёсидаги турли тadbирлар (анжуманлар) ўтказилиши ва жаҳондаги йирик халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлиги масаласи фақат миллий давлат мустақиллигига эришганидан кейингина ҳал этилиши мумкин бўлган вазифалари сирасига киради. Чунки Ўзбекистон Республикасининг собиқ маъмурий бўйруқбозликка асосланган тоталитар тузуми таркибидаги ривожланиши шу қадар чеклаб қўйилган эдики, бундай шароитга унинг бошқа мамлакатлар, айниқса халқаро ҳамкорликларда мустақил алоқалар ўрнатилиши хусусида гапириш ҳам мумкин эмасди. Фақат миллий мустақилликни қўлга киритилгандан кейингина Ўзбекистонда турли давлатлар, турли халқаро ташкилотлар билан ўзаро иқтисодий-сиёсий ва маданий анжуманлар ўтказиш имконияти пайдо бўлди.

Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамятига қўшилиши ва дастлабки давлатлар ҳамда халқаро ташкилотлар

БМТ, ЕХХТ, ЕИ, ЮНЕСКО, ЮНИСЭФ ва бошқалар билан ҳар томонлама ўзаро ҳамкорлик алоқалари натижасида сиёсий ва иқтисодий анжуманлар ўтказилди. Чунки мазкур ташкилотларнинг Ўзбекистон билан ҳамкорлиги ҳамда тинчлик ва хавфсизликни таъминлашдаги ижтимоий-иқтисодий, маданий, инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ муаммоларни ҳал этишдаги аҳамияти каттадир.

Буларнинг барчаси ХХI асрда хавфсизлиги таъминланган ва барқарор ривожланаётган, юксак даражада тараққий этган ва замонавий демократик давлат бўлиб кириш мақсадида янгиланиш ва тараққиётни ўзининг стратегик вазифаси қилиб олган ёш Ўзбекистон давлати учун ҳаётий заруратдир. Ҳозирги замон воқелиги шундайки, бир мамлакатнинг хавфсизлиги бошқа давлат ҳисобидан таъминланиши мумкин эмас. Минтақа хавфсизлигини бутун жаҳон хавфсизлиги муаммоларидан ажралган ҳолда кўриб бўлмайди. Шунга асосланиб Ўзбекистон ядро куролининг батамом тугатилиши учун, ядро куроли таркатмаслик тўғрисидаги шартноманинг самарали

ҳаракат қилиши ва унинг ҳеч бир муддатсиз узайтирилиши учун ҳаракат қилади. Бизнинг Республикамиз ана шу шартноманинг ҳаракат қилиш муддатини узайтиришга оид Конфенция (анжуман)га тайёргарлик музокараларида фаол қатнашади.

Ўзбекистон Марказий Осиё минтақасининг ядросиз зона деб эълон қилинишининг катъий тарафдоридир. Биз кимёвий қуролини тақиқлаш Конвенциясига қўшилиш тўғрисидаги ҳамда бактериология қуролини тақиқлаш муаммолари бўйича зарур музокараларни ҳам маъсулият билан ўтказиш ниятидамиз. Ўзбекистон Марказий Осиё минтақасида кимёвий ва бактериология қуrolининг тарқалиши устидан назорат ўрнатиш зарур, деб ҳисоблайди.¹ Хуллас, мамлакатимизда ўтказилаётган барча халқаро сиёсий анжуманларда террорчилик, экстремизм, гиёҳвандликнинг айрим кўринишларигагина эмас, балки уларни замонавий воситалар ва қурооллар билан таъминлаётган халқаро марказларга қарши биргаликда кураш олиб бориш зарурлигини қайта-қайта уқтирилмоқда. Кўриниб турибдики Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамияти диққатига ҳавола этаётган бу таклифлари хавфсиз дунёга интилишнинг энг тўғри йўлидир. Юртимиз Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсий йўли дунё ҳамжамияти билан ҳар томонлама ҳамкорлик қилишга қаратилгандир. Асосий этибор халқаро иқтисодий ва Молиявий бирлашмалар, жумладан, Осиё тараққиёт банки, Иқтисодий Ҳамкорлик Ташкилоти, Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти ва бошқалар билан алоқаларни ўрнатишга ҳамда мустаҳкамлашга қаратилмоқда. Бундан ташқари, Ўзбекистон Осиё минтақаси мамлакатлари хавфсизлиги ва барқарорлигини тaminлаш масалаларини муҳокама қилиш, Халқаро анжуманлар ўтказиш учун Европа халқаро ташкилотлари минбарларидан ҳам кенг фойдаланмоқда. Ўзбекистоннинг халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлиги кенг қулоч ёзиб бораётганлиги унинг халқаро майдонда обрўси ошаётганлигидан далолат беради. Бундай хайрли ҳолатнинг вужудга келишида асосий омиллар Ўзбекистоннинг ўз худудида ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуришга жиддий киришганлиги, бозор иқтисодиётига ўтишда сезиларли натижаларни қўлга киритганлиги, мамлакатда миллатла-

¹ Р.Ҳақимов. Ўзбекистон ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. Т. Ғафур-Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр. Т. 2001 йил, 15-бет.

раро тотувликни ва барқарорликни таминлаганлигидир.

1994 йил 17 май куни Тошкентда “Ўзбекистон Республикасида солиқ тизимининг иқтисодий фаоллик ва сармоя сарфлашга таъсири” мавзусида халқаро анжуман иш бошлади. БМТ, иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳамда Давлат солиқ қўмитаси ҳомийлигида ўтган анжуманда Германия, Канада, Марказий Осиё мамлакатларида солиқ тизими вакиллари, бир қанча нуфузли халқаро ташкилотларнинг мутахассислари ва хорижий мамлакатларнинг Ўзбекистон Республикасидаги дипломатик корпуси ходимлари иштирок этдилар. Шунингнинг иккинчи йилида эса “Ташқи заём операцияларини бошқариш масалалари” мавзусида халқаро семинар иш бошлади. Унда жаҳон банки, БМТнинг савдо ва тараққиёт конференцияси (ЮНКТАД), Буюк Британия ва Туркиянинг молия соҳаси мутахассислари, Албания ҳамда Марказий Осиё мамлакатларининг банк тизими вакиллари иштирок этди.¹ Жаҳон банкининг Марказий Осиёдаги ваколатхонаси Раҳбари Парвез Ҳасан анжуманни ўтказишдан кўзланган мақсад ва унинг Марказий Осиё давлатлари ташқи молия соҳасини ислох қилишдаги аҳамияти ҳақида сўзлади.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек, “Ўзбекистоннинг халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлиги ҳам узоқ муддатли, ҳам қисқа муддатли аҳамиятга эга бўлган энг муҳим вазифаларни бирга қўшиш мақсадларидан келиб амалга оширилади ва келгусида ҳам шундай бўлиб қолади. Биринчидан, жаҳон иқтисодиётига қўшилишдан иборат бўлган стратегик интеграцион вазифа Ўзбекистондаги барча ҳужалик субъектларининг ташқи дунё билан ўзаро алоқалари учун тенг ҳуқуқлари ва миллий манфаатларига мос келадиган шарт-шароитлар яратиш асосида халқаро валюта молия ва савдо механизмларига бевосита қўшилиш назарда тутилади.

Иккинчидан, Республиканинг жорий муаммоларини ҳал этишга бевосита қўмаклашиш, мавжуд халқаро тажриба асосида, юқорида санаб ўтилган муассасалардан молиявий, техникавий ёрдам ва маслаҳат олиш йўли билан ўтказилаётган ислохатларни

¹ “Ўзбекистон овози” газетаси, 1994 йил, 8-июнь

қўллаб-қувватлаш кўзда тутилмоқда”¹ Республикамизнинг биринкетин Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти (ЕХХТ), Хельсинки якунловчи актига, ЭКО, ЮНЕСКО ташкилотларига, қўшилмаслик ҳаракати Ислом Конференциясига, Қора денгиз хавзаси давлатлари уюшмасига аъзо бўлиб кириши унинг халқаро майдандаги иқтисодий ва сиёсий мавқеига тенг ҳамкорликлар йўлидан илгарилаб боришига ижобий таъсир кўрсатади ҳамда халқаро анжуманлар ўтказишга катта ёрдам беради.

Тошкентда бўлиб ўтган Банклар Конференциясида хўжаликнинг турли соҳаларига сармоялар қўйиш бўйича фикрлашиб олинди.

1995 йил 15-16 сентябрь кунлари Тошкентда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ҳомийлиги остида Марказий Осиёда хавфсизлик ва ҳамкорликка бағишланган халқаро кенгаш-анжуман бўлиб ўтди. “Шукрлар бўлсинки, бугунги кунда минтақадаги бешта Республиканинг хавфсизлиги ва ўзаро бир-бирини тушуниш борасида ҳал қилиб бўлмайдиган муаммолари йўқ. Лекин мазкур Республикалар ташқарисидаги минтақадаги тинчлик ва барқарорликка хавф солувчи вазият мавжуд. Ўзбекистон ҳукуматининг нафақат ушбу беш мамлакат, балки уларга қўшни бўлган бошқа давлатлар вакиллари ҳам ушбу кенгаш-анжуманга таклиф этгани катта эътиборга молик. Чунки айнан ушбу мамлакатлардаги вазият минтақа хавфсизлиги билан бевосита боғлиқдир”-деди БМТ Бош қотибининг махсус вакили Махмуд Мистрий мухбирлар билан суҳбатда. Марказий Осиёдаги янги мамлакатлар ўз муаммоларини мунозара ва муҳокама йўли билан ҳал қилишлари зарур. Ана шу йўлни танлаган Ўзбекистон унга оғишмай амал қилиб келаяпти “Биз бир-биримиздан қочмослигимиз керак. Биз бир-биримизни тушунишга мажбурмиз”² -деди Президент И.А.Каримов Марказий Осиёда хавфсизлик ва ҳамкорлик бўйича кенгаш-анжуманда сўзлаган нутқида. Бу халқаро анжуманда БМТ делегациясидан ташқари Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти, Ислом Конференцияси ташкилоти делегациялари қўшни далаатлар Афғонистон, Эрон, Ҳиндистон, Покистон, Туркия вакиллари, шунингдек БМТ хавфсизлик Кенгаши-

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохатларни чуқурлаштириш йўлида. Т. “Ўзбекистон”, 1995 йил, 108-бет.

² “Халқ сўзи” газетаси, 1995 йил, 28 ноябрь.

нинг доимий аъзолари бўлган давлатлар АҚШ, Англия, Франция, Россия ва Хитойнинг юқори лавозимли вакиллари қатнашганлиги унинг нуфузини ва аҳамиятини анча ошириб юборди. Ажуманда муҳим тарихий ҳужжат Баёнот қабул қилинди. Унда жумладан, шундай дейилади; “Марказий Осиё давлатлари Бирлашган Миллатлар Ташкилотини янги жаҳон тартибини шакллантириш жараёнидаги энг илғор воситаларидан бири сифатида унинг бу борадаги ўрнини юксак баҳолайдилар ва БМТнинг имкониятларини ҳамда орттирган тажрибаси минтақадаги мавжуд муаммоларни муваффақият билан бартараф этишга имконият яратишга ишонадилар”. Биринчи Президент И.А.Каримовнинг бошқа таклифлари ҳам БМТ раҳбариятининг диққат эътиборида бўлди. Жумладан, Орол бўйича Марказий Осиё давлатлараро кенгаши, Оролни кутқариш халқаро жамғармаси, БМТ тараққиёти дастури, ЮНЕП Жаҳон Банки каби халқаро ташкилотлар кўмагида қилинаётган сазй ҳаракатларининг янада самарали бўлишида ғоят катта аҳамиятга эга. Анжуманда Орол денгизи хавфсизлигини барқарор ривожлантириш муаммолари бўйича Марказий Осиё давлатлари ва халқаро ташкилотларинг Нукус декларацияси қабул қилинди. Бу ҳамкорликлар фақат Марказий Осиё минтақаси, хусусан, Ўзбекистон манфаатига хизмат қилиб қолмай, балки Тошкент-Кенгаш анжуманида таъкидлаб ўтилганидек, “БМТ тинчлик кун тартибига киритган масалаларни ҳал қилишда муносиб ҳисса бўлади”. Шу йўл билан Марказий Осиё сайёрамизда тинчлик ва хавфсизликка эришишга қаратилган инсоният аҳиллиги ва биргаликдаги саъи-ҳаракатлар майдонини кенгайтиради.”¹

Ўзбекистон пойтахти бугунги кунда нуфузли халқаро ташкилотлар иштирокидаги хавфсизлик, барқарорлик тинчлик ва ҳамкорлик масалалари бўйича муҳим халқаро анжуманлар марказига айланди. Мазкур анжуманларда қабул қилинган ҳужжатларнинг аҳамияти ва долзарблиги жаҳон ҳамжамияти, жумладан, БМТ Хавфсизлик кенгаши томонидан эътироф этилаётганлигини Ўзбекистоннинг халқаро сиёсатидаги нуфузи ортиб бораётганлигидан далолатдир.²

¹ И.А.Каримов. Бунёдкорлик йўлидан. Т. “Ўзбекистон”, 1996 йил, 4-жилд, 38-бет.

² Х.Муродов ва бошқалар. Ўзбекистон ва жаҳон ҳамжамияти. Т. “Ғафур Гулом” номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 2000 йил, 24-бет.

1999 йил 19-20 июль кунлари “6+2” гуруҳининг Тошкентда бўлиб ўтган учрашув бунга мисол бўла олади. Унда биринчи бор муҳолиф томонларининг юзма-юз музокара олиб боришлари учун имкон яратилганлиги, анжуман якунида “Афғонистон можаросини тинч йўл билан ҳал этишнинг асосий принциплари ” ҳақидаги декларациянинг қабул қилиниши халқаро жамоатчилик афғон зами-нида тинчлик ўрнатиш борасида ташланган миллий кадам сифатида баҳолади. Мазкур анжуман Ўзбекистон Рахбариятининг кўп йил-лик сазой-ҳаракатлари натижаси бўлди. Афғонистондаги урушнинг ўз вақтида тинч йўл билан ҳал этилмаслиги минтакавий ва глобал хавфсизликка таҳдид солиши мумкинлигини олдиндан кўра билган Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов БМТ Бош Ассамблеяси-нинг 1993 ва 1995 йиллардаги сессияларида, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик Ташкилоти саммити ва бошқа қатор муҳим анжуман-ларида Халқаро ҳамжамият диққат этиборини Афғон халқини уруш даҳшатларидан халос этиш, можароларни тинч йўл билан ҳал этиш масалаларига жалб этган эди.

Ўзбекистон раҳбарининг Афғон муаммосини ҳал этиш ва мин-тақа хавфсизлигини тامينлашга қаратилган конструктив ташаббу-слари БМТ шафелигида “6+2” гуруҳининг (Эрон, Покистон, Тожи-кистон, Туркманистон, Ўзбекистон, Хитой ҳамда АҚШ ва Россия) ташкил этилишига асос бўлди. Гуруҳнинг биринчи учрашуви Нью-Йорк шаҳрида 1997 йил бўлиб ўтган эди.

Афғонистондаги қарама-қарши томонлар “6+2” гуруҳининг Тошкент учрашувидан кейин ҳам жангавор ҳаракатларини давом эттирганлиги халқаро жамоатчилликка кескин норозилик уйғотди. БМТ хавфсизлик Кенгаши 1999 йил 15 октябрда “Толибон” ҳарака-тига қарши чекланган жазо чораларини жорий этиш ҳақида реза-люция қабул қилди. Унда ўзини Афғонистон Ислом Амирлиги деб атаган афғон гуруҳи томонидан халқаро террорчилар ва уларнинг ташкилотчиларига бошпана берилиб, қўллаб-қувватланаётганлиги қатъий қораланиб халқаро террорчиликда айбланаётган Усама Бин Ладенни одил суд ҳукмига топшириш талаб қилинган эди.

БМТ хавфсизлик Кенгаши раиси Бош Ассамблеяда “Афғони-стондаги вазият” масаласи кўриб чиқилиши муносабати билан 1999 йил 22 октябрда кенгаш азолари номидан Баёнот эълон қилди. Унда Афғон можаросини тинч йўл билан ҳал этиш йўллари кўрсатиб бе-

рилган Тошкент декларацияси яна бир-бор қўллаб қувватланди.

Хавфсизлик Кенгаши 1999 йил 19 июлда “6+2” гуруҳининг Тошкент учрашувида қабул қилинган Афғонистон можаросини тинч йўл билан ҳал этишнинг асосий принциплари ҳақидаги деларациясини, айниқса гуруҳ азоларининг Афғонистондаги қарама-қарши томонларга ҳеч қандай ҳарбий ёрдам кўрсатмаслик ва ўз ҳудудларида бундай мақсадлар учун фойдаланишнинг олдини олиш борасидаги келишувини қўллаб-қувватлайди. Хавфсизлик Кенгаши БМТ нинг Афғон муаммосини тинч йўл билан ҳал этишдаги саъй ҳаракатлари йўлида мазкур гуруҳнинг барча азоларининг ва Афғонистондаги қарама-қарши кучларни ушбу принципларига амал қилишга чақи-ради дейилади Баёнотда.

Ўзбекистоннинг бошқа мамлакатлар билан ҳамкорлигида ва халқаро анжуманлар ўтказишида, у 1992 йилда аъзо бўлиб кирган ЕХХТ ташкилоти муҳим аҳамият касб этади. Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти аслида Европа давлатларининг ташкило-тидир. Аммо Ўзбекистон у билан ҳамкорлик қилар экан, Марказий Осиё минтақасидаги хавфсизликни таъминлаш, давлатларнинг саъй-ҳаракатлари куч ва имкониятларини терроризм, ақидапарастлик, диний экстеремизмга қарши курашда билаштиришга боғлиқ муам-моларни кўтариш ва ҳал қилишга асосий эътиборни қаратди. 1995 йил 15-16 сентябр кунлари Тошкентда Марказий Осиёда хавфсиз-лик ва ҳамкорлик масалалари бўйича семинар-кенгаш, 18-20 сен-тябр кунлари эса Нукус шаҳрида БМТ раҳнамолигида Орол денги-зи хавзасини барқарор ривожлантириш масалаларига бағишланган халқаро конференция бўлиб ўтди. Ўзбекистон пойтахтидаги йиғин “Марказий Осиё хавфсизлиги ва ҳамкорлик масалалари бўйича Тошкент Кенгаш семинари баёноти”ни қабул қилди.

Нукусдаги халқаро анжуман эса муҳим ҳужжат-“Орол денгизи хавзасини барқарор ривожлантириш муаммолари бўйича Марка-зий Осиё давлатлари ва халқаро ташкилотларининг Нукус делара-цияси” ни тасдиқлаш билан якунланди. “Марказий Осиё давлат-лари-дейилади Тошкентда ўтган халқаро кенгаш семинарда қабул қилинган баёнотда, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг янги жаҳон тартибини шакллантириш жараёнида энг илғор воситалари-дан бири сифатида унинг бу борадаги ўрнини юксак баҳолайдилар ва БМТ нинг имкониятлари ҳамда орттирган тажрибаси минтақа-

даги мавжуд муаммоларни мувоффақият билан бартараф этишга имкон яратишга ишонадилар. Афғонистондаги қонли низони тугатиш, Афғонистон-Тожикистон чегарасида кескинликни юмшатиш, Тожикистондаги вазиятни соғломлаштириш бўйича жаҳон ҳамжамиятининг баҳоли-қудрат ҳаракат қилаётганлиги бундай ишончга асос бўла олади”.¹ Шунини алоҳида қайд этиш лозимки, ўз навбатида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, унинг Бош қотиби Бутрос Ғолий Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг халқаро фаолиятини юқори кадрлаган эди. Давлатимиз ташқи сиёсатининг халқлар ўртасидаги муносабатларини кенгайтириш, халқаро иқтисодий, ижтимоий, маънавий ва бошқа соҳалардаги умумжаҳон муаммоларни ҳал этишда халқаро ҳамкорликни кучайтириш борасидаги таклиф ва ташаббусларини қизғин маъқуллади ва унинг номига йўллаган мактубларидан бирида-ижтимоий тараққиёт соҳасига маъсул бўлган барчамизнинг кенг ҳамкорлик қилишимизнинг тақозо этади. Бу борада сизнинг шахсан қўллаб-қувватлашингиз ва йўл йўригингиз бундан кейин ҳам биз учун ниҳоятда муҳим омил бўлиб ҳисобланади.

Маълумки 2008 йил 12 мартда Тошкент шаҳрида Марказий Осиё мамлакатлари учун энг мураккаб ва долзарб муаммоларга бағишланган “Орол муаммолари, уларнинг аҳоли генефонди, ўсимлик ва ҳайвонот оламига таъсири ҳамда оқибатларини енгиллаштириш учун халқаро ҳамкорлик чора-тадбирлари” мавзусида халқаро анжуман бўлиб ўтди.

“БМТ Бош Ассамблеясининг қарори билан 2005-2015 йиллар “Сув ҳаёт учун” ҳаракати Халқаро ўн йиллиги деб эълон қилинди. Бугунги Тошкент конференцияси нафақат Орол денгизи муаммоларини ҳал этиш бўйича Марказий Осиё давлатларининг ўзаро саъй-ҳаракатлари тўғрисидаги биринчи битими имзоланганлигининг ўн беш йиллик даврида, балки 22 март-Бутунжаҳон сув ресурслари кунига яқин қолганда, БМТ эълон қилган Халқаро Ер сайёраси йиллида бўлиб ўтаётгани ҳам рамзий маъно касб этади.

Конференция натижалари Орол муаммосига халқаро ҳамжамиятнинг янгича назар билан қараш ва англаб етишини шакллантиришга ёрдам бериши ҳамда Марказий Осиё Минтақасининг аҳоли

¹ “Халқ сўзи” газетаси, 1995 йил, 21 октябр.

генофонди, ўсимлик ва хайвонот дунёсини химоя қилиш мақсадида янада самарали ҳамкорлик учун асос бўладиган вазиятни яхшилаш бўйича аниқ чора-тадбирларни ишлаб чиқиш имконини беришга ишончим комил.”¹ Хуллас мамлакатимизда ўтказилган Халқаро анжуманлар юртимиз учун қолаверса шу минтақадаги мамлакатлар учун, уларни бирлаштириш, ўзаро ҳамжиҳатликни мустаҳкамлаш учун, жаҳонда тинчлик ва барқарорликни ўрнатиш учун ўта муҳимдир.

Республикаимизнинг бугунги иқтисодий ўзгаришлари бевосита Халқаро Ташкилотлар билан алоқасининг кенг қулоқ ёзиб бораётганлигидадир. Ўзбекистон ҳукуматининг чуқур ҳаётий реалликка асосланган, узоқни кўзлаб олиб бораётган ташқи халқаро иқтисодий фаолияти унинг жаҳон миқёсидаги обрў-нуфузининг тобора кўтарилиб боришга сабаб бўлмоқда. Ўзбекистон Республикасининг бирин-кетин Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти, Хельсинки яқунловчи актига, ЭКО, ЮНЕСКО ташкилотларига, қўшилмаслик ҳаракати Ислом Конференциясига, Қора денгиз ҳавзаси давлатлари уюшмасига аъзо бўлиб кириши унинг халқаро майдондаги иқтисодий ва сиёсий мавқеига тенг ҳамкорликлар йилидан илгарилаб боришига ижобий таъсир кўрсатди.

Бизга маълумки универсал халқаро ташкилотлар билан бир қаторда минтақавий (регионал) халқаро ташкилотлар ҳам мавжуд бўлиб, унинг аъзолари маълум жўғрофий минтақа давлатлари бўлишлари мумкин.

Бундай ташкилотлар фаолияти хавфсизлик, иқтисодий, ижтимоий маданий ва бошқа соҳалардаги минтақавий халқаро ҳамкорликка қаратилагн бўлади.

Мустақил Республикамиз дастлаб 1992 йил 16 февралда ўз тарихи маданияти ва менталитетига яқин бўлган ўнта давлатни бирлаштирувчи Иқтисодий Ҳамкорлик ташкилоти (ЭКО) га аъзо бўлди: Республикаимизнинг ЭКО ташкилоти билан ҳамкорлиги бир неча йўналишда амалга оширилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон мазкур ташкилот доирасида Марказий Осиё минтақасидаги бошқа дав-

¹ Ислом Каримов. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. Т. “Ўзбекистон”, 2008 йил, 16-жилд, 286-287 бет.

латлар билан биргаликда Европа, Шарқий ва Жанубий Осиёга, Узоқ Шарққа олиб чиқувчи ҳамда минтақадаги улкан иқтисодий имкониятлардан имкон қадар самарали ва тўла фойдалашишга, ЭКОга аъзо давлатларнинг халқ фаровонлигини оширишга шароит яратувчи минтақавий транспорт коммуникациясини ривожлантириш ҳамда транснационал қувурлар тармоғини вужудга келтириш борасида ишлар олиб борилмоқда ва хоказолар.

Ўзбекистоннинг бошқа давлатлар билан бир неча даражадаги ҳамкорлигини алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин. Минтақавий даражадаги энг яхши мисоллардан бири шуки, Ўзбекистон Эрон, Покистон, ва Туркия томонидан тузилган иқтисодий ҳақорлик ташкилоти (ИХТ)нинг аъзоси ҳисобланади. Ўзбекистоннинг бу ташкилотидаги иштироки Техрон Кенгашининг транспорт ва коммуникация, саноат ва қишлоқ хўжалиги, энергетика соҳаларида ҳамкорлик қилиш бўйича Коммюникесдан сўнг бошланади. Бугунги кунда ушбу масалалар доираси янада кенгайди. Булар инвестициялар бўйича қўшма лойиҳалар, ИХТ нинг Кема қатнови компанияси ва Авиакомпанияси, ИХТ мамлакатларини халқаро транспорт конвенциясига қўшиш, ИХТ банкини тузиш каби мақсадлардир.

Ўзбекистон бутунжаҳон даражасидаги ташкилотлар ва биринчи навбатда БМТ фаолиятида фаол иштирок этмоқда. Республика халқаро сиёсатининг устувор жихатлари ва принциплари ҳақида сўз юритганда шуни таъкидлаш жоизки, у БМТдан бошлаб энг йирик халқаро ташкилотларга, қўшилмаслик ҳаракатига, Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотига қўшилди. Ўзбекистон пойтахти Тошкентда БМТ, ЕХХТ, Халқаро Қизил хоч ва техник ҳамкорлик бўйича Германия жамияти, Жаҳон банки ва Европа қайта тиклаш ва тараққиёти банки, Халқаро валюта ва КЕС Бюроси¹ каби кўплаб ташкилотларнинг ваколатхоналари очилди.

Жаҳон ҳамжамиятига тенг ҳуқуқлик асосида кириш, халқаро молия ташкилотларига аъзо бўлиш ва уларнинг имкониятларидан ўз тараққиётимиз учун фойдаланиш заруриятидан келиб чиққан ҳолда 1992 йил 2 июлда Ўзбекистон Республикасининг Халқаро валюта жамғармасига Халқаро қайта тиклаш ва тараққиёт банкига, Халқа-

¹ А.Турсунов. Ўзбекистон Республикаси-Халқаро ҳуқуқ субъекти. Ҳуқуқий демократик ислохатлар. Т.

ро молиявий корпорацияга, Инвестицияни кафолатлаш кўптомон-лама агентлигига аъзолик тўғрисида қонун қабул қилинди. Бундан ташқари, Ўзбекистон аъзо бўлган Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти фаолиятининг аҳамиятини алоҳида таъкидлаш лозим. У умумжаҳон аҳамиятига молик ташкилотдир. Зеро, унинг ишида нафақат Европа давлатлари вакиллари, банки Америка, Осиё ва халқаро ташкилотларнинг вакиллари ҳам иштирок этадилар. Ушбу ташкилот 1996 йил баҳорда Тошкентда ташкил этган машғул-лот ҳамда шу йил сентябрда ва октябрда инсон ҳуқуқлари ва атроф муҳит мавзусида ўтказилган машғулоти Ўзбекистоннинг ЕХХТ фаолиятида фаол иштирок этаётганига яхши мисол бўла олди. Марказий Осиёнинг энг марказида жойлашган Ўзбекистон умумевропа жараёнларининг фаол иштирокчиси бўлиб қолди. ЕХХТ Хельсинки ғояларини мустаҳкамлаш учун минтақавий марказ сифатида айнан Тошкентни танлади. Мазкур ташкилот аслида Европа давлатларининг ташкилотидир. Аммо, Ўзбекистон у билан ҳамкорлик қилар экан, Марказий Осиё минтақасидаги хавфсизликни таминлаш, давлатларининг саъй-ҳаракатлари, куч ва имкониятларини терроризм, ақидапарастлик, диний экстеремизмга қарши курашда Бирлашти-ришга боғлиқ муаммоларни кўтариш ва ҳал қилишга асосий эъти-борни қаратди. Ўзбекистоннинг ЕХХТ билан ҳамкорлиги жараё-нида мазкур ташкилотнинг Истамбул шаҳрида 1999 йил ноябрида бўлиб ўтган саммити нихоятда катта аҳамият касб этди.¹

Республикамизнинг ушбу ташкилот билан ҳамкорлиги ҳозир-ги даврнинг бир қатор дозарб масалаларини ўз ичига қамраб ола-ди. Жумладан:-минтақадаги бой табиий ресурслардан фойдала-ниш. Биринчи ўринда энергетика, сувдан фойдаланиш, транспорт коммуникациялари, газ ва нефть тармоқларини қуриш соҳасида ҳамда экологик муаммоларни ҳал этиш борасидаги аниқ лойиҳа-ларни ЕХХТ шафелигида ишлаб чиқариш амалга ошириш. Булар-дан ташқари кўпгина мамлакатларда ЕХХТнинг ваколатхоналари очилган бўлиб, улардан тўғри дипломатия юритиш ҳамда кўзлан-ган мақсадларни амалга ошириш асосий восита сифатида қаралади. Ушбу ваколатхоналар орқали ЕХХТ ўзи маъсул бўлган ҳудудлар-да тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, инсон ҳуқуқлари ва

¹ “Фидокор” газетаси, 1999 йил, 20 ноябрь.

эркинликларига риоя қилишни рағбатлантириш ҳамда мамлакатда қонун устиворлиги тамойилларига асосланган фуқаролик жамияти барпо этишга йўналтирилган фаолиятини олиб боради.

Ўзбекистон Республикаси жаҳондаги яна бир катта халқаро иқтисодий ташкилотлар Европа тақлиниш ва тараққиёт банки (ЕТТБ) билан ҳамкорликни давом эттириб келмоқда. Ушбу банк Ўзбекистон билан ҳамкорлик борасида юртимиздаги иқтисодий шарт-шароит, иқтисодий-сиёсий вазиятни ҳисобга олган ҳолда иш юритмоқда. Шу кунгача Ўзбекистонда ЕТТБ иштирокида 7 та лойиха амалга оширилди, яна 13 лойиханинг ижроси давом этмоқда. Уларнинг умумий қиймати 1,4 млрд. АҚШ долларини ташкил этади. Ҳозирги кунда жами 320 миллион долларлик яна 8 та лойиха тайёрланмоқда.¹ Яқинда тасдиқланган янги стратегияга мувофиқ, ЕТТБ Ўзбекистон билан кичик ва ўрта бизнес ҳамда молия соҳасини ривожлантириш, банкларни хусусийлаштиришда ҳамкорликни кенгайтиради. У Ўзбекистонга самарали ёрдам кўрсатиш борасида умумий қарашларни ишлаб чиқиш учун Халқаро валюта жамғармаси, Жаҳон банки, Халқаро молия корпорацияси, Осиё тараққиёти банки каби муассасалар билан мулоқатни давом эттиради.

Бугунги кунда дунё мамлакатлари ўртасидаги муносабатларни ўрнатишда уларни ажратиб турадиган белгилар эмас, аксинча, уларнинг ҳар бири учун манфаатли бўлган умумий нукталарни топишга интилиш лозим.

Биринчи Президент И.А.Каримов Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 1993 йил 28 сентябрда бўлиб ўтган 48-сессиясида сўзга чиқиб, Марказий Осиё Хавфсизлик, барқарорлик ва ҳамкорлик масалалари бўйича БМТнинг доимий ишловчи семинарини чақиришни таклиф этди ва бунда манфаатдор мамлакатлар Марказий Осиё минтақавий хавфсизликнинг ишончли тизимини вужудга келтириш имкониятларини муҳокама қилиш мумкинлигини эътироф этди.

Шунингдек “Ўзбекистон Марказий Осиёда хавфсизлик, барқарорлик ва ҳамкорлик масалалари бўйича БМТнинг доимий ишловчи семинарини чақирилишини айтиш муддао деб ҳисоблайди. Тинчлик

¹ А.Бобоев. ЕТТБ анжумани: матбуот маркази очилди. “Ўзбекистон овози” газетаси. 2003 йил, 29 март.

ўрнатишда қадимий анъаналарга эга бўлган, халқаро ҳамкорлик ва миллатлараро тотувлик руҳи билан йўғрилган шаҳар сифатида Тошкент БМТнинг ана шундай семинари ўтказиладиган жой бўлишига тайёр. Доимий ишловчи семинарда жаҳонда умумий хавфсизлик сиёсати доирасида ва БМТ Низомининг 52- моддасига мувофиқ манфаатдор мамлакатлар Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликнинг ишончли тизимини вужудга келтириш имкониятларини муҳокама қила олур эдилар. Бундай тизим можаролар ва урушлар юзага келган ҳолларда тинчликни сақлаш ва қайта тиклаш борасидаги чора-тадбирларни, жумладан, тинчликни ва чегараларнинг яхлитлигини бузмокчи бўлганларга қарши дипломатик, молиявий, иқтисодий ҳамда бошқа турдаги коллектив жазо чораларини кўзда тутиши, ушбу минтақада барқарорлик ва мустаҳкам тинчлик ўрнатиш бўйича БМТ учун тавсиялар ишлаб чиқиши мумкин бўлур эди.”¹1 бу таклиф 1995 йилнинг сентябрида Тошкентда бўлиб ўтган Марказий Осиёда Хавфсизлик, барқарорлик ва ҳамкорлик масалаларига бағишланган семинарда қабул қилинди. Ушбу анжуманда 31 давлат ва 6 та халқаро ташкилотларнинг шу жумладан, Осиё мамлакатларининг ҳам вакиллари, Ислом Конференцияси Ташкилоти (ИКТ) вакиллари иштирок этди. Семинарда Марказий Осиё минтақасида вужудга келган сиёсий вазият таҳлил қилинди, сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ривожлантиришнинг асосий шарти сифатида давлатлар ўртасида тинчликни таъминлаш бўйича коллектив чора-тадбирларини ишлаб чиқиш, жамият ҳаётининг барча соҳаларида ислохатларни амалга ошириш, ўзаро манфаатли ҳамда тенг шерикчилик асосида ҳар томонлама ҳамкорлик, мамлакатлар ўртасида интеграцияон жараёнларни мустаҳкамлаш масалалари муҳокама этилди.

1997 йилнинг феввалида Марказий Осиёнинг беш давлати раҳбарлари Бирлашган Миллатлар Ташкилоти вакили иштирокида Алмата шаҳрида бўлиб ўтган учрашувида Оролни кутқариш Халқаро фондининг янада фаолроқ тартибини ва Ижроия қўмитасини ташкил этди. 1995 йилнинг 18 сентябрдан 20 сентябригача Нукус шаҳрида БМТ нинг ҳомийлиги остида Орол денгизини барқарор

¹ И.А.Каримов. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т. “Ўзбекистон”, 1996 йил, 2-жилд, 53-54 бет.

ривожлантириш масалалари бўйича халқаро конференция ўтказилди. Конференция кунлари халқаро “Экосан” фондининг Қорақолпоғистон бўлими ва Германия Федератив Республикасининг “Мерседес-Бенц”, “Филипп Мюллер”, “Стентдес Остенс” компаниялари, Франциянинг “Дегремонд” ва Швециянинг “Азония” компаниялари вакиллари ўртасида бу борада узоқ муддатли ҳамкорлик тўғрисида протоколлар имзоланди.¹

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг Қўшма мажлисида сўзлаган маърузасида Республикамиз ташқи сиёсатининг устувор йўналишларига ҳам алоҳида тўхталиб ўтди. Маърузада, жумладан, Ўзбекистоннинг Европа Иттифоқи (ЕИ) билан ҳамкорлик масаласига алоҳида уруғ берилган. ЕИ қатнашчиси бўлган малакатларнинг давлат ва ҳукумат бошлиқларининг 1996 йил 21 июнда Флоренцияда бўлиб ўтган учрашувида Европа Иттифоқи билан Ўзбекистон Республикаси ўртасида шерикчилик ва Ҳамкорлик тўғрисида тузилган Битим Ўзбекистоннинг ҳозирги дунёда иқтисодий ва сиёсий аҳамияти ошиб бораётганига яна бир ёрқин мисол бўла олади. Ушбу битим “Шериклик битими” дея номланиб, у Европа Иттифоқининг Ўзбекистон Республикасининг Суверенитети, мустақиллиги ва ҳудудий яхлитлигига катта эътибор берилаётганлигини кўрсатади. Ҳамда ЕИ нинг демократиялаш жараёнларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни модернизациялаш каби йўналишларда Ўзбекистонга ёрдам кўрсатиш истаги қатъий эканлигини билдиради. 1999 йил 1 июлда кучга кирган бу муҳим тарихий ҳужжат ЕИга аъзо барча мамлакатлар билан Ўзбекистон Республикаси ўртасида ҳамкорлик алоқаларида янги босқич бошланганлигидан далолат берди. ЕИ учун Ўзбекистон минтақадаги энг муҳим ҳамкоридир. Ўзбекистоннинг геосиёсий жиҳатдан Россия, Хитой ва Исландиянинг ўртасида жойлашганлиги унинг аҳамиятини янада ошириб юборди. Европа Иттифоқи билан илк алоқалар собиқ Совет Иттифоқи даврида 1989 йилда ўрнатилган. Аммо дастлаб муносабатлар деярли ривожланмаган. 1999 йил 1 июлда Шериклик ва Ҳамкорлик тўғрисидаги битим кучга киргач, икки томонлама алоқалар

¹ А.Қирғизбоев. Ўзбекистон Республикасининг Осиё мамлакатлари билан халқаро ҳамкорлиги. Т. Фан. 2004 йил, 74-бет.

юксак даражадаги кўтарилиб, ўша йил 13 сентябрда Ҳамкорлик кенгаши ўзининг биринчи мажлисини ўтказди. Бу воқеа Ўзбекистон ва ЕИ ўртасида дипломатик муносабатларда янги босқични бошлаб берди. 1992 йилдан буён Ўзбекистон ЕИ нинг ТАСИС дастурида фаолият олиб бормоқда. Келажакдаги олақалар ўзаро имзоланган Шерикчилик ва Ҳамкорлик Битими доирасида ривожланиб боради.”¹

Ўзбекистон ЕИ ўртасида имзоланган ўша 1996 йилги битимга асосан, юртимизда бир нечта ҳамкорлик органлари ташкил этилди. Жумладан, Ўзбекистон ва ЕИ Ҳамкорлик кенгаши, Ҳамкорлик қўмитаси, Парламентлараро ҳамкорлик қўмитаси шулар жумласидандир. Хусусан, 2004 йилнинг январь ойида Брюсселда “Ўзбекистон ва ЕИ ҳамкорлик кенгашининг мажлиси бўлиб ўтди. Бугунги кунда ЕИ Ўзбекистоннинг энг йирик ҳамкорларидан бири бўлиб, умумий ташқи савдо айланмасининг 65 фоизи иттифоқ аъзоларига тўғри келади. Республикамизнинг ЕИ ТАСИС ҳамда ТРАСЕКА дастурлари доирасида ҳам кенг ҳамкорликни йўлга қўйган.

Бугунги кунда Президентимизнинг жаҳондаги турли мамлакатларга ташрифи Ўзбекистоннинг халқаро майдондаги мавқеини мустаҳкамлашда, турли халқаро ташкилотлар билан анжуманлар ўтказишда муҳим аҳамият касб этмоқда. Масалан, ХХР, Япония, Корея Республикаси, ВСР, Руминия, АҚШ, Италияга ташрифлари давомида Ўзбекистоннинг Осиё, Европа қитъаларидаги давлатлар ва АҚШ билан ўзаро фойдали ҳамкорлиги масалалари ҳал этилди. Бундай ташрифлар нафақат бошлиқлар ўртасида шахсий алоқалар ўрнатиш, ўзаро ишончни мустаҳкамлашга, балки давлатлараро муносабатлар ўрнатиш ва уни ривожлантиришга ёрдам беради.

ТРАСЕКА дастурида Осиё мамлакатлари билан ҳамкорликни ривожлантиришнинг муҳим омили сифатида Буюк Ипак йўлини қайта тиклаш ишида 1998 йилнинг сентябрь ойида Боку шаҳрида бўлиб ўтган Халқаро Конференция ҳам муҳим аҳамият касб этди. Мазкур анжуман ҳам бевосита Буюк Ипак йўлини қайта тиклаш муаммоларига бағишланган эди. Шунинг таъкидлаш керакки, ТРАСЕКА лойиҳасига қатнашувчи мамлакатларгина эмас, балки дунёнинг кўплаб бошқа давлатлари ҳам катта қизиқиш билан қаратилмоқда. Конференция ишида дунёнинг 32 давлати ҳамда ўндан ортиқ халқа-

¹ “Халқ сўзи” газетаси, 2005 йил, 8 февраль.

ро ташкилотларнинг вакиллари иштирок этганлиги ҳам ана шундан далолат беради.

Конференцияда Европа-Кавказ-Осиё коридорининг ривожлантириш бўйича халқаро транспорт тўғрисидаги асосий ҳар томонлама келишув қабул қилинган. Мазкур анжуманда конференция якунлари бўйича якуний хулоса сифатида Боку декларацияси ҳам имзоланди. Унда мамлакатларнинг ҳар томонлама ҳамкорлигини мустаҳкамлаш орқали дўстлик, маданий ва иқтисодий тараққиёт йўли билан Буюк Ипак йўлини қайта тиклаш тўғрисидаги ҳоҳиш-идоралари ифодаланган.¹

1999 йилнинг май ойида Тошкентда “Осиё-Европа транспорт кўпригини ривожлантириш муаммолари” мавзусида халқаро конференция бўлиб ўтди. Конференцияда Буюк Ипак йўлини қайта тиклаш борасидаги аниқ ва амалий қадамлар билан боғлиқ масалалар муҳокама этилди. Конференциянинг асосий мазмуни Марказий Осиёнинг юраги ҳисобланган Ўзбекистон Осиё ва Европа ўртасидаги алоқаларда асосий бўғин вазифасини ўйнаши лозимлигини ҳамда минтақалараро интеграциянинг ташаббускори бўлмоғи кераклиги ҳақидаги ғоядан иборат эди. Ушбу анжуман ўз моҳиятига кўра, Буюк Ипак йўлини қайта тиклаш ишларини амалга ошириш борасидаги Боку анжуманидан кейинги дастлабки амалий қадам бўлди.²

2002 йилнинг апрель ойида Тошкент бўлиб ўтган ТРАСЕКА Хукуматлараро Комиссиясининг Конференцияси ТРАСЕКА дастурини амалга оширишда муҳим қадамлардан бири бўлди. Унда Европа Иттифоқи мамлакатларининг, шунингдек, Марказий Осиё, Кавказорти мамлакатларининг ҳамда қатор Халқаро ташкилотларнинг вакиллари иштирок этдилар. Анжуманда ТРАСЕКА минтақасини янада кенгайтириш, юк ташиш шароитларини яхшилаш, транзит юкларни ташиш, янги коммуникацион тармоқларини очиш, денгиз йўлларини ривожлантириш масалалари бўйича батафсил фикр алмашиб олинди.

Конференцияда Тошкент декларацияси қабул қилинган бўлиб,

¹ “Правада востока”, 1996 год, 17 мая. “Халқ сўзи” газетаси, 1998 йил, 9 сентябр.

² “Халқ сўзи” газетаси, 1999 йил, 12 май.

унда ТРАСЕКА дастури 8 та мустақил давлатларнинг ва Европа Иттифоқининг интеграциялашувидаги, халқаро юк ташиш тизимининг шакллантиришдаги шунингдек, мамлакатлараро кўп томонлама алоқаларни мустаҳкамлашдаги, тинчлик ва барқарорлик ўрнатиш борасидаги муҳим омил эканлиги эътироф этилди.

ЕИ ва Ўзбекистон ўртасида имзоланган Шерикчилик ва ҳамкорлик битимининг 1999 йил кучга киритиш тенг ҳуқуқли муносабатларни амалий

жихатдан мустаҳкамлашга хизмат қилади. Фикримизнинг далили сафатида 2001-2002 йилларда минтақа хавфсизлиги ва барқарорлиги ҳамда савдо алоқаларини ривожлантириш бўйича имзоланган қатор шартномаларни келтириш мумкин. Хусусан, 2002 йил 29 январда бўлиб ўтган Ўзбекистон ва ЕИ ўзаро ҳамкорлик кенгашининг учинчи мажлисида МО давлатлари ТАСИС дастури бюджети 25 илн. дан 50 млн. АҚШ доллариға етказилганлиги маълум қилинди ва Ўзбекистон билан энэргетика, савдо, инвестиция соҳаларида ҳамкорлик қилиш устувор йўналиш сифатида белгилаб олинди.¹

Мамлакатимизда ўтказилган яна бир йирик халқаро анжуман бу-2004 йилда 17 июнда Тошкентдаги “Интерконтинентал” мехмонхонасида ўтказилган Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти (ШХТ) га аъзо давлат раҳбарларининг анжуманидир. Тошкент саммити анча самарали якунланди. Аъзо давлатлар раҳбарлари бир қанча муҳим ҳужжатларга, жумладан, “ШХТ давлат раҳбарлари Кенгаши йиғилиши якунларига оид Тошкент Декларацияси”, “ШХТ га аъзо давлатлар ўртасида гиёҳвандлик ва психотроп моддалар ноқонуний айланишига қарши курашда ҳамкорлик ҳақида келушув”, “ШХТ иммунитет ва ваколатлари тўғрисида Конвенция”, “ШХТ га аъзо давлатлар раҳбарлари Кенгашининг ШХТ ҳузурида кузатувчи мақоми низомини тасдиқлаш тўғрисида”, “ШХТ га аъзо давлатлар раҳбарлари Кенгашининг ХХР ҳукумати ва ШХТ ўртасида ташкилот котибиятининг Хитойда жойлашиши тўғрисида”, “ШХТ давлат раҳбарлари Кенгашининг Ўзбекистон Республикаси ва ШХТ ўртасида ташкилот минтақавий аксилтеррор тузилмасини Ўзбекистонда жойлашиши тўғрисида” ҳужжатлар имзоланди.

¹ Хайдарали Юнусов. Европа Иттифоқи ҳуқуқи. Т. “Янги аср авлоди”, 2007 йил, 499 бет.

Хуллас, ШХТ қисқа вақт ичида тўла ҳуқуқли халқаро ташкилотга айланиб улгурди. Бу давр ичида катта ишлар амалга оширилганлиги ташкилотнинг юксак нуфузи ва улкан салоҳиятдан далолатдир.

4. Халқаро анжуманларда Ўзбекистон Республикасининг ташаббуслари.

Бугунги ҳаёт тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки халқаро ҳамкорликни такомиллаштириш, халқаро анжуманлар мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий сиёсий, илмий-техник, маънавий-маданий ва гуманитар соҳаларни ўзига қамраб олган комплекс алоқаларни йўлга қўйишни тақазо этади. Тилга олинган барча соҳаларни ҳам мамлакатлар ўртасидаги ҳамкорлик тизимининг узвий таркибий қисми деб қарамоқ керак. Ўзбекистон ушбу ҳамкорликнинг бутун бошли тизимида иқтисодий ҳамкорлик устивор мавқеида эканлигидан келиб чиқади. Бироқ, бу ижтимоий-маънавий алоқаларнинг аҳамиятини заррача пасайтирмайди. Бу ерда иқтисодий алоқаларга ортиқча баҳо бериб юбориш ҳам, ижтимоий-маънавий алоқаларни камситиш ҳам бир ҳилда зарарлидир. Уларнинг ҳар иккиси ҳам мамлакатлар ўртасидаги ҳамкорликни бир томонлама қилиб қўйиши, натижасида бу ҳамкорликлар у ёки бу мамлакатларнинг ижтимоий ривожига таъсир қила олмаслиги мумкин.

Ўзбекистон бутун жамият давлат мустақиллиги ва иқтисодий раванққа эришишнинг олий мақсадлари теварагида маҳкам жипслашди. Бизда инсон манфаатларига хизмат қилувчи тинчлик ва тотувлик, барқарорлик ва яратувчилик ҳукм сурмоқда. Аҳолининг маънавий ва маданий талабларига, билим олишига, иқтисодиёт асосларини тушуниб етишга бўлган эҳтиёти бениҳоя ошди. Халқ ўзининг маънавий эркинлигини, эътиқоди ва ғурурини ҳимоя қила олди, порлоқ келажак йўлида янада улкан ишлар қилишга қодир бўлиб қолди.

Республикаимизнинг дунёдаги халқаро ташкилотлар билан анжуманлар ўтказишлари, ҳамкорлик тажрибалари ушбу ҳамкорликнинг ривожланиш истикболлари хусусида айрим хулосаларни чиқариш ва унинг янада ривожланиши учун айрим йўналишларни белгилаш имконини беради.

Маълумки энг йирик халқаро ташкилотнинг бунёд этилиши иккинчи жаҳон уруши даврида ғоят катта машаққатлар билан эришилган асосий натижа бўлди. 1992 йилги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг Муқаддимасида халқаро ҳуқуқий умум тан олган нормаларни Ўзбекистон Республикаси нафақат ўз халқи балки бутун дунё давлатлари халқларининг демократик ривожланиши шарти сифатида халқаро ҳуқуқий умум тан олинган тамоиллари ва нормаларига амал қилиш, бошқа давлатлар билан ўзаро манфаатли ҳамкорликни йўлга қўйиш мажбуриятларини олади. Ўзбекистон Республикасида белгиланишича, “Ўзбекистон Республикаси халқаро алоқаларнинг тенг ҳуқуқли субъектидир.”¹ Мустақил Ўзбекистон ўзини дунё ҳамжамияти олдида турган муаммоларни ҳал қилишда фаол иштирок этмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов тарихда биринчи марта БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясида сўзга чиқди. Бизнинг мустақил мамлакатимиз жаҳоннинг энг олий анжуманларида зўр кадр-қиммат билан иштирок этди. Бош ассамблеяда сўзлаш янги мустақил мамлакат учун умуммарифатли инсоният кўз олдида ўзлигини намоён этиш билан тенгдир. БМТнинг бутун жаҳон ҳамжамияти учун энг муҳим муаммоларни муҳокама этиш ва ҳал қилишдаги, тинчлик ва хавфсизликни қўллаб-қувватлашдаги, жамики халқлар тараққиётига қўмаклашишдаги роли алоҳида таъкидланди. Ўзбекистонда сиёсий барқарорликнинг тинчлик ва миллатлараро ҳамжихатликнинг сақланиб турганлиги бунинг яққол исботидир.

Ўзбекистон Республикасининг халқаро тадбирларда қатнашишини, дунё ишлари, жаҳон сиёсати ва халқаро муносабатларда фаоллик кўрсатаётганлиги бунинг учун қулай шароитлар кенг имкониятлар яратиб бермоқда. Ўзбекистон ташқи сиёсатининг жўшқинлигини давлатимиз халқаро обрў-эътибори ва уларнинг дунё ишларига бўлган таъсирини тинмай ошириб бормоқда.

XXI аср бўсағасида дунё ижтимоий-сиёсий жараёнлари тубдан ўзгарди, инсон ва инсоният, одам ва олам тақдирига дахлдорлик хисси тобора кучайди. XXI асрнинг сўнги ўн йиллиги ҳар қандай

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т. “Ўзбекистон”, 2016 йил, 8-бет.

зўравонликлар, тазйиқлар ва ғоявий хуружларни ақл-идрок ва очиқдан-очиқ муносабатлар орқали ҳал этиш сари дадил қадам қўйилган давр бўлди. Ўзбекистон ёш мустақил давлат сифатида ўз мавқеини ва нуфузини мустаҳкамлаш билан бирга дунё аҳлини жаҳон сиёсатини ислох қилишга даъват этган давлатларидан бири бўлиб майдонга чиққан. Ўзбекистон Осиё ва Европа қитъалари ўртасидаги муносабатларни мувофиқлаштирувчи, сиёсий иқлимни мўътадиллаштирувчи Ғарбу-Шарқ ўртасидаги азалий рақобатни ақл-идрок донолик тафаккурига асосланган мунозаралар ва музокаралар орқали уйғунлаштиришга дават этган ягона давлат бўлиб майдонга чиқмоқда. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев БМТ ва бошқа халқаро ташкилотлар анжуманларида дунё муаммоларини ҳал қилишнинг энг инсонпарвар энг адолатпарвар тамойилларини ўртага ташлар экан, у минтақавий можаролар ва қўшни мамлакатларнинг ўзаро келишмовчилик муаммоларидан тортиб бутун ер шари ва инсоният тақдирига дахлдор бўлган жуда улкан масалаларни ўртага ташламоқда бу айниқса, халқаро терроризм ва наркобизнес, диний ақидапарастлик ва экстеремизм билан боғлиқ бўлган муаммолардир. Айни шу муаммолар бугун дунё аҳли ҳаётига таҳдид солаётган энг оғир фожиа эканлигини, у билан муроса қилиб бўлмаслигини, бу иллатларни барбод қилишда жуда катта қатъият ва сиёсий ирода ва ички қудрат кераклигини Ўзбекистон тимсолида кўрсатди.

Ўзбекистон турли мустақил давлатларни иқтисодий, сиёсий, маънавий жихатдан манфаатдорлигини назарда тутиб, янгича шароитларда, янгича шакл ва мазмундаги ҳамкорликни вужудга келтириши ташаббуси билан чиқди. Бу Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги, Марказий Осиё мамлакатлари ҳамкорлиги сингари кўп томонлама ижтимоий иқтисодий манфаатлари асосида қурилган ташкилотлар сифатида ўртага ташланди.¹ Умуман, ҳаёт Ўзбекистоннинг халқаро муносабатлар тизимининг у ишлаб чиққан ривожланиш тамоилларининг асосли эканлигини кўрсатди. Жаҳон сиёсатдонлари жамоат арбоблари унинг янгича қарашларига юксак баҳо бермоқдалар ва ўз вақтида қўллаб қуватламоқдалар ёки Президентимиз таъкидлаганларидек, “Дунё харитасида жаҳон ҳамжамяти томонидан тан

¹ Назрулла Жўраев. Агар огоҳ сен... Т. “Шарқ” 1998 йил, 176-178 бетлар.

олинган янги давлат-Ўзбекистон Республикаси пайдо бўлди”¹

Бугунги кунда бутун инсониятнинг тақдири ижтимоий тараққиёт истиқболлари халқаро муносабатларга боғлиқ бўлиб қолди. Халқаро майдондаги ҳар бир сиёсий тенглик, можаролар барча мамлакатлар ва халқлар манфаатига дахлдор бўлиб қолди. Ҳатто айрим олинган мамлакат ичкарасидаги низоли жараёнларни, урушларни баргараф этиш ҳам ҳамжамиятнинг вазифасига айланди.

Юртбошимизнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаларида ҳам кейинги йилларда Ўзбекистоннинг халқаро ва минтақавий тинчликни сақлаш йўлидаги ташаббусларига ҳам атрофлича тўхталиб ўтилди: “Минтақамизда ва бутун дунёда юзага келаётган мураккаб геосиёсий шароитда бизнинг зиммамизда мамлакатимизнинг хавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлаш, шу муқаддас заминимизда ҳукм сураётган тинч-осойишта ҳаётни сақлаш каби бир-биридан маъсулиятли ва кенг қўламли бир қатор вазифалар борки, юртимизнинг жондан азиз фарзандларимизнинг бугунги ва эртанги куни ана шу масалаларни қанчалик мувоффақият билан ҳал этишимизга боғлиқдир. Мана, ён қўшнимиз Афғонистонда 30 йилдан буён давом этаётган қуролли можароларнинг ҳали-бери охири кўринмаяпти. Халқимизда “Қўшнинг тинч-сен тинч” деган мақол бежиз айтилмаган. Қўшни мамлакатлар ҳудудида мана шундай кескинлик сақланиб турар экан, албатта, минтақамизда тинчлик-барқарорликка нисбатан таҳдид ҳам сақланиб қолаверади.

Афғонистондаги мураккаб вазиятни ҳал этиш бўйича Ўзбекистон энг нуфузли халқаро минбарлардан муҳим амалий ташаббусларни доимий равишда баён қилиб келмоқда. Айниқса, НАТО/СЕАП ташкилотининг 2008 йил апрель ойида бўлиб ўтган Бухарест саммитида Ўзбекистон Президенти томонидан афғон муаммосини фақат ҳарбий йўл билан ечиб бўлмаслиги ҳақидаги фикр биринчи бўлиб ўртага қўйилган ва бу можарони сиёсий йўл билан ҳал этиш мақсадида “6+2” мулоқот гуруҳини “6+3” гуруҳига айлантириш ҳақидаги таклиф илгари сурилган эди. Бу гуруҳга Афғонистон билан қўшни бўлган давлатларни, АҚШ ва Россия ҳамда НАТО ташкилотининг ваколатли вакиллари кириши назарда тутилади. Ўзбекистоннинг

¹ Ислом Каримов. XXI асрга интилмоқда. Т. “Ўзбекистон”, 1999 йил, 8-бет.

бу таклифи дунё сиёсий жамоатчилигида катта қизиқиш уйғотгани сизларга яхши маълум, деб ўйлайман.

Афғон можаросини ҳал қилиш учун 30 йил давомида миллиард-миллиард доллар маблағ сарфланади. Лекин аҳвол ижобий томонга ўзгариш ўрнига, аксинча, мамлакатдаги кескинлик кучайиб бормоқда. Аввало, маҳаллий халқ, қайси миллат ва элатга мансублигидан қатъи назар, бир-бири билан келишиши керак, бунинг учун уларга ёрдам, биринчи навбатда, иқтисодий ёрдам бериш лозим. Энг муҳими, афғон халқининг миллий урф-одатлари ва маданиятини, диний қадриятларини ҳурмат қилиш зарур. Бошқача қилиб айтганда, аввало халқни ҳурмат қилиш, кейин унга ақл ўргатиш керак. Шу кунларда Афғонистон масаласи бўйича Лондонда бўлиб ўтадиган халқаро анжуманда ана шундай ёндашув асосида умумий бир қарор қабул қилиниши ҳақида фикрлар билдирилмоқда. Яъни, дунёдаги кўпгина давлатлар афғон муаммосини фақат ҳарбий йўл билан ҳал қилиш мумкин эмаслигини ҳар томонлама англаб, амалий ҳулосаларга келмоқда. Бу, ўз навбатида, Бухарест саммитида Ўзбекистон илгари сурган ташаббусларнинг нақадар тўғри эканини яна бир бор кўрсатмоқда.

Қисқача айтганда, жафокаш афғон заминида тезроқ тинчлик қарор топиши учун жаҳон ҳамжамияти, авваломбор, иқтисодий-молиявий, ижтимоий-гуманитар ёрдам кўрсатиши ва бу ишларнинг барчаси Бирлашган Миллатлар Ташкилоти раҳнамолигида амалга оширилиши зарур.

Бугунги кунда дунёдаги кўпгина давлатлар томонидан Афғонистонга ана шундай ёрдам кўрсатилмоқда. Албатта, бу мамлакатда тинчлик ва барқарорлик ўрнатишдан, аввало, унга қўшни бўлган давлатлар манфаатдордир. Ўзбекистон ҳозирги вақтда яқин қўшни давлат сифатида Афғонистонга катта ёрдам бермоқда. Жумладан, 2010 йилда Ўзбекистон бу мамлакатга етказиб бераётган электр энергияси миқдори ўтган йилларга нибатан 6 баробарга оширилди. Шу кунларда Ўзбекистоннинг қурувчи ва мутахассислари томонидан “Термиз-Ҳайратон-Мозори Шариф” темир йўлини қуриш ишлари бошланмоқда ва ишонаманки, у йил охирига қадар якунига етказилади.

Хулоса қилиб айтганда, парламентимизнинг бугунги кунда минтақамизда тинчлик ва хавфсизликни мустаҳкамлаш масаласида

маъсулияти катта. Буни ҳеч қачон эсимиздан чиқармаслигимиз керак.

Ўзбекистон ташқи сиёсатининг энг муҳим йўналишларидан бири минтақавий хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш, халқлар тинчлигига раҳна солувчи терроризмнинг ҳар қандай кўринишига қарши қатъий кураш олиб боришдан иборат. Давлатимиз ана шу мақсаб йўлида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Европа Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти, бир қатор давлатлараро ва ноҳукумат халқаро ташкилотлар билан кенг қамровли алоқаларни изчил ривожлантириб бормоқда, айтилган пайтда, бу ташкилотлар ишида фаол иштирок этмоқда. Жаҳон ҳамжамияти Ўзбекистоннинг минтақа хавфсизлигини таъминлаш, низоларни сиёсий чоралар билан бартараф этиш, Марказий Осиё минтақасини ядро қуролидан холи ҳудуд деб эълон қилиш, нарқобизнесга қарши курашда саъй ҳаракатларни мувофиқлаштириш, Афғонистондаги можароларни тинч йўл билан ҳал этиш борасидаги конструктив ташаббусларини қўллаб-қувватламоқда.

Ўзбекистон пойтахти эндиликда нуфузли халқаро ташкилотлар иштирокидаги хавфсизлик, барқарорлик, тинчлик ва ҳамкорлик масалалари бўйича муҳим халқаро анжуманлар марказига айланди. Мазкур анжуманларда қабул қилинган ҳужжатларнинг аҳамияти ва долзарблиги жаҳон ҳамжамияти, жумладан, БМТ Хавфсизлик Кенгаши томонидан эътироф этилаётганлигини Ўзбекистоннинг халқаро сиёсатдаги нуфузи ортиб бораётганлигидан далолатдир.

Ҳозирги вақтга келиб жаҳон бир вақтлардагидек метрополиялар, мустамлакалар, қарам ва ярим мустақил давлатларга бўлинмай, балки тенг ва мустақил далайлари ҳамжамиятига айланмоқда. Мустақил Ўзбекистон ҳам ушбу жараённинг фаол иштирокчиларидан биридир. Ана шулардан келиб чиқиб Ўзбекистон Республикасининг халқаро ташкилотлар билан ҳар томонлама алоқаларни йўлга қўйганлиги алоҳида эътиборга лойиқдир. Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашувида БМТ доирасидаги ихтисослаштирилган ташкилотлар билан ҳамкорлик муҳим аҳамиятга эга.

XX асрнинг охириларига келиб давлатлар ўртасидаги мувозанатни сақлашда ва ўзаро ҳамкорлик муносабатларида-халқаро ташкилотларнинг роли катта аҳамият касб эта бошлади. Айниқса интеграция шароитида дунё ҳамжамиятининг шаклланиши, халқаро

жиноятчилик ва унинг турли кўринишларига қарши жиддий кураш олиб боришда халқаро ташкилотларнинг яқин ҳамкорлиги жуда зарурдир. Халқаро ташкилотлар, универсал халқаро ташкилотлар яъни барча давлатлар қатнашиши учун очиқ бўлган, ҳудудий (Регионал), яъни қандайдир йирик регионал давлатларни бирлаштирувчи ва маҳаллий бир неча давлатларни бирлаштирувчи турларга бўлинади. Ўз таркиби, фаолият соҳаси ва халқаро муносабатлардаги тутган ўрнига кўра энг универсал ташкилот Бирлашган Миллатлар Ташкилотидир.

XX аср охирида БМТ, Европа Кенгаши, Европа Иттифоқи томонидан ташкил этилган йирик халқаро анжуманларда кўрсатилганидек, халқаро жинойт ташкилотлар ўз жинойт фаолиятини юксалтириш ва мукаммаллаштириш учун дунё мамлакатлари бўйлаб эркин ҳаракатланиш имкониятидан, либерал эмиграция ва иммиграция сиёсатидан, эркин савдонинг кенгайишдан, энг замонавий алоқа воситалари ва пулларни ўзлаштиришнинг мураккаб технологияларидан тобора кенг фойдаланмоқда.

Ўқув қўлланмада кўрсатилганидек минтакавий интеграцион жараёни муаммоларини ўрганиш натижасида бир қатор назарий ва амалий аҳамиятга молик бўлган хулосаларга келинди.

Интеграция бу аввало, давлатларнинг миллий манфаатлари, халқаро тинчлик, барқарорлик хавфсизлик ва ўзаро ҳамкорлик, жамоатчилик ўртасида ўзаро ишонч ва хайрихоҳликни таъминлашга қаратилган сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий ва ижтимоий маданий жабҳалардаги глобал ҳамда регионал масалаларни ҳал қилишга йўналтирилган халқаро тизимнинг босқичма босқич шаклланиш жараёни мажмуасидир.

Иккинчидан, интеграция жараёни давлатлар умуммиллий манфаатлари уйғунлиги ва муштараклигини ифода этувчи муҳим ҳаётий заруриятдир. Унинг турли макон ва замонда ҳар хил шакл ва формаларда ҳаётий заруриятга айланиш минтақадаги геосиёсий ва геоиқтисодий жараёнлар ва турли ўзгаришлар билан узвий боғлиқ бўлади.

Учинчидан, Марказий Осиё давлатлари макроминтакавий интеграцияси назарий асосларини ривожлантириш ва унинг иқтисодий, сиёсий ҳамда ҳуқуқий негизларини такомиллаштириб бориш;

- минтақа халқлари тарихи ва маданияти, урф-одатлари мушта-

раклигига интилиш; умуминсоний қадриятлар негизидagi минтақавий манфаатлар бирлигига хизмат қилувчи миллий баркамолликни таъминлаш мақсадга мувофиқдир.

Минтақа давлатлари интеграцияси ички муаммолари ва унинг ўзига хос геосиёсий ва геоиктисодий жихатлари қуйидагилардан иборат:

Биринчилан, Марказий Осиё давлатлари интеграцияси Европа минтақасида руй бераётган сиёсий-иктисодий ҳамкорликнинг интеграл қисми сифатида минтақа давлатларининг умумий иктисодий ривожланиш стратегиясини яратиш зарурияти ҳисобланади. Ушбу стратегияни ишлаб чиқишда қуйидаги омиллар муҳим рол ўйнайди:

- Халқаро иктисодий ташкилотлар доирасида минтақа давлатларининг ўзаро келишилган позицияларини ишлаб чиқиш ва уларни доимий равишда қўллаб-қуватлаш;

- минтақада иктисодий интеграцияга йўналтирилган икки томонлама ва кўп томонлама халқаро шартномаларнинг бажарилишини амалий жихатдан кучайтириш зарур ва ҳоказолар.

Иккинчидан, минтақа давлатлари халқ хўжаликлари интеграцияси минтақавий иктисодий интеграциялашувга ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Шунинг учун халқ хўжалигининг биринчи даражали секторини қамраб олувчи ҳукуматлараро комплекс дастурлар ишлаб чиқиш муҳимдир.

Минтақа давлатлари ўзаро манфаатли иктисодий ҳамкорлик алоқаларини ривожлантиришлари, сув энергетика соҳасидаги ягона ички бозорни вужудга келтиришлари мақсадга мувофиқ бўлади. Хусусан, бугунги энергия тақчиллиги шароитида Қирғизистондаги “Қора-кеча”, Тожикистондаги “Зидди”, “Назар-Айлок”, “Ҳаками” каби кўмир конларини ишга солиш, 2002 йилда ташкил этилган МО сув-энергетика консорциуми фаолиятини жонлантириш бир қатор муаммоларни бартараф этишга ёрдам беради.

Учинчидан, минтақавий хавфсизликка таҳдидлар Марказий Осиё давлатлари интеграциясига салбий таъсир ўтказди. Шу сабабли минтақа давлатлари халқаро хавфсизликни таъминлаш механизмларини қўллашдан манфаатдордирлар.¹

¹ Ч.Қўчаров. Марказий Осиёнинг минтақавий интеграцион жараёни муаммолари. Т.Фан, 2008 йил, 177-179 бетлар.

Россия ва АҚШ нинг Марказий Осиёда, жумладан Ўзбекистондаги геосиёсий ва геоиқтисодий манфаатларининг минтақавий интеграцияси таъсири хусусида қуйидаги хулосалар келиб чиқади;

Ўзбекистон-АҚШ муносабатларида:

- халқаро хавфсизликни таъминлаш нуқтаи-назаридан АҚШ ўзининг ҳарбий-сиёсий манфаатлари Марказий Осиёдаги барқарорликка симметрик боғлиқлигини юқори баҳоламади. Бошқача қилиб айтганда, ўзаро боғлиқ муносабатда бўлган ўзгариш иккинчисининг мутлақо қарама-қарши йўналишида ўзгаришга олиб келди. Бу камроқ куч ишлатиш қонуни билан изоҳланиши мумкин. Аниқроғи Марказий Осиё хавфсизлик тизими камроқ қаршилиқка учрайдиган томонга қараб ривожланади;

- Марказий Осиё минтақаси барқарорлиги ва интеграцияси масаласида расмий Вашингтоннинг икки стандартли ёндашуви Ўзбекистон Америка муносабатларига салбий таъсир ўтказди. Натижада юзага келган қарама-қаршилиқ минтақавий интеграция доирасида Ўзбекистон-АҚШ ўртасида бир-бири билан рақобатлашувчи манфаатларини келтириб чиқарди.

Ўзбекистон-Россия муносабатлари:

- Ўзбекистон Республикаси билан Россия Федерацияси ўртасида 2004 йил 14 июнда тузилган Стратегик шерикчилик тўғрисидаги Битим ва 2005 йил 14 ноябрда тузилган Иттифоқчилик муносабатлари тўғрисидаги Шартнома Марказий Осиёдаги Интеграцион жараёнга салмоқли ҳисса қўша оладиган ШХТ, ЕврАзЭС, ва КХШТ каби халқаро ташкилотлар доирасида Ўзбекистоннинг очиқ ва аниқ сиёсат олиб боришга имкон беради;

- Ўзбекистоннинг Россия билан узоқ муддатга мўлжалланган стратегик шерикчилиги минтақавий интеграцияни жадаллаштирувчи ва Марказий Осиё давлатларнинг интеграцион манфаатларини ўзаро уйғунлаштирувчи омиллардан бири бўлиб хизмат қилади.

Европа Иттифоқи давлатлари билан ҳамкорлик эса қуйидаги йўналишларда ривожлантирилади:

1-йўналиш: ЕИнинг уч йиллик Миллий индикатив дастурлари минтақавий ривожланиш жараёнига сезиларли даражада ижобий таъсир кўрсата олмапти. Шу сабабли минтақа давлатларидаги ислохотларни самарадорлигини ошириш учун ЕИ томонидан ишлаб чиқарилган дастурлар бажарилиш муддатларини узоқроқ вақтга

мўлжалланишини таъминлаш мақсадга мувофиқ.

2-йўналиш: Шерикчилик жараёнида ЕИнинг бир томонлама шартланганлик сиёсати натижасида минтақа давлатларининг ЕИ аъзо мамлакатлар билан икки томонлама ҳамкорлигини қийинлаштирмоқда. Шунинг учун ЕИ аъзо мамлакатлари билан шартномалар минтақа давлатлари манфаатларини камситмаган ҳолда ЕИ талаблари асосида тузилиши, амалдагилари эса худди шу ёндашув билан қайта кўриб чиқиши муҳим.

3-йўналиш: ЕИ минтақанинг геосиёсий ҳолатидан келиб чиқиб, ҳамкорликнинг кўп томонлама форматида шаклланишига катта эътибор қаратиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Хусусан, ҳамкорликда ЕврАзЭС ва ШХТ имкониятларига ҳамкорлик истиқболини белгилайди.

ШХТнинг МО давлатлари интеграциясидаги ўрни:

Биринчидан, ушбу ташкилот минтақавий хавфсизлик архитектурасини бино қилишда тизим ясовчи функцияни бажаради. Бундай функция минтақавий барқарорликни таъминлашга йўналтирилган ШХТ концепциясининг ҳадларини яратиш ва узлуксиз такомиллаштириб боришни тақозо этади.

Иккинчидан, ШХТ катта геосиёсий ва геоиқтисодий маконни қамраб олган макроминтақада юзага келиши унинг айнан шу маконда мавжуд бошқа халқаро тузилмалар билан халқаро хавфсизлик масалаларида баҳамжиҳатликка интилиши шарт.

Мамлакатимизнинг янги йўналишларидан яна бири асримизнинг сўнгги йилларида жуда кўплаб нуфузли халқаро ташкилотларга аъзо бўлишидир. Албатта бу ташкилотларга аъзо бўлиш юртимизнинг халқаро майдонда нуфузини юксак даражада кўтариш билан бирга улар билан турли сиёсий анжуманлар ўтказишга ҳам имконият яратади. Ҳар қандай мамлакатнинг жаҳондаги нуфузи унинг иқтисодий ва интеллектуал салоҳияти, дунё цивилизацияси, фан ва маданият ривожига қўшган ҳиссаси айни чоғда умум эътироф этилган халқаро меъёрларга нечоғлик амал қилиши халқнинг турмуш даражаси билан белгиланади. Дунё ҳамжамиятида ўзига хос ўрин эгаллаб бораётган Ўзбекистон ўз ички ва ташқи сиёсатида ана шу мезонларга таянади.

Ўтган асрнинг охириги ўн йиллиги даврида Ўзбекистоннинг Халқаро Ташкилотлар билан сиёсий дипломатик, савдо-иқтисодий,

илмий-маданий алоқалари ниҳоятда кенг ривожланди ва бу бир қатор янги йўналишлар билан боғлиқдир. Бу янги йўналишлар заминида Шўро ҳокимияти йилларидаги алоқаларга нисбатан катта фарқи бўлган сиёсат туради. Агар у даврдаги асосий эътибор фақат социалистик тараққиёт йўлидан бораётган мамлакатларга қаратилган бўлиб, капиталистик мамлакатлар билан “Эҳтиёткорлик” тамойилига амал қилинган бўлса энди манзара бутунлай ўзгарди ва жаҳоннинг барча давлатлари билан тенг ҳуқуқли алоқалар ўрнатишга ҳаракат қилинмоқда.

Бугунги кунда мамлакатимизнинг ички сиёсати “Инсон ва унинг манфаатлари ҳар нарсадан улуғ” деган тамойил асосида амалга оширилади. Бу жараён ҳар бир фуқаро учун муносиб турмуш шароитини яратиб бериш, унинг ҳақ-ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлаши, озчиликнинг кўпчилик иродасига бўйсунishi, шу билан бирга, озчилик фикрининг ҳам кўпчилик томонидан ҳармат этилиши каби демократик қоидаларни ўз ичига олади. Ўзбекистон ўз ташқи сиёсатида ва халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлигида барча давлатлар билан тенг ҳуқуқлилиқ ва ўзаро манфаатдорлик асосида ҳамкорлик қилиш, уларнинг ички ишларига арлашмаслик, умуминсоний қадриятларига содиқлик, тинчлик ва хавфсизликни асраб-авайлаш, халқаро ҳуқуқ меъёрларининг устунлиги каби тамойилларга амал қилади.¹

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримов Дания пойтахти Копенгагенда бўлиб ўтган халқаро Анжуманда сўзлаган нутқларида (1995 йил, 12 март): “Биз учун шу мураккаб ўтиш даврида қашшоқликка; оммавий ишсизликка, аҳолининг кўчиб кетиш жараёнлари авж олишига йўл қўймасликнинг муҳим шарти бўлди. Биз ўтмишга баҳо беришда ва бундан буёнги тараққиётимиз истиқболларини белгилаб олишда умуммиллий тотувликка эришдик. Равшанки, бу соҳадаги ютуқларга биз Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига жадал қўшилиши туфайли, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг катта ёрдам туфайли эришдик. БМТнинг муассасалари ва ваколатхоналари Ўзбекистонда ўз фаолиятини кенг авж олдирмоқда. Уларнинг иш тажрибаси, жаҳондаги

¹ Миллий истиқлол ғояси: Асосий тушунча ва тамойиллари.Т. “Ўзбекистон” 2000 йил, 38-39 бетлар.

ва кенг минтақамиздаги вазиятни таҳлил этиш ижтимоий тараққиёт халқаро ёрдамни ташкил этиш тизими айрим ўзгартиришлар кириштишни талаб қилаётгани ҳақида гапиришимизга асос бўла олади. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тинчликпарварлик фаолияти аҳамиятини камситмаган ҳолда унинг фаолиятида дунёда кучайиб бораётган беқарорлик ва ижтимоий парокандаликнинг туб сабабларини тадқиқ этиш ва уларнинг олдини олиш юзасидан тегишли чораларни кўриш, дунёнинг турли минтақаларида ривожланишнинг барқарорлигини ошириш масалалари кўпроқ ўрин олишини истар эдик”¹ - деган эдилар.

Ўзбекистон Республикасининг БМТ билан олиб бораётган ҳамкорлик алоқалари ҳозирги даврда янги босқичларга кўтарилмоқда. Ўзбекистоннинг минтақавий можароларни тинч йўл билан ҳал қилиши, Афғонстондаги биродаркушлик урушига барҳам бериш, Марказий Осиёни ядро қуролидан ҳоли ҳудуд деб эълон қилиш каби ташаббуслари халқаро жамоатчилик томонидан тўла қўллаб қувватланди. Айниқса, Афғонистондаги можарони тинч йўл билан ҳал этишга кўмаклашиш мақсадида тузилган “6+2” гуруҳи, бу гуруҳнинг Тошкентда бўлиб ўтган учрашуви ва унда қабул қилинган Декларация катта эътибор қозонди. Мазкур Декларация БМТ томонидан расмий ҳужжат сифатида тарқатилди ва бу халқаро ташкилотнинг бир қатор резолюцияларига асос бўлди.

Умуман олганда Ўзбекистон Республикаси Халқаро ташкилотлар билан алоқаларни амалга ошириш ва мазкур ташкилотлар билан сиёсий анжуманлар ўтказишга алоҳида аҳамият бермоқда. Халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик, сиёсий анжуманлар, айниқса халқаро терроризм, диний экстеремизм, сепаратизм ҳамда наркобизнесга қарши биргаликда кураш олиб бориш муаммосини ҳал этиш жуда муҳимдир. Ўзбекистон Халқаро ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорликни, хавфсизликни таъминлаш жамият ҳаётида юз бераётган ислохатларни янада чуқурлаштириш бўйича жиддий ишларни амалга оширмоқда.

Хуллас, Халқаро ташкилотлар билан мамлакатлараро сиёсий ҳамкорлик, улар ўртасидаги объектив ва онгли равишда ўрнатила-

¹ И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т. “Ўзбекистон” 1996 йил, 3-жилд, 57-бет.

диган сиёсий, иқтисодий, маданий соҳалардаги алоқалардан иборат бўлиб, у мамлакатларни дунё ҳамжамиятига интеграциялаштиради. Бундай ҳамкорликлар:

- умуминсоний қадриятлар устуворлигини тан олиш, инсон ва тинчликка, инсоният цивилизациясига энг олий қадрият сифатида муносабатда бўлиш;

- можароли масалаларни тинч йўл билан бартараф этиш, муаммоларни сиёсий музокаралар чоғида ҳал этиш;

- барча мамлакатлар билан ҳамкорлик қилиш;

- Ҳар бир мамлакатда халқаро меҳнат тақсимотида, минтақавий ва глобал хавфсизлик тизимларини яратишда ўзининг муносиб ўрнини таъминлаш каби тамойилларга асосланади.

Хуллас, ўтказиладиган ҳар бир халқаро сиёсий анжуманлар ўзига хос характерга эга бўлиб, у дунё мамлакатларининг ҳар томонлама ҳамкорлигини белгилашда ҳам катта тарихий аҳамият касб этади.

Таянч сўзлар.

Глобал ва минтақавий ўзгаришлар, минтақавий интеграциялашув, цивилизацион йўллар, геосиёсий потенциал, интенсив тараққиёт, интеграцион бирлашмалар, умуминсоний манфаатлар, интеграллик, экологик инкироз, илмий-техника инқилоби, имтиёзли кредит, хом-ашё ресурслари, давлат суверенитети, инвесторлар, умумдемократик тамойиллар, ваколатхоналар, нодавлат ижрочилар, маданиятлар синтези, халқаро акт, юридик статус, тараққиёт стратегияси, хавфсизлик архитектураси, стратегик интеграцион вазифа, кредит ресурслари, иқтисодий комплекс, хорижий сармоядорлар, транспорт ва коммуникация, универсал халқаро ташкилотлар, Ассоциация, валюта-молия механизм, сепаратизм, наркобизнес, конвенция, аҳоли генефонди, сув ресурслари, шериклик битим, ҳудудий яхлитлик, декларация, транзит, аксилтеррор тузилма, комплекс алоқалар, регионал ташкилотлар, комплекс дастурлар, стандартли ёндашув, ижтимоий парокандалик.

Савол ва топшириқлар.

1. Мамлакатлараро интеграция қандай ижтимоий-сиёсий жараён ҳисобланади?

2. Ҳозирги вақтда халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни ривожлантиришнинг муҳим жиҳатлари нималарда ўз аксини топган?

3. Минтақавий ҳамкорликни таъминлашда халқаро ташкилотлар фаолияти қандай рол ўйнайди?

4. Тошкент шаҳрида хавфсизлик, барқарор тинчлик ва ҳамкорлик масалалари бўйича қандай нуфузли халқаро анжуманлар ўтказилган?

5. Халқаро ташкилотлар ва мамлакатлараро ҳамкорликларнинг ҳозирги босқичдаги асосий вазифалар нималардан иборат?

6. Ўзбекистон Республикаси бугунги кунда халқаро анжуманларда қандай ташаббуслар билан чиқмоқда?

II БОБ.

БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ.

1. Ижтимоий - иқтисодий ва сиёсий муаммоларни ҳал этилишида БМТнинг ўрни.

Кишилиқ жамияти тарихида сиёсий зиддиятларга бой жуда кўп даврлар бўлган. XX асрнинг охирига келиб инсоният келажакда қандай қилиб тинч ва осойишта ҳаёт кечириши мумкин, деган савол энг долзарб масалага айланиб қолди. Ушбу саволга илк бор Гро Харлем Брундтланд бошчилигидаги халқаро комиссия «Барқарор ривожланиш концепцияси»да умумлаштирган тарзда жавоб беришга ҳаракат қилди. Шу тариқа, 1997 йилдан буён дунё ҳамжамиятининг биргаликда ҳал қилаётган муассасаларидан бири – маҳаллий, миллий минтақавий ва глобал миқёсда барқарор ривожланишга эришиш ҳисобланади. Барқарор ривожланиш ғоясининг мақсади-келажак авлод эҳтиёжларини инобатга олган ҳолда ҳозирги замон кишилиқ жамиятининг узвий боғланган экологик, иқтисодий ва ижтимоий тараққиётини бир меъёردа таъминлашдир.

Бугунги кунда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ижтимоий тараққиётга алоҳида эътибор қаратмоқда. Кейинги ўн йилликларда БМТ томонидан чақирилган кўпгина глобал конференциялар шу борада ташвишлар билдириб, мазкур камчиликларни бартараф этиш учун ижтимоий тараққиёт муаммоларига эътиборни кучайтирмоқда. Худди шундай ҳаракат янада қисқариб бораётган миллий ресурсларни ижтимоий соҳа эҳтиёжлари учун тақсимлайдиган ижтимоий тараққиётга бағишланган олий даражадаги бутун жаҳон учрашуви, манфаатдор мамлакатларни – тараққий этаётган мамлакатлар ҳукуматларига ўз бюджетларининг 20 фоизини асосий ижтимоий хизмат кўрсатишга ва донор мамлакатларга ўзларининг тараққиётга мўлжалланган расмий ёрдамларидан 20 фоизини ижтимоий соҳа учун ажратишга таклиф этувчи «20X20 формуласи»ни қабул этишга чақирди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ижтимоий таррақиётни турли-туман омиллар тараққий этган мамлакатлар учун ҳам ҳал қи-

линиши талаб этиладиган муаммоларни келтириб чиқаради, деб ҳисоблайди. Барча мамлакатлар ишсизлик, ижтимоий яккаланиш ва доимий қашшоқлик муаммолари билан турли даражада тўқнаш келадилар. Мажбурий миграциядан тортиб гиёҳвандликкача, уюшган жиноятчиликдан тортиб, касалликлар тарқатишгача кўпдан-кўп ижтимоий муаммоларнинг барчаси фақат халқаро ҳамкорликдаги ҳаракат натижасидагина муваффақиятли ҳал қилиниши мумкин. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек «Жаҳоннинг турли нуқталарида ҳамон давом этаётган урушлар ва қарама - қаршилиқлар, сақланиб қолаётган давлатлараро, миллатлараро ва динлараро зиддиятлар, Мингйиллик ривожланиш декларациясида таъкидланганидек, қашшоқлик, очлик, оналар ва болалар ўлими, эпидемиялар ва инсониятнинг бошқа муаммоларига қарши кураш борасидаги энг жиддий тўсиқлар бўлиб қолмоқда»¹.

Маълумки, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ташкил топган йиллариданоқ демография, соғлиқни сақлаш, маориф ва экологик соҳалар бўйича тайёргарлик тадқиқотлари ва маълумотларни тўплаш ишини олиб борди. Бу илк бор глобал микёсда ишончли маълумотлар олиш имконини берди. БМТ ҳукуматларнинг барча инсонлар учун соғлиқни сақлаш, маориф, оилани режалаштириш, уй-жой ва сув таъминоти соҳаларида ижтимоий хизмат кўрсатишни кенгайтиришлари борасидаги саъйи ҳаракатларини қўллаб-қувватлаш ишининг доим энг олдинги сафида борди.

Бугунги кунда БМТ нинг ижтимоий тараққиёт соҳалардаги қўллаб муаммолари ўрганилиб таҳлил этилмоқда. Жумладан, БМТ ижтимоий дастурлар учун моделларни ривожлантиришга қўшимча тарзда тараққиётнинг иқтисодий ва ижтимоий соҳаларини интеграция қилишга кўмаклашди. У камбағалликка, айниқса унинг энг оғир шакли қашшоқликка барча ижтимоий муаммолар, жумладан, тўйиб овқат емаслик, саводсизлик, турмуш шароити асоси сифатида қарайди. Унинг ўзгариб турадиган сиёсати ва дастурларида кўп қиррали тараққиётнинг ижтимоий, иқтисодий, экологик ва маданий

¹ Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислам Каримовнинг БМТ саммити мингйиллик ривожланиш мақсадларига бағишланган ялпи мажлисидаги нутқи. «Халқ сўзи» газетаси. 2010 йил, 22 сентябр.

унсурлари узвий боғлиқлиги, бир-биридан ажратиб қўйилган ҳолда мавжуд бўла олмаслигини тушуниб етиш зарурлиги доим таъкидланди. Тараққиёт стратегияси марказига шахс, оила ва жамоага қўйилган шароитда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ижтимоий соҳадаги фаолияти «Инсонни мўлжалга олиш» асосидаги ёндашув билан бирлашиб боради.¹ Юқорида кўрсатилганидек, ижтимоий ва сиёсий муаммолар яна бир қадар устуворлик қила бошлагани, шу билан бирга соғлиқни сақлаш, маориф, экологик ва аҳоли қатламлари каби ижтимоий соҳаларга; ёки масалан аёллар, болалар, кичик миллатлар, ёшлар ва қариялар сингари баъзи ижтимоий гуруҳларга зарур бўлаётгани учун кейинги йилларда БМТ ижтимоий тарраққиётга алоҳида эътибор бермоқда.

Маълумки, XX асрнинг охириларида дунё иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан улкан тараққиётнинг гувоҳига айланиб бормоқда. Аммо бойиш ва фаровон яшаш шу даражада нотекис кечмоқдаки бусиз ҳам дунёнинг қарийб барча минтақаларида иқтисодий тараққиётдаги издан чиқишлари муҳим ижтимоий муаммо ва сиёсий барқарорликни кескинлаштириб юбормоқда.

БМТ нинг асосий тамойилларидан бири бутун дунё халқларининг иқтисодий тараққиётга эришишида сиёсий иқтисодий ва ижтимоий хавфсизликка эришиш энг муҳим омил эканлигига ишонч билан қарашдир. Лекин шу нарса аниқки, ер юзида яшайдиган аҳолининг 60 фоизи асосан Осиё, Африка, Лотин Америкаси ва Кариб ҳавзасида яшаётган ҳар бир одамнинг ҳаёт кечириши учун кунига икки доллар ва ундан ҳам камроқ маблағ тўғри келаётгани БМТ ни ўта ташвишлантиради. 1,3 миллиардга яқин одам жуда ночор аҳволда ҳаёт кечирмоқда. Бир миллиардга яқин аҳолисаводсиз, бир миллиардан ортиқ аҳоли тоза ичимлик сувига муҳтож.² Ана шулардан келиб чиқадиган бўлсак БМТ иқтисодий ўсиш, глобализация, инсонлар фаровонлигини оширишга қаратилган барқарор тараққиёт, қашшоқликка барҳам бериш, ҳалол савдо сиёсати ва қарздорликни қисқартириш вазиятларини юзага келтириш йўллари қидириб топишни ўз олдига долзарб вазифа қилиб қўйган яго-

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. Асосий омилар. «Весь Мир» нашридан таржима. Т. 2001 йил 178-179 бетлар.

² Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. Асосий омилар. «Весь Мир» нашр. таржима. Т. 2001 йил, 146 бет.

на ташкилот бўлиб қолмоқда. Ушбу мавзунинг долзарблиги иқтисодий тараққиёт билан узвий боғлиқ бўлган ижтимоий тарраққиёт таъсис этилган кунлардан бошлаб БМТ фаолиятининг асоси ҳисобланишидир. Чунки бир неча ўн йилликлар мобайнида барча инсонлар ҳаёт тарзини яхшилаш вазифаси барча саъй ҳаракатларнинг бош мақсади бўлиб қолиши учун БМТ тараққиётининг ижтимоий жабҳаларига жиддий эътибор қаратилмоқда. Маълумки 2000 йил 6 сентябрдан – 8 сентябргача БМТнинг Нью-Йоркдаги бош қароргоҳида Мингйиллик саммити ўтказилди. Олий даражадаги бу уч кунлик учрашув – тарихда Жаҳон Лидерларининг энг йирик форумига айланди. Лидерларнинг мунозаралари мавзуси Бош котиб томонидан тақдим этилган, «Мингйиллик маърузаси» бўлди. «Биз эркакларни, аёлларни, болаларни қашшоқликнинг таҳқирловчи ва ғайриинсоний исканжасидан халос этиш учун саъй-ҳаракатларимизни аямаймиз», дейилади маърузасида. Мингйиллик декларациясида Лидерлар камбағаллик кўламларини қисқартиришнинг аниқ муддатларини белгилаб чиқдилар:

- 2015 йилгача қашшоқлик шароитида яшаётган одамлар сонини икки баробар қисқартириш;

- 2015 йилга қадар болалар ва қизларни умумий бошланғич таълим;

- 2015 йилгача оналар ўлимини тўртдан учга қисқартириш;

- 2015 йилга қадар ОИТС касаллиги ва унинг вируслари тарқатилишини бартараф этиш;

- 2020 йилгача камида харобаларда истиқомат қилаётган 100 миллион одамнинг турмуш шароитини яхшилаш.¹

Ер қурагининг, бозор учун ғоят зарур-пули кам бўлган, маълумоти кам бўлган, малакаси кам бўлган ва айни пайтда саломатлик борасида бир олам муаммолари мавжуд қарийб ярим аҳолиси ўз ҳаёт тарзини яхшилаш имконига бўлмаган ҳолда камбағаллик исканжасида яшамокдалар.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизими билан кўпинча ҳамкорликда ҳаракат қиладиган мамлакатлар ҳукуматлари дунёда қашшоқликни камайтириш масаласида анчагина тараққиётга эришдилар. Кейинги 30 йил ичида ривожланаётган мамлакатлар болалар

¹ «Мингйиллик маърузаси» Талабалар учун қисқача баён. Т. 2003 йил, 11-бет.

ўлимини нақд ярмига қисқартирдилар, тўйиб овқатланмаслик 1,3% га камайди, мактабларда ўқиётганлар сони 1,4% га ошди. Ушбу эришилганларга қарамасдан, қарийб 1,3 миллиард одамлар кунига бир доллардан кам маблағ ҳисобига яшамоқдалар, бу қашшоқлик белгисидир, 800 миллион киши эса сурункали тарзда оч-наҳор ҳаёт кечирмоқда. Шимолий Америка, Осиё ва Европанинг бирмунча мамлакатларида 100 миллион одам камбағал ҳаёт кечирмоқдалар, 37 миллион киши эса ишсиздир. Жаҳон камбағал аҳолисининг кўпчилигини аёллар ва болалар ташкил этмоқда. БМТ ҳисоб – китобларига кўра, камида 30 мамлакатда инсон тараққиётининг умумий даражаси 1970 йилга нисбатан қисқарди, айрим минтақаларда эса камбағаллар сони ортиб бормоқда. Масалан, собиқ Совет Иттифоқи Республикаларида камбағаллар сони 10 йилга ҳам етмаган муддатда 4 миллиондан 120 миллионга кескин ошиб кетди.

Ушбу келишиб бўлмайдиган ҳолатга эътиборни жалб этиш мақсадида Бош Ассамблея 1997-2006 йилларда Қашшоқликни тугатиш бўйича халқаро кураш ўн йиллиги деб эълон қилди. Бундан мақсад Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бутунжаҳон конференциялари қарорларини ҳаётга татбиқ этиш бўйича мамлакатларнинг қатъий миллий саъй-ҳаракатлари ва халқаро ҳамкорлик ёрдамида мутлоқ камбағаллик ва глобал қашшоқликка барҳам беришдир. БМТ тизими қашшоқликни камайтиришни ўзининг биринчи навбатдаги вазифаларидан деб билади. БМТ тараққиёт дастури 174 мамлакат ва ҳудуд аҳолисига¹ қашшоқликни тугатиш, атроф муҳитни тиклаш, иш ўринлари ташкил қилиш ва хотин-қизлар аҳволини яхшилашга ёрдам беришга йўналтирилган сиёсий йўл ва дастурларни амалга оширишда бош ҳаракатлантирувчи куч ҳисобланади. БМТ тараққиёт дастури миссиясининг вазифаси қашшоқликни тугатиш ва адолатни барқарор этиш каби устуворлик билан инсоннинг барқарор тараққиётга эришиши учун ўз имкониятларини жамлаш бўйича мамлакатларга ёрдам беришдан иборатдир. БМТ Тараққиёт дастури ўзининг 90 фоиз ресурсларини дунёнинг 90 фоиз энг қашшоқ аҳолиси яшаётган энг кам даромадли 66 мамлакатига ажратади.

Камбағалларга қашшоқликка қарши имкониятлар яратиб бериш

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. Асосий омиллар. Т., 2001 йил, 182-183 бетлар.

БМТ Тараққиёт дастурининг асосий фаолияти ҳисобланади, бунинг учун асосий ресурсларнинг 40 фоизи сарфланади. БМТ Тараққиёт дастури уларнинг кредит олиш, маҳорат ўрганиш, ишга кириш ва миллий ҳамда халқаро бозорлар билан алоқа қилиш каби ишлаб чиқариш фаолияти кўрсатмаларини қўллаб-қувватлайди. Камбағаллик даражасини пасайтиришга мўлжалланган тараққиёт институти ҳисобланган Банк-камбағалларнинг энг қудратли имкониятлари меҳнатидан фойдаланиш борасида жонбозлик кўрсатди. У шунингдек камбағалларга йўл қурилишидан тортиб қизларни ўқитишгача бўлган асосий ижтимоий хизматлар кўрсатиб одамларнинг сармоя имкониятларини ошишига хизмат қилади. Банкнинг Ижтимоий ҳимоя сектори вайронагарчиликлар келтирувчи табиий офат, ижтимоий сиёсатдаги ўзгаришлар ёки халқаро муаммолар камбағалликларини авж олдириши мумкин бўлган ночор яшаётган кишиларни ва гуруҳларни аниқлаб топади. Бундай ночорликка қарши Банк, жумладан, қурғоқчиликка чидамли экинлар экиш, шунингдек, ижтимоий ҳимоя тизимини янада қулай ва мос қилиш чораларини кўради.

БМТ ижтимоий – тараққиёт масалаларини ҳал этилишида иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаш (ЭКОСОС)нинг роли ва аҳамияти каттадир. Чунки ЭКОСОС БМТ нинг асосий органларидан бири ҳисобланиб, аъзоликка сайланадиган 54 давлатни ўз ичига олади. Бош Ассамблеянинг ҳар бир навбатдаги сессиясида БМТ Уставига биноан 18 янги аъзо сайланади. «Буюк давлатлар» ЭКОСОС нинг доимий аъзоларидир. Кенгаш ўз фаолиятида БМТ Уставига ва ЭКОСОС нинг иш қоидаларига амал қилади. Давлатлар ЭКОСОС аъзоси қилиб сайланганида тақсимоат давлатлар қаерда жойлашишига қараб амалга оширилади.¹

ЭКОСОС нинг Олий органи сессия бўлиб, бир йилда икки марта: баҳорда–Нью-Йоркда ёзда–Женевада чақирилади. ЭКОСОС нинг асосий вазифаси ва ваколатлари БМТ Уставига кўра, қуйидагилардан иборат:

- иқтисодий, ижтимоий, маданий, таълимий ва бошқа соҳаларда халқаро масалалар бўйича тадқиқотлар ўтказиш ҳамда маърузалар тузиш;

¹ Р.А.Тузуммухамедов. Р.Т.Хакимов. Халқаро ҳуқуқ асослари. Т. 1998, 78-79 бетлар.

- инсон ҳуқуқлари ва барча учун асосий эркинликларни ҳурмат қилиш ва риоя этишни рағбатлантириш;

- махсус муассасалари фаолиятини улар билан маслаҳатлашувлар ва Бош Ассамблея ҳамда Ташкилот аъзоларига тавсиялар воситасида қилиштириш;

- Кенгаш ваколатига кирадиган масалалар бўйича ноҳукумат ташкилотлар билан масалаҳатлашувлар;

- Хавфсизлик Кенгашига ахборот тақдим этиш.

ЭКОСОС фаолиятида унинг қуйидаги минтақавий комиссиялари муҳим роль ўйнайди:

1. Африка бўйича иқтисодий комиссия (Аддис-Абеба, Эфиопия).

2. Осиё ва Тинч Океан учун иқтисодий ва ижтимоий комиссия (Бангкок, Таиланд).

3. Европа иқтисодий комиссияси (Женева, Швейцария).

4. Лотин Америкаси ва Кариб ҳавзасидаги мамлакатлар учун иқтисодий ва ижтимоий комиссия (Сантьяго, Чили).

5. Ғарбий Осиё учун иқтисодий комиссия (Боғдод, Ироқ) ЭКОСОС нинг кундалик ишида 6 та доимий қўмита иштирок этади:

1. Дастур ва мувофиқлаштириш бўйича қўмита.

2. Табиий ресурслар бўйича қўмита.

3. Ноҳукумат ташкилотлар бўйича қўмита.

4. Трансмилий корпорациялар бўйича қўмита.

5. Аҳоли пунктлари бўйича қўмита.

6. Музокаралар ва ҳукуматлараро муассасалар бўйича қўмита.

Юқорида саналган асосий қўмиталар ва комиссиялардан ташқари заруратга қараб барпо этиладиган турли қўмита ва комиссиялар (техника ёрдами, уй-жой қурилиши, режалаштириш ва ҳақозолар бўйича) фаолият кўрсатади.

БМТ Болалар фонди (ЮНИСЕФ), Гиёҳвандлик воситаларини истеъмол қилишга қарши курашиш фонди ва бошқалар ЭКОСОС таркибидаги махсус органлар ҳисобланади.

600 дан ортиқ ҳукуматга таалуқли бўлмаган ташкилотлар ЭКОСОС қошида консултатив (маслаҳатчилик) мақомига эга. Улар Кенгаш қўмак берувчи органларининг очиқ йиғилишларида иштирок этиш учун қўлатувчилар йўллайдилар. ЭКОСОС, БМТ Устави-га кўра ноҳукумат ташкилотларнинг фикрини сўраши, улар билан маслаҳатлашиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси ҳам ёш мустақил давлат сифатида ЭКОСОС (ИИК) фаолиятида фаол қатнашяпти. Ўзбекистон ҳукуматининг 1992 йили БМТ га киритган таклифлари жуда ҳам муҳим бўлиб, шунингдек, МДХ давлатлари ўртасидаги ҳамкорлик ҳақидаги таклифи ҳам долзарбдир. Ўзбекистоннинг БМТ доирасидаги фаол сиёсати яқин орада меваларини бериши турган гап. Бу Республика БМТ тизими тузилмасининг бўлинмаларига киришига имкон беради.¹

Кейинги 50 йил ичида озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш, бу давр мобайнида ер юзи аҳолиси икки баровар ўсишини ҳамда ортида қолдириб кескин даражада ошиб бормоқда. 60-йилларнинг бошларидан ривожланаётган дунёдаги ночор яшаётган аҳолининг ҳиссаси 50 фоиздан 20 фоизгача камайди. Аммо ана шу 20 фоиз – 800 миллион кишини ташкил этади, бу бутун Европа аҳолисидан кўпроқдир. БМТ ҳисоб-китобларига кўра дунё аҳолисининг худди шундай таъминлаб туриш учун одамлар сони 2025 йилгача 8,3 миллиардга етиши кутилаётган бир пайтда яқин 30 йил ичида озиқ-овқат ишлаб чиқаришни 75 фоизга оширишга тўғри келади. Очликни камайтиришнинг энг самарали усули иқтисодий тараққиёт ҳисоблансада БМТ нинг очликка қарши кураш олиб боровчи кўпгина муассасаларининг аҳолининг энг камбағал қатламлари, айниқса, қишлоқ жойларда яшовчилар учун озиқ-овқат кўпайишини кафолатловчи муҳим ижтимоий дастурлари мавжуд. Ҳамма учун озиқ-овқат мўл-кўлчилиги ҳар доим уларнинг фаол ва соғлом ҳаёт тарзи учун зарур бўлганлиги туфайли Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти (ФАО) ўтказилган кунидан бошлаб қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга ёрдамлашиб, овқатланишни яхшилаш ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш учун кураш олиб бормоқда. ФАОнинг Халқаро озиқ-овқат хавфсизлиги бўйича комитети халқаро миқёсида озиқ-овқат маҳсулотлари хавфсизлиги масалалари бўйича мониторинг, баҳолаш ва маслаҳат бериш ишлари билан шуғулланади. Шунингдек, ФАО ўзининг Ахборот ва илгаридан огоҳлантириш глобал тизими ёрдамида озиқ-овқатга ёрдам бериш истикболлари талаб-эҳтиёжи-

¹ Р.Ҳақимов. Ўзбекистон ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. Т. 2001 йил, «Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат» нашр. 77-бет.

ни аниқлаш имконини берадиган мониторинг тизими кенг тормоғини ва сунъий йўлдошлар ёрдамидаги кузатувларни назорат қилади. ФАО томонидан ишлаб чиқилган озиқ-овқат хавфсизлиги учун махсус дастур дунёдаги доимо очликдан азоб чекаётган аҳолининг кўпчилики қисми истиқомат қиладиган 86 мамлакатни қамраб олган. Дастур озиқ-овқат махсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтиришга, қишлоқ хўжалиги билан шуғулланадиган оилалар турмуш шароитини яхшилашга қаратилган.

Аслида БМТ нинг ушбу ташкилоти (ФАО) 1945 йилнинг 16 октябрида Квебекда бўлиб ўтган конференцияда ташкил топиб, шу ерда унинг Низоми ҳам имзоланган эди. Ҳар йили 16 октябрь Жаҳон озиқ-овқат куни сифатида нишонланади, 170 дан ортиқ давлат ФАО аъзоси ҳисобланади. ФАО нинг Олий раҳбар органи – барча аъзо давлатларни таркибига олган Бош Конференция ҳар икки йилда бир маротаба сиёсатни белгилаш, бюджет ва фаолият дастурини тасдиқлаш учун йиғилади. Конференция томонидан сайланадиган Кенгаш таркибига 49 аъзо – давлат кирган бўлиб, у Конференция сессиялари орасидаги даврда ФАО нинг раҳбар органи сифатида фаолият кўрсатади. Бош директор Конференция томонидан 5 йил муддатга сайланади. У Конференция ҳамда Кенгаш назорати остида ҳаракат қилади ва 7 та департаментга бўлинган Котибият раҳбари ҳисобланади.

Бундан ташқари, ФАО Африкада, Осиё-Тинч океани минтақасида, Европада, Лотин Америкасида, Яқин Шарқда минтақавий бўлимларига ва Шимолий Америкадаги алоқа буюросига эга. ФАО ўзга ихтисослаштирилган муассасаларда аъзо-давлатларнинг бадаллари БМТ тараққиёт дастури маблағлари, Жоҳон Банки маблағлари, шунингдек, аъзо-давлатлар томонидан пул билан таъминланадиган Васийлик фонди ҳисобига фаолият кўрсатиш билан фарқланади. ФАО қароргоҳи Рим (Италия)да жойлашган.¹

Жаҳон озиқ-овқат дастури дунёда озиқ-овқат ёрдами кўрсатиш бўйича энг йирик ташкилот ҳисобланади. У 1997 йилда дунёнинг турли мамлакатларига 53 миллиондан ортиқ кишига озиқ-овқат ёрдами берилди. Ривожланаётган мамлакатлар иқтисодини мустаҳкамлаш учун Жаҳон озиқ-овқат дастури бу мамлакатлардан Бирлашган

¹ Р.Ҳакимов. Ўзбекистон ва БМТ. Т. 2001 йил, 107-108 бетлар.

Миллатлар Ташкилотининг ҳар қандай бошқа махсус муассасаларидан кўра кўпроқ моллар ва хизмат турлари сотиб олади. Жаҳон озиқ-овқат дастури мунтазам равишда бутун дунё фавкуллода озиқ-овқат ёрдамчининг 2,3% қисмини кўтариб бу билан миллионлаб инсонлар ҳаётини сақлаб қолмоқда. Кейинги уч ўн йилликдан ортиқ вақт ичида Жаҳон озиқ-овқат дастури 90 дан ортиқ мамлакатга тараққиётни сармоялаш мақсадида 14 миллиард доллар ёрдам берди. Одамлар доимий турзда тўйиб овқатланмайдиган жойларга Жаҳон озиқ-овқат дастури улар ўзларни ўзлари таъминлашга эришишлари учун «меҳнатни озиқ-овқатга алмаштириш» тамойили асосида ёрдам кўрсатади. Ушбу лойиҳа доирасида Жаҳон озиқ-овқат дастури Ганада йўл ва портларни таъмирлашга, Хитойда тепаликларни қатлам-қатлам қилиб тахлашга ва Эфиопияда янги ўрмонзорлар барпо қилиш ишларига озиқ-овқат билан ҳақ тўлайди.

«Ривожланишга озиқ-овқат алмашиш» лойиҳаси Гаити, Ангола, Мозамбик каби мамлакатларда болаларнинг мактабга қатнашишларига имкон яратди. Болаларга тушлик овқат берилиши ҳам уларнинг мактабда таълим олишларига кўмаклашмоқда. Масалан, Покистонда Жаҳон озиқ-овқат дастури қизларини ўқишга жўнатган ота-оналарга бир тўйимлик ўсимлик ёғи тарқатиб қизларнинг таълим олишларини рағбатлантирмоқда.

БМТ нинг дастурлари очлик ва камбағалликни ижтимоий аниқ йўналтирилган ва изчил режалаштирилган дастурлар ёрдамидагина енгиб ўтиш мумкинлигини қайта ва қайта намоиш қилмоқда, бу Қашшоқлашган аҳолининг узок муддатли эҳтиёжларини қондиришлари, илгари кўпгина озиқ-овқат ёрдам олувчи мамлакатлар эндиликда йирик озиқ-овқат маҳсулотлари экспорт қилувчиларга айландилар. Жанубий Корея, Мексика, Хитой ана шундай давлатлар қаторига киради. Ҳатто 70-80 йилларда дунёда энг оғир ва узок давом этган очлик жараёнини бошдан кечирган Эфиопия кейинги йилларда озиқ-овқат маҳсулотларининг ортиқчалиги тўғрисида хабар бермоқда. БМТ кейинги вақтда ривожланаётган мамлакатларда жумладан, соғлиқни сақлаш хизматларини қўллаб-қувватлаш, юқумли касалликларга қарши кураш, асосий дори-дармонларни етказиб бериш, шаҳарларни ободонлаштириш ва фавкуллода вазиятларда тиббий ёрдам кўрсатиш каби ташаббуслари амалга оширишга ғоят жиддий киришгандир. Аммо дунёда ўлимнинг асосий

сабабчиси юқумли касалликлар бўлиб қолмоқда, ОИТС юқори юқумлилик даражасида тарқалишда давом этмоқда. Ўн йиллар давомида сиёсий йўналиш ва соғлиқни сақлаш муаммоларининг ижтимоий жиҳатларини ҳал этувчи тизим тузилганлиги туфайли БМТ касалликлар билан курашнинг олдинги сафларида бўлиб келмоқда. ЮНИСЭФ болалар ва оналар саломатлигига эътиборини қаратмоқда. БМТ нинг Аҳоли қатламлари бўйича жамғармаси (ЮНФПА) репродуктив саломатлик ва оилани режалаштириш каби муаммолар билан алоҳида машғул бўлаяпти. Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти икки тарихий ютуқнинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб қолди. Биринчиси 1980 йилда чечакни бартараф этишга глобалл даражасидаги эришиш, бу – ўн йиллик ҳатти-ҳаракатлар натижаси эди. Иккинчиси 1994 йилда Америка қитъасида полиомелит касаллигига барҳам бериш бўлди. Бу эса 2000 йил охиригача бутун дунёда ушбу касаликдан қутулиши вазифасини адо этишдаги биринчи қадам бўлди. 80-90 йиллар мобайнида ЮНИСЭФ ва Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг ҳамкорликдаги ҳаракатлари туфайли олтита ўта хавфли касалликлар-полиомелит, қочшол, қизамиқ, кўкйўтал, бўғма ва силга қарши глобалл эмлашга 5 фоиздан 80 фоизгача одамлар қамраб олинди, натижада йилига 3 миллион боланинг ҳаётини сақлаб қолишга эришилмоқда.

Кейинги ўн йилликда маориф соҳасида ҳам улкан мувоффақиятларга эришилди. Ривожланаётган мамлакатларда бошланғич ва ўрта мактаб ўқучилари сони 1960 йилдан 1995 йилгача бўлган даврда 270 млн дан 760 млн. га ошди. БМТ нинг қатор органлари, биринчи навбатда ЮНИСЭФ, БМТ тараққиёт ва қашшоклик дастури, ЮНФПА ва Бутунжаҳон банки томонидан ўтказилган тадқиқотлар таълим олиш билан ижтимоий тараққиёт кўрсаткичларининг яхшиланиши бир-бирлари билан узвий боғлиқ эканлигини бир неча бор намоён этди.¹

БМТ тизимидаги кўпгина ташкилотлар маориф ва касбга тайёрлаш соҳасидаги қатор дастурларни молиялаштириш ва ишлаб чиқишда қатнашадилар. Мазкур дастурлар бошланғич анъанавий таълим ва инсоннинг бутун ҳаёти мобайнида касб камолотига эри-

¹ Я.Х.Ғаффоров, А.Холлиев. Ўзбекистон ва Жаҳон ҳамжамияти. Т. «Университет» нашр. 2003 йил, 103 бет.

шувчи, шунингдек, давлат ташкилотларини бошқариш, қишлоқ хўжалиги ва соғлиқни сақлаш раҳбарликдан тортиб кенг жамоатчиликка ОИТС касаллиги, гиёҳвандлик, инсон ҳуқуқлари, оилани режалаштириш ва шу каби кўплаб муаммолар бўйича таълим бериш компаниясини ўтказиш каби соҳаларда юқори малакали ходимларнинг техник тайёргарликларини ошириш сингари таълимнинг барча соҳаларини қамраб олади. Савод чиқариш ва мактаб таълими соҳасида ЮНИСЭФ ва ЮНЕСКО етакчи ташкилотдир. Улар аъзо мамлакатлар ҳукуматлари билан ҳамкорликда ўқитувчилар тайёрлаш, бошланғич таълимнинг ҳар бир бола учун мажбурий ва бупул бўлиши борасида иш олиб боради. Болаларни ҳимоя қилиш ва ривожлантириш борасидаги ғоят катта ваколати доирасида ЮНИСЭФ кейинги ўн йилда бошланғич таълимни икки баровар ва ундан ҳам ортиқ даражада ривожлантиришни ўз зиммасига олди, бу ҳолда қизларга мактабда таълим беришга алоҳида эътибор қаратилгандир.

Маориф–ЮНЕСКО нинг тўрт асосий йўналишидаги фаолиятининг биридир. ЮНЕСКО ўзининг ҳар бир инсонга бутун умри мобайнида таълим олишга кўмаклашиш Дастурига мувофиқ ҳаммага ҳаёти давомида касб-кор таълими олишига доимо имкор яратиш учун маориф тизимини янгिलाш ва муқобил стратегияларни ривожлантириш бўйича миллий лойиҳаларни қўллаб-қувватлайди ва рағбатлантиради. ЮНЕСКО дастурлари бошланғич таълим олишни кенгайтиришга унинг сифатини яхшилашга, дунё мамлакатларида олий таълим тизимини ислоҳ этишга, шунингдек катта ёшдагиларга ҳам ўқишни давом эттиришга шароит яратиш учун ҳаракат қилади. ЮНЕСКО нинг янги мақомидаги «Барқарор келажак йўлидаги таълим» фанлараро дастури аъзо мамлакатларга ўз миллий маорифини такомиллаштириш ва қайта кўриб чиқишларида кўмаклашади, эндиликда унда тараққиётнинг табиатни муҳофаза этиш, демографик жиҳатлар, жумладан, саломатликка жуда эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш ва гиёҳвандлик ҳамда ОИТС ни барта раф этиш албатта акс этиши керак.

«Таълим-бутун умр мобайнида, бошланғич мактабдан тортиб узлуксиз таълимга қадар билим олиш-янги, глобал иқтисодиётнинг калитидир. Ривожланиш, ижтимоий тараққиёт ва инсон озодлиги учун у туб аҳамиятга эга» («Мингйиллик маърузаси»дан). Асосий

таълим, бу-фақатгина ўқишни, ёзишни ва ҳисоблашни ўрганиб олиш эмас у ўз таркибига жуда кенг маънодаги-ҳам расмий, ҳам норасмий ва барча ёшдаги таълимларни жамлаб олади. Кўпгина мамлакатларда «асосий» таълим тушунчаси таркибига маорифнинг «ўрта маълумотдан кейинги таълим» деган кўриниши ҳам кириб келмоқда, бу эса, ишлаш учун пойдевор ёки ёшлар таълимининг навбатдаги босқичи сифатида олиб қаралади. Эндиликда мамлакатларнинг кўпчилиги, жумладан, Бангладеш, Бразилия, Хитой ва Мексика сингари аҳоли кўп яшайдиган мамлакатлар ҳам сифат тўғрисида бош қотирмоқдалар. Бу тушунча ўз доирасига мактабларнинг моддий аҳволидан тартиб яхши ўқитувчилар тайёрлашгача ва ўқув қўлланмаларини яратишдан тартиб бу ишга ота-оналарини фаолроқ жалб этишгача бўлган муаммоларни камраб олади. Таълим тизимида самарадорликни зудлик билан оширишга эҳтиёж сезилмоқда. Бугунги кунда Жанубий Осиё ва Саҳрои Кабирдан Жанубдаги мамлакатлардаги ҳар тўрт ўқувчининг учтаси мактабларнинг бешинчи синфига етиб бораолмаяптилар. Бунинг бир нечта сабаблари бор. Кўпгина мамлакатларда таълим тизими иқтисодий бўҳронлар ва сифатга салбий таъсир кўрсатадиган бошқа омилларга жуда секинлик билан мослашади. Таълимда ҳаммасидан зарур бўлган омил, бу қўшимча маблағлардир. БМТ Бош Котиби Кофи Аннан ўзининг «Мингйиллик маърузаси»да таъкидлашича, ривожланаётган мамлакатлардаги 130 миллион болани, улар бебаҳо қолаётган бошланғич таълим билан таъминлаш учун таълимни ўн йил мобайнида йилига қўшимча 7 млрд доллар билан сармоялаб туриш талаб этилади.

«Ушбу марраларга эришиш бизнинг ғоят хушёрлигимизни, тоқирлигимизни ва журъатимизни талаб этади. Бу-бутун халқаро ҳамжамият учун имтиҳон бўлади»-деди Кофи Аннан 2000 йилнинг апрелида Сенегалнинг Дакар шаҳрида ўтказилган маориф бўйича Бутунжаҳон форумида.

Турмуш шароитини яхшилаш ва камбағаллик даражасини қисқартириш фақатгина мавжуд ресурсларга боғлиқ бўлмай, балки иқтисодий – ижтимоий устуворликлар ва ҳукуматнинг сиёсати-га ҳам боғлиқдир. Камбағалликнинг турли жиҳатлари таъсирини ҳатто, даромад жуда кам бўлган ҳолларда ҳам қисқартириши мумкин. Бугунги кунда эркакларга қараганда кўпроқ аёллар мутлоқ

камбағаллик шароитида яшамоқдалар. Уларнинг кўпчилигида иш жой, талаб этиладиган ихтисослик йўл, ишсизлик ўсиб бораётган шароитда биринчи бўлиб ишларни шу аёллар йўқотадилар. Ушбу ҳол уларни яна ҳам ночорлик ва қошшоқлик домига осон тушади-ган қилиб қўяди. Бирок, юқорида эслатиб ўтилганидек, тажриба-лар гувоҳлик берадики, қизлар ва аёллар таълимини сармоялаш ўз таъсирини яхши овқатлантиришда, соғлиқни сақлашдан баҳраманд бўлишда аниқ кўрсатади. Хотин-қизларга таълим беришга ҳамда уларнинг ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтиришга аста-секин ва мунтазам эътибор жалб этилмаса камбағалликни бартараф қилиш кийин деган фикр кенг доирада тан олинган. Ҳисоб-китобларга қа-раганда, турли жинслар ўртасида таълим борасидаги фарқни бар-тараф этиш жон бошига ялпи миллий маҳсулотларнинг 0,5 фоиз ўсишига ёрдам бериши мумкин.

Бутун жаҳон бўйича болалар меҳнاتини бартараф этиш иши би-лан БМТ нинг икки агентлиги шуғулланади. Булар-БМТ нинг Бо-лалар жамғармаси (ЮНИСЕФ) ва Халқаро меҳнат ташкилотидир. Улар муаммони аниқлашга ва уни ҳал этишининг халқаро ҳуқуқий асосини ишлаб чиқишга ёрдам бердилар. Мазкур саъй-ҳаракатлар туфайли эндиликда бизнинг болалар меҳнатини тақиқлайдиган ва ҳукуматлар қабул қилишлари лозим бўлган аниқ чора-тадбирлар белгиланган бир неча халқаро шартномаларимиз бор. Қайсидир мамлакат конвенцияни ратификация этиш билан БМТ органлари унинг тегишли мажбуриятларини бажаришини кузата бошлайди ва мажбуриятларни бузаётган мамлакатларни бунинг учун жавоб бе-ришга чақиради. Кўпгина мамлакатларда енгил ва хавфли ишлар ўртасидаги меҳнат ёшидаги фарқ белгилаб қўйилган. Енгилроқ ишлар учун энг кичик ёш-12 ни, оғир ишлар учун эса 16 дан 18 ёшгача бўлган ёшни ташкил этади. Бутунжаҳон Меҳнат ташкило-тининг конвенциясида ҳам масалага шу тарзда ёндашилади. Кон-венция енгил ишларга 12 ёки 13 ёшдан, оғир ишларга эса 18 ёшга тўлганидан сўнг рухсат беради. Бутунжаҳон Меҳнат ташкилоти 15 ёшда мажбурий мактаб таълими тугашини ҳисобга олиб, меҳнат қи-лиш учун рухсат этиладиган энг кичик ёшни 15 деб белгилади. Ҳо-зирги пайда бутун дунёда қанчалаб болалар меҳнат қилаётган бир пайтда бу-бирмунча кўп фойдаланадиган стандарт ҳисобланади.

1989 йили БМТ болаларни иқтисодий эксплуатациядан ва хавф-

ли ишлардан ҳимоялаш ҳуқуқларини белгилаб берадиган ва давлатларни 15 ёшга етмаганларни қуролли қучлар сафига чақирмасликка даъват этувчи Болалар ҳуқуқлар тўғрисидаги Конвенцияни қабул қилди. Инсон ҳуқуқларига ўхшаб кетадиган гендер тенглиги ва хотин-қизлар ролини ошириш муаммоси ҳам сиёсат, илмий тадқиқотлар, эълон қилинган дастурларни бажариш ёки ташкилотни ўзининг кадрлар сиёсати масалалари каби Ташкилот фаолиятининг барча жабҳаларида ўз аксини топади.

ЭКОСОС раҳбарлигида фаолият кўрсатадиган Хотин-қизлар аҳволи бўйича комиссия хотин-қизлар тенглиги борасида бутун дунёда эришилган тараққиёт ютуқларини таҳлил қилади ва хотин-қизлар ҳуқуқлари борасида ёрдамлашиш учун сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда тавсиялар беради. Комиссия Хотин-қизлар муаммолари бўйича тўртинчи халқаро Конференцияни, жумладан, 1995 йилда Пекинда бўлиб ўтган Хотин-қизларнинг аҳволи бўйича тўртинчи халқаро конференцияни тайёрладилар ва унинг якунида қабул қилинган Ҳаракат платформасининг ҳаётга татбиқ этилишини назорат қилмоқда. Бош Ассамблея томонидан қўллаб-қувватланган хотин-қизлар жинси туфайли камситиш ва уларга зўравонлик қилиш бартараф этиш тўғрисидаги конвенция мазкур Комиссия ва БМТ бошқа органлари хотин-қизлар аҳволини яхшилаш соҳасидаги ишларнинг якуни ҳисобланади. Иқтисодий ва ижтимоий масалалар бўйича департаментнинг Хотин-қизлар аҳволини яхшилаш бўлими ёрдамида Хотин-қизларни таҳқирлашга барҳам бериш қўмитаси Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг аёлларга нисбатан камситишларнинг барча шакллари бартараф этиш тўғрисида Концепцияси мониторингига қатъий амал қилинишини барқарор этди. Комитетнинг якуний хулосалари ва умумий тавсиялар хотин-қизлар иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларини, уларнинг сиёсий ва фуқаролик ҳуқуқларини ва имкониятини таъминлаш воситаларини яхшироқ англаб етишга, бу ҳуқуқлардан хотин-қизларнинг ўзлари янада тўлиқроқ фойдаланишларига ёрдам берди. БМТ тизимида гендер тараққиёти масалаларини ҳал этиш борасида, глобал дастурларни илгари суриш ва катализатор ролини ўйнаш ишида Хотин-қизлар аҳволини яхшилаш бўлими олиб борган саъй-ҳаракатларга қўшимча тарзда БМТ нинг барча аъзолари хотин-қизлар ва гендер муаммоларини ўз фаолиятлари доирасида ва ўзларининг

қўллаб дастурлари орқали ҳам кўриб чиқмоқдалар. Хотин-қизлар болаларни ҳимоя қилишдаги ЮНИСЕФ фаолиятида асосий роль ўйнайди. ЮНФПА ваколатининг муҳим қисми¹ хотин-қизлар саломатлиги ва уларнинг репродуктив ҳуқуқлари билан боғлиқдир. БМТ тараққиёт дастури ЮНЕСКО Бутунжаҳон озиқ-овқат дастури, Халқаро меҳнат ташкилоти ва бошқа муассасалар фаол гендер дастурлари ва вазифаларини ишлаб чиқади. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Хотин-қизлар аҳволи борасидаги жамғармаси (ЮНИФЭМ)-ривожланаётган мамлакатларда хотин-қизларнинг сиёсий ва иқтисодий ролини оширишга қўмаклашадиган кўнгилли жамғармадир. ЮНИФЭМ асосан уч соҳа бўйича фаолият кўсатади: тадбиркор ва ишлаб чиқарувчи сифатида ишлашлари учун хотин-қизларнинг иқтисодий имкониятларини ошириш; қарорлар қабул қилишда хотин-қизлар иштирокини оширувчи бошқарув ва раҳбарликка ёрдамлашиш; хотин-қизлар борасида инсон ҳуқуқларига амал қилинишини таъминлаш.

ЮНИФЕМ юздан ортиқ мамлакатдаги ўн минглаб хотин-қизларга уларнинг ва oilаларининг турмуш савиясини яхшилашга ёрдамлашади. У хотин-қизлар учун фойда келтирадиган ташаббускор лойиҳа дастурларни қўллаб-қувватлайди; хотин-қизлар ташаббусларига бевосита техник ва молиявий ёрдам кўрсатади; хотин-қизлар бирлашмаларига уларнинг турли-туман дастурларини бажаришларида ютуқ ва омадсизликлар билан боғлиқ, нисбатан яхшироқ иш усуллари ва амалий сабоқлар тўғрисида ахборотлар тақдим этади. Шунингдек, Марказий Американинг олти мамлакатда Хотин-қизларнинг юридик ҳуқуқлари тан олинishiга эришиш учун ЮНИФЕМ адлия органларининг мансабдор шахслар, полиция амалдорлари ва судьялар билан бевосита ҳамкорликда фаолият юритади. 1976 йилда Бутунжаҳон Конференцияси тавсиясига биноан халқаро аёллар йили доирасида ташкил этилган Хотин-қизлар аҳволини яхшилаш бўйича халқаро ўқув ва илмий-тадқиқот институти хотин-қизлар ролини кенгайтириш; уларнинг фаолликларини ошириш ва тараққиётда тенг ҳуқуқли иштирокини таъминлаш; гендер муаммоларини англаб етишига қўмаклашиш; дунё миқёси-

¹ Х.Муродов ва бошқалар. Ўзбекистон жаҳон ҳамжамияти сафида. Т. 2000 йил, 19-бет.

да гендер тенглигига эришиш учун кенг тармоқ ташкил этиш учун сиёсий тадқиқотлар ва халқаро даражада ўқув дастурлари яратиш билан шуғулланади. Хотин-қизларнинг мавқеини яхшилаш бўйича халқаро ўқув ва илмий-тадқиқот институтининг фаолияти, асосан 1998-1999 йилларда бутун эътиборни сиёсий дастурлар тузишга, хотин-қизларга нисбатан зўравонлик ва аёл ишчи кучларининг вақтинчалик миграцияси муаммоларига жалб этувчи аниқ тадқиқот дастурлари ёрдамида хотин-қизларнинг иқтисодий ва сиёсий ҳаётидаги ролларини оширишга йўналтирилган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти оилага жамиятнинг асосий бирлиги сифатида қарагани туфайли болалар ва аёллар аҳволига алоҳида эътибор билан ёндашади. Оилалар турмуш тарзида улкан ўзгаришлар юз берган бўлсада, дунёнинг ривожланаётган мамлакатларида ҳар йили қарийб 12 миллион бола кўпчилик ҳолларда олдини олиш мумкин бўлган касалликлардан ҳозиргача ҳалок бўлмоқдалар. Яна кўп миллионлаб болаларнинг соғлом ўсиб-унишлари учун қашшоқлик, ўқий олмаслик, камситишлар, куролли тўқнашувлар натижасида олган жароҳатлари, эксплуатация ва бешафқат муносабатлар сабаб бўлмоқда. 1946 йилдан бошлаб БМТнинг Болалар жамғармаси (ЮНИСЭФ) болаларни тиббий ёрдам, озиқ-овқатлар, таълим, тоза сув ва етарли санитария шароити билан таъминлаш борасида 160 дан ортиқ мамлакатда ҳукуматлар, маҳаллий жамоалар ва бошқа ҳамкорлар билан фаолият кўрсатаётган етакчи ташкилот ҳисобланади.¹ БМТнинг бутунлай болаларга бағишланган ягона тармоғи ҳисобланган ЮНИСЭФ Болалар ҳуқуқлари Конвенцияси тўлиқ қўлланилишига кўмаклашиб, улар номидан иш кўради.

ЮНИСЭФ саъй-ҳаракатлари билан 1990 йилда БМТ бош қароргоҳида Болалар манфаатлари бўйича олий даражадаги халқаро учрашув чақирилди, унда 150 дан мамлакатларнинг бошлиқлари иштирок этдилар. Олий даражадаги учрушув ашёлар ўз мамлакатларининг ресурсларида «имтиёзли ҳуқуқга» эга эканлигини тан олди. Дунё мамлакатлари ҳукуматлари болалар фаровонлигини ошириш борасида аниқ мақсадларни кўзлаган тадбирларни амалга ошириш ишини давом эттиришни кафолатлаб, олий даражадаги

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. Асосий омиллар. Т. 2001 йил, 209 бет.

учрашув белгиланган вазифаларни ўзларининг сиёсий йўллари ва режаларига кирититдилар. Ҳозирнинг ўзидаёқ сезиларли тараққиёт юз берди: бугун дунёда беш ёшгача бўлган болалар ўртасида ўлимнинг камайиши давом этмоқда, болаларнинг овқатланиши, уларга бошланғич таълим бериш ва катта ёшдагилар саводхонлигини ошириш борасида аҳвол яхшиланмоқда. Дунё мамлакатларида ўзини ва оиласини боқиш учун 250 миллион бола меҳнат қилади, улар тинка-мадорини қуритадиган ва кўпинча хавфли фабрика ишларини бажарадилар, уйларга хизмат кўрсатишади, шаҳар кўчаларида тертўкадилар ва ҳоказолар. ЮНИСЭФ алоҳида дастур асосида шундай болаларнинг билим олишларини таъминлашга, уларга маслаҳат ёрдами кўрсатишга ва парвариш қилишга кўмаклашади. У болаларни эксплуатация қилишга фаол қарши курашади, бундай ҳолларни улар ҳуқуқларини қўпол равишда бузиш деб ҳисоблайди ва оғир ҳамда хавфли болалар меҳнатига барҳам беришга ёрдамлашади.

Маълумотларга қараганда 15 ёшгача бўлган 3 миллионга яқин бола ОИТС касаллигини келтириб чиқарувчи вирусни юктиргани маълумдир, бундан ҳам ортиқ сондаги болаларнинг ота-оналари ушбу касаллик қурбони бўлдилар. ЮНИСЭФ мамлакатларнинг ҳукуматлари ва нодавлат ташкилотлар билан биргаликда ОИТС чораларини кўриш масалаларини кўтармоқда, ота-оналари ОИТС қурбони бўлган болалар парваришига, улар ҳуқуқларини ҳимоялашга ва етим болаларга ёрдам дастурларига кўмаклашмоқда.

Халқаро иқтисодий ва ижтимоий тараққиётда, шунингдек халқаро тинчлик ҳамда жаҳон халқларининг хавфсизлигида марказий ролни ўйнайдиган шартномалар, одатдаги қонунлар, судлар қарорлари ва шунга мувофиқ бошқа манбалардан ташкил топади. БМТ раҳбарлигида ўтказилган музокаралар асосида тузилган шартномалар давлатлар ўртасидаги муносабатларни бошқариб боровчи қонунларга асос бўлиб хизмат қилади. БМТ нинг бу соҳадаги ишлари қашшоқликка эътиборни тортмаётган бўлса ҳам, у бутун дунёдаги одамларнинг кундалик ҳаётига ўз таъсирини кўрсата олади. БМТ иқтисодий-сиёсий савий ҳаракатларининг катта қисми инсоний фаолиятнинг барча ташвиш-тараддудлари билан боғлиқ бўлган халқаро қонунлар, қоида ва меъёрларни ўрнатиш ёки узайтиришга бағишлангандир. Унга инсон ҳуқуқлари, қочоқлар ва фуқаролиги бўлмаган шахслар, одамлар билан, гиёҳванд моддалар билан

ноқонуний савдо қилиш, халқаро савдо ва тараққиёт, транспорт ва алоқа, хотин-қизлар ҳукуки, космик фазодан фойдаланиш, телекоммуникациялар, куролсизланиш, халқаро терроризм ва атроф муҳит муҳофазаси бўйича меъёрлар киради.

1993 йили мамлакатимизда дунёнинг энг нуфузли халқаро ташкилоти-БМТ нинг ваколатхонаси очилди. Ўшандан буён мустақил Ўзбекистон ушбу ташкилот ҳамда унинг ҳузурида фаолият юритувчи муассасалар билан самарали, БМТ нинг Тараққиёт дастури билан ҳамкорлигимиз алоҳида ўрин тутди. Тараққиёт дастурига 1965 йили асос солинган бўлиб, ҳозир у БМТ нинг ўттиздан ортиқ халқаро ва минтақавий муассасалари орқали бир юз элликдан ортиқ мамлакат билан аҳоли турмуш даражасини ошириш ва иқтисодий тараққиёт йўлида ҳамкорлик қилади. Шу боис бу дастур қисқа даврда йирик халқаро тузилма мақомини олди. Тараққиёт дастурининг фаолият кўлами жуда кенг. У қатор мамлакатларга мутахассис жўнатмоқда, кадрлар тайёрлаш, замонавий техника билан таъминлаш, тиббий заҳираларни ўрганиш, иқтисодий режалаштириш, лойиҳаларга сармоя жалб қилишни рағбатлантириш бўйича кўмак бермоқда. БМТ Тараққиёт дастури лойиҳаларни молиялаштиришни ҳамкор мамлакатлар ҳукумати билан биргаликда амалга оширади. Айни пайтда дунё бўйича мазкур дастур кўмаги билан ҳаётга жорий қилинаётган лойиҳалар сони олти мингдан ошиб кетган.

Мамлакатимизнинг БМТ Тараққиёт дастури билан ҳамкорлик қила бошлаганига эндиgina ўн саккиз йилдан ошиқроқ вақт ўтганига қарамай, бу муносабатлар Ўзбекистон тарихида алоҳида саҳифа билан киради. Зеро, дастур доирасида мамлакатимизда кўплаб лойиҳалар амалга оширилди ва бу жараён изчил давом этмоқда. Тараққиёт дастури доирасида Ўзбекистонда маданият, спорт, таълим соҳаларида қатор лойиҳалар ҳаётга жорий қилинмоқда. Шуниси диққатга сазоворки, дастур доирасидаги тадбирларнинг аксариятига ёшлар жалб этилмоқда. Масалан, 2002 йили БМТ ваколатхонаси ҳомийлигида мамлакатимизда тенис бўйича мусобақа уюштилди. Бу турнир «БМТ билан ғолиб бўл» номини олиб, халқаро мақомга эга бўлди.¹ Ёшлар хусусида гап кетганда, БМТ нинг мазкур дастур доирасидаги ОИТС кассалиги тарқалишининг олдини

¹ Ҳамкорликда тараққиёт сари. «Халқ сўзи» заветаси. 2003 йил, 10 июнь.

олишга қаратилган тадбирларини айтиб ўтиш жоиздир. Бу тадбирлар ҳам давлат ва жамоатчилик ташкилотлари билан ҳамкорликда амалга оширилмоқда. Маълумотларга қараганда, МДХ мамлакатларида ОИТС билан хасталаниш асосан, ёшларнинг гиёҳванд моддалар истеъмол қилиши натижасида кўпаймоқда. Мазкур соҳа аҳоли орасида соғлом турмуш тарзини тарғиб этишдек долзарб вазифани бажаришда БМТ Тараққиёт дастурининг ҳиссаси катта. Ушбу дастур билан мамлакатимизда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда аёлларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш борасида ҳам самарали ҳамкорлик қилиб Тараққиёт дастур билан ҳамкорлиги мустақил Ватанимизнинг сайёрамизда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш, оммавий қирғин куроллари тарқалишига йўл қўймаслик, демократияни мустаҳкамлаш борасида БМТ амалга ошираётган ишларда фаол иштирок этаётганидан бир далолатдир.

Уюшган халқаро жиноятчилик, гиёҳванд моддаларни ноқонуний ташиш ва терроризм мамлакатлар ва бутун-бутун минтақалар тақдирини ўзгаришга қодир бўлган ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий кучга айланмоқда. Кейинги вақтда пайдо бўлган кенг миқёсда мансабдор шахсларга пора бериш, «Халқаро жиноятчилик» нинг ўсиши, шунингдек пул ўмариш бўйича халқаро опрециялар, мигрантларни яширинча ташиш ва заҳарли чиқиндиларнинг ноқонуний ташилиши гиёҳванд моддаларни ва бошқа хил «товарлар»ни ноқонуний ишлаб чиқариш каби ҳаракатлар пайдо бўлди. Кичик ва йирик ҳамжамиятларни қўрқитиш учун террордан фойдаланиш, иқтисодий тараққиётни собатаж қилиш ҳам хавф-хатар сифатида қаралади. Улар билан самарали курашиш учун халқаро ҳамкорлик зарур. Бундай хавф-хатар билан юзма-юз келганда фуқароларни одатдагидек бошқариш, ижтимоий тенглик ва ҳақиқат учун Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Миллий чегараларни писанд қилмаётган бу каби ҳолатларга қарши курашга саъй-ҳаракатларни кучайтиришга ўз иштирокини янада кенгайтирмоқда.

Гиёҳвандлик ва уюшган жиноятчилик бир-бири билан кўпинча бирикиб кетгани учун БМТ нинг унга қарши ишлари 1997 йилда мустаҳкамланди. Бош қароргоҳ Венада жойлашган БМТ нинг Гиёҳванд моддалар устидан назорат ўрнатиш ва жиноятчиликнинг олдини олиш бошқармаси ягона ижрочи директор томонидан бошқарилади. Бошқарма гиёҳванд моддалар савдоси, уюшган жино-

ятчилик, халқаро терроризм ва Бош котиб жамиятдаги «фуқароликка қарши» унсурлар деб атаган бундай ҳолатлар билан глобал миқёсда кураш олиб бориш учун астойдил ҳаракат қилмоқда. Бошқарма Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг гиёҳванд воситалар устидан назорат бўйича халқаро дастур (ЮНДКП)ни ва Бутун жаҳонда жиноятчиликни бартараф этиш маркази ҳаракатларини ўз ичига олади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти гиёҳванд моддалар устидан қатъий назорат олиб боради. Ноконуний гиёҳванд моддалар савдоси ҳисоб-китобларига кўра ҳар йилига 400 миллиард доллар миқдорида умумий даромад келтиради. Бу бутун дунё савдосининг 8%ни ташкил этиб, жаҳон металлургия ёки автомобил саноати оборотидан кўра кўпроқдир. Бутун дунёда 200 миллиондан кўпроқ киши гиёҳванд моддалар қабул қилади ва унинг билан курашга саноати ривожланган мамлакатларнинг ўзига йилига 120 миллиард доллар сарфланмоқда.¹ Мазкур кураш доирасида гиёҳвандликка қарши қонунларни қўллаш уларни таъкиб этиш, қамоқхоналарда сақлаш ва гиёҳвандликни бартараф этиш кабилар қиради.

Биринчи Президент И.А.Каримов томонидан Ўзбекистон Республикаси номидан илгари сурилган дастлабки халқаро ташаббуслар ички сиёсатнинг давоми бўлиб, унда ислохотларимизнинг қуйидаги принциплари мустаҳкамланган:

Биринчидан, иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги, ички ва ташқи иқтисодиёт муносабатларини мафкурадан ҳоли қилиш;

Иккинчидан, давлат ўтиш даврида амалга оширилаётган туб демократик ўзгаришларнинг бош ислохотчиси;

Учинчидан, қонунийлик, қонуннинг устуворлиги;

Тўртинчидан, кучли ижтимоий сиёсий ўтказиш;

Бешинчидан, Бозор муносабатларига босқичма-босқич, яъни эволюцион йўл билан ўтиш.

Ташқи сиёсатда Ўзбекистон минтақавий низомларни бартараф этиш масалаларига алоҳида эътибор бермоқда. Шу муносабат билан Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Низомининг 52-моддасига асосланиб, Марказий Осиё минтақавий хавфсизлик тизимини яратиш таклиф қилиндики, «бундай тизим можоролар ва урушлар

БМТ. Асосий омиллар. 2001 йил, 216-217 бетлар.

юзага келган ҳолларда тинчликни сақлаш ва қайта тиклаш бора-сидаги чора-тадбирларни, жумладан, тинчликни ва чегараларнинг яхлитлигини бузмоқчи бўлганларга қарши дипломатик, молиявий, иқтисодий ҳамда бошқа тусдаги коллектив жазо чораларини кўзда тутиш, ушбу минтақада барқарорлик ва мустаҳкам тинчлик ўрнатиш бўйича БМТ учун тавсияномалар ишлаб чиқиши мумкин бўлур эди».¹

1994 йил 8 февралда Россия билан Ўзбекистон Ташқи ишлар ишлар вазирлиги даражасида қабул қилинган Афғонистон бўйича Қўшма Баёнотда биргаликда ҳаракат қилиш, минтақавий низомлар ва бошқа муаммоларни ҳал қилишга келишиб олинганлиги маълум қилинди. Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлигининг 1996 йил 23 октябрдаги Баёнотида Ҳарбий ҳаракатларни дарҳол тўхтатиш, муаммоларни барча сиёсий, минтақавий, диний ва этник гуруҳлар иштирокида тинч мулоқат олиб бориб, фақат сиёсий воситалар билан ҳал қилиш, музокара жараёнини Бирлашган Миллатлар Ташкилоти раҳбарлигида Ислом Конференцияси ташкилоти иштирокида амалга ошириш, Афғонистоннинг ҳудудий яхлитлигини таъминлаш, Афғонистоннинг ички ишларига аралашмаслик, низо минтақасига қурол-яроғлар етказиб беришга эмбарго жорий қилиш зарурлиги такидлаб ўтилади.

Биринчи Президент И.А.Каримов ташаббусларидаги мутлақо янги яна бир жиҳат Афғонистонга қурол-яроғ келтиришга эмбарго жорий қилиш муаллифлар сонини кўпайтиришдир. Ўзбекистоннинг халқаро майдонда кўраётган конструктив тадбирлари ижобий баҳоланмоқда. Масалан, БМТ Бош Котиби Кофи Аннан ўзининг Биринчи Президент И.А.Каримовга йўллаган мактубида бундай деб ёзди: «Мен ҳукуматингизнинг Афғонистон ва Тожикистонда тинчлик ўрнатишга доир ҳаракатларини юқори баҳолайман. Тинчлик ўрнатиш ишида, Марказий Осиё ва бутун дунё халқлари ўртасида ўзаро ҳамжамиятликни мустаҳкамлаш, шунингдек, Ташкилотимизни кучайтириш ишида бундан буён ҳам мустаҳкам ва амалий ҳамкорлигимиз давом этишига умид қиламиз».² Ўзбекистоннинг халқаро ташаббусларини халқаро-ҳуқуқий бошқарув ҳажми бўйича ҳам фарк

¹ Р.Ҳақимов. Ўзбекистон ва БМТ. Т. Ғ.Ғулом нашр. 2001 йил, 40-41 бетлар.

² «Халқ сўзи» газетаси. 1997 йил, 19 феврал.

қилмоқ керак. Ўзбекистон ташқи сиёсатининг энг асосий мақсади бўлмиш халқаро тинчлик ва халқларнинг тинчликни мустаҳкамлаш ва қўриқлаш манфаатлари Республиканинг кўпдан-кўп халқаро шартномалари ва ҳужжатларининг объектини ташкил қилади.

ЭКО иштирокчилари бўйича давлатлар хавфсизлигига таҳдид солаётган норкобизнесга қарши курашиш каби глобал муаммо ҳам четда қолмаётир. Шу муносабат билан Ўзбекистон наркотик моддалар ишлаб чиқариш, ташиш ва истеъмол қилишга қарши курашнинг минтақавий дастурини ишлаб чиқишга таклиф қилди. Бу дастурнинг асосий қисмини, И.А.Каримов таъкидлаганидек, «Саломатлик соҳасидаги ҳамкорлик ташкил этиш мумкин. Бу ерда мисол қилиб она ва бола саломатлигини яхшилаш, юкумли касалликларга қарши кураш, соғлиқни сақлаш миллий тизимини замонавий дори дармонлар ва ускуналар билан таъминлаш масалаларини келтириш мумкин».

ЕХХТ доирасида илгари сурилган ташаббуслар ҳам долзарб масалалардир. Биринчи Президент И.А.Каримов Истамбул саммитида янги хавфсизлик хартияси муҳокама қилинаётганда сўзга чиқиб, қуйидаги масалаларга эътиборни қаратган эди: ЕХХТ минтақаларда, шу жумладан, Марказий Осиё минтақасида Хавфсизлик тизимини шакллантиришда кўпроқ фаол бўлмоғи керак. Бунда ЕХХТ маъсул бўлган минтақаларда барқарорлик ва тинчликни бузиши мумкин бўлган ташқи таҳдиднинг олдини олиш ва уни зарарсизлантиришга алоҳида эътибор бермоқ керак. ЕХХТ ва унинг тузилмалари инсоний стандартларни доимий яхшилаб боришга катта эътибор бермоқдаки, бунинг, айниқса, нисбатан яқинда демократик янгиланиш йўлига кирган янги мустақил давлатлар учун зарурлиги ва фавқулодда муҳимлигига шак-шубҳа йўқдир. Шу билан бирга бу ташкилотнинг муҳим аҳамиятини ҳисобга олиб, халқаро можоролардан огоҳлантириб туриши ва уларнинг олдини олиши лозим бўлган халқаро ташкилот сифатида- ЕХХТ нинг функциясини аниқ белгилаб қўйиш, шунингдек, иқтисодий ва экологик ўлчамлар соҳасидаги ролини кучайтириш зарур, деб ҳисоблаймиз. АҚШнинг ЕХХТ доирасида тезкор фуқаро корпуси (REACT) тизими тўғрисидаги ташаббуси-бу вазифаларнинг амалга ошишига хизмат қилиши мумкин.

Биз терроризмга қарши халқаро марказ тузиш масаласини қатъ-

ий қилиб қўйишни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Унинг асосий вазифаси нафақат терроризмнинг кўринишларига қарши, балки биринчи навбатда, халқаро терроризмни молиялаб, қўллаб-қувватлаб, таъминлаб ва йўлга солиб турган манбаларга ҳам қарши кураш бўйича қабул қилинадиган қарорларни сўзсиз бажаришга оид фаолиятни мувофиқлаштириб туришдан иборат бўлмоғи лозим. Ўзбекистон Республикасининг юқорида келтирилган халқаро ҳуқуқий ташаббуслари, биз кўрдикки, жаҳон ҳамжамияти олдида турган минтақавий ва глобал муаммоларни ҳал этишга қаратилган. Улар энг аввало инсонининг асосий принциплари томонларнинг тенглиги, ички ишларга аралашмаслик, давлатларнинг иқтисодий, сиёсий, ижтимоий масалалар соҳасида ҳам икки томонлама ҳамда кўп томонлама ҳамкорлигидир. Ўзбекистоннинг халқаро ташаббусларининг БМТ, ЕХХТ, ЭКО каби ва бошқа обрўли ташкилотлар, шунингдек, кўпгина давлатлар томонидан маъқулланиши ва қўллаб-қувватланиши бунинг далилидир. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг вазифаси ҳам кўп жиҳатдан уруш ва тинчлик билан боғлиқдир-бу инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва давлатлар ҳамкорлигини прогрессив ривожлантиришдир. Ҳозирги урушлар ҳаробалик келтиради ва давлатларнинг тенг ҳуқуқли ва суверен халқаро ҳамкорлигини издан чиқаради, бу эса, ўз навбатида, тинчлик ва хавфсизликни сақлаш ишида давлатларнинг ҳамкорлик қилиш учун куч-ғайратни бирлаштиришга олиб келади. Давлатларнинг шундай ҳамкорликлардан бири-Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг барча аъзолари иштирокида 2000 йил сентябрь ойида Нью-Йоркда бўлиб ўтган учрашуви-«Мингйиллик саммит»дир. Бу саммитда турли-туман муаммолар ва давлатларнинг тинч халқаро ҳамкорлиги масалалари ўртага қўйилди, унда Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов нутқ сўзлади. У, ўз навбатида, Ўзбекистон Республикасининг халқаро ташаббусларини ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг фаол иштирокида ривожланиш истикболларини белгилаб берди.

Биринчидан, давлат бошлиғи таъкидлаганидек Ўзбекистон хавфсизликнинг бўлинмаслиги принципини БМТ фаолиятининг асосий принципларидан бири сифатида тамомила қўллаб-қувватлайди. БМТ нинг таъкидлашича минтақалар хавфсизлигига эришмай туриб умумий, ялпи хавфсизликнинг бўлиши мумкин эмас.

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикасининг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти доирасида халқаро терроризмга қарши кураш бўйича халқро марказ тузиш тўғрисидаги ташаббусини қўллаб-қувватлаш керак.

Учинчидан, Ўзбекистон Республикаси Марказий Осиё минтақаси доирасидан чиқиб кетган Орол денгизи ҳавзаси муаммосининг тезроқ ҳал этилиши учун ҳаракат қилади.

Биринчи Президентимиз Ислом Каримов ўзларининг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» китобида уюшган жиноятчилик, гиёҳванд моддалар билан савдо қилиш, яширинча қурол сотиш ва бошқаларга алоҳида тўхталиб шундай деган эдилар. Жиноятчиликдек мураккаб ҳодисани таҳлил қилар эканмиз, ушбу муаммонинг бошқа томонини ҳам назарда тутмоғимиз керак. Бу муаммонинг мазмунини битта жумла билан ифодалаш мумкин-жиноятчилар дунёси чегара билмайди. Енгил йўл билан жуда катта бойлик орттириш шарпаси турли мамлакатлардаги жиноятчи унсурларнинг бирлашишига, халқаро жиний ҳамжамиятлар пайдо бўлишига олиб келишини кўрсатувчи мисоллар бутун дунё амалиётида етарли.

Наркотик моддалар ишлаб чиқариш ва улар билан савдо қилиш. Ушбу жиний бизнес яратиб берадиган жуда катта бойлик орттириш имкониятлар унинг иштирокчиларини халқаро ҳуқуқ нормалари билан ҳам, миллий қонунлар мажмуи билан ҳам, айниқса, «Оқ ажал»нинг ҳалокатли оқибатлари билан ҳам ҳисоблашмай, ҳамма ишни қилишга мажбур этмоқда. Яширинча қурол сотиш. Бу «бизнес» ҳам минтақавий можаролар ва маҳаллий урушларнинг тўс-тўполонидан фойдаланиб қолувчиларга катта даромад келтирмоқда. Бундай корхоналар учун қуролли қарама-қаршилиқни давом эттириш ва кескинликни сақлаб туриш қурол-яроғларнинг яширин бозорини кенгайтириш учун энг яхши шарт-шароит эканлигини яна бир бор таъкидлашга ҳолат бўлмаса керак.

Яширинча қурол сотиш халқаро терроризм деб аталмиш жиний ҳодиса билан бирга юради, баъзан эса уни келтириб ҳам чиқаради. Ўзгалар қонини тўкиш ҳисобига мўмай даромад олишни истовчилар батамом йўқ бўлиб кетадиган замонлар келишига ҳали анча борга ўхшайди. Бу тоифага кирувчи «бизнесчилар» учун қон ва нопок сиёсат қоришган пул дунёнинг турли бурчакларида халқаро

қотилларни ёллаб ва синаб кўриш мумкин бўладиган можароларни рағбатлантириш борасида энг қулай восита эканлигини гапирмаса ҳам бўлади. Шундай қилиб жиноятчилик, коррупция бизнинг ўз хавфсизлигимизга ҳам халқаро хавфсизликка ҳам таҳдид солувчи реал манбадир.

Ҳозирги пайтда БМТ раҳбарлигида тузилган қатор шартномалар, битимларда ҳукуматларнинг гиёҳванд ва беҳуш қилувчи моддалар ишлаб чиқарилиши ва уларнинг тарқатилишини назорат қилишни амалга оширишлари, гиёҳванд моддаларнинг ноқонуний айланишига қарши кураш олиб бориши зарур бўлган маъмурий аппарат ташкил этиш ва халқаро органларни бу борадаги ишлари тўғрисида хабардор қилиб туришдан иборат талаб мужассамдир.

Ҳукуматлараро Жиноятчиликдан огоҳлантириш ва жиноятни одил судлов комиссияси Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгашнинг фаолият кўрсатадиган органи сифатида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти фаолиятини мустаҳкамлаш мақсадида 1992 йилда тузилган эди. Комиссия таркибида 40 аъзо давлат бўлиб, улар ҳар йили ўз сессиясини ўтказадилар. Комиссия тавсиясига биноан 1994 йилда Неаполда (Италия) вазирлар даражасида Халқаро уюшган жиноятчилик бўйича трансмилий конференция чақирилди. Комиссия ваколатини Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг жиноятчиликдан огоҳлантириш бўйича халқаро маркази амалга оширади. Марказ куйидаги аниқ вазифаларни ҳал қилади:

- Ривожланаётган ва иқтисодий ўтиш даврини бошдан кечираётган мамлакатларга, айниқса жиноий судлов иши тизими соҳасида техник ёрдам кўрсатади ва маслаҳатлар беради.

- Трансмилий жиноятчиликка қарши кураш ва ноқонуний пул оқими бўйича халқаро келишувга эришишга ёрдамлашади.

- БМТ нинг жиноий ҳуқуқ жабҳаларидаги сиёсатини рўёбга чиқариш ва унинг бу борадаги ваколатларини бажаришда ҳамкорлик қилиш вазифаларини зиммасига олган халқаро ва минтақавий криминалогия институтлари тармоқлари ишларини мувофиқлаштиради.

- Бутунжаҳон Интернет тармоғи ва жиноятчиликка қарши кураш ва одил судлов бўйича ўз Ахборот тизими орқали энг янги статистик маълумотлар ва ахборотлар тарқатади. 1968 йилда ташкил этилган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Жиноятчилик ва одил судлов масалалари бўйича минтақалараро илмий-тадқиқот институти

(ЮННКРН) жинойтчиликдан фаол огоҳлантириш ва қонунбузарлар билан муомала қилиш соҳасида амалий таҳлил билан шуғулланади.

Шундай қилиб, БМТнинг халқаро ташаббус ва шартномаларга нисбатан тутган позицияси умуминсоний кадриятларга ва ижтимоий тараққиёт ҳодисаларига ёндашувга асосланган ва инсоният тараққиётининг ҳозирги қонунийатларини тўла ҳисобга олади. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ижтимоий тизимда тафовутлардан ва қаерда жойлашганлигидан қатъи назар барча давлатларнинг суверен ва тенг ҳуқуқли бўлиб яшашлари учун курашади.

2. БМТ фаолиятида тараққиёт ва инсон ҳуқуқлари («Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси»).

БМТ нинг тараққиёт ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасидаги роли фаолият кўлами ўсмоқда ва кенгайиб бормоқда, аммо унинг асосий мандати ўзгаришсиз қолмоқда: инсон кадр - қиммати БМТ нинг бошқаришдаги ташкилий элементлари, яъни унинг номидаги Низомда ёзилган «халқлар» қандай бўлишидан қатъий назар, улар албатта ҳамманинг ҳурмат эътиборида туриши кераклигига бутун дунёни ишонтириш. Халқаро ташкилот бўлган БМТ ўз ишларини бир неча йўналишлар бўйича ташкил этмоқда.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти глобал виждон ўчоғи сифатида миллат учун мақбул ахлоқнинг таянч стандартларини яратиш борасида илк қадамларини қўяди ва бу стандартларни таъсирчанлигига путур етказадиган инсон ҳуқуқларига амал қилмаслик ҳолларига халқаро ҳамжамят эътиборини тортади. Универсиаллик-бу Бош Ассамблея томонидан қабул қилинган инсон ҳуқуқлари бўйича декларациялар ва конвенцияларнинг асосий тавсифидир.

БМТ қонун чиқарувчи сифатида халқаро қонунларнинг нодир кодификацияларини яратди. Аёллар, болалар, қўлга олинганлар, ҳибсдагилар ва руҳий хаста кишилар ҳуқуқларини ҳимоя қиладиган қонунлар, улар билан тенг кучли геноцид, ирқий камситиш ва қийноқларни таъқиқлайдиган қонунлар мазкур тизимнинг асосий қисмини ташкил этади, уларнинг қонунлари марказида, шубҳасиз, давлатлар ўртасидаги мулоқат туради. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти кузатувчи сифатида инсон ҳуқуқлари мавҳум тушунча

сингари қабул этилмаслиги, балки амалиётида қўлланилиши учун бош ролни ўйнайди. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро битимлар ҳам давлатлар ўз мажбуриятларини қандай бажараётганликларини халқаро оргналар томонидан кувзатиш имконини берадиган иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлари сингари энг биринчи шартномалар қаторида жой олди.

Қонуний базани такомиллаштириш ва уни амалиётда қўллаш учун бебаҳо бўлиб кўринган БМТ томонидан тўпланган инсон ҳуқуқларини ҳимоя этиш муаммолари бўйича ахборотларни тадқиқотчиси сифатида ҳаракат қилади. Масалан, 80 мамлакатда ўтказилган давлатшунослик тадқиқотлари халқлар ҳуқуқларини ҳимоя этиш бўйича қонун лойиҳаси учун асос яратиш имконини беради. Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий Комиссар Бошқармаси БМТ нинг инсон ҳуқуқларини ҳимоя этиш муаммолари билан шуғулланадиган бўлимлар учун худди шундай маълумотномалар ва маърузалар тайёрлайди. Бундай маърузаларда инсон ҳуқуқлари ҳурмат-эътиборини оширадиган йўللар, амалий чора-тадбирлар ва янги институтлар тавсия этилади. Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия белгиланган расмий тадбирга мувофиқ Комиссиянинг ўзи, унинг камситишларни бартараф этиш бўйича ва кичик гуруҳларни муҳофаза қилиш бўйича кичик комиссиялари ва уларнинг ишчи гуруҳлари ҳар йили ноҳукумат ташкилотлари ва алоҳида шахслар томонидан юбориладиган кўп сонли шикоятларни эшитадилар.

Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия - фактларни ҳолис ва беғараз тадқиқ этувчи сифатида баъзи мамлакатларда турли хил кирди-корлик ва жиноятлар содир этилганда рўй берган ҳолат тўғрисида кузатув ва ахборот бериш механизмини яратади. Инсонпарварлик муаммолари, сиёсий мураккаб, баъзида, хатарли ҳисобланган мазкур механизмга махсус маърузачи – вакиллар ёки ишчи гуруҳлар қўшилади. Улар маълумотлар тўплайдилар, маҳаллий гуруҳлар ва ҳокимиятлар билан алоқа ўрнатади, ҳукуматнинг ижозати орқали хусусий шахслар билан учрашувлар ўтказадиган ва инсон ҳуқуқларига ҳурмат – эътиборни қандай ошириш кераклиги тўғрисида ўзининг тавсияларини тақдим этади.

Турли мамлакатлардаги махсус – вакиллар Афғонистонда, Кубада, Конго Демократик Республикасида, Экваториан Гвинеяда, Эронда, Ироқда босиб олинган араб ҳудудларида, Мянмада, Судан-

да, Собиқ Югаславияда, Руанда ва Бурундида рўй бераётган воқеалар тўғрисида ҳисобот берадилар.¹ Бундан ташқари Бош котиб Бугенвил оролларида Кипрда, Тимор оролининг Шарқий қисмида, жанубий Ливанда, Беко водийсининг Ғарбий қисмида, Тогода, Фаластиннинг босиб олинган қисмида, босиб олинган араб худудларида, босиб олинган Сурия ва Жолан тепаликларида, шунингдек, Чеченистонда ишларнинг ҳолати тўғрисида маъруза тақдим этиш топшириғини бериши мумкин.

БМТ нинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги фаолиятининг энг жадал ривожланаётган йўналишларидан бири – ҳукуматлар илтимосига биноан тақдим этиладиган ва инсон ҳуқуқларига амал қилишни ва уни ҳимоя этишни таъминлайдиган ёрдам дастури ҳисобланади. Муайян мамлакатларда регионал ва халқаро даражада техник ҳамкорлик лойиҳалари амалга оширилмоқда. Бундай дастур ўз доирасида ҳарбий кучлар учун кадрлар ва ҳуқуқни ҳимоя қилиш органларининг мансабдор шахслари, суд аъзолари, адвокатлар, суд ижрочилар ва бошқа ходимларни тайёрлашни ҳам киритади. Шунингдек дастур халқаро ҳуқуқ нормаларини миллий қонунчиликка қўллаш бўйича маслаҳат ёрдами кўрсатишни ҳам кўзда тутаяди. Маслаҳат ёрдами ва ишларга кўмаклашишни инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича миллий дастурлар доирасида ва қонуний сайлаш ҳуқуқи ҳамда сайловлар ўтказиш нуқтаи назаридан амалга оширди.

Техник ҳамкорлик дастурининг асосий вазифаси инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш миллий институтларини тузиш ва мустаҳкамлашни қўллаб-қувватлашдан иборат. Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссар Бошқармаси бундай институтларни тузган давлатларни қўллаб-қувватлайди, уларнинг фаолияти самарали бўлиши учун маслаҳат ёрдам кўрсатади ва турли миллий институтлар ўртасида ҳамкорликнинг йўлга қўйилишига кўмаклашади. Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссар Бошқармасининг бўлимлари ташкил этилиши ва жойларда акциялар ўтказилиши БМТ нинг инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича дастурда, нисбатан олганда, янгилик бўлди. БМТ ходимлари жойларда кўплаб турли-туман вазифа-

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. Асосий омиллар. Т. 2001 йил 262-265 бетлар.

ларни бажармоқда: тезкор маслаҳат ёрдами кўрсатмоқда, кадрлар тайёрлаш ишларини амалга оширмоқда ва ҳукумат қонунчиликда ислоҳатлар ўтказиш ҳамда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича миллий тизимларнинг родини кучайтириши каби масалаларга ёрдам бермоқда. Бу ҳолларда ходимларга инсон ҳуқуқларига амал қилишни назорат этиш ваколати берилади ёки улар мазкур ишларни ноҳукумат ташкилот вакили билан биргаликда бажаради. Масалан, 1998 йилда Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссар Бошқармасининг Бурунди, Камбоджа, Конго демократик Республикаси, собиқ Югославия, Фаластиннинг Ғазо минтақаси, Грузия (Абхазия), Малави, Монголия ва Руандада ўз вакиллари бор эди.

Инсон ҳуқуқлари умумий декларациясининг йигирма йиллиги Халқаро инсон ҳуқуқлари йили деб эълон қилинган 1968 йилда нишонланди. Ўша йилнинг энг асосий воқеаси Эроннинг Техрон шаҳрида бўлиб ўтган инсон ҳуқуқлари бўйича Халқаро конференция бўлди. Бу – ҳукуматларнинг фақат ягона мавзуга бағишланган биринчи бутун жаҳон конференцияси эди. Инсон ҳуқуқлари бўйича бутун жаҳон конференцияси (Вена, 1993) биринчи бўлиб Техронда ўтган анжумандан буён инсон ҳуқуқларини ҳимоя этиш борасида амалга оширилган ишларга яқин ясади. Дунёнинг кўпгина ҳудудларида инсон ҳуқуқлари ҳимояси ва унга амал қилиш хавф-хатар гирдобидида қолган даврларда Декларациянинг универсаллиги ва инсон ҳуқуқлари муаммосининг марказий роли яна бир бор тасдиқланди. Мисли кўрилмаган сондаги ҳукуматлар делегациялари ва инсон ҳуқуқлари бўйича ноҳукумат ташкилотларининг вакиллари иштирок этган Конференция 1948 йилда Инсон ҳуқуқлари бўйича декларация қабул қилишга эришилган даврлардан бошлаб бирмунча тараққиёт кўзга ташланганлигини таъкидлади, у мавжуд тўсиқларни аниқлади ва уларни йўқотиш йўллариини белгилаб берди.

Конференция аъзо давлатлар, инсон ҳуқуқлари бўйича ноҳукумат ташкилотлари ва бошқа тизимларнинг мавжуд инсон ҳуқуқлари бўйича қонунлар мужмуаси БМТ ёрдамида тадбиқ этилишини талаб қилишга аъзо мамлакатларнинг ишончи мустаҳкамланаётганини намоиш этди. Бутун жаҳон конференциясида қабул этилган Вена декларациясида «Инсон ҳуқуқлари – халқаро ҳамжамиятнинг қонуний ташвишига айланди» деб таъкидланади. Кейинроқ Вена декларацияси «демократия, тараққиёт, инсон ҳуқуқларини ҳурмат-

лаш ва асосий озодлик бир – бирини тўлдиради ва яқиндан ўзаро алоқада бўлади» дея эълон қилди. Конференция Декларациянинг миллий мустақиллик, унинг универсаллиги, ноҳукумат ташкилотларнинг роли ва таъсирчанлик, одиллик ҳамда инсон ҳуқуқларини таъминлайдиган янги ёки давр имтиҳонларидан ўтган, синалган механизмларнинг яшовчанлиги каби кўпгина қоидаларига нисбатан кескинлик мавжудлигини аниқлади. Конференцияда 171 мамлакат бир овоздан қабул қилинган Вена декларацияси ва ҳаракат дастури инсон ҳуқуқларига амал қилиш ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя этиш ишида янги тарихий қадамлар ташланганлиги таъкидланди. Бу ҳақда қуйидагилар асосида баҳо бериш мумкин:

1. Инсонларнинг барча ҳуқуқлари умумийлиги, муштараклиги, ўзаро алоқадорлиги ва ўзаро боғлиқлиги эълон қилинди;

2. Шахснинг ривожланиш ҳуқуқи ва инсон ҳуқуқлари билан тараққиёт ўртасида узвий алоқа мавжудлиги яна тасдиқланди;

3. Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги шартномани умумий ратификация қилиш жараёни тезлишди;

4. БМТ нинг инсон ҳуқуқларига амал қилиш бўйича фаолияти учун ажратилган ресурсларни кўпайтириш ҳақидаги илтимос билан мурожаат этиш таклиф қилинди;

5. Жаҳон туб халқлар ўн йиллиги ва инсон ҳуқуқлари борасида таълим олиш ўн йиллигини эълон қилишни сўраб Бош Ассамблеяга мурожаат этиш тавсия қилинди, бу мурожаат кейинги ойларда адо этилди.¹¹

БМТ томонидан катта саъйи – ҳаракатлар сарфланаётган яна бир муҳим соҳа бор, у ҳам бўлса меҳнат ҳуқуқини белгилаб олиш ва ҳимоя этишдир. Таркибига ҳукуматларнинг вакиллари, иш берувчилар ва меҳнаткашлар кирадиган Халқаро меҳнат ташкилотининг асосий органларидан бири бўлган уч томонлама Халқаро меҳнат конференцияси тегишли конвенция ва тавсияномаларни ишлаб чиқиш йўли билан халқаро стандартларни белгилади.

Мазкур конвенцияда аъзо мамлакатлар томонидан улар ратификация қилингандан сўнг қабул этилган сулҳни ҳаётга тадбиқ қилиш имконини берадиган мажбуриятлар бир бутун ҳолда тўплан-

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти . асосий омиллар. Т. 2001 йил 266-167 бетлар.

ган. Тавсиялар сиёсатда қонунчиликни ишлаб чиқишда ва амалий фаолиятда фойдаланиш мумкин бўлган раҳбарлик тамойилларини ҳам ўзида намоён этади. Қатор йиллар мобайнида аъзо давлатлар ҳукуматлари ҳамда иш берувчилар ва меҳнаткашлар ташкилотлари меҳнат фаолиятни барча соҳалари бўйича халқаро нормалар тизимларини яратдилар. Ҳаммаси бўлиб 181 Конвенция ва 188 тавсиялар қабул қилинган эди. Уларнинг кўпчилиги меҳнат жараёни ва бошқа соҳаларда инсонлар асосий ҳуқуқларини жойларида ҳимоя этиш, масалан, аёллар, болалар ва ногиронлар каби алоҳида тоифадаги кишиларни ишга жойлаштириш имконини берадиган маъмурият билан ўзаро алоқа, ишлаб чиқариш мулоқати, бандлик сиёсати, меҳнат шароити, ижтимоий таъминот, техника хавфсизлиги ва саломатликни муҳофаза қилиш каби масалаларга тааллуқлидир. Барча конвенциялар қоидаларини қонунчиликда ва амалиётда қўллаш имконини берадиган халқаро меҳнат ташкилоти томонидан тузилган шартномани бажариш усулларининг ҳолисона баҳосига ва халқаро меҳнат ташкилоти уч томонли тизимининг амалга оширган – ҳолат таҳлилига асосланади. Ассоциацияда сўзга чиқиш ҳуқуқини бузганлик борасидаги имкониятни кўриб чиқиш каби махсус жараён мавжуд. Халқаро меҳнат ташкилоти қуйидаги каби тарихий конвенцияларни ишлаб чиқишда иштирок этди.

- Мажбурий меҳнат тўғрисида (1930) – зўрлаб ишлатишнинг барча шакллари таъқиқлашни талаб этади.

- Ассоциация эркинлиги ва ташкилотлар ҳуқуқини ҳимоя этиш тўғрисида (1984)- ишчи ва хизматчиларнинг ташкилот тузиш ва уларда илгаридан рухсат олмасдан сўзга чиқиш ҳуқуқларини барқарор этади. Шунингдек, мазкур ташкилотлар эркин фаолиятини кафолатлайди.

- Жамоа шартномаларини ташкил этиш ва тузиш ҳуқуқи тўғрисида (1949) касаба уюшмаларида иштирок этганлик учун камситишлардан ҳимоя этади, ишчилар ва тадбиркорлар ташкилотларини ҳимоя этади ва маъмурият билан жамоа шартномалари тузишга ёрдамлашади.

- Тенг тақдирлаш тўғрисида (1951) – тенг бажарилган меҳнат учун тенг тўлов ва манфаатдорлик учун курашади.

- Меҳнат ва машғулотлар соҳасидаги камситишлар тўғрисида (1958) – меҳнаткашларга тенг имкониятлар ҳозирлаш ва иш жой-

ларига мурожаат этишни таъминловчи миллий сиёсатни барқарор этишга чақиради, ходимларни ирқий белгилари, терисининг ранги, жинси, диний ва сиёсий маслаги, ижтимоий келиб чиқиши бўйича камситишни таъқиқлайди.

- Энг кичик ёш тўғрисида (1973) – болалар меҳнатини таъқиқлашга йўналтирилган ва ишчининг энг кичик ёши мажбурий таълимни тугаллаган бола ёшидан кичик бўлмаслигини белгилаб беради.¹ Бу конвенцияларга қўшимча равишда Бош Ассамблея ишчи мигрантларнинг ҳуқуқларини ҳимоя этиш бўйича қатор тadbирларни қабул этди.

Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида БМТ жуда катта ишларни амалга ошираётганига қарамасдан кўпгина жойларда бундай ҳуқуқларнинг бузилиш ҳоллари кўпаймоқда. 1998 йилда Инсон ҳуқуқлари умумий декларациясининг эллик йиллиги нишонланди, ammo бутун жаҳон бўйича берилаётган янгиликлар ичида инсон ҳуқуқларининг бузилиш ҳоллари салмоғи яққол кўзга ташланиб турибди. Келаётган ахборотлар оқимининг бир қисмини, ҳеч муболоғасиз, инсон ҳуқуқларини идрок этишнинг ўсиш ва болаларга нисбатан жиноят, аёллар ва зўравонлик ва шу кун нуқтаи назардан олганда бадкорлик каби муҳим соҳаларни босқичма-босқич тadbқиқ этиш деб тушуниш мумкин. Инсон ҳуқуқларига амал қилиш ва уни ҳимоя этиш тadbбирлари, шубҳасиз, ҳар қачонгидан ҳам бирмунча қатъий ҳолатга келди ва улар ижтимоий адолат, иқтисодий тараққиёт ва демократия учун кураш билан узвий боғлиқдир. БМТ фаолиятини ислоҳ қилиш бўйича дастурда бош котиб Кофи Аннан – инсон ҳуқуқлари БМТ кўп қиррали барча фаолият моҳиятига сингиб кетган асосий мавзу бўлишини, уни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш эса БМТ сиёсатини ва унинг дастурий мақсадларини белгилашда бош ролни ўйнашини таъкидлади. Инсон ҳуқуқлари бўйича янги Олий комиссарнинг тайинланиши ва унинг муассасалари ўртасидаги ўзаро алоқаларни мустаҳкамлашга, ЮНЕСЕФ, ЮНЕСКО, БМТ Тараққиёт дастури, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг кўнгиллилар дастури ва БМТ нинг қочоқлар ишлари бўйича Олий комиссар Бошқармаси каби шериклар фаолиятини координация-

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти .Асосий омиллар. Т. 2001 йил 268-269 бетлар.

лашга йўналтирилган, шунингдек, унинг бошқа қадамлари эса инсон ҳуқуқларига амал қилиш учун курашда БМТ обрў-эътиборини кўтаришга мўлжалланган аниқ саъй-ҳаракат мажмуаси ҳисобланади.

Инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш тамойили шаклланиши бевосита БМТ Уставининг қабул қилиниши билан боғлиқ. Уставнинг 55-моддаси муҳим аҳамиятга эга. Унга мувофиқ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти-биринчидан, аҳолининг яшаш даражаси юксалишига, тўлиқ бандлигига, иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш шарт-шароитларига; иккинчидан, инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳурмат қилишга ва риоя этишга кўмаклашади.¹ Инсон ҳуқуқлари концепцияси ўз ичига иккита асосий тушунчани олади. Биринчиси, инсон бўлгани туфайли, инсонга ажралмас ва дахлсиз ҳуқуқлар хос. Улар ҳар бир инсон шахсининг одамий табиатидан келиб чикувчи ва инсоннинг ўз қадрини билиш ҳиссиётини қўллаб-қувватлашга қаратилган маънавий ҳуқуқлардир. Инсон ҳуқуқлари концепциясининг иккинчи тушунчасига миллий ва халқаро даражада содир бўлаётган, қоида яратувчи жараёнларга мувофиқ белгиланувчи юридик ҳуқуқлар киради. Мазкур ҳуқуқларнинг асосини тегишли тарафларнинг келишуви, яъни ҳуқуқ субъектларининг розилигини ташкил қилади.

1945 йили Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг инсон ҳуқуқлари бўйича Хайъати ташкил қилинди. Мазкур Хайъат (комиссиянинг) вазифаси Низомда қайд қилинган Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини белгиловчи инсон ҳуқуқлари халқаро Биллини тайёрлаш вазифаси юкланган эди. Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Халқаро биллнинг 1-қисми 1948 йил 10 декабрда Бош Ассамблея бир овоз билан Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясини (барча халқлар ва барча давлатлар амалга оширишга ҳаракат қилишлари лозим бўлган вазифа сифатида) қабул қилингандан сўнг амалга оширилди.

Булардан ташқари, Декларациянинг биринчи моддасида инсон кадр-қимматини ҳурмат қилишда барчанинг тенглиги эълон қилинади, иккинчи моддада ҳар бир инсон истисносиз барча ҳуқуқларга эга эканлиги қайд қилинади. Мазкур ҳуқуқларни белгиловчи

¹ А.Саидов. Халқаро ҳуқуқ. Т. «Адолат». 2001 йил 95-бетлар.

асосий қоида Декларациянинг преамбуласида ифодаланган, яъни «Инсоният оиласи аъзоларига хос кадр-қиммат ва уларнинг тенг ва ажралмас ҳуқуқлари тан олиними таъкидланади». Декларациянинг кенг тарқалиши ва дунёнинг барча давлатларида ундан фойдаланиши Декларациянинг жаҳон миқёсида қўллаб-қувватланишини тасдиқлайди. Инсон ҳуқуқларига мансуб саволларни муҳокама қилишда Декларациядан далиллар келтирилади. Аслини айтганда, Декларациядан кўчирмалар кўп давлатларнинг конституцияларига киритилган. Бундан ташқари, кўчирмалар халқаро ҳужжатларга, жумладан минтақавий шартнома ва конвенцияларга, Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо бўлган давлатлар билан келишилган ҳолда бир қанча шартномаларга ҳам киритилган. Ҳукуматлар инсон ҳуқуқларини бузишда бошқа давлатларни айблашда ҳам Декларациядан далиллар келтирилиши унинг универсал руҳга эгаллигини тасдиқлайди.¹

Умумжаҳон Декларацияси Низом билан бир қаторда мустамлака ҳокимлиги остидаги миллион – миллион кишиларга ўз мустақиллигига эришиш ҳуқуқига тенг бўлиш учун асос ва илҳомлаштирувчи манба бўлиб келди. Маълум халқлар томонидан эришилган озодликка айна инсон ҳуқуқларининг таъминлаш принциплари жаҳон миқёсида тан олиними натижасида эришилди.

Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро ҳужжатларнинг умумий тавсифини шу муаммога бевосита дахлдор бўлган халқаро ҳуқуқий ҳужжатларни таҳлил қилиш асосида кўриш мумкин. Инсон ҳуқуқлари бўйича асосий халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар қаторига аввало инсон ҳуқуқлари бўйича Халқаро билл киради. Халқаро билга:

-1948 йилги Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси;

-1966 йилдаги Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида Халқаро пакт;

-1966 йилдаги фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пакт ва унга 1966 ва 1992 йиллардаги Факультатив протоколлар киради.

Инсон ҳуқуқлар бўйича халқаро ҳужжатлар жумласига яна қуйидагилар киради:

¹ Инсон ҳуқуқлари: савол ва жавоблар. «Иқтисод ва ҳуқуқ дунёси нашриёт уйи». Т. 1997 йил, 22-25 бетлар

-1960 йилдаги Мустамлака мамлакатлар ва халқларга мустақиллик бериш тўғрисидаги Декларация;

-1948 йилдаги Геноцид жиноятининг олдини олиш ва уни содир этганларни жазолаш тўғрисидаги Конвенция;

-1965 йилдаги Ирқий камситишларнинг барча шаклини бекор қилиш тўғрисидаги Халқаро конвенция;

-1973 йилдаги Апертеид жиноятларининг олдини олиш ва уни содир этганлик учун жазолаш Халқаро конвенцияси;

-1949 йилдаги Уруш қурбонларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Женева конвенцияси ва 1977 йилдаги I ва II қўшимча протоколлар.

-1952 йилдаги Аёлларнинг сиёсий ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция.

-1979 йилдаги Аёлларга нисбатан камситишнинг ҳар қандай шаклини бекор қилиш тўғрисидаги Конвенция.

- 1959 йилдаги Болалар ҳуқуқи Декларацияси.

- 1989 йилдаги Болалар ҳуқуқи тўғрисидаги Конвенция.

-1957 йилдаги Турмушга чиққан аёлнинг фуқаролиги тўғрисидаги Конвенция.

-1974 йилдаги Аёллар ва болаларни қуролли можаролар давридаги ғавқулдда вазиятларда ҳимоя қилиш тўғрисидаги Декларация.

-1976 йилдаги фуқаросизликни камайтириш тўғрисидаги Конвенция.

- 1954 йилдаги Апартеидларнинг мақоми тўғрисидаги Конвенция.

-1951 йилдаги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги Конвенция ва 1966 йилдаги протокол.

-1950 йилдаги БМТ нинг Қочоқлар иши бўйича Олий Комиссари Бошқармасининг Устави.

-1967 йилдаги Худудий бошпана тўғрисидаги Декларация ва бошқалар.¹

БМТ Устави инсон ҳуқуқлари тушунчасини аниқлаштирилма-сада, маълум даражада унга кўмаклашуви бир неча тамойилларни ифодалайди. Жумладан, унда миллатларнинг тенг ҳуқуқлиги, эрка-лар ва аёлларнинг тенг ҳуқуқлигини, инсон шахсининг шаъни ва

¹ А.Саидов. Халқаро ҳуқуқ. Т. «Адолат», 2001 йил, 195-196 бетлар.

кадр-қиммати, яъни виждон, эътиқод эркинлиги ва ҳоказолар хусусида сўз боради. Уставнинг муқаддимаси ташкилот аъзоларини «Юксак эркинликда ижтимоий тараққиёт кўмаклашиш»га интилишлари тўғрисида сўз борадиган қисмида асосий демократик эркинликларга ҳавола қилинди. Энг аввало ушбу қоидалардан келиб чиқиб кўплаб тегишли халқаро ҳужжатлар ишлаб БМТ доирасида ва унинг энг аввал ЮНЕСКО, Халқаро Меҳнат Ташкилоти каби ихтисослашган муассасаларида олиб борилган ва олиб борилмоқда. Қайд этилган ҳужжатларнинг бир қисми - халқаро ташкилотларнинг резолюциялари – тавсиявий хусусиятга эга. 1948 йилдаги Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси, 1988 йилдаги Дини ёки эътиқоди асосида барча шаклдаги камситишларни бартараф этиш тўғрисидаги Декларация, 1992 йилдаги кам сонли миллий ёки этник, тил ва диний гуруҳларга қирувчи шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги Декларация ва бошқалар ана шу ҳужжатлар сирасига киради.

Инсон ҳуқуқлари соҳасида халқаро стандартларни шакллантириш ва мавжудларини аниқлаштиришда қабул қилинадиган резолюциялар муҳим аҳамият касб этади. Уларнинг кўпларини ахлоқий, сиёсий нуфузи баланд, гарчи расман юридик мажбуриятлар юклаганасида, давлатлар улар билан ҳисоблашади. Инсон ҳуқуқлари бўйича Умумжаҳон декларациясида биринчи марта инсон ҳуқуқлари тоифасига қирадиган ҳуқуқ ва эркинликлар санаб ўтилганлиги учун ҳам муҳим рол ўйнаган. Резолюциялар инсон ҳуқуқлари соҳасида халқаро шартномаларни ишлаб чиқиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Қолбуки, 1975 йил 9 декабрдаги барча шахсларни қийноқларга солиш ва бошқа ғайриинсоний зулм ўтказиш ёки кадр-қимматини камситувчи муомала қилиш ва жазолашдан ҳимоя қилиш тўғрисидаги Декларация 1984 йил 10 декабрдаги Қийноқ ҳамда муаммо ва жазолашнинг шафқатсиз ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситувчи турли қарши Конвенцияни ишлаб чиқишда фойдаланилган.

Инсон ҳуқуқлари соҳасида бошқа ҳужжатлар – иштирокчилар учун мажбурий характерга эга бўлган халқаро шартномалардир. Уларга 1965 йил 21 декабрдаги барча ирқий камситишларни бартараф этиш тўғрисидаги Халқаро конвенция, 1966 йил 19 декабрдаги иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пакт, 1984 йил 10 декабрдаги Қийноқ ҳамда муомала ва жазолаш-

нинг шифатсиз ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситувчи турлари қарши Конвенция ва бошқа шартномалар киради. Ушбу шартномалар инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро стандартларни мустаҳкамлайди.

1966 йилги Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро пактлар – БМТ нинг инсон ҳуқуқларини таъминлаш бўйича давлатлараро ҳамкорлик соҳасидаги муҳим ютуқлардандир. Бу инсон ҳуқуқларига дахлдор масалалар бўйича халқаро ҳамкорлик учун универсал халқаро – ҳуқуқий негизни яратишга йўналтирилган шартномалардир. Бугунги кунда улар имкон қадар, янада самарали бўлишига эришиш алоҳида долзарб аҳамиятга эга бўлмоқда, бу анна шу ҳужжатларни универсаллаштириш, яъни иштирокчилар доирасини имкон қадар кенгайтиришни назарда тутди. Бугунга қадар уларда, ҳатто БМТ Хавфсизлик Кенгашининг доимий аъзоларидан ҳаммаси ҳам иштирок этмайди.¹

Европа Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти (ЕХХТ) доирасида қабул қилинаётган ҳужжатлар ўзига хос хусусиятга эга. Уларнинг бир қатор қоидалари инсон ҳуқуқларига бағишланган. ЕХХТ нинг Якуний ҳужжатида инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш тамойилининг мазмуни умум европа жараёни иштирокчиларининг ўзаро муносабатларига қўллашга нисбатан очиб берилган. Мазкур ҳужжатда инсон ҳуқуқлари бўйича ҳамкорликка бағишланган махсус бўлим мавжуд. Инсон ўлчови (мезони) бўйича уч босқичда - 1989 йилда Парижда, 1990 йилда Копенгагенда ва 1991 йилда Москвада бўлиб ўтган ЕХХТ Конференциясида қабул қилинган ҳужжатларни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиз. ЕХХТ иштирокчилари инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ ўзаро муносабатлар доирасидаги масалалар мажмуини «Инсон мезони» атамаси билан яратилади. Конференция инсон мезони соҳасидаги қоидаларни татбиқ қилишнинг тегишли механизмини яратди. Барча халқаро механизмлар ва тартибларни консенсусга (умумий фикрга) асосланган ва консенсусга асосланмаган бўлиши мумкин.

Консенсусга (умумий фикрга) асосланган – бу иштирокчиларнинг умумий келишувига асосланади.

Консенсусга асосланмаган механизмлар ва тартиблар яқдиллик-

¹ А.Саидов. Халқаро ҳуқуқ. Т. «Адолат» 2001 йил, 195-198 бетлар.

ни назарда тутмайдиган халқаро ташкилотларнинг резолюциялари билан яратилади. Халқаро механизмлар ва тартибларни айнан бир хил тушуниш жоиз эмас. Халқаро ташкилотлар томонидан қўлланиладиган тартиблар бирон – бир алоҳида назорат органисиз, масалан ўзининг ялпи мажлисларида БМТ нинг инсон ҳуқуқлари бўйича Комиссияси томонидан фойдаланилиши мумкин.

Ахборот тўплаш манбалари ва усуллари бўйича инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро тартибларни неча хилга бўлиш мумкин;

биринчидан, ушбу соҳада давлатларнинг ўз мажбуриятларини бажаришлари тўғрисидаги миллий маърузаларини кўриб чиқиш;

иккинчидан, халқаро мажбуриятларнинг нисбатан даъвосини кўриб чиқиш;

учинчидан, ҳуқуқлари бузилиши тўғрисидаги алоҳида шахслар, гуруҳлар ёки **ноҳукумат** ташкилотларининг имкониятларини кўриб чиқиш;

тўртинчидан, инсон ҳуқуқларининг бузилиши билан ёки бузилиши мумкин бўлган вазиятни ўрганиш.

Инсон ҳуқуқлари билан шуғулланувчи халқаро органлар тизими инсон ҳуқуқлари соҳасида халқаро ҳамкорликнинг турли жиҳатлари билан шуғулланувчи қатор умумжаҳон ва минтақавий халқаро ташкилотлардан ташкил топган. Хусусан бундай ташкилотларга БМТ, ЮНЕСКО, Халқаро Меҳнат Ташкилоти киради. Улар асосида минтақавий ташкилотларнинг, масалан, ЕХХТ ҳам диққат марказида туради.

БМТ ваколатларига, унинг Уставига мувофиқ, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги муаммоларни ҳар томонлама кўриб чиқиш киради. Ушбу масалалар бўйича Ассамблея резолюциялар қабул қилади. У шундай масалаларни кўпини ўзининг учинчи Қўмитасига кўриб чиқиш учун беради. Қўмита улар бўйича Бош Ассамблея қабул қиладиган резолюция лойиҳаларини тайёрлайди. БМТ нинг иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаши (ЭКОСОС) инсон ҳуқуқлари бўйича резолюциялар ва шартномалар қабул қилади, улар маъқуллаш учун Бош Ассамблеяга юборилади. Уларга инсон ҳуқуқларига таълуқларни кўринишда ёрдам бериш учун ЭКОСОС қошида инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия ва аёллар иши бўйича Комиссия ташкил қилинган.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Комиссия резолюциялар қабул қила-

ди, ЭКОСОСга юбориладиган резолюциялар ва шартнома лойиҳаларини тайёрлайди, алоҳида масалаларни кўриб чиқиш ва муайян мамлакатларни ёки ишчи гуруҳини тайинлайди. Инсон ҳуқуқлари Комиссияси ўз навбатда ўзининг экспертлар органи камчиликни ҳимоя қилиш ва камситишнинг олдини олиш бўйича кичик комиссия тузган. Инсон ҳуқуқлари билан бирга БМТ котибиятининг бўлинмалари – Бош котибнинг ўринбосари раҳбарлик қиладиган инсон ҳуқуқлари бўйича Марказ ҳам шуғулланади. Бир қатор органлар борки, улар юридик жаҳатдан БМТ га ва бошқа халқаро ташкилотларга бўйсунмай, инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар асосида ташкил қилинган. Мисол сифатида:

Биринчидан, 1966 йил 19 декабрдаги Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактда назарда тутилган инсон ҳуқуқлари бўйича (18 нафар экспертдан иборат) Қўмита;

Иккинчидан, 1965 йил 21 декабрдаги Барча шаклдаги Ирқий камситишларни бартараф қилиш тўғрисидаги Халқаро конвенциялар назарда тутилган ирқий камситишларни бартараф қилиш бўйича (18 нафар экспертдан иборат) Қўмита;

Учинчидан, 1984 йил 10 декабрдаги Қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг шафқатсиз ғайриинсоний ёки қадр - қимматини камситувчи турларига қарши Конвенцияда назарда тутилган қийноққа қарши (10 нафаор экспертдан иборат) Қўмита;

Тўртинчидан, 1989 йил 20 ноябрдаги Болалар ҳуқуқи тўғрисидаги Конвенцияда назарда тутилган болалар ҳуқуқи бўйича (10 нафар экспертдан иборат) Қўмиталарни кўрсатиб ўтиш мумкин.

Одатда ушбу органлар аъзо давлатларнинг шартнома қоидаларининг бажарилиши бўйича маърузаларини кўриб чиқади. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларациясининг 29-моддасида «Ҳар бир инсон мазкур декларацияда баён этилган ҳуқуқлар ва эркинликлар тўла-тўқис рўёбга чиқадиган ижтимоий ва халқаро тартиб бўлиши ҳуқуқига эгадир» дейилади.¹ Инсониятнинг кўп қисми муҳтожлик ва етишмовчилик шароитида яшайди ва муносиб ҳаёт ва моддий жиҳатдан минимал даражада таъминлашнинг оддий имкониятларидан маҳрумдир. Шу тариқа, миллион – миллион одамларнинг овқат, уй – жой ва тирикчилик қилиши учун зарур бўлган минимал шаро-

¹ Инсон ҳуқуқлари: савол жавоблар. Т. 1997 йил, 130-131 бетлар.

ит тўғрисидаги асосий ҳуқуқлари бузилмоқда.

Халқаро миқёсда бир қанча ўн йилликлар давомида ривожланишга қаратилган чора – тадбирлар кўрилганига қарамай, бой ва камбағал давлатлар орасидаги фарқ ошиб бормоқда. Бу дунё бойликларини адолатсиз тақсимланиши олиб борилаётган сиёсат ва мавжуд тартиблар томонидан чуқурлаштирилаётганидан далолат беради. Сиёсий мустақилликка эришган давлатлар иқтисодий қарамлик уларни бўғайтган ҳамда тенгсизликка барҳам бериш учун янги иқтисодий тартиб зарурлигини кўриб турибди. Бой давлатлар ўзларининг узоқ муддатга мўлжалланган манфаатларини – тинчлик эҳтиёжи, хавфсизлик ва инсонпарварлик қадриятлар, уларнинг сиёсий иродаси орқали амалга оширилиши мумкин бўлган иқтисодий тартибни ўзгартириш лозимлигини англашга шошилмаяпти. БМТ нинг Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган қарорларда ҳамда давлатларнинг иқтисодий ҳуқуқлари ва бурчлари Харитасида бой ва камбағал давлатлар орасидаги фарқни камайтиришга қаратилган халқаро иқтисодий муносабатларни ўзгартириш тўғрисидаги таклифлар мавжуд. Гарчи мавжуд ҳужжатлардан биттасигина хусусан инсон ҳуқуқларига бағишланган бўлса ҳам, унинг қоидалари иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқларнинг амалга оширилишига сезиларли ҳуқуқларнинг амалга оширилишига бой ва камбағаллар орасида тенгсизликни камайтирувчи тартибни давлат ичида ҳам яратишни талаб қилади. БМТ таркибида «ривожланиш (тараққиёт) ҳуқуқи инсон ҳуқуқлари билан бир қаторда тан олинмоқда».

Халқаро тартибга келсак, инсон ҳуқуқларини амалга оширишда тинчлик ва қуролсизлантириш катта аҳамиятга эгадир. «Тинчлик ҳуқуқи» ва «Қуролсизланиш ҳуқуқи» ни инсон ҳуқуқлари сифатида кўрилиши учун таклифлар киритилмоқда. Халқаро кескинлиكنинг кучайиши ва кўп қуролли тўқнашувлар пайдо бўлиши Декларациянинг мазкур моддасида сўз юритилган «Халқаро тартибни» излашнинг кечиктириб бўлмаслиги аён бўлмоқда. Халқаро тартиб тўғрисида ўз юритар эканмиз, инсон ҳуқуқлари Умум Жаҳон Декларацияси муқаддимасининг сўзларини келтириш лозим:

«Инсон оиласи барча аъзоларига хос бўлган қадр - қиммат ҳамда уларнинг тенг ва ажралмас ҳуқуқларини тан олиш эркинлик, адолат ва ялпи тинчликнинг асоси бўлишини эътиборга олиб...»

29-модда: 1. Ҳар бир инсон жамият олдидан олган, фақат шу тахлитдагина инсон шахси ва тўла – тўқис камол топиши мумкин.

2. Ҳар бир инсон ўз ҳуқуқи ва эркинликларини амалга оширилишида шундай чеклашларга мубтало бўлиши мумкинки, булар қонун томонидан белгиланиб қўйилиши ҳамда бунда бошқаларнинг ҳуқуқлар ва эркинликлари зарур даражада тан олинishi ва ҳурмат қилиниши ҳамда ахлоқ – одобнинг адолатли талаблари ижтимоий тартиб ҳамда демократик жамиятдаги бугунги фаровонликнинг адолатли талаблари қондирилган бўлсин.

3. Ана шу ҳуқуқ ва эркинликларнинг амалга оширилиши Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг мақсадлари ва қоидаларига сира зид бўлмаслиги лозим.

Хуллас, барча ҳуқуқларни ва инсоннинг асосий эркинликлари ва ажралмаслигини тан олиш 1977 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган резолюциясида тасдиқланган ва унда инсон ҳуқуқлар соҳасида ташкилот ўз фаолиятида амал қилиш концепцияси тўғрисида сўз юритилади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг инсон ҳуқуқлар умумий декларацияси – БМТ ва Бош Ассамблеяси томонидан 1948 йил 10 декабрда қабул қилинган декларация. У муқаддима ва 30 –моддадан иборат бўлиб, уни қабул қилишдан мақсад ҳар бир инсон ва давлат мазкур Декларацияни назарда тутган ҳолда маърифат ва таълим орқали шу ҳуқуқ ва эркинликлар ҳурмат қилинишига қўмаклашиши лозим. Декларация ҳар бир инсоннинг табиий ва ажралмас ҳуқуқ ва эркинликлари эълон этилган асосий халқаро ҳужжатдир. Шу тариқа халқаро муносабатлар тарихида биринчи марта инсоннинг ҳамма риоя этиши зарур бўлган асосий ҳуқуқлар ва эркинликлар доираси белгилаб берилган. Декларацияда «инсон оиласининг ҳамма аъзоларига хос қадр-қиммати, уларнинг тенг ва ажралмас ҳуқуқларини тан олиш – эркинлик, адолат ва ялпи тинчлик негизи» эканлиги эълон этилган. Унга қўра, умум ҳурмат ва риоя қилиниши шарт бўлган инсон ҳуқуқлар доираси шахсий, сиёсий ҳамда ижтимоий – иқтисодий ҳуқуқлардан иборатдир.

Шахсий ҳуқуқлар орасида аввало ҳар кишининг ҳаёти, эркинлиги ва шахсий дахлсизлиги ҳуқуқи алоҳида таъкидланган. Декларациянинг бошқа қоидалари эса мазкур ҳуқуқларини тўлдиради. Хусусан, ҳеч ким қулликда, забун ҳолатда тутилмаслиги, қийноққа

ёхуд аёвсиз ғайриинсоний, одам шаънини ерга урадиган муомала ва жазога дучор этилмаслиги; ўзбошимчалик билан қамоққа олинмаслиги, ушлаб турилмаслиги лозим эканлиги қайд этилган. Шахс ҳуқуқлари сирасига шахсий ва оилавий ҳаётнинг, турар жойнинг дахлсизлиги ҳуқуқи, ёзишмаларни сир сақлаш ҳуқуқи, ўз шаъни ва обрўсини ҳимоя қилиш ҳуқуқи, одил судлов томонидан муҳофаза этилиши ҳуқуқлари кабилар киради.¹

Декларацияда инсоннинг қуйидаги сиёсий ҳуқуқлар ҳамда эркинликлари ҳам таъкидланган: фикрлаш, виждон, дин эркинлиги; эътиқод эркинлиги ва уни эркин ифодалаш ҳуқуқи; тинч йиғилишлар ўтказиш ҳамда уюшмаларга аъзо бўлиш ҳуқуқи; ўз мамлакатини бошқаришда қатнашиш ҳуқуқи; яшириш овоз бериш йўли билан умумий ва тенг сайлов ҳуқуқи; эркин равишда кўчиб юриш ҳамда ўзига турар жой танлаш ҳуқуқи; бошпана ҳуқуқи; миллий ёки диний аломат бўйича ҳеч бир чекловсиз никоҳдан ўтиш ва оила қуриш ҳуқуқи, мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи, меҳнат қилиш ҳуқуқи, адолатли ва етарли равишда тақдирланиш ҳамда меҳнат учун тенг меҳнат ҳақи олиш ҳуқуқи, қасаба уюшмалари тузиш ҳуқуқи, дам олиш ҳуқуқи, ижтимоий таъминланиш ҳуқуқи, оналик ва болаликни алоҳида ҳимоялаш ҳуқуқи, таълим олиш ва маданий ҳаётда қатнашиш ҳуқуқи инсоннинг асосий ижтимоий – иқтисодий ҳуқуқлари ҳисобланади. Декларацияда инсон манфаатларининг устуворлиги қуйидаги тамойилларда ўз аксини топган; инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, инсон ҳуқуқларини тенглиги, инсон эркинликлари, инсон ҳуқуқларини амалга оширишнинг демократик жараёни инсон ҳуқуқларини таъминлашнинг адолатлилиги. Декларацияда эълон этилган мазкур инсон ҳуқуқларги оид тамойилларга кўра барча кишилар эркин туғилади ва ўз кадр - қиммати ҳамда ҳуқуқлар жиҳатдан тенг бўлиб, улар қонун олдида тенг ва қонун томонидан баб-баробар ҳимояланиш ҳуқуқига эга.

Мазкур Декларация қоидалари давлат ёки айрим шахслар томонидан инсон ҳуқуқларини бузиш учун ишлатилиши мумкин эмас. Ҳар бир шахс учун ўзгаларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилиш жамият аъзоларининг бурчидир.

«Инсон ҳуқуқлари» умумий декларацияси катта халқаро аҳами-

¹ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т. 2001 йил, 57 бет.

ятга ҳам эгадир. Жумладан, ушбу Декларация мустақил Ўзбекистон Республикаси имзолаган биринчи халқаро ҳужжатдир (1991 йил, 30 сентябр) Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг «Инсон ва фуқароларининг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчлари» деб аталган 2-бўлими мазкур Декларация талабларига тўла мос бўлиб, унда Ўзбекистон Республикасининг барча фуқаролари тенг ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиши, жинси, ирқи, миллати, тили, дини ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар, қонун олдида тенглиги таъкидланган. Республикада инсон ҳуқуқларига оид 100 дан ортиқ қонунлар қабул қилинган ва улар халқаро меъёрлар ва андозаларга мувофиқлаштирилган. «Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий Мажлис Вакили (Омбудсман) тўғрисида» қонун қабул қилинган (1997 йил, 21 апрел). Инсон ҳуқуқларига риоя этилиши устидан мониторинг ва назоратни таъминловчи миллий институтлар. Инсон ҳуқуқлари миллий марказ ва амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти ишлаб турибди. Тошкент шаҳрида ҳукуматга қарашли бўлмаган «Хьюман Райтс Ватч Хельсинки» халқаро ташкилотининг вакили, чет эл оммавий ахборот воситаларининг вакиллари фаолият кўрсатмоқда ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа халқаро ташкилотлар билан яқин алоқалар ўрнатилган.

Хуллас, 1948 йилги инсон ҳуқуқларининг умумий декларацияси қабул этилган дамларданоқ инсон ҳуқуқлари жаҳон жамоатчилигининг мисли кўрилмаган диққат эътибори ва қўллаб - қувватлашларига сабаб бўлди. Манфаатлари чеклаб қўйилган аёллар, болалар, ногиронлар, кичик элатлар, туб халқлар, меҳнаткаш мигрантлар ва аҳолининг бошқа гуруҳлари ҳозирги вақтда, кўп доираларда узок вақтлардан бери учраб турадиган камситишлардан ҳимояланиш ҳуқуқларини қўлга киритдилар.¹

Бош Ассамблеянинг энг асосий қарорлари мазкур ҳуқуқларни кенгайтирди ва улар жамият ривожланиши ҳамда демократиялашуви жараёнлари билан ўзаро ҳамкорликда, аста – секин умумийлик ва муштараклик касб эта бошлади. Бир вақтнинг ўзида кўп сонли миллий суд ва пенитенциар тизимлар фаолият БМТ томонидан ишлаб чиқилган ўқув дастурлари ва техникавий маслаҳатлар билан

¹ БМТ. Асосий омиллар. Тошкент. 2001 йил, 251-бет.

мустаҳкамланди. Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги битимнинг ижросини назорат этиш учун БМТ тизимига сафарбарлик ва аъзо мамлакатлар олдида катта обрў-эътибор талаб этилади. Орадан бироз муддат ўтгандан кейин ишларни мувофиқлаштириш ва Ер юзидан барча одамларнинг ҳуқуқларини ҳимоя этиш ва қўллаб - қувватлаш борасида БМТ нинг позициясини мустаҳкамлаш учун БМТ нинг инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссиялари лавозими таъсис этилди. Бош котиб Кофи Аннан ислохотларни амалга оширар экан, инсон ҳуқуқларини – тинчликни барқарор этиш ва хавфсизлик, тараққиёт ва инсонпарварлик ёрдами кўрсатишнинг энг муҳим соҳаларидаги БМТ фаолиятини бирлаштирувчи бош мавзу сифатида белгилади.

3. Атроф - муҳит софлигини сақлаш тамойиллари.

Бизнинг атроф – муҳит босқичимиз бир қатор омилларга боғлиқ. Биринчи омил – аҳоли сони. Одамлар қанча кўп бўлса шунча кўп захира талаб этилади. Иккинчи омил – аҳолининг ўртача истеъмол даражаси. Истеъмол даражаси қанча юқори бўлса, уни таъминлаш шунча кўп захира талаб этилади. Учинчи омил – захирадан фойдаланиш технологияларидир.

Экологияни муҳофаза қилиш ва атроф – муҳитни асраб – авайлаш айниқса, ҳозирги анамал табиий ўзгаришлар шароитида Мингйиллик декларациясида белгиланган мақсадларга эришишда катта аҳамият касб этади. Орол фожиаси экология муаммоларига маъсулиятсиз муносабатда бўлишнинг яққол мисolidир. Орол денгизининг қуриши давом этаётгани ва унинг атрофида гуманитар фалокат содир бўлаётгани сабабли Орол бўйининг табиий биологик фондини асраб – авайлаш, Орол инқирозининг атроф – муҳитга, энг муҳими, бу ерда истиқомат қилаётган юз минглаб ва миллионлаб одамлар ҳаётига ҳалокатли таъсирини камайтириш бугунги кундаги энг муҳим вазифа ҳисобланади. Шуни ҳисобга олиш зарурки, Орол ҳудуди иккита асосий манба – Амударё ва Сирдарё ҳисобидан сув билан таъминланади, ушбу дарёлар оқимининг камайтириши мазкур кенг минтақанинг шундоқ ҳам заиф экологик мувозанатини бутунлай ўзгартириб юбориши мумкин. Кўплаб халқаро экологик ташкилотлари ва нуфузли экспертлар тавсия қилаётганидек, ушбу

дарёлардан шу микдордаги энергетика қувватларини олиш учун нисбатан хавфсизлик, анча тежамкор кичик ГЭСлар қурилишига ўтиш оқилона йўл бўлур эди. Қуриб бораётган орол муаммоси – бу ушбу минтақада яшаётган, БМТ дек нуфузли ташкилотга умид билан ёрдам сўраб мурожаат қилаётган миллионлаб одамларнинг муаммосидир. Барқарорликка эришиш охир – оқибатда хулқ-атвор ва ҳаёт тарзидаги ўзгаришларга боғлиқ бўлади. Бу – сингиб кетган маданий ва хулқ - атвор қоидалари ҳамда қадриятлар ўзгариши учун асос талаб қилувчи ўзгаришдир. Бундай ўзгаришларсиз энг маърифатли қонунчилик ҳам, замонивий технологиялар ҳам, анча нозик тадқиқот ҳам узоқ муддатли барқарорликка томон ҳаракат қилаётган жамиятни бошқаришда мувоффақиятга олиб келмайди. Иқтисодий тарраккиёт билан атроф – муҳитнинг таназзули ўртасидаги алоқа илк бор халқаро кун тартибига 1972 йилда Стокгольмда бўлиб ўтган БМТ нинг Инсонни ўраб турган муҳим бўйича конференциясида қўйилган. Конференциядан сўнг ҳукуматлар глобал муаммоларни ечиш бўйича орган ва атроф – муҳитни муҳофаза қилиш ва яхшилаш борасида халқаро тарғиботчи бўлиб қолаётган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг атроф муҳит бўйича дастурини (ЮНЕП) ишлаб чиқдилар.

1973 йилда БМТ мақсади – бўҳронга дуч келган Ғарбий Африка мамлакатларида саҳрога айланишга қарши кураш учун саъйи ҳаракатларни ва ўзларини озик-овқат маҳсулотлари билан таъминлашга эришишдан иборат бўлган БМТ нинг Судан – Сахелиан тумани масалалари бўйича бюросини таъсис этди. Бюро фаолияти яхши самара бермади, аммо бу ҳолда атроф – муҳит ҳолати миллий – иқтисодий режалаштириш ва қаролар қабул қилиш тўғрисида ғамхўрлик кўрсатишга мажбур этувчи экологик ёндашувни жорий этишга эришилди. Умуман, экологик вазият янада ёмонлашмоқда, айниқса озон қатламининг сийраклашуви, иқлим глобал ҳароратининг ошиши ва табиий ресурсларни йўқ қилиш жараёни суръатининг хатарли даражада ўсиши мобайнида сувларнинг ифлосланиши кабилар ўта муҳим муаммоларга айланди. 80-йилларда аъзо давлатлар ўртасида экологик соҳасида бир неча катта хавф-хатарлар, жумладан, озон қатламини муҳофаза қилиш ва заҳарлар чиқиндилар ташилишини назорат этиш тўғрисидаги битимларга эришиш мақсадида муҳим маслаҳатлар ва музокаралар бўлган эди. 1983 йилда Бирлашган Мил-

латлар Ташкилоти фаолияти бундай тараққиётда атроф – муҳитни асраб–авайлашга, шунингдек, ер куррасининг ҳар қандай қисмида яшаётган одамлар фаровонлиги учун фойда келтириши мумкин бўлган кучли эҳтиёж ҳисси ва янгича англаб етиш заруратини намён этишга ёрдам берадиган Атроф – муҳит ва тараққиёт бўйича бутунжаҳон Комиссиясини тузди. Бирмунча бой мамлакатларларда саноат ифлослантирилиши билан боғлиқ бўлган атроф – муҳит таназзули ривожланаётган мамлакатлар учун борган сари жиддий хавф бўлиб қолмоқда. Гру Харлем Брунтланд (Норвегия) бошчилигидаги Комиссия 1987 йилда Бош Ассамблеяга тақдим этган маърузасида фақат иқтисодий ўсишга асосланган муқобил ёндашув сифатидаги «барқарор тараққиёт» Концепцияси илгари сурилган эди. Янги концепция «Келгуси авлодлар имкониятларини хавф остида қолдирмасдан ўз шахсий эҳтиёжларини қондириш билан ҳозирги давр эҳтиёжларига мос келади».¹

Маърузани кўриб чиққан Бош Ассамблея 1992 йилда Рио-де Жанейрода «Ер муаммолари бўйича олий даражадаги учрашув» номи билан танилган БМТ нинг атроф муҳит муҳофазаси ва тараққиёт бўйича концепцияси (ЮНСЕД-92)ни қаирди.

Ҳозирги вақтда барқарор вазиятни қўллаб-қувватлашнинг заруриятини англаш ва атроф - муҳитни муҳофаза қилиш аслида БМТ фаолиятининг барча соҳалари ёрдамида назорат қилинмоқда. 1972 йилдаги янгича далил тартиблар шарофати туфайли янги механизмлар яратилди. Ташкилот ва ҳукуматлар, нодавлат ташкилотлари, илмий жамиятлар ва хусусий секторлар ўртасидаги барча мамлакатлар томонидан ишлаб чиқиладиган бараварига ҳамкорлик экологик муаммоларни ҳал қилиш доирасига янги билимлар ва аниқ саъй – ҳаракатларни жалб этишга ёрдам беради. Эндиликда БМТ атроф - муҳитни муҳофаза этиш зарурати тамойили иқтисодий тараққиётга йўналтирилган ҳар қандай фаолиятнинг таркибий қисмдир, деб ҳисобламоқда. Ҳукуматлар Рио-Де-Жанейрода Ер муаммоларига бағишлаб ўтказилган олий даражадаги учрашувда, ўзида барқарор тараққиётнинг барча соҳаларидаги глобал саъй – ҳаракатларнинг кенг қамровли режаларини мужассам этган «Кун тартибида – ХХI асрга ташриф» дастурини қабул қилиб, сайёра-

¹ БМТ Асосий омилар. Т. 2001 йил, 224-225-бетлар.

миз келажакини таъминлаш мақсадида олға томон тарихий қадам ташлайдилар. Конференция атроф – муҳит ҳолатининг ёмонлашадиганига чек қўйиш ва XXI асрдаги барқарор ҳаёт учун асос яратиш чораларини белгилади. Барча халқлар эҳтиёжларини қондириш орзусида атроф – муҳитни муҳофаза этиш ва тараққиёт мақсадларига мурожаат этган «Кун тартибида XXI асрга ташриф» дастурига қўшимча тарзда, учрашувда давлатларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаб берган. Атроф – муҳит ва тараққиёт бўйича Рио декларацияси ҳамда бутун дунё миқёсида ўрмонларни оқилона бошқариш учун раҳбарлик тамойилларини ақс эттирган барча турдаги ўрмонларни бошқариш, сақлаб қолиш ва барқарор ривожлантириш глобал консенсус тамойиллари тўғрисидаги баёнот қабул этилди.

Атроф – муҳит ва тараққиёт бўйича Рио декларацияси давлатларнинг мазкур муаммоларга таалуқли бўлган ҳуқуқ ва бурчларини белгиланган ҳолда «Кун тартибида XXI асрга ташриф» дастурини қўллаб-қувватлайди. Декларациянинг айрим тамойилларини эсла-тиб ўта-миз:

- Барқарор тараққиёт ташвишлар одамлар зиммасига тушади. Инсонлар табиат билан уйғун ҳолда соғлом ва фаровон ҳаёти кечир-ишга ҳақлидирлар.

- Жиддий ёки ўрнини тўлдириб бўлмайдиган зарар етказиш хав-фи туғилганда атроф – муҳит таназзулини бартараф этиш илмий ноаниқлик туфайли тўхтаб қолмаслиги керак.

- Қашшошликка барҳам бериш ва дунё миқёсида яшаш тарзла-ридаги кескин фарқни камайтириш барқарор тараққиёт учун «зару-рийдир».

- Барқарор тараққиётга эришишда хотин - қизларнинг мутлоқ тенг ҳуқуқли иштироки зарур.

- Саноати ривожланган мамлакатлар барқарор тараққиёт учун халқаро курашда глобал атроф – муҳитга ўзларининг жамиятлари кўрсатаётган босим нуқтаи назаридан, шунингдек, қўл остиларида-ги технологиялар ва молиявий ресурслар учун ўз маъсулиятларини тан оладилар.

Дунё миқёсида барқарор тараққиётга эришиш, асосан ишлаб чиқариш ва истеъмол ҳарактерининг ўзгаришига, яъни қандай ишлаб чиқаришимизга ва қанча истеъмол қилишимизга боғлиқ бизнинг ишлаб чиқариш моделларини ва истеъмолни ўзгартириш

йўллари қидириш масалалари илк бор Ер муаммолари бўйича ўтказилган Олий даражадаги учрашувнинг халқаро кун тартибига киритилган эди. Шундан бери Барқарор тараққиёт Комиссияси Ҳаракат дастурини айрим истеъмолчилар, оилалар, саноат концернлари, ишбилармон доиралар ва ҳукуматлар муносабатларини ўзгартириш мақсадида БМТ тизимидаги ва чет ташкилотлар билан ҳамкорлик қилган ҳолда бошқармоқда.

Ушбу соҳада Барқарор тараққиёт бўйича Комиссиянинг ишчи дабстури қуйидаги масалаларга диққат эътиборини қаратди: ишлаб чиқариш ва истеъмолнинг режалаштирилган тенденцияларига; ривожланаётган мамлакатларга, жумладан уларнинг савдо имкониятларига таъсир кўрсатишга; сиёсий воситалар самарадорлигини баҳолаш, жумладан янгича ёндашувларга; мамлакатлардаги кўнгилли шошилиш мажбуриятлар равиоига, шунингдек, истеъмолчиларни ҳимоя қилиш бўйича Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тамойилларини кенгайтириш ва қайта кўриб чиқишга.

1990 йилда иқлим ўзгаришлари бўйича ҳукуматлараро экспертлар гуруҳи ўзининг биринчи баҳоловчи ҳисоботини чиқарди. 1988 йилда БМТ нинг атроф – муҳит дастури (ЮНЕП) ва Бутун жаҳон метеорология ташкилоти томонидан тасдиқланган гуруҳ иқлим тизими ва иқлим ўзгаришлари борасидаги мавжуд билимларни, иқлим ўзгаришларига экологик, иқтисодий ва ижтимоий таъсир кўрсатишни, шунингдек, мазкур муаммони ҳал этиш мумкин бўлган стратегияни баҳолаш ваколатини олган. Бу – сиёсатчиларга, шунингдек, кенг оммага жуда катта таъсир кўрсатади ва 1991 йилнинг илк ойларида бошланган иқтисодий иқлим ўзгаришлари тўғрисидаги конвенциянинг тузилиши борасида музокаралар олиб боришга асос бўлиб хизмат қилади.

1995 йилнинг декабрида иқтисодий иқлим ўзгаришлари бўйича ҳукуматлараро гуруҳ ўзининг иккинчи баҳоловчи ҳисоботи билан чиқди. Бутун дунёда 2000 олим ва эксперт томонидан ёзилган ва ўрганиб чиқилган бу ҳужжат ўзининг «ушбу гувоҳнома инсон фаолияти Ер юзи иқлимига сезиларли таъсир кўрсатяпти, деб ҳисоблашга мажбур этади»-деган хулосаси билан тезда танилди.

1997 йилнинг декабрда, Японияда Конвенцияга имзо чеккан давлатларнинг учинчи Конференциясида қарийб юз минг делегат, шарҳловчи ва журналистлар тарихий Киото протоколини қабул

этилишининг гувоҳи бўлдилар. Киото протоколига биноан саноати тараққий этган мамлакатлар ажралиб чиқаётган парник газлари умумий ҳажмини 2008-2012 йилларга бориб 1990 йилги даражага нисбатан камида 5 фоизга қисқартириш учун расман мажбурият оладилар. Протокол камида Конвенцияни имзолаган 55 мамлакат томонидан, жумладан, ажралиб чиққан умумий карбонат ангидридининг 5 фоизи улар зиммасига тўғри келган тараққий этган мамлакатлар томонидан ратификация қилингандагина кучга киради.¹

Хуллас XX аср инсониятида янгича сиёсий дунёқараш ва экологик тафаккур шаклланди. Бу дунё олимларининг табиатни муҳофаза қилиш, экологик муаммоларни ҳал этиш борасидаги ўзаро ҳамкорлиги ва муносабатларида катта аҳамият касб этмоқда.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг барча тизимлари ўз фаолиятларининг турли соҳаларида у ёки бу йўллар билан атроф муҳит муҳофазасига аралашсада, бу борадаги унинг етакчи муассаси Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Атроф муҳит бўйича дастури (ЮНЕП) ҳисобланади. БМТ тизимининг экологик виждони бўлиши мақсадида ташкил этилган ЮНЕП бутун дунё миқёсида атроф – муҳитнинг ҳолатини баҳолайди ва халқаро ҳамкорликни талаб этувчи муаммоларни аниқлайди:

Халқаро экологик қонунчиликни ишлаб чиқишга ёрдам кўрса-тади; ижтимоий – иқтисодий сиёсат ва БМТ тизими дастурларига экологик мулоҳазаларни бир бутун қилиб тўплашга қўмаклашади.

ЮНЕП нинг вазифаларидан яна бири атроф – муҳит тўғрисидаги билимлар ва ахборотлар тўплашга ёрдамлашишдир. ЮНЕП томонидан рағбатлантирилган ва мувофиқлаштирилган экологик ахборотларни ўрганиш ва таҳлил қилиш. Атроф – муҳитнинг ҳолати ҳақида кўплаб маърузалар яратилишига олиб келди ва бутун жаҳон миқёсида юзага келаётган экологик муаммолар тўғрисидаги тушунчани ишлаб чиқди, айниқса уларнинг айримлари қатор халқаро экологик конвенциялар қабул қилинишига асос бўлди.

ЮНЕП доирасида иш олиб борадиган экологик мониторингнинг глобал тизими ва ресурслар бўйича маълумотларнинг глобал ахборот баъзаси атроф – муҳит эътиборини табиатни асрашга қаратилган фаолиятнинг муҳим йўналишларига, жумладан, иқтисодийлиги

¹ Мингйиллик маърузаси. Т. 2003 йил, 112-бет.

ва атмосфера, океанлар, қайтадан тикланган ресурслар, транс-чегаравий ифлосланиш ва ифлосланишнинг глобал тизими 25 йирик мониторинг глобал тармоғига, ресурслар бўйича маълумотларнинг глобал ахборот баъзаси эса 142 мамлакатда иш олиб борадиган 12 тармоқ марказларига эга, уларда 30000 олим ва техник мутахассис жалб этилган; улар ишлаётган муассасалар ҳукуматлар ва халқаро агентликлар томонидан молиялаштирилади.¹

ИНФОРТЕРРА, бу ташкилотлар ва айрим шахсларга атроф – муҳит ҳақида ахборот олишларига ёрдамлашадиган 171 мамлакатдаги Миллий тармоқлар марказларининг бутунжаҳон тармоғидир. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ишбилармон ва саноат доираларини, улар айна пайтда фойдаланаётган ишлаб чиқариш моделларини иқтисодий иқлимнинг глобал қизиқ кетиши, озон қатламнинг сийраклашуви, шунингдек ичимлик ва денгиз сувларининг ифлосланишига олиб келиш ҳолатларини камайтирадиганлари билан ўзгартиришга ишонтириш борасида олиб бораётган саъй-ҳаракатларида ЮНЕП тизимига қирувчи Саноат ва атроф – муҳит бошқармаси ҳал қилувчи роль ўйнайди. ЮНЕП, шунингдек, денгизлар ва океанлар муҳофазаси бўйича ҳам чоралар кўради, ҳозирги кунда ўзининг 140 дан ортиқ мамлакатда амалга оширилаётган 13 Минтақавий денгиз саъй-ҳаракатлари дастурига мувофиқ тарзда денгиз ресурсларидан экологик хавфсиз фойдаланишга кўмаклашадди. Халқаро океан йили деб эълон қилинган 1988 йилда ушбу дастурнинг янги ҳудудлар ҳисобига кенгайиши кузатилди.

Ер муаммолари бўйича Олий даражадаги учрашувнинг мурожаатига жавобан ЮНЕП ҳомийлик қилган музокаралар 1995 йилда, қуруқликдаги одамлар фаолияти туфайли ифлосланган океанлар, эстуарийлар қирғоқ яқинидаги сувларни ҳимоя қилишдаги халқаро ҳамжамият интилишларининг асоси бўлиб қолган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг денгиз муҳитини муҳофаза этиш бўйича глобал ҳаракатлар дастурининг қабул этилишига ва қирғиз туманларида яшаётган 3,5 миллиардга яқин одамларнинг фаровонлигини таъминлашга сабаб бўлди.

ЮНЕП қатор экологик битимларнинг бажарилишини кузатиб боради. Тарихий Монреал протокол (1987) ва унга киритилган кей-

¹ БМТ. Асосий омилар. Т. 2001 йил, 234-бет.

инги тузатишлар атмосферанинг юқори қисмларидаги озон қатламини муҳофаза этишга қаратилган. Трансчегаравий хавфи чиқиндиларни ташиш ва уларни йўқотишни назорат қилиш тўғрисидаги Базел Конференцияси (1989) заҳарли чиқиндилар билан ифлосланиш хавфини камайтиради. Кўпчилик томонидан тан олинган йўқолиб бораётган турлар билан халқаро савдо ҳақидаги конвенция (1973)нинг ютуғи унинг табиат билан савдо қилишни назорат остига олганидир. ЮНЕП нинг Халқаро озик-овқат атроф – муҳит ва қишлоқ хўжалаги ташкилоти билан ҳамкорликда ҳукуматларга айрим хавфли химиявий моддалар ва пестицидларнинг халқаро савдосида илгаридан огоҳлантиришга асосланган келишув тартиби тўғрисидаги Конвенцияни тузиш ишида консенсусга эришишларида кўмаклашди. ЮНЕП тарихий Озон қатламини муҳофаза этиш тўғрисидаги Вена Конвенцияси (1985) ни қабул қилиш, унга Монрел протоколини (1987) ва Лондон (1990) ҳамда Копенгаген (1992) тузатишларини кўшишга эришди, эндиликда эса уларни ҳаётга таътиқ этмоқда. Ушбу буютимларга мувофиқ саноатни ривожланган мамлакатлар озон қатламини сийраклаштирувчи хлорфторуглерод моддаларининг ишлаб чиқарилиши ва сотилишини тақиқламоқдалар. Шунингдек озон қатламини сийраклаштирувчи бошқа моддаларни ҳам босқичма – босқич йўқотиш режалаштирилмоқда.

Атроф – муҳит экологик ҳолатини яхшилаш фақат атроф – муҳит Ўзбекистон ёки Марказий Осиёда эмас балки жаҳон миқёсида долзарб масала бўлиб қолди. «Атроф – муҳит гигиенаси» тушунчаси 1984 йилда ўзининг халқаро мақомига эга бўлди. Ўшанда Европа минтақасидаги Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти аъзолари бўлган давлатлар ҳамманинг соғлом бўлишига эришиш, деб аталган стратегияни қабул қилдилар. Атроф – муҳит муҳофазасига оид устуворликни аниқладилар. Бу инсон саломатлигининг турли жаҳатларидир. Экологик ҳисобланувчи жисмоний, кимёвий, биологик бевосита омиллар ҳам, уй-жой, шаҳарлар ривож, ерлардан фойдаланиш, транспорт каби билвосита омиллар ҳам шунга киради. Атроф – муҳит ва саломатлик юзасидан 1992 йилда Рио-де Жанейрада биринчи, 1994 йилда Хельсинкида 12-Конференция ўтказилди. Сўнгра конференцияда экологик муаммоларнинг оқибатлари билан шуғулланиш эмас, балки уларнинг манбаларини йўқотиш йўли билангина бу соҳада ижобий натижаларга эришиш

мумкинлиги алоҳида таъкидланди. Бунинг учун жойларда экологик бўйича режалар ишлаб чиқиш зарурияти кўрсатилди. Ўзбекистон Республикаси таклифига биноан Ўзбекистон атроф – муҳит муҳофазаси бўйича миллий ҳаракат режасини ишлаб чиқиш бўйича синов мамлакати қилиб белгиланди. Бунда Ўзбекистон Республикаси томонидан синаб кўрилган Миллий режали Марказий Осиё ва Озорбайжонга тавсия этиш учун асос қилиб олиш назарда тутилган. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда мазкур миллий режа устида жиддий ишлар олиб борилмоқда.

Атроф – муҳитнинг экологик ҳолати ва ҳудудлар экологик мувозанатининг бузилиши кўп жиҳатдан атмосфера ҳавосининг таркибига ҳамда унинг турли ишлаб чиқаришлар таъсиридаги салбий ўзгаришларига боғлиқдир. Бу ўзгаришлар сайёравий, регионал ва топологик (маҳаллий) масштабларда рўй беради. Марказий Осиё ҳудудларининг ўзига хос табиий хусусиятлари уни экологик ҳўжалик туманларига ажратишга ва ҳар бир туман ер усти атмосфера ҳавосининг ифлосланиш потенциалини аниқлашга имкон беради. Атмосфера ҳавосининг ифлосланишини бундай илмий башорат қилишда асосий шамолларнинг такрорланиши, қанча вақт сурункали эсиши ва бошқа хил кўрсаткичлардан фойдаланилади. 90-йиллардаги маълумотларга кўра Марказий Осиё Республикалари ичида биргина Ўзбекистонда ҳавони булғаётган 35000 доимий манба бўлиб, уларнинг ярмига яқини чанг ва турли хил зарарли газларни тутиб қолувчи ва тозаловчи мосламага эга, бу мосламаларнинг 4,1 қисми эса бузуқ ёки самарадорлиги жуда паст.¹

Кейинги йилларда атмосфера ҳавосининг тозалиги устидан назоратнинг кучайтирилиши, корхоналарда технология жараёнларининг такомиллатирилиши, ҳаво тозалиги мосламалардан кўплаб фойланилиши, мутахассислар экологик онги ва маъсулиятининг ошиши «Экосан» халқаро экологик ва саломатлик жамғармасининг фан сай-ҳаракати натижасида Ўзбекистонда бир қанча ижобий силжишлар рўй бермоқда.

Марказий Осиё давлатларининг барчасида давлат экологик сиёсати асосларининг шаклланиши табиатни муҳофаза қилишда

¹ Ўзбекистон Республикаси энциклопедияси. Т. «Қомуслар Бош таҳририяти», 1997 йил, бир томлик, 38-бет.

муҳим ҳукуқий, иқтисодий-иҷтимоий ва сиёсий омил ҳисобланиб, таъқиқловчи, кўриқловчи назорат ва жазоловчи, меъёрловчи ҳарактерга эга.

Бугунги кунда экологик муаммоларга нисбатан «табиат-табиат учун» (Консервационализм) «табиат-жамият учун», «экологик пессимизм» яъни табиатни муҳофаза қилишга қаратилган фаолиятларга ишончсизлик, экологик ҳаракатнинг муқаррарлигини эътироф этиб, тушқунлик кайфиятини вужудга келтирувчи ёки аксинча, табиат ва инсон ўртасидаги муаммолар ўз-ўзидан ҳал бўлади, вақти келиши билан ўз ечимини топади деган қарашлар оғир экологик ҳолатни кўра билмасликдан, сохта Экологик Оптимизм позициясида турувчи таълимот ва назариялар мавжуд. Булардан ҳеч бири, илмий чекланганлиги боис муаммони позитив ҳал қила олмайди. Экологик дунёқарашни шакллантиришда, маънавий омилни кучайтириш экологик таълим – тарбиянинг асосий вазифасидир, негаки «Биронта жамият маънавий ва ахлоқий қадриятларни ривожлантирмай ҳамда мустаҳкамламай туриб ўз истиқболини тасаввур эта олмайди.

Марказий Осиё давлатларида азалдан табиат жамиятнинг моддий ва маънавий ҳаёт манбаидир. Табиий борлиқнинг таркибий элементлари: ер, осмон ҳайвонот ва ўсимлик дунёси, яъни экосистема ҳар бир халқнинг, миллатнинг моддий ҳаётини ривожланишига, ватан туйғусини шакллантиришга ўз таъсирини кўрсатиб келган ва шундай бўлиб қолади. Демак халқнинг этник жихатдан ўз-ўзини англашида ҳар бир географик ҳудуднинг ўзига хос экосистемасини сақлаб қолиш, шу халқ ривожланишига ёки инқирозга юз тутишига кўхна тарих кўп марта гувоҳ бўлган. Масалан, қадимги Юнонистонда ерни чуқур ҳайдаш, чорва молларининг кўпайтирилиши, юқори ҳосил олиниши аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари таъминлашда катта самара берди. Лекин кейинчалик тупроқ, нурашига, ўсимликларнинг камайишига, охир-оқибатда буюк цивилизациянинг инқирозига сабаб бўлган эди.

Марказий Осиё халқларининг табиат қадимги билимлари, экологик мазмуни ва моҳиятга эга бўлган қарашлари, миллий урф-одатлар, анъаналар, байрамларда ўз аксини топган бўлиб, миллатимиз тарихий хотирасининг таркибий қисмига айланган.

Машҳур эколог олим Грегори Бейтсон «XX аср охирида ҳудуднинг табиий равишда чўлга айланиши жадал сураатларда кечаётган-

лиги етмаганидек, одамларнинг муносабати туфайли чўлга айланиб бориш жараёни шитоб билан давом этаётганлиги бу муаммони янада чуқурлаштирмоқда. Бу дунёнинг асосий муаммолари – табиат қандай фаолият кўрсатиши билан инсон қандай фикрлаш орасида фарк натижасидир».¹ Бугунги кунда табиатни тушуниш ва уни муҳофаза қилишни тарғиб этиш, атроф-муҳит гўзалликларидан бири бўлиб қолмоқда. Табиий бойликларни тез суратлар билан ўзлаштириш ва бунинг натижасида инсон ҳаёт кечирадиган муҳитнинг тез бузилиши ҳам саноатлаштириш давридан бошланди. Маҳаллий маданиятлар ва анъанавий касб-хунар учун бешафқат, бузғунчи бўлган бир томонлама тараққиётга эришилди ва бу табиатдан қароқчиларча фойдаланиш орқали амалга оширилди. Айниқса, Европа ва АҚШ даги саноатлаштиришга жавоб сифатида «романтизм» деб номланган оқим вужудга келди. Унда инсонлар ресурсларига асосланган тарраққиётга муносабати аниқ ифода этилди.

XVIII асргача табиат «ўзлаштирилмаган ер»дек, инсон учун хавфли муҳитдек қабул қилинар эди. Саноат ривожланиб бориши ҳамда романтизм кенг тарқалиши билан табиатнинг тан олишиниши ва муҳофаза қилиниши, ёввойи ҳудудлар дам олиш ва таълим олиш мақсадларида ҳамда ўсиб бораётган шаҳар ҳудудларининг саломатлигини сақлаб қолиш учун қолдирилиши кераклигини тушуниш ҳам ўсиб борди. Бу гоё оҳир-оқибат таълим муассасаларига табиий тарих ва табиатшунослик фанлари орқали кириб келди. Табиатни ўрганиш ривожланиб борган сари унинг турли фанлар билан боғлиқ эканлиги янади яққолроқ кўзга ташланди. Даставвал экологик таълим ёввойи табиатнинг ажойиб манзараларидан завқланиш натижасида пайдо бўла бошлади, кейинчалик у ботаника, биология, умумий биология, география бўйича билмлар олиш сари ўзгарди. Бу анъана қайсидир маънода ҳалигача сақланиб қолган. Экологик таълим доимо севиш ва кўриш, тушуниш ва бажаришдан иборат бўлган. Умуман олганда, буни қуйидагича тушунтириш мумкин: табиат ажойиб, лекин у муҳофазага муҳтож, шунинг учун ун ўрган ва сақлаб қолиш учун бирор нарса қил. Бундай ёндашувнинг яққол мисоли «дунё бизнинг қўлимизда» тимсолидир. Бу мисол плакат-

¹ Экологик таълимдан барқарор ривожланиш таълими сари. Т. «Талқин» нашр, 2007 йил, 40-бет.

ларда, китоблар муқоваларида ва «яшил» журналларда, халқаро конференцияларда жуда кўп қўлланилади ва ҳали ҳам инсонларда қизиқарли уйғотмоқда. Шундай қилиб, экологик таълим жуда қизиқ бирикмага айланди: бир томондан, у экологик муаммоларни илмий тушунишга таяниб, ҳиссиётларни уйғотишга қаратилган ҳаракат бўлса, иккинчи томондан, «билим ва фан соғлом сиёсатга ва умумий фуқаролик маъсулиятига томон тўғри йўл» деган фикрга болаларни ишонтиришга бўлган ҳаракатдир. Аслида болалар амалда бунинг аксини кўрадилар.

Экологик таълимнинг қарама-қарши тимсоли шу тариқа шаклланган. Натижада айнан шу қарама-қаршиликлар асосида ҳар бир киши «табиатга ғамхўрлик» қилиш, тирик организмларнинг яшаш жойини сақлаш, табиатни кузатиш, атроф – муҳит мониторинги, ўсимликлар ва ҳайвонлар, физик жараёнлар, «ифлосланиш» тушунчасининг биологик ва кимёвий жиҳатлари билан боғлиқ чуқур билимларни эгаллаш йўлини топишга ҳаракат қилиб кўрди.

Бугунги кунда Экологияга солинаётган хавф Ўзбекистон учун, умуман бутун Марказий Осиё минтақаси учун нақадар юқори эканлигини ҳисобга олган ҳолда ҳукумат ва давлат атроф-муҳитни ҳимоя қилиш, табиат заҳиралардан оқилона фойдаланиш масалаларига жуда катта эътибор бермоқда. Атроф-муҳитни муҳофаза қилишни таъминлашга қаратилган қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Ўзбекистон Республикасининг табиатни муҳофаза қилиш борасидаги миллий тадбирлари бошқа давлатлар ва халқаро ташкилотлар билан кенг ва ҳар томонлама ҳамкорлик қилиши билан қўшиб олиб борилмоқда. Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан оқилона фойдаланишнинг турли жиҳатларини тартибга солувчи кўплаб хилма-хил халқаро шартномалар ва битимлар тузилди.

Мустақиллик йилларида қўшни Марказий Осиё давлатлари Қозоғистон, Тожикистон, Қирғизистон, Туркменистон Республикаларида ҳам атроф-муҳит ва уни софлигини сақлаш асосий масалалардан бири бўлиб қолди.

Марказий Осиё ҳудудларида XX асрнинг 80-йилларига келиб атроф-муҳитнинг экологик ҳолати янада ёмонлашди, табиий ресурслардан нооқилона фойдаланиш оқибатлари муаммолар ижтимоий тус олди. Ўтқир экологик муаммоларни дадил кўтариб чиқиб, ҳукумат, маҳаллий маъмурият ва кенг халқ оммаси эътиборини уларга

қаратишда олимлар билан бирга шоир ва ёзувчилар, айниқса публицистлар катта фаоллик кўрсатдилар. Улар ташаббус билан Орол фонди ташкил этилди, Орол денгизини қутқазиш ижтимоий қўмитаси тузилди.

Экология муаммоси Ер юзининг ҳамма бурчакларида ҳам долзарб. Фақат унинг кескинлик даражаси дунёнинг турли мамлакатларида ва минтақаларида турличадир. Марказий Осиё минтақасида экологик фалокатнинг ғоят хавфли зоналаридан бири вужудга келганлигини алам билан очик айтиш мумкин. Вазиятнинг мураккаблиги шундаки, у бир неча ўн йилликлар мобайнида ушбу муаммони инкор этиш натижасидагина эмас, балки минтақада инсон ҳаёт фаолиятининг деярли барча соҳалари экологик хатар остида қолганлиги натижасида келиб чиққандир. Табиатга кўпол ва такаббурларча муносабатда бўлишга йўл қўйиб бўлмайди. Биз бу борада аччиқ тажрибага эгамиз. Бундай муносабатни табиат кечирмайди. Инсон – табиатнинг хўжайини, деган сохта социалистик мафкуравий даъво айниқса, Марказий Осиё минтақасида кўплаб одамлар, бир қанча халқлар ва миллатларнинг ҳаёти учун фожиага айланди. Уларни қирилиб кетиш, генофонднинг йўқ бўлиб кетиши ёқасига келтириб қўйди.

Афсуски бу жараёнлар Ўзбекистонни ҳам четлаб ўтмади. Бу ерда, мутахассисларнинг баҳолашича, жуда мураккаб, айтиш мумкинки хавфли вазият вужудга келмоқда. Бундай вазият нимадан иборат?

Биринчидан, ернинг чекланганлиги ва унинг сифат таркиби пастлиги билан боғлиқ хавф тўхтовсиз ортиб бормоқда. Марказий Осиё шароитида ер Оллоҳ таолонинг бебаҳо инъомидир. У том маънода одамларни боқади, кийинтиради. Айни вақтда ер улкан бойлик бўлибгина қолмай, мамлакатнинг келажагини белгилаб берадиган омил ҳамдир. Бу ҳол айниқса Ўзбекистонда яққол намоён бўлмоқда. Республиканинг 447,4 минг километрдан ортиқ бўлган умумий майдонининг атиги 10 фоизигина экин майдонлари ташкил этади. Айни чоғда Ўзбекистон эгаллаб турган майдоннинг анча қисмини Қорақум, Қизилқум, Устюрт каби чўл ва ярим чўл ерлар ташкил этади. Марказий Осиё мамлакатлари орасида Ўзбекистонда аҳолининг зичлиги айниқса юқори бўлиб 1 кв км га 51,4 киши тўғри келади, ҳолбуки бу рақам Қозоғистонда – 6,1, Қирғизистонда

– 22,7, Туркменистонда – 9,4 ни ташкил этади.¹

Республикамизда ҳар бир одамга 0,17 гектар майдони тўғри келса, Қозоғистонда – 1,54, Қирғизистонда – 0,26, Украинада – 0,59, Россияда 0,67 гектар экин майдони тўғри келади.

XX аср охирида ерларнинг табиий равишда чўлга айланиши юқори даражада бораётганлиги етмаганидек, одамларнинг муносабати туфайли чўлга айланиб бориш жараёни шитоб билан давом этаётганлиги бу муаммони янада кучайтирмоқда.

1960 йилдан бошлаб Ўрта Осиёнинг энг катта сув хавзаси – Орол денгизи катта тезлик билан қурий бошади. Унинг сув сатҳи 1884 йилга келиб 36,94 м ли белгига тушиб қолди. Сув ҳажми эса 784 км³ га қисқарди. Денгиз остидан чиқиб қолган 33000 км² дан ортиқ ер қумли ҳамда шўрхок чўлга айланди. Шу тарзда Орол денгизи бўйида яна бир қуруқ чўл вужудга келиб, денгиз суви юзасининг қисқариши ҳисобига тобора кенгайиб бормоқда. Орол денгизининг сув ҳажми 1960 йилги 1062 км³ дан 1994 йилга келиб 278 км³ га қисқарди. 1981 йилга келиб Орол денгизида кемалар бутунлай тўхтади. 1984 йилдан бошлаб эса денгизда боғлиқ тутиш бутунлай барҳам топди.

Орол бўйидаги табиий, экологик ва ижтимоий-иқтисодий вазият ниҳоятда оғирлашиб, жаҳон жамоатчилигини ташвишга солган «Орол муаммоси» вужудга келди. Бу муаммо, ўз навбатида ўзаро чамбарчас боғлиқ икки масаладан иборат:

1. Орол денгизини сақлаб қолиш, яъни унинг сув сатҳи камайишини бир-бир мутлақ белгида тўхтатиб қолиш;

2. Орол бўйича вужудга келган ноқулай экологик вазиятни бар-тароф этиш.

Бу ҳар иккала муаммо туғилишининг бош сабаби, табиийки, денгиз сувининг кескин камайиб кетиши бўлди. Оролга келиб қўй-иладиган сувнинг кескин камайишига эса ўлкада ирригация ишларининг ниҳоятда авж олганлиги, кейинги 30 йил мобайнида Орол хавзасида деярли 30 млн. гектар янги ер ўзлаштирилиб, уларга сув чиқарилиши, пахта якка ҳокимлиги, дарёлар, сув омборлари ва каналлар сувидан нооқилона фойдаланиш, экинларнинг суғориш нор-

¹ Ислон Қаримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида. Т. «Ўзбекистон» 1997 йил 116-117 бетлар.

масига амал қилмаслик, сувни энг кўп ишлатадиган деҳқончилик тармоғи – шоликорликнинг кенгайиши каби омилларнинг бир бутун мажмуи сабабдир.

1960 йилларда Орол денгизига йилига 58,9 км³ дан ортиқ Амударё ва Сирдарё сувлари қўйилар эди. 70-йилларнинг ўрталаридан эътиборан Сирдарё суви Оролга умуман етиб бормади. Амударё эса эндиликда йилига ўрта ҳисобда 3-10 км³ атрофида сув келтириб қўя бошлади. 1982, 1986 йилларда эса ҳатто Амударё суви ҳам денгизга умуман етиб бора олмади. Бинобарин, денгиз суви мутаносиблигида кескин ўзгариш рўй берди: сув кириш сув сарфидан деярли 10 баробар камайиб кетди. Қўрилган чора-тадбирлар ва 1993 йилнинг серсув келиши натижасида 1994 йилда Орол денгизига 30,6 км³, жумладан, Амударёдан 21,6 км³, ва Сирдарёдан 8,9 км³ сув тушди.¹

Орол денгизининг қуриб бориши хавфи ғоят кескин муаммо, айтиш мумкинки, миллий қулфат бўлиб қолди. Орол денгизи муаммоси узоқ ўтмишга бориб тақалади. Лекин бу муаммо сўнгги ўн йилликлар мобайнида хавфли даражада ортди. Марказий Осиёнинг бутун ҳудуди бўйлаб суғориш тизимлари жадал сурада кириш қўплаб аҳоли пунктларига ва саноат корхоналарига сув бериш баробарида кенг қўламдаги фожеа – Орол ҳалок бўлишининг сабабига ҳам айланди. Орол танглиги инсоният тарихида энг йирик экологик ва гуманитар фожеалардан биридир. Денгиз хавзасида яшайдиган қарийб 35 миллион киши унинг таъсирида қолди. Биз 20-25 йил мобайнида жаҳондаги энг йирик ёпиқ сув ҳавзаларидан бирининг йўқолиб боришига гувоҳ бўлмоқдамиз.

Оролнинг матҳи 20 метр пасайиши натижасида у энди яхлит денгиз эмас, балки иккита қолдиқ қўлга айланиб қолди. Унинг соҳиллари 60-80 километрга чекинди. Амударё билан Сирдарёнинг дельталари жадал сурада бузилиб бормоқда. Денгизнинг сув қочган туби 4 миллион гектардан ортиқроқ майдонда кўриниб қолди. Натижада яна битта «Қўлбола» кумли – шўрхок сахрога эга бўлди. Шамол Орол денгизининг қуриб қолган тубида туз ва чанг тўзонни юзлаб километрга учириб кетмоқда. Оролнинг қуриб қолган тубидаги чанг бўронлари 1975 йилдаёқ космик тадқиқотлар на-

¹ Ўзбекистон Республикаси. Энциклопедияси. Т. Қомуслар Бош таҳририяти, 1997 йил, 39-бет.

тижасида аниқланган эди. 80-йилларнинг бошларидан буён бундай тўфонлар бир йилда 90 кун давомида кузатилмоқда. Чанг бўронларининг таъсири доираси эса 300 километргача етмоқда. Мутахассислар берган маълумотларга қараганда, бу ерда ҳар йил атмосферага 15-75 миллион тонна чанг кўтарилади. Орол денгизининг қуриб бориши ва жараён туфайли Орол бўйи минтақасидан табиий муҳитининг бузилиши экологик фожеа сифатида баҳоланмоқда. Чанг ва туз бўронларининг пайдо бўлиши, фақат Орол бўйича эмас, балки денгиздан анча наридаги бепоён ҳудудларда ерларнинг чўлга айланиши, иқлим ва ландшафтнинг ўзгариши – булар ана шу фожеа оқибатларининг тўлиқ бўлмаган рўйхатидир. Ҳозир Орол муаммоси нафақат Ўзбекистон, балки бутун дунё олдида турган энг долзарб экологик муаммодир. Шунинг учун бу масалани ҳал қилишда Марказий Осиё давлатлари, бошқа хорижий давлатлар, кенг жамоатчилик, турли ташкилотлар биргаликда фаолият кўрсатмоқдалар. Орол денгизининг қуриб бориши муносабати билан халқаро, кенг қўламли аҳамиятга молик бўлган экологик, ижтимоий – иқтисодий ва демографик муаммоларнинг мураккаб мажмуи вужудга келди. Орол денгизининг қуриб бориши ва минтақанинг чўлга айланиши билан боғлиқ экологик фожеа бу ҳавзада яшаётган барча халқларнинг дарду аламидир. Сув захиралари билан боғлиқ бўлган муаммолар мажмуаси кенг қўламли ва мураккаб кўп томонлама ёндашувни, минтақадаги давлатлар билан халқаро ҳамжамият ўртасида ҳамкорликни ривожлантиришни талаб қилади.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек Ўтган сўнгги йилларда минтақа давлатлари халқаро ташкилотлар билан биргаликда Орол денгизи ҳавзасида экологик ҳамда ижтимоий – иқтисодий муаммоларни енгиб ўтиш ва минтақадаги вазиятни яхшилаш бўйича сезиларли саъй-ҳаракатларни амалга оширишди. Ишоним комилки, глобал ижтимоий муаммолар, жумладан Минг йиллик ривожланиш мақсадлари доирасида, «Регионализм орқали глобализм сари» формуласи бўйича, самарали минтақавий механизмлар яратиш йўли билан ҳал этилиши лозим.

БМТ Бош Ассамблеясининг қарори билан 2005-2015 йиллар «Сув ҳаёт учун» ҳаракати Халқаро ўн йиллиги деб эълон қилинди. Бугунги Тошкент Конференцияси нафақат Орол денгизи муаммоларини ҳал этиш бўйича Марказий Осиё давлатларининг ўзаро саъ-

й-ҳаракатлари тўғрисидаги биринчи битими имзоланганининг ўн беш йиллик даврида, балки 22 мартда, Бутунжаҳон сув ресурслари кунига яқин қолганда, БМТ эълон қилган Халқаро Ер сайёраси йи-лида бўлиб ўтаётгани ҳам рамзий маъно касб этади».¹

Марказий Осиё давлатлари бошлиқларининг 1993 йил март ой-ида Қизил ўрдада бўлиб ўтган учрашуви ана шу муаммоларни ҳал қилиш йўлидаги туртки бўлди. Бу учрашувда Орол денгизи танг-лигини ҳал этиш юзасидан биргаликда ҳаракат қилиш тўғрисида Битим имзоланди. Орол денгизи муаммолари бўйича Давлатлара-ро Кенгаш ва унинг ишчи органи –ижроия Қўмитаси, шунингдек, Оролни қутқариш Халқаро фонди ташкил этилди. Марказий Осиё Республикалари давлат бошлиқларининг 1994 йил январиди Нукус шаҳрида бўлиб ўтган иккинчи учрашувида Орол денгизи ҳавзаси-даги экологик вазиятни яхшилаш юзасидан яқин уч-беш йилга мўл-жалланган, минтақани ижтимоий иқтисодий ривожлантиришнинг аниқ ҳаракатлар дастури тасдиқланди. 1994 йил март ойида Тош ҳовузда бўлган учинчи учршувда Давлатлараро Кенгашнинг ушбу дастурнинг бажарилиши ҳақидаги ҳисоботи тингланди.

1997 йил февралда Марказий Осиёдаги беш давлат бошлиқлари-нинг БМТ, Жаҳон банки, ва бошқа халқаро ташкилотлар вакиллари иштирокида Алматада бўлиб ўтган учрашувида Орол муаммосини ҳал этиш бўйича ташкилий тузилмалари такомиллаштириш тўғри-сида қарор қабул қилинди-Оролни қутқариш Халқаро фондининг анча ишчан таркиби ва унинг негизида ҳаракатчан Ижроия қўми-таси тузилди.

Орол муаммосинининг бутун кескинлигини, уни сақлаб қолиш юзасидан кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар кўриш зарур-лигини тушунган ҳолда, Марказий Осиё Республикаларининг ху-куматлари, мутахассислари ва минтақанинг илмий жамоатчилиги, халқаро ташкилотлари 1995 йил 20 сентябрда Нукус шаҳрида Мар-казий давлатлари ва халқаро ташкилотларнинг Орол денгизи ҳавза-сини барқарор ривожлантириш муаммолари бўйича Декларацияни қабул қилдилар. Декларация барқарор ривожланиш қоидаларига

¹ И.А.Каримов. «Орол муаммолари, уларнинг аҳоли генофонди, ўсимлик ва ҳайвонот оламига таъсири ҳамда оқибатларини енгиллаштириш учун халқаро ҳамкорлик чора-тадбирлари» халқаро Конференцияси иштирокчиларига сўзлаган нутқдан. Т. «Ўзбекистон» 2008 йил, 286 бет, 16-жилд.

қатъий амал қилишни назарда тутати ва эътиборни қуйидаги ғоят муҳим муаммоларни ҳал қилишга қаратилади:

- қишлоқ ва ўрмон хўжалагининг янада мувозанатли ва илмий асосланган тизимига ўтиш;

- сув захираларидан фойдаланишнинг тежамли усуллари ишлаб чиқиш, суғоришда ва атроф муҳитни муҳофаза қилишда тақомиллашган технологияларни қўллаш воситасида ирригациянинг самарадорлигини ошириш;

- минтақанинг табиий захираларини комплекс бошқариш тизimini тақомиллаштириш.

Пировард натижада Орол танглигини барқарор ривожланиш, бу минтақада яшаётган одамларнинг турмуш даражаси пасайиб кетишига йўл қўймаслик, келажақда ёш авлод учун муносиб турмушни таъминлаш тамойиллари асосида ҳал қилиш бўйича узоқ муддатли стратегия ва дастурни ишлаб чиқиш ҳамда рўёбга чиқариш зарур.

80-йилларнинг бошларида қўшни Тожикистонда алюмин заводи ишга туширилиши муносабати билан Ўзбекистоннинг Сурхондарё вилоятига қарашли қўплаб туманларида экологик жиҳатдан танг аҳвол вужудга келди. Завод атмосферага кўп миқдорда фторли водород, углеводород оксиди, олтингугурт газы, азот оксидларини чиқариб ташламоқда. Водийнинг юқори қисмида Тожикистоннинг Ўзбекистон билан чегарасида жойлашган заводнинг чиқиндилари тоғдан водий томонга эсадиган шамол билан ундан узоқроқларга, асосан Республиканинг чегарадош туманлари – Сурхондарё вилоятининг Сариосиё, Узун, Денов, Олтинсой туманлари ҳудудига тарқалмоқда.

Умуман олганда, Орол ва Орол бўйи муаммосининг ечими моҳият эътибори билан бутун Туркистон табиий минтақасида сувдан оқилона илмий асосланган ҳолда тежаб-тергаб фойдаланиш масаласига боғлиқдир.

Марказий Осиё давлатлари ичида Ўзбекистон Орол муаммосидан ташқари, оқар сувлар ва ер ости сувларидан оқилона фойдаланиш ҳамда уларни муҳофаза қилиш бўйича ҳам қатор тадбирлар амалга оширилмоқда. Барча дарё, сой ва ер ости сувларининг сарфи устидангина эмас, балки сифати юзасидан ҳам жиддий назорат ўрнатилмоқда. «Биз, Ўзбекистон Орол денгизини том маънода қутқариб қолишнинг амалда деярли иложи йўқлигини яхши англаймиз. Аммо бу ерда яшаётган аҳолига соғлом турмуш кечириш учун за-

рур шарт-шароит яратиш мақсадида ҳар томонлама пухта ўйланган чора-тадбирлар Дастурини амалга оширишимиз шарт. Бу бизнинг бурчимиздир. Орол қуриш оқибатларини бартараф этиш ва Орол денгизи ҳавзасини экологик жиҳатдан соғломлаштириш борасида бизнинг асосий, энг муҳим вазифаларимиз».¹ дир деган эди Биринчи Президентимиз И.А.Каримов.

4. Экологик муаммоларни бартараф этилишида илм-фан ҳамкорлиги.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти маданий ва илмий ютуқларни алмашувга, шунингдек Коммуникацияга халқаро тинчлик ва тараққиётга муҳим ҳисса қўшувчи унсурлар сифатида қарайди. БМТ нинг маориф, фан ва маданият масалалари бўйича ташкилоти (ЮНЕСКО) бошқа яна уч соҳага диққат эътиборини қаратди. Улар тараққиётга хизмат қилувчи фан, маданий тараққиёт, шунингдек ахборот ва информатиканинг мулоқатидан иборатдир.

ЮНЕСКОнинг маданий фаолияти маданий меросни сақлашга қаратилгандир. 1972 йилда қабул қилинган Бутунжаҳон маданий ва табиий меросни муҳофаза қилиш ҳақидаги конвенцияга мувофиқ 152 давлат ўз зиммаларига 112 мамлакатдаги 550 дан ортиқ оламшумул маданий ёдгорликларни муҳофаза этишда халқаро ҳамкорлик қилиш юзаасидан мажбурият олдилар. Бу маданий ёдгорликлар ичида Жаҳон мероси рўйхатига кирган муҳофазага олинган шаҳарлар, ёдгорликлар, миллий боғлар бор. Вайрон бўлиб кетаётган маданий ёдгорликлар хавф остида қолган Жаҳон мероси объектлари рўйхатига кирган.

Фан – техника инқилоби даврида инсон жуда катта кучга эга бўлади. У атроф-муҳитда ўз манфати йўлида истаганича ва ҳоҳлаган йўналишда фойдаланиши мумкин. Инсон табиатни ўз хоҳиш истагига бўйсундиришга қодир. Аммо инсоннинг табиат учун маъсуллиги ва у билан уйғунликда бўлиш муаммоси ҳам тобора ортиб

¹ И.А.Каримов. Оролни кутқариш Халқаро жамғармаси таъсисчи давлатлари раҳбарларининг кенгайтирилган таркибдаги учрашувда сўзлаган нутқ. Т. Ўзбекистон, 2009 йил, 17-жилд, 213-бет

бормокда.

Фан — техник инқилоби шароитида табиий бойликлардан кенг миқёсда фойдаланиш ҳамда атроф-муҳитни ифлослантирувчи саноат ва маиший чиқиндиларнинг ортиши инсоннинг табиатга кўрсатаётган умумий салбий таъсирини кескин кучайтиради. XX асрнинг иккинчи ярмида табиатни муҳофаза этиш глобал муаммога айланди. Инсоният маданияти ва цивилизация тақдири ҳудуди анна шу муаммони ҳал этишга кўп жиҳатдан боғлиқдир. Табиатнинг софлиги учун курашишга кенг меҳнаткашлар оммаси жалб этилмокда, турли жамоат ташкилотлари тузилмокда. Уларнинг аъзолари турли идеалларни тарғиб этишиб, уларининг барчаси сайёрамиздаги ҳаёт учун маъсул эканини англашади ва шунинг учун ҳам уни, улар фаол ҳимоя қилишга ҳамма тайёрдирлар.

Инсон цивилизациясининг ривожланиши ва унинг табиат бағрига тобора чуқурроқ кириб бориши оқибатида аҳвол тубдан ўзгарди. Одамлар ўсимлик ва ҳайвонот оламига бостириб кириб, кўпинча ўз фаолиятининг салбий оқибатлари табиатни ўзгартириб юбориши мумкинлиги ҳақида ҳатто ўйлаб ҳам кўришмайди.

Экологик мувозанатнинг бузилиши инсон фаолияти оқибатида юзага келади. Агар бу бузилиш маълум кескинлик ҳолатидан юқори бўлмаса, мувозанат қайтадан тикланади.

Маълумки, қадим-қадим замоналардан бошлаб, экологик маданият Ўрта Осиё халқларига хос хусусият бўлган. Бу ҳақда қадимги кўлёзмалар ва улуғ алломаларимизнинг асарлари гувоҳлик беради. Уларда сув, табиат, ўсимликлар, жонзотлар ва уларнинг атроф-муҳит билан ўзаро муносабатлари, алоқалари ва бошқалар борасида қимматли фикрлар ёзиб қолдирилган.

Гарчанд, у вақтларда экология фан сифатида шаклланмаган бўлсада, лекин ўша вақтларда табиат ва ундаги табиий мувозанат, тозаликнинг аҳамияти, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, табиатни эъзозлаш зарурлиги таъкидлаб ўтилган. Ҳатто улар табиатни, сувни, оловни, шамол ва бошқа унсурларни муқаддас деб билишган, уларга сиғинишган.

Инсоният ҳаёти табиий муҳит билан узвий боғлиқдир. Табиат — ҳаёт бешиги, инсон яшайдиган табиий муҳитдир. Инсон бу табиий муҳит ёки ҳаётдан ташқарида яшай олмайди. У денгиз ва океанлар тубида махсус яшаш маскани яратсада, ҳатто самоларда кичик

шаҳарлар барпо эта олса ҳам мазкур жойларда биологик тур сифатида мавжуд бўлиши учун тегишли ҳаётий шарт-шароитларни таъминлаши лозим бўлади. Бироқ ҳозирги даврда атроф–муҳит ифлосланишувининг тобора кенгроқ тус олиши охир-окибатда одамлар ҳаётининг табиий асосларининг емирилишига олиб боради.

Халқимизда «Касални яширсанг, иситмаси ошкор қилади» деган нақл бор. Экологик хавф-хатар кўлами пинҳон тугилгани билан унинг ҳалокатли белгилари аниқ кўрина бошлайди. Аммо бугунги кунда вазият анча ўзгарди. Дунёнинг турли нуқталаридаги экологик танглик очик-ойдин муҳокама этилмоқда. Чунки атроф – муҳитнинг ифлосланиши, заҳарланиши ва ишдан чиқиши бутун сайёра миқёсидаги ҳодисага айланди. Экологик тангликнинг акс-садоси барча қайта тикланиш жараёнларида ўз ифодасини топмоқда. 70-йилларнинг ўзидаёқ ҳар йили биосферага ўртача 40 миллиард тоннадан ортиқ ишлаб чиқариш чиқиндилари ташланарди. 2000 йилга келиб, унинг ҳажми 100 миллиард тоннага етди.¹

Инсон ва табиатни ўзаро муносабатининг ҳозирги ҳолатини ҳамда уларнинг тарихини ўрганмасдан туриб, ижтимоий – экологик назарияни яратиб бўлмайди. Ижтимоий–экологик назариясиз эса инсон ўзининг табиатни ўзгартириш борасидаги амалий фаолиятларида катта мувоффақиятларга эриша олмайди. Ижтимоий – экологик концепциялар ҳозирги замон экологик ҳолат ҳақидаги маълумотларга, экология тарихи ва экология фани асосларига таянади. Антропоген давр ер тарихида инқилобий ҳисобланади. Инсон сайёрадаги фаолиятнинг миқёсларига кўра ўзини буюк геологик куч тарзида намоён этмоқда.

Инсонининг табиатни ўзгартириш борасидаги техник имкониятлари жадал суратда ортди. Бу айниқса фан–техника ютуқлари даврида яққол кўзга ташланди. Ҳозирги вақтда инсон табиий муҳитни ўзгартиришнинг шундай лойиҳаларини амалга оширишга қодирки, яқин ўтмишларда у ҳатто бу шаклда орзу ҳам қилолмасди.

Инсон табиатни тобора ўз измига бўйсундирмоқда, мақсадлари йўлида хизмат қилдирмоқда. Инсоннинг табиатга боғлиқлиги гўё камайгандек туюлади. Аслида эса бундай эмас. Ҳозирги вақтда «Табиатни муҳофаза қилиш», «Экологик танг аҳвол» каби иборалар-

¹ И.Холлиев, А.Каримов. Экология. Т., «Мехнат» 2001 йил, 83-бет.

нинг тез-тез эшитилиши бунинг аксини кўрсатади. Аксинча табиий муҳит ҳолатига инсон ҳаёти тобора боғлиқ бўлиб бормоқад. Бундан аниқ бўладики, инсон кудратининг ортиб бориши нафақат табиат учун, балки охир-оқибатда унинг ҳаёти учун хавфи бўлган салбий оқибатларнинг кўпайишига олиб келар эди. Бунинг аҳамияти ва салмоғи эндиликда англаб етилмоқда.

Ҳақиқатан ҳам фан-техника тараққиёти ютуқлари бизнинг сайёрамизда кучли экологик ҳалокатларга олиб келди. 1945 йилда атом бомбаси яратилди. Бу инсоннинг оқибати ҳали номаълум бўлган имкониятларидан эди. 1954 йилда дунёда биринчи атом электр станцияси қурилди ва «тинчлик атоми»га катта умид билан қаралди. 1986 йилда Ер тарихида энг йирик техноген ҳалокат содир бўлди. Чернобил АЭСда фалокат юз берди. Бу атомни ўзи учун ишлашга «ўргатиш» га уриниш оқибат эди. Чернобил ҳалокатидан 7 млн. дан ортиқ инсон зарар кўрди. Чернобил фожеаси инсоният ўз бошидан кечираётган экологик танглик, экологик қийинчилик борасида сўзлаш ҳақиқат эканини, экологик ҳалокат ҳам рўй бериши мумкинлигини кўрсатди. Чернобил ҳодисаси – экологик ҳалокат эди.

Катта ҳудудий микёсидаги иккинчи йирик ҳалокат—Орол денгизининг куриб қолиши ҳисобланади. Орол денгизининг куриши ҳам бамисоли Чернобил воқеасидек фожеали фалокатга айланди. Фақат унинг фарқи шундан иборат эдики, у бир лаҳзада эмас, йиллар давомида даҳшатли кўринишга айланиб борди.

Сайёрамизнинг бошқа жойларида ҳам Орол ва Чернобил ҳалокатларига ўхшаш экологик фожеалар юзага келмоқда. Масалан бугунги кунда Бразилиянинг улкан ҳудудларидаги асрий ўрмонлардан асар ҳам қолмади. У жойлар қуруқ ерга айланди. Буларнинг барчаси сайёрамиз иқлимининг ўзгаришига сабаб бўлиши мумкин. Афсуски, унинг оқибатларини биз тўла ҳолда олдиндан била олмаймиз.

Ҳозирги замон ишлаб чиқариши экологик тангликни келтириб чиқарди. Ишлаб чиқариш эса замонавий техникага асосланган. Техниканинг манбаи эса фандир. Демак, экологик қийинчиликлар фан–техника тараққиёти билан узлуксиз боғлиқдир.

Фан ёрдамида табиатнинг қонунлари кашф этилди. Инсон омили ҳисобга олинмасдан ўтказиладиган ҳар қандай тадқиқотлар ҳозирги замон экологик вазиятни ҳақиқий тарзда акс эттира олмайди. Экологик танглик сабабларидан бири илмий тафаккурдаги ҳаддан

ортиқ таҳлилий – мулоҳазавий ёндашувдир. Экологик муаммоларнинг нотекис ривожланиши билан ҳам боғлиқ. Бу фанларнинг таъсири билан белгиланади. Шуни назарда тутмоқ лозимки, экологик қийинчиликларга фаннинг бирор соҳада эришилган ютуқлар «айбдор» эмас. Ҳамма гап унинг натижаси ўлароқ билимнинг бошқа соҳаларида тегишли ўзгаришлар тезроқ содир бўлмаганидадир. Демак, фанга ҳам нозиклик зарур.

Бизни табиатни муҳофаза этиш, экологик жиҳатдан асосланган технологиялар, ишлаб чиқаришлар, лойиҳаларга ўтишнинг инқилобий даври кутмоқда. Унинг оқибатида инсон фаолияти табиат жараёнларини сўндирмайди, аксинча, уларга бамисоли «сингиб» кетади. Халқ олим ва мутаххасислардан очиқ курашларда ва ҳатто муқобил техник вариантларда туғилган ажойиб лойиҳаларни кутмоқда. Мамлактларнинг табиатини ва маданий-тарихий қадриятларига беписандлик ва оқибати ўйланмасдан қабул қилинган монополистик қарорларни жамоатчилик эътиборидан сир сақлашга энди сира ўрин йўқ.

Фан – техника тараққиётининг энг сўнги ютуқларидан кенг фойдаланиш асосида янги илғор технологиялар яратилди. Бу эса кам харажат қилиниб, ижтимоий ишлаб чиқариш ривожланишининг экологик, ташкилий, техник, иқтисодий муаммоларини айна бир вақтда ҳал этиш имконини беради.

Экологик жиҳатдан тоза ва табиатга зарар келтирмайдиган технологиядан оқилона фойдаланиш меҳнат унумдорлиги ва ҳаёт даражаси ни ошириш, кишиларнинг соғлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш, табиат захиралари базасини асраш борасида тенг имкониятлар беради. Янги материаллар ишлаб чиқаришга янада ихчам ёндашишларни тақозо этади.

Фан қанчалик юксак ривожланмасин, мутлақ ҳақиқат борасида энг сўнги сўзни ва инсон фаолиятининг барча оқибатларини олдиндан айта олмайди ва албатта, табиий вазиятнинг ўзгаришлари ҳақида анча кечикиб муносабат билдиради. Шундай бўлса-да, фан инсоннинг табиий муҳит билан ўзаро муносабатини уйғунлаштириш борасидаги ҳақиқатни акс эттиришда зарурий восита ҳисобланади.

Фан инсонга энг ишончли ахборотлар беради. Инсоният бу ахборотларни қайта ишлаб, табиий тизимлар экологик ҳолатининг яна-

да ёмонлашувининг олдини олиш мумкин. Бинобарин, инсон фан оркали табиий муҳитдан кўп нарса ўрганади. Билиш табиатдаги тартибликни аниқлаш жараёнидан иборатдир. Демак, фан инсонга ҳар қандай ҳолатни, хусусан экологик вазиятни яхшилашга имконини ҳам беради.

Фан – техника тараққиётининг атроф – муҳитга таъсири ҳам ижобий ҳам салбий бўлиши мумкин. Мободо, фан ва техника ютуқларини хўжалик фаолиятига татбиқ этишда жамият ва табиатнинг уйғун ҳолда ривожланиш талаблари эътиборга олинмаса салбий оқибатлар келиб чиқади.

Фан – техника тараққиётининг тартибсиз, бошқариб бўлмайдиган ривожланиши натижасида инсоният шундай чегарага етиб келдики, чанг–тутун ва нур касаллиги, турли токсик, аллергия, эндокрин ва ижтимоий чегара билмайдиган патологиянинг бошқа турлари билан боғлиқ хасталиклар хавфи кўндаланг бўлиб турибди.

Ҳозирги вақтда экологик сиёсатни ишлаб чиқишда дунёда муайян тажриба тўпланган. Қоида бўлиб қоланидек, у даврлар ва унинг жойлардаги Марказий, маҳаллий, ишлаб чиқариш, жамоат ва бошқа даражадаги органларининг асосий уч соҳадаги тартибга солиб турувчи фаолиятини ўз ичига олади. Бу соҳалар жамиятнинг атрофдаги табиий муҳит билан мавжуд ва потенциал ўзаро алоқаларига дахлдир:

Биринчидан, бу гўё табиатни «Консерватив» муҳофаза қилиш, яъни кўриқхоналар ҳудудлари, миллий боғлар ва ўрмонлар, биосфера кўриқхоналар ҳамда табиатни муҳофазалаш объектларини эҳтиётлаш, шунингдек, ўсимликлар ва ҳайвонот оламини табиий ҳолатда сақлашни ташкилий – ҳуқуқий чораларини ишлаб чиқиш;

Иккинчидан, табиатни муҳофазалайдиган ресурслардан оқилона фойдаланиш, табиатдаги экологик мувозанатни ҳисобга олиб, ҳудудларни хариталаштириш, ҳом ашё ва энергия манбаларидан тўғри фойдаланиш, фойдали қазилмаларни казиб олишни тартибга солиш ва бошқалар;

Учинчидан, сув, ҳаво ва ерни муҳофаза қилиш, шовқин – сурон ва радиацияга қарши кураш чиқиндисиз ишлаб чиқаришни ташкил этиш, аҳоли дам олиши учун қулай шароитлар яратиш ва ҳоказоларни ўз ичига олади.

Шундай қилиб, экологик сиёсат бу – жамият ва табиатнинг жуда

ранг–баранг ўзаро алоқалари ҳолатида бошқаришнинг мураккаб ва мажмуий механизми сифатида номоён бўлади.

Экологик муаммонинг глобаллашуви ўз ҳарактерига кўра объектив жараёндир. Чунки табиат чегара билмайди ва ягона экотизмни ташкил этади. Шунинг учун ҳам расмий ҳам ҳам норасмий халқаро экологик ташкилотлар, шунингдек, турли саноат корпорацияларнинг фаолият дунёвий тус олмоқда.

Бугунги кунда тобора модага айланиб бораётган «Глобаллаштириш» сўзи остида Америкача ёки Россияча юзага стандартларни тадбиқ этиш маъноси яширган бўлади. Аслида бу ҳам ўзига хос ижтимоий «Клонлаштириш»дир. Бу кўпинча дунёвий барқарорлик зарурати билан асосланилади. Аммо асоссиз даъватлар билан барқарорликка эришиб бўлмайди. Барқарорлик ҳар бир халқнинг ҳаётий анъаналаридан келиб чиқади ва барча маданиятларнинг ўзига ихтисослигига асосланади.

Глобал муаммоларни ҳал этишда миллий ўзига хосликни ҳам унутмаслик керак. Аксинча, ҳар бир миллат уларни ўзича англаши зарур. У глобал муаммоларни фақат ўзининг миллий ҳарактерига асосланиб ҳал этади. Аммо, бунда миллат фақат ўз қобиғига ўралиб қолмаслиги, умуминсоний қадриятларга иш тутмоғи лозим.

Аммо эндиликда инсониятни умуминсоний қадриятлар асосида бирлаштирувчи янги мафкура–экологик мафкура пайдо бўлмоқда. Бу – инсоният мафкурасидир. Чунки экологиянинг ўзи тобора умуминсоний муаммога айланиб бораётир. Экологик мафкура диний, миллий, синфий келишмовчиликларни мутлақ инкор этади. Унинг янгилиги ва ўзига хослиги ҳам, эҳтимол, ҳудуд ана шундадир. Экологик мафкура нафақат умуминсоний, балки айтиш мумкинки, табиат ва инсон учун ягона бўлган умум ҳаётий қадриятларга таянади. Экологик мафкура – ҳаёт, инсон ва табиат ҳамкорлиги мафкурасидир.

Барқарор ривожланишнинг жойдаги муҳокамаси деярли ҳар доим биринчи навбатда умумий вазиятни, сўнгра масаланинг ҳар бир томонини кўриб чиқиш йўли билан амалга оширилади. Экологик таълим – тарбия ва барқарор ривожланриш таълими амалиётидаги ўзгаришлар ўзувчилар билан биргаликда экологик ва иқтимоий муаммоларнинг ҳаётга татбиқ этса бўладиган, кенг кўламли ечимларини излаш ва уларга таъсир этувчи омилларни кўриб чиқиш

орқали амалга оширилиши зарур.

Таълим – болалар қўллари билан ҳозирги замон муаммоларига қарши курашиши эмас, балки биринчи навбатда келажак тимсолини қуришдир.

Дунёнинг бой мамлакатларидаги кўпгина истеъмолчилар экологик турмуш турзини олиб боришни, атроф–муҳитга маъсулиятлироқ бўлишни ҳоҳлашларини айтишади, аммо уларнинг жуда оз қисмигина бу борада қандайдир ҳаракатни амалга оширадилар. Бу қарама-қаршилик кўпгина компанияларни «яшилроқ бўлишни ҳоҳлайдиганлар учун» махсус махсулотларни ишлаб чиқариш ва сотиш ҳамда хизмат кўрсатиш фойда келтирмаслигига ишонтирди, чунки бу инсонлар аслида «яшилроқ бўлишни» унча ҳоҳламайди. Лекин нима учун ҳукуматлар бу қарама-қаршиликни ўзлари амалга ошира олмайдиган истеъмолчилар номидан енгилга ҳаракат қилмайди ва компанияларни экологик ва ахлоқли бўлишга мажбурламайди. Кўпгина экологик муаммолар ҳозирги ижтимоий–иқтисодий тизим туфайли пайдо бўлган экан, асосий эътибор айнан иқтисодиёт ҳамда табиат ва ижтимоий вазиятнинг боғлиқлигини ўрганишга қаратилиши зарур.

Экологик таълим экологик муаммоларни ижтимоий – иқтисодий ва маданий жиҳатларига етарлича эътибор қаратмайди ёки уларни жуда бузилган ҳолда кўриб чиқади. Экологик таълимда амалий ёндашув зарур нарсаларнинг атиги бир қисмидир. Ҳаттоки, «Экологик таълим» терминининг ўзи ҳам барқарор ривожланишнинг асосий ўчта ташкил этувчиси, яъни – экология (табиат) жамият ва иқтисодиётни етарлича акс эттирмайди. Барқарор ривожланиши таълимида бундай динамик жараён ўқувчиларнинг ўз потенциалларини яхшироқ намоён этишлари учун имконият яратувчи турли ўқитиш услубларидан фойдаланишни акс эттиради.

«Экологик таълим» ёки унга яқин «глобал» ва «ноосферавий» таълим барқарор ривожланиш таълими ғоясининг барча жаҳатларини тўлиқ ёритиб бермаслиги кўриниб турибди. Ўқувчилар учун атрофга назар ташлаш ва теварак атрофидаги нарсаларни кўриш кифоя. Улар таълим муассасасининг асосий мақсади – баҳолаш ва аттестациялаш эканлигини кўришлари мумкин. Бу ўринда экологик билим ва кўникмаларнинг аҳамияти жуда кам бўлади.

Экологик таълим – тарбия умумий таълимнинг ўзаро алоқадор-

лиги, инсонни унинг ўраб турган табиатга нисбатан масъулияти тўғрисидаги умумий тасаввур асосларни шакллантиришга асослангандир.

Бундан ташқари экологик тарбия теварак муҳитга нисбатан муносабатларида тубдан ўзгартириш киритишни, ўз фаолиятларини назарий билимлар билан узвий алоқадорликда амалга ошириб боришларини, бу борадиган кўникма ва малакаларини изчиллик билан бойитиб боришларини тақозо этмоқда.

Экологик таълим–тарбиянинг мақсад ва вазифаларини амалга оширишда мамлакатимизнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги муҳим талабларга амал қилмоқ лозим:

- табиий муҳит ва уни яхшилаш бўйича амалий фаолиятни маънавий ва эмоционал жаҳатдан узвий бирлигини идрок этиш;

- экологик тарбиянинг борғлигини ва узлуксизлигини, унинг предметлар ва курслараро алоқа боғлаш билан амалга ошириб бориб;

- ва нихоят, экологик таълим-тарбияни амалга ошириб бориш экологик муаммоларни умумбашарий, бир вақтда миллий ва ўлкашунослик характер касб этишини ҳисобга олган ҳолда фаолият кўрсатиш.

Экологик тарбия ёшларда фақатгина экологик – маданиятнинг шакллантириб бормасдан, балки таълим ва тарбиянинг кўпгина умумий бир бутун вазифаларни ҳал этишда ҳам катта роль ўйнайди.

Табиат билан жамият ўртасидаги ўзаро алоқадорликларни кўрсатишнинг ўзи ўқувчиларда реал дунёнинг бир бутун эканлиги тўғрисидаги дунёқарашга хос билимларини янада бойитади. Экологик билимлар ёшларда сабаб мақсад алоқалари, воқеа ва ҳодисаларни систематик тузилиш жиҳатидан ривожлантиришларини таъмин этадиган вазифаларни янада ижобий ҳал этиб боришларини таъминлашга кўмаклашади.

Табиатни тушуниш ва у билан мулоқотда бўлиш шахснинг ахлоқий тарбияси, унинг инсонпарварлик хусусиятлари – эзгулик, кўнгилчанлик, раҳмдиллик бўлишга даъват этади.

Табиат чин кўнгилдан инсонни ҳар доим «виждонли, инсофли бўлиб олишга ёрдам беради. Табиат ҳар доим у – она эканлигини эслатиб туради». Гўзалликнинг битмас – туганмас манбаи бўлган табиат – умуман эстетик тарбиянинг муҳим воситаси, табиатни

шафқатларча вайрон этишга қўл урилган кучларга қарши турувчи инсонни камол топишига катта ёрдам беради.

Экологик билмлар меҳнат таълими ва тарбиясида, шунингдек ёшларни жисмоний ривожланишлари ва табиий тарбияларида ҳам катта роль ўйнайди.

Бизнинг муштарак бурчимиз ер юзини болаларимиз ва набираларимизга обод ва бахтиёр яшашлари учун муносиб қилиб қолдиришдир. Ўзбекистон энг оғир қийинчиликларга дуч келди. Оролнинг экологик ҳолати жаҳон миқёсидаги фожиа эътироф этилмоқда. Бу фожиани Ўзбекистон ва унинг қондош - қардош қўшнилари якка ҳолда даф этолмайдилар. Яшаш муҳитни, табиат ва маънавият экологияси бир – биридан ажралмасдир. Сихат – саломатлик бўлишнинг аъанавий қадрини қайта тиклаш ва оила қадри билан шарафли бир ўрнига қўйиш керак.

Шуниси муҳимки, одамлар сўзда эмас, балки амалда ўз саломатлигининг қадрига етиб, уни миллий бойлик сифатида авайлаб – асрасинлар.

Табиатга яқинлик, жонажон ўлканинг бениҳоя гўзаллигидан баҳраманд бўлиш маънавиятга озиқ беради кучайтиради. Шунини алоҳида қайд этиш керакки, Ўзбекистон Республикаси 1992 йил 9 декабрида «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида» махсус қарор қабул қилган. Бу Қарор Республикамиз мактабларида экологик таълим ва тарбия олиб боришнинг асосий дастури бўлиб қолиши керак.

Бу ҳужжатда жумладан шундай ёзилган: «Қонуннинг мақсади инсон ва табиат ўртасидаги муносабатлар уйғун мувозанатда ривожланишини экологик тизимлари, табиат комплекслари ва айрим объектлар муҳофаза қилинишини таъминлашдан, фуқароларнинг қулай атроф муҳитга эга бўлиш: ҳуқуқини кафолатлашдан иборатдир».

Экологик таълим – тарбия олиб бориш жараёнида мазкур Қонуннинг Табиатни муҳофаза қилишдан мақсади:

- инсон саломатлиги учун, Экологик мувозанатни сақлаш учун, Республикада самарали ва барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш манфаатлари йўлида табиатдан оқилона ва уни ишдан чиқармайдиган қилиб фойдаланиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш;

- жонли табиатнинг турлари ва генетик фонди бойлигини сақлаб

қолиш;

- экологик тизимлари, ландшафтлар ва ноёб табиат объектлари хилма-хиллигини сақлаб қолиш;
- экологик хавфсизлигини таъминлаш;
- табиат объектлари билан боғлиқ, маданий меросни асраб қолишдир.

Экологик тарбия олиб боришни кундалик ҳаётимизда содир бўлаётган вежа ва ходисалар билан узвий алоқада боғлаб боришда Ўзбекистон табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси фаолиятини баён этиб борадиган материаллар ва ахборотлардан системали равишда фойдаланиб бориш лозим.

Мазкур Қонунда нафақат табиатни муҳофаза қилишдан кузатилган мақсад, балки уни самарали ҳал этиш, «Табиатни муҳофаза қилиш мақсадларига эришиш» (4-модда) ҳам қуйидагича аниқ кўрсатиб берилган.

Инсоннинг яшаш муҳити бўлмиш биосфера ва экология тизимлари барқарорлигини сақлаб қолиш, одамларнинг экологик жиҳатдан хавфсизлиги, инсон ва уни келгуси авлодлари генетик фонд ҳақида ғамхўрлик қилиш;

- фуқароларнинг ҳаёт учун қулай табиий муҳитга эга бўлиш ҳуқуқини таъминлаш, барча турдаги таълим муассасаларида экология ўқувининг мажбурийлиги;

- жамиятнинг экологик, иқтисодий ва ижтимоий манфаатларини илмий асосланган ҳолда уйғунлаштириш;

- табиатдан оқилона фойдаланишни ва табиатни муҳофаза қилишни рағбарлантириш;

табиий ресурсларни тиклаш зарурлиги, атроф табиий муҳит ва инсон сihat-саломатлиги учун зарарли, тиклаб бўлмас оқибатларга йўл қўймаслик;

- табиатни муҳофаза қилиш вазифаларини ҳал этишда ошкора-лик;

- табиатни муҳофаза қилиш соҳасида миллий, регионал ва халқаро манфаатларни уйғунлаштириш;

- табиатни муҳофаза қилиш қонунлари талабларини бузганлик учун жавобгар бўлиш.¹

¹ «Ўзбекистон табиати». газетаси. 1993 йил 3 феврал. №5-6

Хуллас, ҳар бир инсоннинг таълим олиш ҳуқуқи – демократик жамиятда инсоннинг энг муҳим ҳуқуқларидан биридир ва айнан таълим барқарор ривожланишга эришиш омилларидан бири ҳамда қарор қабул қилишга ва демократияни ривожлантиришга асосланган самарадор бошқарувнинг муҳим элементи. Шу тариқа барқарор ривожланиш таълими минтақанинг барқарор ривожланиши ҳақидаги тасавурларимиз ҳақиқатга айланишида кўмаклашиши мумкин. БМТ шахсий фикрга эга бўлиш ҳамда алоҳида шахслар, гуруҳлар, ҳамжамятлар, ташкилотлар ва мамлакатларнинг барқарор ривожланиш имкониятини берувчи салоҳиятини ривожлантирмоқда ҳамда мустаҳкамламоқда. У инсонларга дунёни хавфсизроқ, соғломроқ ва гўзалроқ қилиш имкониятини бериб, уларнинг дунёқараши ўзгаришига ҳам кўмаклашиши мумкин. Бу орқали албатта, тумуш даражаси ҳам ўсади. Барқарор ривожланиш таълими танқидий фикрлашни таъминлаши ва ҳабардорликни оширишда, шунингдек имкониятларнинг кенгайтиришда кўмаклашиши мумкин.

Барқарор жамият тараққиётини тажриба ортиб бориши билан тўғри жавоблар ва қарорлар ҳам ўзгариши мумкин бўлган узлуксиз таълим жараёни, муаммо ва мулоҳазаларнинг тадқиқи, деб тушуниш олзим.

Таълим тизимида экологик тарбиянинг мақсадлари билимларни кенгайтиришда, махсус кўникмалари ва интеллектни ривожлантириш, ҳаётий қарашларни ва қадриятларни шакллантиришни ўз ичига олиши лозимдир. Фан – техника ва ижтимоий тараққиёт шароитида экологик таълим ва тарбия янги қисмидир. Шунинг учун ҳам, экологик тарбия жараёнида фойдаланадиган асосий тушунчалар мазмунини очиб бериш тўла асослидир.

Таълим тизимида экологик тарбия ишларини мақсадга йўналтирилган ҳолда ташкил этиш лозим. Бунда, энг аввало, ўқувчиларда табиатга, атроф – муҳитнинг турли объектларига нисбатан, заводлар, фабрикалар, гуруҳлар томонидан қабул қилинган қарорларга, катта ёшдаги кишилар ва ўртоқлари феъл-атворини, ўзларининг хулқини таҳлил этишга экологик ёндашувни шакллантириш бора-сида аниқ тадбирлар белгилаш лозим.

Таълим тизимида экологик онг, экологик билим, экологик тарбия ёшлар дунёқарашининг таркибий қисми бўлмоғи зарур.

Экологик тарбия – бу табиатга мавҳум муҳаббат уйғотиш воситаси эмас, у – инсоннинг унга бўлган оқилона муносабатини шакллантириш, меҳр-муҳаббатини барқарорлаштириш усули. Шунинг учун ҳам у кишиларга бўлган ҳурмат ва эътибор, ишонч, улар меҳнати ва ҳаётини эъзозлаш орқали узоқ мураккаб йўлни босиб ўтади. Бироқ экологик тарбияни сира ҳам ишонтириш, табиатни севишга чақирувчи куруқ даъватнома тарзида тушунмаслик керак, у айни вақтда, маълум даражада таъқиқ ва қаттиқ жазо ҳамдир.

5. Ўзбекистон ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти: тинчлик, барқарорлик ва ҳамкорлик йўллари.

Биз жаҳон ҳамжамиятидаги интеграциялашув ҳақида гапирганимизда энг аввало, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти фаолиятида иштирок этишимизни назарда тутамиз. Биз ўзимизнинг бундай обрўли халқаро ташкилот ишидаги иштирокимизни Марказий Осиё минтақасида хавфсизлик, тинчлик ва тотувликни таъминлашнинг кескин муаммоларига жаҳон жамоатчилиги эътиборини қаратиш имконияти деб биламиз. Ҳозирги пайтда умумий хавфсизлик муаммосига алоқадор бўлган халқаро ташкилотлар ғоят хилма-хил бўлишига қарамай фақат БМТ-гина хавфсизликни сақлаш ва таъминлашга хизмат қиладиган – олдини олишга қаратилган дипломатиядан тортиб ва тинчлик ўрнатишга қаратилган операцияларда қатнашишгача бўлган воситаларнинг ҳаммасига эга. Иккинчи жаҳон уруши ниҳоясига етиб қолганида бир қатор давлатлар томонидан ер юзида мустаҳкам ва узоқ муддатга мўлжалланган тинчликни таъминлашга қаратилган нуфузли халқаро ташкилотни юзага келтириш ғояси илгари сурилди. 1944 йилнинг август-сентябр ойларида АҚШ-нинг Думбертон-Окс шаҳрида собиқ Совет Иттифоқи, АҚШ ва Буюк Британия вакиллари иштирокида ўтказилган конференцияда бўлак ташкилот Низомининг дастлабки лойиҳаси қабул қилинди. 1945 йилнинг апрел-июн ойларида эса Сан-Францискода БМТ Низомининг якуний матни ишлаб чиқилиб, унга мазкур ташкилотнинг 51 та дастлабки аъзолари 1945 йил 26 июнида имзо чекилди. 1945 йил 24 октябр – БМТ Низоми кучга кирган кун ҳисобланиб, у ҳар йил жаҳон жамоатчилиги томонидан Бирлашган Миллатлар

Ташкилоти куни сифатида кенг нишонланади.

Ер юзида халқаро тинчлик ва хавфсизликнинг биргаликдаги чораларини таъминлаш, халқларнинг тенг ҳуқуқлигини ва ўз тақдирини ўзи белгилаш принципини ҳурмат қилиш, барча миллатлар ўртасида дўстона муносабатларни ривожлантириш, ижтимоий-иқтисодий, маданий ва инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ халқаро муаммоларни ҳал этиш БМТ-нинг бош мақсадидир. Ўтган йиллардаги фаолияти мобайнида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти дунёдаги энг йирик ва халқаро таъсирчан ташкилотга айланиб, 2010 йилга келиб у ўз сафида жаҳоннинг 200 га яқин давлатини бирлаштирди. У ўзининг ярим асрлик тарихи давомида халқаро ижтимоий ва иқтисодий ҳамкорликнинг қатор муаммоларини ҳал этишга салмоқли ҳисса қўшди. БМТ ер куррасининг турли минтақаларида тинчлик ўрнатиш, ҳарбий можароларнинг олдини олиш, ривожланаётган мамлакатларга иқтисодий ёрдам кўрсатиш, табиий офатлардан шикаст топган давлатларга ёрдам қўлини чўзиш жаҳон маданиятини ривожлантириш каби ҳайрли ишларда фаоллик кўрсатиб келмоқда. Ҳозирги кунда ушбу ташкилотнинг 6 та бош орган: Бош Ассамблея, Хавфсизлик Кенгаши, Иқтисодий ва ижтимоий кенгаш, Васийлик кенгаши, Котибият, 16 та ихтисослашган муассасалари: Халқаро меҳнат, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотлари, Тикланиш ва ривожланиш халқаро банки, Халқаро валюта жамғармаси, Халқаро молиявий корпорация, Халқаро ривожланиш уюшмаси, Озиқ-овқат ва кишлок хўжалик, Фуқаролик Авиацияси, Халқаро денгиз бўйича ташкилотлари, Жаҳон почта уюшмаси, Электр алоқаси уюшмаси, Жаҳон метеорология ташкилоти, Халқаро кишлок хўжалиги ривожланиши жамғармаси, Саноат ривожи, Маориф, фан ва маданият масалалари, Жаҳон ақлий мулк ташкилотлари ҳам айни шу мақсадда иш олиб бормоқдалар. Халқаро ҳуқуқнинг ижодкорлари сифатида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти жаҳон халқлари тақдирига оид бир қатор ҳужжатлар ишлаб чиқди. Бу ташкилот дунё аҳамиятига молик бўлган кўпгина тадбирларнинг ҳам ташаббускори ҳисобланади. Жумладан, халқаро тинчлик ва хавфсизликни таъминлашнинг муҳим омили – қуролсизланиш масаласига Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ўз фаолиятининг дастлабки кунлариданоқ катта аҳамият бериб келмоқда. БМТ Бош Ассамблеясининг 1978, 1982, 1988 йиллардаги учта махсус сессияси ушбу масалаларга бағишланган. 1977 йилда

ўтказилган 31-сессиясида эса табиий муҳитга нисбатан ҳарбий ва ҳар қандай тажовузкор воситалардан фойдаланишини таъқиқлаш ҳақидаги конвенция қабул қилиниши Осиё, Африка, Лотин Америкасидаги бир қатор давлатларда мустамлакачиликдан озод бўлиш жараёнларини тезлаштириб юборди. Саксонинчи йилларнинг охирларида халқаро аҳволнинг ўзгариши туфайли БМТ фаолиятида янги босқич бошланади. Бу эса ташкилот фаолиятининг янада жонланишига олиб келди ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг халқаро тинчликни ва хавфсизликни мустаҳкамлашга қаратилган ҳаракатларини мазмунан тўлдирди. Ташкилотнинг Яқин Шарқдаги тажовузига қарши белгиланган таъсирчан чоралари, Комбоджадаги ва Яқин Шарқдаги вазиятни барқарорлаштириш тадбирлари, Яқин Шарқда ҳамда Афғонистонда тинчликни таъминлаш, собиқ Совет Иттифоқи ва АҚШ ўртасида ядро қуролларини қисқартириш тўғрисидаги иккита муҳим шартномалар шулар жумласидандир. Буларнинг ҳаммаси БМТнинг тинчликсеварлик сиёсатини изчил олиб боришдан далолат беради ва унинг фаолиятидаги умуминсоний кадриятлар, манфаатлар негизига қурилган йўналишни янада мустаҳкамлайди. “1992 йилнинг 2 марти халқимизнинг хотирасида ўчмас воқеа сифатида қолди. Ўзбекистон шу куни БМТ аъзолигига халқаро ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли субъекти сифатида қабул қилинди. Республикамиз жаҳон ташкилотининг тўлақонли аъзоси сифатида муҳим халқаро муаммоларни муҳокама қилишда фаол иштирок этиш учун катта имкониятлар яратилди”¹. Ушбу тарихий кундан бошлаб БМТнинг Ўзбекистон билан ҳамкорлиги қатъий йўлга қўйилди. Республика ҳукумати билан БМТ ўртасида 1992 йил 16 ноябрдаги битимга мувофиқ 1993 йил февralида Тошкент шаҳрида бу ташкилотнинг ваколатхонаси ўз фаолиятини бошлади. БМТ ваколатхонасининг очилиши мазкур ташкилот билан Ўзбекистон ўртасидаги муносабатларнинг ривожланишида муҳим аҳамият касб этади.

Ҳозир ваколатхона таркибида БМТнинг тараққиёт дастури болалар жамғармаси, саноат тараққиёти дастури, Наркотикларни назорат қилиш бўйича дастур, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти, Аҳолини жойлашиши жамғармаси сингари ихтисослашган муасса-

¹ “Ўзбекистон Мустақиллик одимлари”. Т., “Ўзбекистон”, 1995 йил. 44-бет.

салари фаолият кўрсатмоқда. 1993-1997 йиллар ичида ушбу нуфузли халқаро ташкилотнинг бевосита ташаббуси ва иштирокида бир қатор халқаро дастурлар ишлаб чиқилди, ҳамда Тошкентда халқаро анжуманлар ўтказилди. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда БМТ 10 га яқин йўналишда фаолият олиб бормоқда. Улар атроф муҳитни муҳофаза қилиш, бошқарувни такомиллаштириш, чет элда яшовчи юртдошларимиз томонидан Ўзбекистонга ёрдам ташкил этиш (ТОКТЭЕ дастури) ва бошқа соҳаларда изчиллик кўрсатаётир. Республикамиз ер юзида осойишталик ва тинчликни барқарорлаштириш бўйича жиддий ишлар олиб бораётир. Бунинг яққол мисоли тариқасида Ўзбекистон раҳбариятининг қўшни Тожикистонда тинчлик ўрнатиш билан боғлиқ ҳаракатларини кўрсатиш мумкин. Республикамизнинг Биринчи Президенти Ислон Каримовнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясида 1993 йил 28 сентябрдаги нутқи нафақат минтақамиз аҳлида, балки жаҳон жамоатчилигида ҳам катта қизиқиш уйғотади”¹. Республикамиз Президенти қатор муаммолар ечимига оид бирталай таклифларни илгари сурди. Жумладан Тошкент шаҳрида мазкур ташкилотнинг Марказий Осиёда Хавфсизлик ва фаровонлик муаммоларини ҳал этишга бағишланган доимий семинарини ташкил этиш таклифи ўртага ташланди.

Кўп ўтмай ташаббус ўзининг амалий ифодасини топди. 1995 йилнинг 15-16 сентябрида Марказий Осиёда хавфсизлик ва ҳамкорлик масалалари бўйича Тошкентда халқаро семинар бўлиб ўтди. Бу семинарда 20 та халқаро ташкилот ва жаҳоннинг 30 дан ортиқ мамлакатлари, шу жумладан АҚШ, ГФР, Фарнция, Буюк Британия, Россия, Япония, Хитой, Ҳиндистон, Покистон, Эрон ва бошқа давлатларнинг дипломатия ҳамда ҳукумат вакиллари иштирок этишди. Унда минтақадаги барқарорликни мустаҳкамлашга оид янги фикр ва мулоҳазалар умумлаштирилди. Шу йилдаги манфаатдор ҳаракатларни бирлаштириш учун янги қадам ташланди. Мазкур кенгашда халқаро ташкилотларнинг биргаликда амалга оширадиган дастурлари ҳам ишлаб чиқилди.

Ўзбекистон БМТнинг жаҳон тартиботини шакллантириш борасидаги илғор йўлини ҳамиша қўллаб-қувватлаб келмоқда. Унинг

¹ Саидов А. “Ўзбекистон Республикаси мустақил давлат”. Т., “Ўзбекистон”, 1994 йил.

мавқеини тобора юксалтириш учун Республикамиз барча ишларни қилажаги шубҳасиздир.

Ҳақиқатдан ҳам БМТга аъзо бўлиш, унинг сессиялари ишида қатнашиш, унинг ташкилотлари бўлган давлат байроқлари орасида ўз давлатининг ҳам байроғи борлигининг шохиди бўлиш жуда катта бахт ва ифтихордир. Бутун ер куррасидаги мамлакатларни ўз атрофига бирлаштирган бу ташкилот халқаро ташкилотларнинг энг обрўлиси ва нуфузлисидир. Жаҳон сиёсати инсониятнинг ташқи сиёсати соҳасида орттирган тарихий тажрибасини мужассамлаштирган ҳолда бойиб, такомиллашиб, уйғунлашиб, муштараклашиб боради. Бундай сиёсатнинг ажралмас йўлдошлари, зарурий бўлак қисмлари сифатида халқаро ташкилотлар амал қилади. Улар жаҳон сиёсатининг йўналишларини белгилаб беришда, унинг амал қилиши ва давом этишида, умуминсоний мақсад манфаатлар йўлида хизмат қилишида жуда муҳим аҳамият касб этади.

Бу ўринда жаҳон сиёсатининг рамзи, тимсоли сифатида вужудга келиб фаолият кўрсатиб келаётган БМТни алоҳида кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Бу халқаро ташкилот тўғрисида фикр юритишдан олдин муҳим масалага диққатни қаратсак. Тарихий манбаларга мурожаат этсак жаҳон сиёсати миқёсида амал қилиш жиҳатидан биринчи ҳисобланган – Миллатлар Иттифоқини тузиш тўғрисидаги фикр биринчи жаҳон урушининг охири – 1918 йилда илгари сурилган.

Уруш ғолиблари бўлган мамлакатлар Франциянинг Версаль шаҳрида 1919 йилда Конгресс чақириб бундан буён катта қирғинчилик ва вайронагарчиликларга сабаб бўлиб келаётган урушлар сиёсатига чек қўйиш ҳамда давлатлар, мамлакатлар, халқлар ўртасида ўзаро ва ҳар томонлама ҳамкорлик қилиш мақсадида мустаҳкамланиб, фикрлашиб турувчи халқаро ташкилот тузиш ҳақидаги қарор қабул қилган эди. Унинг вазифаси, Низомга кўра халқлар ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантириш ҳамда уларнинг тинчлик ва хавфсизлигини таъминлаш эди.

Бу ташкилот ўз фаолиятини иккинчи жаҳон уруши бошлангунча (1939 йил сентябр) давом эттириб, 1946 йил апрел ойида чақирилган махсус ассамблея қарори билан расман тарқатиб юборилган. Чунки, олижаноб умуминсоний мақсад – манфаатларни амалга ошириш вазифасини ўзининг бурчи қилиб белгилаган Миллатлар

Иттифоқи фаолиятида аста-секин йирик капиталистик мамлакатлар ўзаро қарама-қаршилик курашларининг акс садоси таъсир кўрсата бошлаган эди. Бунинг натижасида жаҳон сиёсати доирасининг айрим давлатлар гуруҳи ташқи сиёсатлари даражасига тушиб қолишига олиб келди. Лекин иккинчи жаҳон урушидан кейин вужудга келган тарихий, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий шарт-шароитлар, халқаро сиёсий муносабатларни талаб эҳтиёжлари жаҳон сиёсатининг умуминсоний кадриятлар томон ўсиб, ривожланишини тақозо этар эди. Янги давр талабига жавоб тариқасида халқаро муносабатларни яхлит жаҳон сиёсати йўналишида уйғунлаштириб ва бошқариб туриш механизми сифатида фашизм устидан ғалаба қозонган барча тинчликсевар демократик, ижтимоий тараққиёт тарафдорлари бўлган кучларнинг ташаббуси ва иродаси билан янги жаҳон миқёсидаги ташкилот – Бирлашган Миллатлар Ташкилоти вужудга келтирилди. БМТнинг мақсади ва вазифаси ер юзида тинчликни сақлаш ва мустаҳкамлаш, давлатларнинг ўзаро ҳамкорлигини ривожлантиришдан иборат, деб белгиланади. Бу ташкилотни барпо этиш ҳақидаги қарор 1943 йилда Собик СССР, АҚШ, Англия ва Хитой Ташқи ишлар вазирлигининг Москвада бўлиб ўтган кенгашида қабул қилинган эди. Бу даврда иккинчи жаҳон уруши фронтларида вазият ҳақиқат учун курашаётган кучларнинг фойдаси томон ўзгарган эди. БМТнинг тузилиши бир неча босқичларда амалга ошди. 1944 йилда Думбартон – Окс конференцияси, 1945 йилда Қрим конференцияси ва ниҳоят 1945 йил ўрталарида Сан-Франциско конференциялари бўлиб ўтди. Сўнгги конференцияда 26 июнда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Низоми 51 давлат томонидан имзоланди ва 24 октябрда кучга кирди. Шу кун БМТ ташкил топган кун сифатида нишонланади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг асосий бош муассасалари ўзаро келишувига биноан АҚШнинг Нью-Йорк шаҳрида унинг бир нечта ихтисослашган бўлимлари эса Европанинг Париж, Женева, Вена каби бир қатор шаҳарларида жойлашган. БМТ – Низомида кўрсатилгандек халқаро тинчлик ва хавфсизликни сақлаш, халқларнинг тенг-ҳуқуқлиги ва ўз тақдирларини ўзлари белгилаш принципларига амал қилиб, миллатлар ўртасида дўстлик муносабатларини ривожлантириш ва мустаҳкамлашни, ижтимоий-иқтисодий, маданий муаммоларни ҳал қилишида халқлар ўртасида

хамкорликни таъминлашни кўзда тутади ҳамда шу умумий мақсадларга эришишда миллатлар, халқлар ҳаракатини уйғунлаштириб турадиган марказ ҳисобланади. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси қабул қилган қарорлар БМТга аъзо бўлган давлатларга мажбурий эмас, балки маслаҳат тарзида ихтиёрий бажариш учун тавсия этилади. Агарда илгари бу қарорни менсимаслик, бажармаслик ҳолатлари қайд қилинган бўлса, бугунги кунда ундай аломатлар деярли йўқотилиб борилаяпти. Бу БМТнинг обрў-этибори таъсир кучи ўсганлигининг далолати эмасми? БМТнинг асосий органлари; Бош Ассамблея, Хавфсизлик Кенгаши, Иқтисодий ва ижтимоий кенгаш, Васийлик кенгаши, Халқаро суд. Бош котибият – Бош котиб ва ҳокимлардан иборат. Турли даврларда БМТнинг Бош котиби вазифасини Трюгвели (Норвегия, 1946-1952 йиллар), Даг Хаммаршелд (Швеция, 1953-1961 йиллар), Ут Тан (Вирма, ҳозирги пайтда Мянма, 1962-1971 йиллар). Курт Валдхайм (Австрия, 1972-1981 йиллар), Хуан Перес дэ Куэльяр (1982-1991 йиллар), Бутрос Галий (Миср Араб Республикаси 1992-1997 йиллар) Кофе Аннан(1997-2006 йиллар) каби сиёсий арбоблар бажариб келганлар, амалдаги бош котиб Пан Ги Мун 2006 йилдан бошлаб фаолият кўрсатиб келмоқда. Бош котиб Кенгаш тавсиясига мувофиқ, Бош Ассамблея томонидан 5 йил муддатга тайинланади. У ҳар йили БМТнинг фаолияти ҳақида ҳисобот бериб туради. БМТнинг сессияси йилда бир марта – сентябр ойида чақирилади. Навбатдаги ҳар бир сессиянинг кун тартибига 100 га яқин масала киритилади ва уч ой давом этади. Хавфсизлик Кенгашининг ёки БМТ аъзолари кўпчиликнинг талаби билан махсус сессия чақириш мумкин. БМТнинг расмий тиллари – инглиз, француз ва испан тилларида олиб борилади.

1995 йил 19 сентябрда БМТ Ассамблеясининг 50-юбилей сессияси очилди. Бунда Хавфсизлик Кенгаши 10 йил ичида амалга оширган фаолиятига баҳо берилди ва келажакка мўлжалланган ҳаракат йўли аниқланди. Сессия жаҳоннинг БМТ аъзолари бўлган 185 давлатларидан вакиллар қатнашди. БМТнинг “Олтин” тўйида 150 дан ортиқ давлат раҳбарлари иштирок этишди. Шулардан 115 таси тантаналарда сўзга чиқишди.

Шу раҳбарлар орасида Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг ҳам бўлиши ўзбек халқи учун қу-

вончли воқеага айланди. Ҳа, БМТ Хавфсизлик кенгаши қарорига кўра Ўзбекистон Республикаси 1992 йил мартда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти аъзоси қилиб қабул қилинди. Бу мустақиллик ва истиқлол нашидасининг баҳорини ўтказаетгани учун, кўп миллат халқимиз учун улкан ютуқ ва арзигулик тортиқ эди. Мамлакатимиз жамоатчилиги хурсандчилик ва чексиз ғурур билан қарши олди. Чунки бу қарор билан Республикамизга, унинг халқига жуда катта ҳурмат ва эҳтиром изҳор қилинган эди. Биринчи Президентимиз И.А.Каримов БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясига таклиф этилди ва унга 1993 йил 28 сентябрда жаҳон минбаридан туриб нутқ сўзлашдек катта шараф кўрсатилди. У маърузасида “Бизнинг тасаввуримизда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти – барча давлатларнинг минтақаларининг бутун жаҳон ҳамжамиятининг энг муҳим муаммоларини муҳокама қилиш ва ечиш учун тузилган ноёб ташкилотдир”¹ – деб БМТнинг мақсад ва вазифаларига юқори баҳо берди.

Шуни ҳам кўрсатиб ўтиш лозимки, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ўзи ҳам фаолияти давомида маълум қийинчиликларга дуч келмоқда. Молиявий танглик жаҳон ҳамжамияти ишга асосий тўсиқ бўлмоқда. Масалан, 1995 йилнинг август ойида унга аъзо бўлган мамлакатларнинг БМТга бўлган тўлов қарзи 3,7 миллиард долларга етди. БМТнинг тинчлик ўрнатувчи операциялари эса катта маблағни талаб этади. Ҳозирги пайтда БМТ ер юзининг турли нуқталарида 16 та тинчлик ўрнатувчи операцияни ўтказмоқда. Ўтган йили шу мақсад учун қилинган сарфлар 3,5 миллиард долларга тенг бўлди. Ўзбекистон Бирлашган Миллатлар Ташкилотига халқларнинг тинч-тотув яшашга бўлган эзгу иродасининг буюк рамзи, инсоният маънавий тараққиётининг ёрқин нишонаси сифатида қараб, ўз мустақиллигининг дастлабки йиллариданоқ жаҳон ҳамжамияти билан амалий алоқаларни мустаҳкамлашга киришди. Мустақил давлатимиз ушбу катта халқаро обрў ва нуфузга эга бўлган ташкилотга тенг ҳуқуқли аъзо бўлиб кирди. Тошкентда БМТнинг доимий ваколатхонаси очилди. 1995 йил январ ойида эса БМТ ваколатхонаси билан ҳамкорликда Ўзбекистон Республикаси

¹ Каримов Ислон. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т., “Ўзбекистон”, 1996 йил, 47-бет.

тараққиётининг стратегик муаммолари ва БМТ билан ўзаро ҳамкорликни янада чуқурлаштиришга бағишлаб семинар кенгаши ўтказилди.

Ўзбекистон бутун дунё учун очик ва биз сайёрамизда рўй бераётган жараёнларни теран ва пухта идрок этишга, демократик қурилиш, бозор муносабатларига асосланган ҳўжалик юритиш борасида давлатлар тўпланган улкан тажриба асосида замонавий цивилизация ютуқлари билан танишиш, Европа ва жаҳон ҳамжамиятига янада фаол қўшилишга ҳаракат қиламиз. Дарҳақиқат, мустақил мамлакатимизнинг БМТ тадбирлари яқиндан қатнашиши, дунё ишлари, жаҳон сиёсати ва муносабатларда фаоллик кўрсатаётганлиги бунинг учун қулай шароитлар кенг имкониятлар туғдириб бермоқда. Ўзбекистон ташқи сиёсатнинг жўшқинлиги давлатимиз халқаро обрў-эътибори ва унинг дунё ишларига бўлган таъсирини тинмай ошириб бормоқда.

1995 йил 15-16 сентябр кунлари Тошкентда, Марказий Осиёда ҳавфсизлик ва ҳамкорлик масалалари бўйича кенгаш-семинар 18-20 сентябр кунлари эса Нукус шаҳрида БМТ раҳнамолигида Орол денгизи ҳавзасини барқарор ривожлантириш масалаларига бағишланган халқаро конференция бўлиб ўтди. Ўзбекистон пойтахтидаги йиғин “Марказий Осиё ҳавфсизлиги ва ҳамкорлик масалалари бўйича Тошкент кенгаш-семинари баёоти”ни қабул қилди. Нукусдаги халқаро анжуман эса муҳим ҳужжат – “Орол денгизи ҳавзасини барқарор ривожлантириш муаммолари бўйича Марказий Осиё давлатлари ва халқаро ташкилотларнинг Нукус декларацияси”ни тасдиқлаш билан якунланди. “Марказий Осиё давлатлари” – дейилади Тошкентда ўтган халқаро кенгаш-семинарда қабул қилинган баёотда. Бирлашган Миллатлар Ташкилотини янги жаҳон тартибини шакллантириш жараёнида энг илғор воситалардан бири сифатида унинг бу борадаги ўрнини юксак баҳолайдилар ва БМТнинг имкониятлари ҳамда орттирган тажрибаси минтақадаги мавжуд муаммоларни муваффақият билан бартараф этишга имкон яратишга ишонадилар. Афғонистондаги қонли низони тугатиш, Афғонистон-Тожикистон чегарасида кескинликни юмшатиш. Тожикистондаги вазиятни соғломлаштириш бўйича жаҳон ҳамжамиятининг баҳоли қудрат ҳаракат қилаётганлиги бундай ишончга асос

бўла олади¹. Шунини алоҳида қайд этиш лозимки, ўз навбатида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, унинг Бош котиби Бутрос Ғолий Ўзбекистон Президенти И.А.Каримовнинг халқаро фаолиятини юқори кадрлаган эди. Давлатимиз ташқи сиёсатининг халқлар ўртасидаги муносабатларини кенгайтириш, халқаро иқтисодий, ижтимоий, маънавий ва бошқа соҳалардаги умумжаҳон муаммоларни ҳал этишда халқаро ҳамкорликни кучайтириш борасидаги таклиф ва ташаббусларини қизгин маъқуллар эди.

1995 йилнинг 23-25 октябр кунлари Америка Қўшма Штатларининг Нью-Йорк шаҳрида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси БМТнинг 50 йиллик юбилейига бағишланган уч кун давом этган тантанали мажлис бўлиб ўтди. Гарчи БМТга асос солинган пайтда кўзланган ялпи тинчлик, хавфсизлик, тараққиёт, соғлиқни сақлаш, таълим ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя этиш каби улуғ мақсадларнинг кўпчилиги ниятлигича қолиб кетган бўлса, вақт бундай халқаро ташкилот зарур эканини кўрсатди. Гарчи жаҳоннинг айрим етакчи мамлакатлари оммавий ахборот воситалари БМТнинг баъзи йирик давлатлар қўлида ўйинчоққа айланиб қолаётгани, ҳатто бу халқаро ташкилотни тугатиш борасида ҳаракатлар вужудга келгани тўғрисида хабарлар тарқатаётган бўлсада, тантанали мажлисда 150 га яқин давлат ва ҳукумат раҳбарлари иштирок этгани бугунги кунда унга муқобил йўқлигини йўқлигини намойиш қилди. Негаки дунёнинг айрим минтақаларида юзага келаётган муаммолар ҳам эндиликда кенг кўламли ечимларни тақозо этмоқда. Шунинг учун бўлса керак, БМТ қароргоҳида олиймақом учрашувлар чоғида кўпчилик нотиклар ўзлари раҳбарлик қилаётган мамлакат ва ўзлари мансуб минтақа муаммолари тўғрисида гапириш баробарида мазкур халқаро ташкилот тузилмаларини ислоҳ қилишни таклиф этишди. Мамлакатимизнинг Биринчи Президенти Ислон Каримов ҳам тантанали мажлисидаги нутқида БМТ тузилмаларини ислоҳ қилиш тўғрисидаги ўз таклифларини баён этди. Хавфсизлик Кенгашининг доимий аъзолари қаторига дунё сиёсатида етакчи давлатга эга бўлган Германия ва Японияни киритиш, қабул қилинаётган қарорлар ижросини таъминлаш учун Бош котиб ваколатларини кенгайтириш, жойлардаги тангликни олдини олиш ва бартараф этиш мақсадида

¹ “Халқ сўзи” газетаси, 21 октябр, 1995 йил.

БМТнинг халқаро минтақавий тузилмаларини ривожлантириш каби таклифлар шулар жумласидандир.

Сир эмаски, Марказий Осиёнинг келажаги кўп жиҳатдан Афғонистонда давом этаётган биродаркушлик урушига барҳам бериш, Тожикистондаги вазиятни изга солиш каби долзарб масалаларга боғлиқ. Негаки Афғонистонда тинчлик ўрнатилиши нафақат Марказий Осиё минтақасидаги тинчлик ва барқарорлик, шунингдек, унинг иқтисодий равнақи ва қарор топаётган бозор иқтисодиёти муносабатларининг инфраструктурасини шакллантириш учун ҳам аҳамиятга эга. Чунки, бу минтақа аҳли энг яқин сув йўлларига фақат Афғонистон оркали чиқиши мумкин. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Раҳбари БМТ Хавфсизлик Кенгашининг Афғонистонга қурол олиб киришни тақиқлашга даъват этди. Покистон давлати раҳбарлари ҳам таклиф асосида Бирлашган Миллатлар Ташкилотини Афғонистонда тинчлик ўрнатиш йўлида фаолроқ ҳаракат ва бир ярим миллиондан ортиқ афғон қочоқлари қисматини енгиллаштиришда ёрдам беришга чақирдилар. Бой табиий ва стратегик ресурслари билан машҳур минтақа бугунги кунда ташки кучларнинг иқтисодий ва жуғрофий сиёсий манфаатлари йўлидаги кураш майдонига айланиб қолаётгани ташвишли ҳолдир. Уни бартараф этишда халқаро ташкилотлар кўмаги зарур. Минтақа хавфсизлигини таъминлаш ва ҳамкорликка йўл очиш борасида муайян силжишлар бўлмоқда: шу йил сентябр ойида БМТнинг Марказий Осиё минтақасида хавфсизлик ва ҳамкорлик бўйича кенгаш-семинари иш бошлади. Президент ўз нутқида таъкидлаб ўтганидек, минтақавий хавфсизликни таъминлаш орқалигина ялпи хавфсизликка эришиш мумкин. Масаланинг яна бир жиҳати, Марказий Осиё мамлакатларининг хавфсизлиги ва барқарорлиги улар ўз мустақиллигини қай даражада таъминлай олишига боғлиқдир. Бунинг учун халқаро ташкилотлар, қолаверса ривожланган давлатларнинг нафақат моддий, балки сиёсий-маънавий мадади ҳам зарур. Бинобарин, эски империяни тиклашга уринишлар янги кескинлик ўчоқлари пайдо бўлишига ҳамда шаклланаётган интеграция жараёнларини тўхтаб қолишига сабаб бўлиши ва бундан Марказий Осиё иқтисодига сармоя киритаётган барча мамлакат ва компаниялар бирдай зарар кўриши мумкин. Бош қотиб Бутрос Ғолий тантанали мажлис иштирокчиларига мурожаатига дунё янги асрда глобаллашиш ва аксинча бўлиниш каби бир-би-

рига қарама-қарши кучлар тўқнашувига, улар келтириб чиқарадиган экологиянинг ёмонлашуви, халқаро жинойтчиликнинг ўсиши (глобаллашув оқибати) мутаассиблик, изоляционизм, сепаратизм, фуқаролар урушининг авж олиши бўлиниш оқибати каби муаммоларга дуч келиши мумкинлигини таъкидлади. Унинг фикрича, БМТ муассасалари бундай муаммоларни ҳал этишга мослашмаган.

Ялпи хавфсизликни таъминлаш учун, аввало, минтақавий хавфсизликка эришиш зарур, яъни БМТ Бош котибининг мурожаатида тилга олинган глобаллашув ва бўлиниш масалаларини ечишда биринчи навбатда минтақаларнинг муаммоларини ҳал этиш йўлидан бориши керак бўлади. Бундан ташқари, семинар-кенгашда қурол-яроғ сотиш айрим давлатлар учун валюта топишнинг асосий манбаига айланиб қолаётганини, айниқса, ядро технологиясини сотиш ҳолларидан ташвишда эканлигини билдирилди. Ўзбекистон оммавий қирғин қуролларини тарқатмаслик борасида халқаро қафолатларни таъминлаш, ядро қуроли синовларини бутунлай тўхтатиш тўғрисидаги битимга эришиш тарафдори эканини маълум қилди. Экологияни соғломлаштириш ҳали ялпи интеграцияга эришилмай туриб ҳам умумжаҳон миқёсида ҳал этилиши лозим бўлган муаммолардан бирига айланмоқда. Орол денгизи муаммоси шулар сирасига киради. Республика раҳбариятининг саъй-ҳаракатлари самараси ўлароқ бу борада муайян силжишлар рўй бермоқда. 1995 йил сентябр ойида Нукус шаҳрида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ҳомийлигида Оролбўйи ҳавзаси мамлакатларини барқарор ривожлантириш бўйича ўтказилган конференция бунинг далилидир. Бироқ Бош Ассамблея минбаридан туриб жаҳон жамоатчилиги эътиборини яна бир марта умумжаҳон миқёсига чиқаётган биосфера ҳаёт шароитлари, миллионлаб кишиларнинг саломатлиги ва ирсиятига таъсир кўрсатаётган ушбу муаммони Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг таъсири ҳамда халқаро молиявий муассасаларнинг ёрдамисиз ҳал этиш қийинлигига қаратилди. Албатта, Бош котиб таъкидлаганидек, бугунги кунда БМТ дуч келаётган молиявий танглик давлат ва ҳукумат раҳбарлари кўтарган муаммоларнинг барчасини ҳал этишга имкон бермайди. Ўшанда Бош Котиб бу муаммо яқин вақт ичида ҳал этилмаса, Бош Ассамблеянинг махсус сессиясини чақиришини таклиф этди. БМТ Хавфсизлик Кенгашининг доимий аъзолари сафини кенгайтириш тўғрисидаги таклиф ечимини кутаётган долзарб

масаладир. Бундай таклиф бошқа давлат ёки ҳукумат бошлиқлари нутқларида ҳам баён этилди. Масалан, Буюк Британия Бош вазири Жон Мейжор мазкур кенгаш таркибини кенгайтириш анчадан бери кун тартибиди турганини таъкидлаган бўлса, Франция Президенти Жак Ширак унга Германия ва Японияни киритишни, Африка ва Лотин Америкаси мамлакатлари раҳбарлари кенгашининг доимий аъзолари сафида ўз вакиллари бўлиши зарурлигини айтди. Бу борадаги таклифлардан оммавий ахборот воситалари ҳам четда тургани йўқ. Лондонда чиқадиган “Санди Таймс” газетаси шарҳловчиси Петер Келнер Хавфсизлик Кенгаши доимий аъзолари сонини бештадан ошириб бўлмаслигини, мабодо 10 та бўлса, муаммоларни ечиш жараёни ниҳоятда чўзилиб кетишини таъкидлайди. Бироқ, у масалага сал бошқачароқ ёндашади, яъни Кенгашнинг доимий аъзолари ҳозиргидай, АҚШ, Франция, Англия, Хитой ва Россиядан иборат бўлмаслиги, бу рўйхатни АҚШ, Европа Ҳамжамияти, Россия, Хитой ва Япония ташкил этиши керак. Доимий аъзоликка даъвогарлар орасида аҳолиси сони миллиардга яқинлашиб қолган Ҳиндистон, шунингдек, Бразилия ҳам бор. Президентимиз айтмоқчи, икки давлатнинг бир-бири билан келишиши қийин бўлган бу дунёда БМТга аъзо 185 давлатнинг баъзан бир-бирига мутлақо зид келиб қоладиган манфаатларини мувофиқлаштириш осон эмас. Ташкилот тузиш чоғида унинг зиммасига юкланган вазифалар ҳамон долзарблигича қолмоқда. Боз устига, янги воқелик умумжаҳон миқёсида ҳал этилиши лозим бўлган янгидан-янги муаммоларни келтириб чиқармоқда. Ялпи интеграция сари юз бераётган бугунги дунёда кўп томонлама ҳамкорликни мувофиқлаштирадиган Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ўрнини ҳеч нарса босолмайди. Ҳамма гап унинг муассасаларини янги замон талабларига мос равишда ислоҳ эта билишидадир.

Хуллас, бу анжуман миллатлар ўртасида тинчлик, ўзаро бир-бирини тушуниш ва тараққиётга эришиш йўлида янги бир қадам бўлди, дейиш мумкин.

Инсониятнинг эзгу ниятлари маҳсули сифатида юзага келган БМТнинг 50 йиллиги жаҳондаги барча мамлакатларда, жумладан Ўзбекистонда ҳам кенг нишонланди. 1995 йил 24 октябр куни пойтахтимизнинг Алишер Навоий ёдгорлиги мажмуи майдонида жаҳон ҳамжамиятининг ярим асрлик тўйи муносабати билан байрам тан-

танаси бўлиб ўтди ва ушбу қутлуғ санага бағишланган Ўзбекистон хунармандларининг биринчи Республика ярмаркаси очилди. БМТнинг Ўзбекистондаги доимий вакили Холид Малик байрам тантанасини очар экан, жаҳон ҳамжамиятининг мазкур нуфузли минбарининг тарихи ва ярим асрлик фаолияти ҳақида сўзлаб, бугунги қувончли сана дунёдаги барча миллатлар, жумладан, ўзбек халқининг ҳам улкан байрами эканини таъкидлади. Ўзбекистон БМТ минбари орқали жаҳонга юз тутди ва бугун нафақат минтақавий муаммолар, балки, жаҳон миқёсида долзарб масалаларни ҳал этиш йўллари кидиришда ҳам фаол иштирок этмоқда, - деди у.

Мамлакатимиз БМТ аъзолигига қабул қилинган, жаҳон ҳамжамиятидан мустаҳкам ва муносиб ўрин олди ҳамда ўзининг тинчликсевар сиёсати, бой маданий мероси билан башарият тараққиётига ҳисса қўшиш йўлидан бормоқда. БМТнинг дастури, ЮНЕСКО, ЮНИДО, ЮНИСЕФ, ЮНДКП каби ташкилотлари билан ҳамкорлик мамлакатимизда чуқур иқтисодий ва ижтимоий ўзгаришлар бўлаётган пайтда яхши самаралар бермоқда. Дарҳақиқат, биргина ЮНЕСКО билан ҳамкорликда амалга оширилган ишлар кўлами бунга яққол мисол бўла олади. Зеро, ЮНЕСКО ўзбек халқининг қадим ва бой маданияти, улуғ алломалари ҳамда улар қолдирган бебаҳо илмий ва маданий меросини ўрганиш, дунёга танитиш борасида улкан ишларни амалга оширмоқда. ЮНЕСКО ташаббуси билан Самарқандда Марказий Осиё тадқиқотлар халқаро институти очилди. ЮНЕСКО ўзбек миллий-маданий анъаналари ва халқ хунармандчилиги тикланишида ҳам мамлакатимиз билан яқин ҳамкорлик қилмоқда. Ўзбекистон хунармандларининг биринчи ярмаркаси БМТ юбилейига бағишлангани бежиз эмас. Тантана иштирокчилари миллий ансамблларининг концерт дастурларини томоша қилдилар. Республикамизнинг барча вилоятларидан келган халқ хунармандчилиги вакилларининг бетакрор санъати намуналари билан танишдилар. Ўтган йиллар мобайнида БМТ оғир синовларга дуч келган давлари кўп бўлди. Бу синовларнинг ҳар бирига алоҳида тўхталиб ўтишнинг ҳожати йўқ. Бизнингча, баъзи номларни айтиб ўтишнинг ўзиёқ бу нуфузли ташкилот фаолиятининг ўта мураккаб жиҳатларини кўрсатади. Жумладан, Корея ярим ороли, Кашмир, Вьетнам, Ироқ, Жазоир, Яқин Шарқ, Куба, Венгрия, Чехословакия, Афғонистон сингари ўрлаб “оловли ўчоқларда” юзага келган

ҳолат ҳолисона ечимлар топишида БМТни танг аҳволда қолдирди. Айниқса, Яқин Шарқ масаласида БМТнинг бир қанча муҳим қарорлари ўз вақтида бажарилмай қолганлигини, 60-70 йилларда Хавфсизлик Кенгашининг айрим доимий аъзолари ўртасида ҳукм сурган қарама-қаршилиқ билан изоҳлаш кериак. БМТ ўзининг юбилейи нишонланадиган 1995 йилда ҳам мураккаб муаммога дуч келди. Босниядаги можарони тинчлик билан бартараф этиш йўлидаги дастлабки уринишлар самара бермади. БМТ ёш Ўзбекистон давлатини 1992 йил 2 март куни таниди. Ўша қутлуғ кунни фақат биз эмас, балки дунёдаги ўзбеклар байрам қилишди. Ўзбекистон БМТга аъзо бўлган дастлабки пайтлардаёқ ҳукуматимиз унинг ишида фаол иштирок эта бошлади. Чунки қўшни давлатлар Афғонистон билан Тожикистондаги вазият тезроқ ташаббусни қўлга олиб минтақа хавфсизлигини таъминлаш ва ҳамкорликни мустаҳкамлаш юзасидан зудлик билан чоралар кўришни тақозо этарди. Ёш давлатимизнинг жаҳон ҳамжамятидаги ўрни ва аҳамияти айниқса 1993 йилда яққол кўзга ташланди. Ўша йили июль ойида Ўзбекистонда БМТнинг доимий ваколат хонаси расмий равишда очилган бўлса, сентябр ойида Ўзбекистон овози илк бор БМТ Бош Ассамблеяси минбаридан янгради.

Халқаро ташкилотга яна бир таклиф Орол денгизининг ҳалокати бутун дунё учун олдиндан айтиб бўлмайдиган оқибатлар келтириб чиқармоқда. Биз жаҳон ҳамжамятига мурожаат қилиб, Оролни ва Орол бўйини қутқаришда ёрдам беришга чақирамиз. Фалокатнинг ҳақиқатдан ҳам жаҳон миқёсида эканлигини эътиборга олиб, Ўзбекистон БМТнинг Орол муаммоси бўйича махсус комиссияси ташкил қилинишини ёқлаб чиққан бўлур эди. Бу комиссия минтақадаги ҳукуматлар билан келишилган ҳолда ва БМТнинг имкониятлари орқали халқаро кучлар ва маблағларни мана шу экологик фожеани бартараф этишга жал қилинган бўлур эди. Дастлабки қадам сифатида мазкур комиссия ушбу муаммо бўйича Нукус шаҳрида БМТ ҳомийлигида халқаро конференцияни тайёрлаш мумкин бўлур эди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Ўзбекистон раҳбарининг бу таклиф ва ташаббусларини эътиборсиз қолдирмади. Кейинги икки йил давомида улар пухта ўрганиб чиқилди. Ана шу муддатда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ва унга қарашли нуфузли идораларнинг раҳбар ходимлари Ўзбекистонга ташриф буюриб вазият-

лар ҳамда имкониятлар билан яқиндан танишдилар.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти асримиз бошларига келиб иқтисодий ўсиш, глобализация, инсонлар фаровонлигини оширишга қаратилган барқарор тараққиёт, қашшоқликка барҳам бериш, ҳалол савдо сиёсати ва қарздорликни қисқартириш вариантларини юзага келтириш йўллари кидириб топишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган ягона таркиб бўлиб қолмоқда.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тараққиётида номуносибликни тугатишга йўналтирилган микроиқтисодий сиёсат ўтказилишини қаттиқ туриб талаб қилади. Айниқса бу Шимол ва Жануб ўртасидаги ўсиб бораётган тафовутга, камроқ тараққий этган мамлакатларнинг этилган муаммоларига ва режали ривожланишдан бозор сиёсатига ўтаётган мамлакатлар иқтисодийтисодиётнинг мислсиз ўсиб бораётган талабларига таълуқлидир. БМТ нормал тараққиёт учун глобал ва миллий даражада яхши шароит яратишга ҳаракат қилади. У ҳамма жойда одамларнинг очик ва қашшоқликдан қутилишларига, болаларнинг соғ-омон турмуш кечиришларига, атроф-муҳит муҳофазасига; хотин-кизларга ҳурмат-эътиборнинг ошишига, инсон ҳуқуқлари ва демократиянинг мустаҳкамлашига ҳаракат қилади. Камбағал мамлакатларда яшаётган миллионлаб кишилар учун ушбу дастурлар ҳам ёрдам, ҳам Бирлашган Миллатлар Ташкилоти фаолиятининг туб моҳияти ҳисобланади. Кам ривожланган мамлакатлар БМТ нинг ёрдам кўрсатиш бўйича бир қанча дастурларини, жумладан, кам ривожланган мамлакатлар учун 90-йилларда ҳаракатланиш дастурларини ўзида мужассам этган Ҳозирги Бирлашган Миллатлар Ташкилоти чуқур ўзгаришлар жараёнини бошдан кечираётган бир пайтда, мазкур ўзгаришларни амалга оширишни танқидий баҳоламоқда ва янгилаиб бораётган дунёнинг кўплаб ўзгача талабларига жавоб берар экан ўзининг Марказий ролини кучайтиришга ҳаракат қилмоқда. Замонавий, самарали фаолият кўрсатаётган Ташкилот шундай аниқ мақсадга йўналтирилган, кўп қиррали саъй-ҳаракатлари туфайлигина барқарордир. Аъзо давлатлар кейинги йилларда унинг таъсис этилган Низомини яна бир бор тасдиқладилар, тинқчликни мустаҳкамлаш ва янада тараққий эттиришга йўналтирилган кенг қўламли кун тартибини муҳокама қилдилар.

Бугун ҳамжамият олдида, ҳал этиш жараёнининг ўзида таҳдид

ҳам, шунингдек тинчлик ва бутун жаҳонда тараққиёт борасидаги орзу-умидларнинг амалга ошиш имконияти ҳам муҳим бўлган кўплаб ғоят мураккаб вазиятлар кўндаланг бўлиб турибди. Демократия тамойилларини кенг қулоч ёздириш эркинликнинг мисли кўрилмаган даражада кенгайишига олиб келади. Шунунгдек, глобаллаштириш даври билим ва ахборотларни кенг тарқатиш, дунёнинг ҳар бир буржида катта имкониятлар яратиш билан бутун дунёни ўзгартириб юборади. Шу муносабат билан бизга БМТ нинг энг муҳим органи—Хавфсизлик Кенгаши ҳозирги дунёнинг ижтимоий—иқтисодий, этник-маданий, диний, маънавий жиҳатдан ғоят хилма-хиллигини баббаровар тарзда акс эттириши, ўзининг таркиб топган консерватив тузилмасини қайта кўриб чиқиши учун ҳам самарали чоралар кўриш зарурати ниҳоятда етилди.

Умуман, кўпгина жабҳаларда ютуқларга эришилганига қарамай, дунёда ҳануз бойлик ва фаровон ҳаёт кечириш борасида улкан номувофиқликлар мавжуд. Камбағаллик билан кураш, бир мамлакат ичидан ва давлатлар ўртасидаги тенгсизликни йўқотиш ҳамон БМТ нинг асосий мақсадларидан бири бўлиб қолмоқда. БМТ тизими фақат атроф—муҳит сиёсий йўналишини ишлаб чиқибгина қолмай, ўз иқтисодий ва ижтимоий мақсадларига эришиш учун турли йўллар билан фаолият кўрсатади, яъни ҳукуматлар билан тараққиёт дастури ва режалари юзасидан маслаҳатлашади, халқаро меъёр ва стандартни жорий қилади. Ҳар йили 25 миллиард доллар инвестициялашган жамғармаларни мобилизация қилади, бунга тараққиёт дастурини амалга оширишга қаратилган молия институтларидан тушадиган тушумлар ҳам қўйилади. Тараққиёт фаолиятини координация қилишнинг турли органлари, махсус муассасалари — маориф, атроф муҳит муҳофазаси ва меҳнат шароити, самолётлар парвози хавфсизлиги каби хилма-хил соҳалар бўйича дастурларни амалга оширади. БМТ амалга ошираётган ишлар, ташаббуслар инсонлар ҳаётининг барча жабҳаларига тегишлидир. БМТ нинг бош органи саналиш Низомга мувофиқ БМТ нинг иқтисодий ва ижтимоий фаолиятини мувофилаштириб турувчи иқтисодий ва ижтимоий кенгаш (ЭКОСОС) тезкор таянч саналади. Кенгаш халқаро иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни муҳокама этиш учун, шунингдек, ушбу соҳалар сиёсатига нисбатан тавсиялар ишлаб чиқишда асосий форум хизматини ўтайди.

1990 йил Бош Ассамблеянинг махсус сессиясида халқаро иқтисодий ҳамкорлик ҳақидаги Декларация қабул қилиб, унда, шунингдек ривожланаётган мамлакатларда иқтисодий ўсиш ва тараққиётдаги жонланиш қайд этилди. Ассамблея охирида БМТ нинг тўртинчи Ўн йиллик тараққиёти (1991-2000) учун ривожланишнинг халқаро стратегияси қабул қилинди. Унда муҳим тўрт соҳа—очлик ва камбағалликка барҳам бериш, инсон ресурлари ва институционал тараққиёт, аҳоли яшайдиган жойлар ва атроф муҳит соҳалари алоҳида ажралиб кўрсатилган.¹

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг асосий мақсадларидан бири — бу Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясида қайд қилинган барча ҳуқуқлар ва эркинликларни самарали амалга ориши ва уларга риоя қилишни таъминлашдан иборат. Бунинг учун БМТ барча аъзо давлатларнинг диққат атроф — муҳит эътибори ва уларнинг саъйи-ҳаракатларини, биринчи навбатда ҳуқуқларини ва эркинликларини ҳимоя қилишга сафарбар этишларини рағбатлантиришга қаратмоқда. БМТ ихтиёрий ташкилот бўлсада, бироқ унинг Низомида белгиланган меъёрлар ва талабларини бажаришда ҳар бир аъзо — давлат маъсулдир.

Маъсулият БМТ томонидан бирор-бир давлатни унинг низомидаги талабларни бажаришга мажбур қилишни эмас, аксинча уларнинг ихтиёрийлиги асосида инсон ҳуқуқларини камситиш йўлидаги уринишларга йўл қўймаслик бурчини чуқур англашни ифода қилади.

БМТ нинг инсон ҳуқуқларига доир қабул қилган халқаро ҳужжатлари мантиқан бир-бирини тўлдиради ва мазмунан бойитадию бу моддаларда белгиланган меъёрлар инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида амалга оширилиши зарур бўлган талабларга асло зид эмас. Улар БМТ фаолиятининг айрим даврларида ишлаб чиқилган бўлсада, ўзининг моҳияти эътибори билан инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш мақсадларига тўла мос келади.

БМТ инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига доир фаолиятини ўзи ишлаб чиққан ва қабул қилган ана шу тарихий ҳужжатнинг талабларига мувофиқ равишда олиб боришга ҳаракат қилади.

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. Асосий омиллар. Т. 2001 йил, 142-143 бетлар.

БМТ нинг инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ фаолиятида унинг кўплаб ихтисослашган ташкилотлари муҳим ўрин эгаллайди. Бундай ихтисослашган ташкилотлар тизимида «БМТ нинг маориф, фан ва маданият масалалари билан шуғулланувчи ташкилоти (ЮНЕСКО)», «БМТ нинг озик-овқатроф – муҳит ва қишлоқ хўжалик ташкилоти (ФАО)», «БМТ нинг савдо ва тараққиёт масалалари билан шуғулланувчи Конференцияси», «БМТга кўмаклашадиган ассоциацияларнинг жаҳон федерацияси», «БМТ нинг тараққиёт дастури», «БМТ нинг болалар фонди (ЮНЕСЭФ)», «БМТ нинг махсус фонди» сингари ташкилотлари¹ алоҳида аҳамиятга эгадир. БМТ нинг булар каби ихтисослашган халқаро ташкилотларнинг ҳар бири, гарчи улар инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари масаласи билан бевосита шуғулланмасаларда, айти пайтда улар инсоннинг иқтисодий, ижтимоий ва маданий соҳадаги эҳтиёжларини қондиришда муҳим рол ўйнайди.

Инсон ижтимоий, моддий ва маънавий эҳтиёжларининг қондирилиши ҳар бир мамлакатда амал қилинадиган қонунлар, ҳуқуқий ҳужжатларда у ёки бу даражада акс этади. Ҳар бир давлат ўз фуқароларининг бундай эҳтиёжларини қондиришда мамлакатда аниқ тадбирларни, вазифаларни белгилайди, фуқаролар эҳтиёжининг қондирилишида рўй берадиган нохуш ҳолатларга қарши кураш олиб боради. Бинобарин, инсон эҳтиёжларини қондириш борасида рўй берадиган салбий ҳолатларни бартараф қилишда мамлакатда амалда бўлган ҳуқуқий кафолатлардан фойдаланишга ҳаракат қилади. Уларнинг бундай ҳаракатлари қандай амалий натижаларга олиб келишидан қатъий назар, инсон эҳтиёжларини ҳимоя қилишда қонунлар кучидан фойдаланишнинг ўзи муҳим аҳамият касб этади.

Шундай қилиб БМТ нинг инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги роли ва аҳамияти қуйидагилар билан белгиланади:

Биринчидан, БМТ га аъзо бўлган мамлакатларда аҳоли турли қатламларининг эҳтиёжларини қондиришда социал-иқтисодий, сиёсий, маданий ёрдам кўрсатади ва шу йўл билан мамлакатларда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда муҳим рол ўйнайди. Масалан, БМТ нинг «Бирлашган Миллатларнинг озик-овқат, атроф – муҳит

¹ Инсон ҳуқуқлари. Т. «Ўзбекистон» 1997 йил, 91-92 бетлар.

ва қишлоқ хўжалик ташкилоти» халқларнинг турмуш шароитларини яхшилаш мақсадида очарчилик ва қашшоқлик рўй берган мамлакатларга моддий ёрдам кўрсатади ва ҳоказолар.

Иккинчидан, БМТ нинг ихтисослашган ташкилотлари ўз фаолиятида инсон ҳуқуқларини камситишга олиб келувчи иқтисодий, ижтимоий–сиёсий ва маънавий омилларнинг ривожига тўсқинлик қилиш мақсадларига хизмат қилувчи сиёсий кучлар сифатида фаолият кўрсатадилар. Масалан, БМТ нинг ихтисослашган ташкилотларидан бири бўлган «Бирлашган Миллатлар Ташкилотига кўмаклашадиган ассоциацияларнинг жаҳон федерацияси (БМТКАЖФ) инсон ҳуқуқларини ҳурматлаш ва уларга риоя этиш, дунёдаги иқтисодий ва ижтимоий шароитни яхшилаш манфаатларини кўзлаб миллий ассоциацияларнинг фаолиятларини уйғунлаштириш мақсадларини амалга оширишга хизмат қилади».¹ БМТ нинг бу ихтисослашган ташкилоти Бирлашган Миллатлар Ташкилотига кўмаклашувчи ассоциацияларнинг Ялпи сессияларини ўтказиб туради ва бу сессиялар ишида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга доир масалаларни вақти–вақти билан муҳокама этиб, тегишли қарорларни қабул қилади.

Учинчидан, БМТ нинг ихтисослашган ташкилотлари инсоннинг иқтисодий, социал ва маънавий ҳаётини яхшилашга кўмак бериши билан, бундай ёрдам озми–кўпми даражада бўлишидан қатъий назар, инсоннинг шаъни, унинг кадр–қиммати, эркинликлари ва бошқа ҳуқуқларининг камситишларига маълум даражада тўсқинлик қилади. Бундай тўсқинлик бевосита ҳуқуқий меъёрларни қўллаш йўли билан эмас, балки ҳуқуқий меъёрларнинг бузилишига олиб келадиган шароитларга йўл қўймаслик ёки уларнинг олдини олиш орқали амалга оширилади. Хуллас, БМТ нинг ихтисослашган ташкилотлари инсоннинг ҳаётини яхшилаш, унинг хилма-хил эҳтиёжларини қондириш соҳасида қанчалик кўп хайрли ишларни амалга ошириш борсалар, бу уларнинг шахсий ва ижтимоий ҳуқуқларидан фойдаланишдаги имкониятларнинг шунчалик кенгайиб боришига ёрдам беради.

XX аср инсониятда янгича сиёсий дунёқараш ва экологик тафаккур шаклланди. Бу дунё олимларининг табиатни муҳофаза қилиш,

¹ Инсон ҳуқуқлари. Т. «Ўзбекистон», 1997 йил, 93-94 бетлар.

экологик муаммоларни ҳал этиш борасидаги ўзаро ҳамкорлиги ва муносабатларида катта аҳамият касб этмоқда.

Бугунги кунда инсоннинг моддий ва маънавий эҳтиёжлари тобора ортиб бормоқда. Ҳар қандай муаммони, хусусан, экологик масалаларни ҳал этишда ҳам зиддиятлар туғилади. Экология, энг аввало, инсоннинг маънавияти, руҳий дунёси билан чамбарчас боғланган. Инсоннинг турли-туман жисмоний ва руҳий жиҳатдан хасталикларга чалинишидан тортиб, то унинг хулқ-атворидаги ҳар хил иллат, айтайлик, ғафлат, билимсизлик, жаҳолат, худбинлик, атроф-муҳит ўз мақсад ғояларини яхши кўриш, очкўзлик, қизғанчиқлик ва бошқалар, сўзсиз, инсон маънавияти оламининг зиддият-ли экологиясига бориб тақалади.

Ҳозирги замон жаҳон цивилизацияси, тараққиёт муаммолари ва унинг истикболи умуминсоний маънавий қадриятларнинг аҳамиятини ниҳоят даражада оширди. Шу билан бирга қадриятлар тизимида экологик маданият ва таълим-тарбия ҳаётий заруриятга айланиб бормоқда.

Бугунги кунда жамият ва табиат ўртасидаги ўзаро муносабатларни инсонпарварлаштириш давр талабига айланиб бормоқда. Бунинг учун инсон чуқур фикрлашга, кенг дунёқарашга эга бўлса, унда экологик маданият ҳам шаклланади.

Бугунги кунда табиатни муҳофаза қилиш борасида бир қатор махсус қонунларга амал қилинмоқда. Мустақил давлатимиз Конституциясида ҳам фуқароларнинг табиат ва унинг бойликларига эҳтиёткорона муносабатда бўлишлик бурчлари алоҳида модда билан белгилаб қўйилган. Шунингдек, мамлакатимиз ва унинг қатор вилоятларида «Экология ва саломатлик» жамғармаси (ЭКОСАН) фаолият кўрсатмоқда. Бу ташкилот жамиятимизда бир қатор хайрли ишларни амалга оширмоқда. Марказий Осиё, жумладан Ўзбекистон Республикаси табиатни муҳофаза қилиш қўмитаси тизимида ҳам атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида ишловчи кадрларни қайта тайёрлаш бўйича ўқув-тадиқот маркази ташкил қилинган. Охириги йилларда экологик муаммолар бўйича абадиётлар рўйхати жуда тез сураатлар билан ўсиб бормоқда. Лекин ҳозирги вақтда Олий ўқув юртлари ўқитувчилари икки хил ҳарактердаги мураккаб-бликка дуч келиб турибдилар.

Экологик маданиятни такомиллаштириш ва таълим-тарбиянинг

Марказий йўналишларидан бири ёшлардаги илмий экологик дунёқарашни шакллантиришга қаратилган. Албатта бу вазифа илгари ҳам муҳим эди. Уни такомиллантириш долзарб вазифа бўлиб қолмокда. Чунки ёшлардаги дунёқарашнинг ўзи жамиятнинг маънавий киёфасини белгилайди. Уларнинг юриш–туриш ҳамда турмуш тарзига бошқарувчилик таъсирини ўтказлади.

Дунё давлатларининг барчасида экологик ва таълим тарбиянинг зарурлиги ва долзарблигига биз иккита концептуал қоида нуқтаи назаридан қарамаймиз. Биринчидан, бу ҳозирги замон экологик вазиятда инсоннинг яшаш муҳитини сақлаш зарурияти, яъни инсоннинг ҳаёт фаолияти табиий асосларини таъминоти туфайли талаб қилинмокда. Иккинчидан, бундай маданий тарбия ҳар томонлама шаклланган шахсни шакллантириш мақсадида эришиш учун муҳим. Бундай шахснинг шаклланиши табиат билан боғлиқ оламни инсонпарварлик асосида бошқарувига хизмат қилади.

Дунё минтақаларида хавфсизликни кучайтиришнинг ҳозирги асосий йўналишлари қуйидагилардан иборатдир:

1. Тегишли технологияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш. Қишлоқ, ўрмон ва бошқа ва ҳўжалик тармоқларидаги табиий жараёнларнинг кескин бузилишига олиб келадиган барча захарли кимё вий моддаларни қўллаш устидан қаттиқ назорат ўрнатиш. Ҳаво ва сув муҳитни инсоннинг ҳаётий фаолияти учун зарарли ёки салбий таъсир этадиган моддалар билан ифлослантиришни тўхтатиш.

2. Қайта тикланадиган захираларни қайта ишлаб чиқаришнинг табиий равишда кенгайишини таъминлаган ҳамда қайта тикланмайдиган зихираларни қатъий мезон асосида истеъмол қилган ҳолда табиий захираларнинг ҳамма турларидан оқилона фойдаланиш даркор.

3. Катта–катта ҳудудларда табиий шароитларни табиий захиралардан самарали ва комплекс фойдаланишни таъминлайдиган даража аниқ мақсадга қаратилган, илмий асосланган тарзда ўзгартириш лозим.

4. Жонли табиатнинг бутун табиий генофондини маданий экинлар ва ҳайвонларнинг янги турларини кўпайтириш ҳисобига бошлинғич баъза сифатида сақлаб қолиш керак.

5. Шаҳарсозлик ва туманларни режалаштиришнинг илмий

асосланган, ҳозирги замон урбанизациясининг барча салбий оқибатларини бартараф этадиган тизимини жорий этиш йўли билан шаҳарларда ва бошқа аҳоли пунктларида аҳолининг яшаши учун қулай шароит яратиш зарур.

6. Экологик кулфатлар чегара билмаслигини назарда тутган ҳолда жаҳон жамоатчилигини эътиборини экологик муаммоларга қаратиш лозим. Орол муаммоси бугунги кунда чинакам кенг кўламли, бутун сайёрамизга даҳлдор муаммо бўлиб қолганлигини, унинг таъсири ҳозирнинг ўзидаёқ биологик мувозанатни бузаётганлиги, бепаён ҳудудларда аҳолининг генофондига ҳалокатли таъсир кўрсатаётганлигини назарда тутиш лозим.

Халқаро тузилмаларнинг захиралари, имкониятлари ва инвестицияларини ана шу муаммоларни ҳал қилишга жалб этиш—биринчи даражали вазифадир.

Шундай қилиб, айниқса ёшларда атроф муҳитни муҳофаза қилиш вазифаларини бажаришдек тарихий маъсулиятни англаш ҳиссини шакллантириш керак. Талабаларни экологик муаммоларни ҳал қилиш бўйича йўналишларни излаб топишга жалб қилиш келажакнинг вазифаси деб ҳисоблаймиз.

Хуллас, БМТ нинг атроф — муҳит ва экологик муаммоларни бартараф этишдаги хизматлари ва қолаверса бизнинг назаримизда, атроф-муҳитни ҳимоя этиш ва табиий ресурсларни тиклаш масаласида қуйидагилар эътиборга олиниши керак:

- Локал (маҳаллий) ва глобал экологик мониторинг, яъни атроф-муҳитнинг муҳим ҳарактерли ҳолатини, сув тупроқ, атмосферадаги зарарли моддаларнинг концентрациясини назорат қилиш ва ўлчаш;

- ўрмонларни тиклаш ва ёнғин, зараркунандалар, касалликлардан муҳофаза этиш;

- кўриқхоналар, эталон экотизмлар, бебаҳо табиий мажмуаларин кенгайтириш ва улар сонини кўпайтириш;

- ўсимлик ва ҳайвонотларнинг ноёб турларини сақлаш ҳамда кўпайтириш;

- аҳолининг экологик маърифати ва маданиятини юксалтириш;

- атроф-муҳитни ҳимоя қилиш ишида халқаро ҳамкорлик.

Табиатни янгича муносабатни шакллантириш бўйича инсон фаолиятининг барча соҳаларида фаол ишлар олиб бориш, табиатдан

оқилона фойдаланиш ва табиатни асраш технологиясини ишлаб чиқишгина бугунги кундаги экологик муаммоларни ҳал этишга қолаверса, табиат билан уйғун ҳолда муносабатда бўлишга кўмаклашади.

Таянч сўзлар.

Саммит, форум, Декларация, миссия, мониторинг репродуктив саломатлик, муқобил стратегиялар, конвенция, ратификация, плат-форма, департамент, гендер дастурлари, миграция муаммолари, минтақавий хавфсизлик, этник гуруҳлар, эмбарго, конструктив тадбирлар, экологик ўлчам, фуқаро корпуси, прогрессив ривожланиш, жиноий бизнес, коррупция, трансмиллий конференция, геноцид, иркий камситиш, техник ҳамкорлик, универсал декларация, ассоциация эркинлиги, координациялаш, инсон ҳуқуқлари концепцияси, Халқаро Билл, преамбула, факультатив протокол, Апартендлар мақоми, инсон мезони атамаси, консенсус(умумий фикр), резолюция лойиҳалари, мигрантлар, нуфузли экспертлар, молиявий ресурслар, режалаштирилган тенденциялар, экологик мониторинг, халқаро агентликлар, трансчегаравий хавф, регионал ва топологик(маҳаллий) масштаблар, “экологик пессимизм”, “экологик оптимизм”, демографик муаммолар, глобал ижтимоий муаммолар, саноат корпорациялари, реал дунё, ваколатхона, ихтисослашган муассаса, цивилизация, глобализация, халқаро стратегия.

Савол ва топшириқлар.

1.Дунё ҳамжамиятида ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий муаммоларни ҳал этишида БМТ нинг ўрни ва ролини қандай баҳолайсиз?

2.Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослашган муассасалари бугунги кунда қандай фаолият олиб бормоқда?

3.Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларациясининг мазмун ва моҳиятини тушунтириб бера оласизми?

4.Атроф-муҳит софлигини сақлаш тамойиллари нималардан иборат?

5.БМТ кун тартибида экологик муаммолар ва уларнинг барта-раф этилишида илм-фан ҳамкорлиги қандай йўлга қўйилганлигини

изоҳлай оласизми?

6.Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасининг БМТ билан олиб бораётган тинчлик, барқарорлик ва ҳамжиҳатлик йўлларини қўллаб-қувватлайсизми? Мазкур ташкилот билан бошланган ҳамкорликнинг тарихий асосларини эслай оласизми?

III БОБ.

ЕВРОПА ХАВФСИЗЛИК ВА ҲАМКОРЛИК ТАШКИЛОТИ.

1. Европа Хавфсизлик Ҳамкорлик Ташкилотининг мақсади ва вазифалари.

Хозирги кунда Европа Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти Халқаро минтақавий ташкилотдир. Унинг таъсис этувчи ҳужжатлари 1975 йилда Хельсинкида имзоланган якунловчи ҳужжат 1990 йилда Парижда қабул қилинган янги Европа учун Хартия ва унга қўшимча ҳужжат, 1992 йилда Хельсинкида қабул қилинган “Ўзгаришлар вақти чақириғи” Декларацияси ва Европа Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотининг асосий фаолият йўналишлари ва тузилишини белгиловчи асос ҳисобланади. Шунга мувофиқ Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотининг асосий фаолият соҳалари: хавфсизлик, қуролсизланиш, келишмовчиликларни бартараф этиш, иқтисодиёт, маданият, экология, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари ва бошқа масалаларда ҳамкорлик қилишдан иборат.

Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти таркибига жўғрофий жиҳатдан Ванкувердан Владивостоккача бўлган худудда жойлашган 55 мамлакат аъзо бўлган хавфсизлик масалалари билан шуғулланувчи умумевропа ташкилотидир. Ўзбекистон 1992 йил феврал ойида дунёда тинчликни мустаҳкамлаш, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича катта тадбирларни амалга ошириётган нуфузли халқаро ташкилот Европа Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотига (ЕХХТ) аъзо бўлиб кирди. И.Каримовнинг 1992 йил 9-10 июлдида бўлиб ўтган Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотининг мажлисида иштирок этиши, нутқ сўзлаши ва унинг 10 июлда бўлган мажлисига раислик қилиши Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига мувоффақиятли кириб бораётганлигини кўрсатади. Мажлисида бу минтақада тинчлик ва барқарорликни бузилиши мумкин бўлган можаролар яқинлашувининг олдини олиш, можароларга йўл қўймаслик муаммолари билан шуғулланувчи механизмни вужудга келтириш ташкилот қабул қилаётган ҳужжатларнинг таъсирчанлигини ошириш, уларнинг можароларининг олдини олиш,

йўл қўймаслик руҳида бўлишини таъминлаш таклифларини илгари сурди.

Ўзбекистоннинг халқаро миқёсида тинчликсевар сиёсат ўтказиши учун кенг имкониятлар вужудга келди.

“Биз Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик кенгашига расмий равишда қўшилар эканмиз, давлат ва халқлар олдида ўз зиммамизга олаётган юксак маъсулиятимизни англаб турибмиз. Ўзбекистон ҳамкорлигимиз билан ўзаро олинган мажбуриятлар ва битимларга риоя этиб, Умумевропа жараёнининг қоидалари ва моҳияти бундан буён ҳам жўғрофий-сиёсий жиҳатдан кенгайиб бориши учун имкони бўлган ҳамма ишни қилади. Инсониятнинг жаҳон халқаро оила-си ҳар бир аъзосининг ҳуқуқларининг ҳурмат қилишга асосланган зўравонликсиз, уйғун жаҳоншумул тартибга ўтиши муаммоларини ҳал этишга ўзимизнинг муносиб ҳиссамизни қўшамиз”¹ -деган эди Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримов.

1993 йил сентябрда бўлиб ўтган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 48-сессияси Ўзбекистоннинг жаҳонга кўҳна ва навқирон давлат сифатида танитди. Ўзбекистон жаҳондаги 105 мамлакатни бирлаштирувчи қўшилмаслик ҳаракатига қабул қилинди. Бўлғуси жаҳон Парламентининг тимсоли бўлмиш Парламентлараро Иттифоққа кирди.

Мамлакатимиз Парламентлараро Иттифокнинг 93 ва 94 конвенцияларида ЕХХТ

Парламент Ассамблеясининг ҳар йили ўтказиладиган сессиясида мунтазам қатнашмоқда. Олий Мажлис раиси ЕХХТ Парламент Ассамблеясининг Вице-президенти этиб сайланди. Ана шу ва бошқа халқаро анжуманларда Ўзбекистон вакиллари маъруза ва ахборот билан чиқдилар, қатор таклифларни ўртага ташладилар. Шу тариқа Республика Парламенти аъзоларининг овози халқаро майдонда баралла янграмоқда. Давлатимизнинг обрў-эътибори муштаҳамланиб, халқаро миқёсда тобора кўпроқ эътироф этилмоқда. Этилганидек Ҳозирги замон шароитида ЕХХТ ўрнини босадиган бирон бир Ташкилот йўқ. Бошқа минтақаларда ЕХХТ сингари тузилмалар барпо этиш лозимлиги хусусида пайдо бўлаётган тур-

¹ Ўзбекистон Республикаси: мустақил давлатининг бунёд бўлиши.Т. “Ўзбекистон”, 1992 йил 90-бет.

ли-туман фикрлар ҳамда бундай тузилмалар тузишга уринишларни биз ноқонструктив деб ҳисоблаймиз. Чунки, аниқ қиёфага эга бўлмаган бундай лойиҳалар, мулоҳим қилиб айтганда, умумевропа ҳамкорлиги борасида вужудга келаётган ижобий жараёнлар ҳамда бу жараёнларга бошқа минтақаларни ҳам тортиш ишига қўмаклашмайди. ЕХХТ демократияни мустаҳкамлаш ва давлатлар ўртасида ишонч чоралар масалаларига шундай универсал тамойил ва йўналишларни ишлаб чиқиб, ўз фаолиятида фойдаланмоқдаки, бугунги кунда бутун минтақалар бу тамойил ва йўналишларга амал қилишдан манфаатдордир.

1994 йил сентябр ойининг охирида Тошкентда ЕХХТ нинг умумий масалаларига бағишланган халқаро анжумани бўлиб, унда ташкилот фаолиятининг қирраларига оид масалалари кўриб чиқилди. ЕХХТ Тошкентда ва Урганчда атроф-муҳитни қайта тиклаш бўйича семинарлар ўтказди. Орол муаммосини ҳал қилишга қўмаклашмоқда. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти ЕХХТ га аъзо давлатлар бошлиқлари учрашувида сўзлаган нутқида-Европадагина эмас, балки бутун дунёда вазият ва кучлар нисбатининг тез ўзгараётгани, янги мустакил давлатларнинг майдонга чиқаётгани ҳозирги вақтда давлатлар ва халқлар барқарорлигини таъминлаш, XXI аср бўсағасида хавфсизликнинг янги моделини ишлаб чиқиш учун янги ёндашувларни излашни қатъий тақозо этмоқда. Бу хавфсизликни биз қандай тасаввур этамиз Биринчидан. Ўзбекистон ЕХХТнинг асосий тамойилларидан бири бўлган хавфсизлик яхлитлигини тўла қўллаб-қуватлайди. Хавфсизликнинг шу жумладан Европа Хавфсизлигининг чегараси йўқ. Шунга асосланадиган бўлсак, бизнинг назаримизда Европа Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти ЕХХТ нинг ўрни ва аҳамияти, агар жоиз бўлса, маъсулияти Европа доираси билан чекланиб қолиши мумкин эмас, балки унинг ташқарисидан келаётган мавжуд хавфни ҳам ҳисобга олиши лозим.

Иккинчидан. “Совуқ уруш” тугаганидан сўнг ялпи хавфсизликка, шунингдек Европа хавфсизлигига ҳам этник, минтақавий можаролар, давлатлар ичидаги тажавузкор миллатчилик ва урушқок сепаратизм асосий хавф солиб турибди.

Учинчидан. Минтақа можаролари тобора тез-тез терроризм ва зўравонлик, наркобизнес ва ғайри қонуний қуроли савдоси инсон ҳуқуқларини оммавий равишда бузиш каби хатарлихавфлар ва ҳа-

ракатларнинг доимий манбаига айланмоқда. Биз Европа Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг ўзаро келишилган ҳаракатлари ишлаб чиқиш ва мувофиқлаштириш, можароларнинг олдини олиш мақсадида самарали воситаларни шакллантириш, танг вазиятларни ва можаролардан кейин пайдо бўлган вазиятларни унда иштирок этувчи барча мамлакатлар учун мақбул равишда бошқарув учун нуфузли халқаро тузилмага айланаётганини табриклаймиз.¹

Ўзбекистон мустақил давлат сифатида кўплаб халқаро Конвенцияларга ва БМТ, ЕХХТ, ХТМ кабиларнинг протоколларига қўшилди. Шу йиллар мобайнида Ўзбекистон ўзининг ташқи сиёсатида аввало жаҳоннинг тараққий этган мамлакатлар билан ўзаро муносабатларини ривожлантиришга катта аҳамият берди. АҚШ, Германия, Франция, Буюк Британия, Япония, Жанубий Корея, Туркия ва бошқа кўплаб ривожланган мамлакатлар билан ўрнатилган алоқалар ўз натижаларини бера бошлади.

1995 йил 15-16 сентябрда Тошкентда Марказий Осиё Хавфсизлик ва Ҳамкорлик масалаларига бағишланган семинар кенгаши бўлди. Бу Кенгашда иштирок этиш учун 31 мамлакат 6 Халқаро Ташкилотлар вакиллари катнашдилар. Ушбу Кенгашда минтақа хавфсизлиги ва можароларнинг олдини олиш масалалари кўриб чиқилди.

ЕХХТ нинг 1996 йил декабрида Лиссабон саммитида ХХI аср арафасида ялпи хавфсизлик моделини яратиш хусусида мунозара бўлди. Ўзбекистоннинг можаролар юз бериб турган ҳудудларга яширинча қурол-яроғ етказиб беришни тўхтатиш, ЕХХТ нинг, Марказий Осиё фаолиятини кучайтиришга оид таклифлари маъқулланди ва Лиссабон декларациясида Хужжатлаштирилди. “Европа Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти” (ЕХХТ) билан самарали ҳамкорлик қилаётганимизни алоҳида таъкидлаб ўтмоқчиман. Бу ҳамкорлик даражаси ЕХХТ билан биргаликда амалга оширилаётган тадбирларда ва бу ташкилот расмий мансабдор шахсларнинг Ўзбекистонга ташрифида яққол кўзга ташланмоқда.

1996 йил декабрида Лиссабон саммитида иштирок этганимиз Ўзбекистоннинг ЕХХТ билан муносабатларини ривожлантиришда салмоқли воқеа бўлиб қолди. Мазкур анжуман доирасида Ўзбе-

¹ И.Каримов. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби. Т. “Ўзбекистон”, 1997 йил, 5-жилд, 249-251 бетлар.

кистон хавфсизлик муаммосига доир ўз қарашларини баён этиш ҳуқуқларига ва имкониятларига эга бўлди. Бизнинг ЕХХТ нинг Марказий фаолиятини кучайтиришга оид давлатимиз тушуниб қабул қилинди ва у Лиссабон декларациясида ҳужжатлаштирилди. Бу аслида ЕХХТ ўз ҳужжатларида мазкур минтақада барқарорликни қўллаб қуватлаш ва можароларининг олдини олиш ниятини баён этган биринчи ҳодиса бўлди. Хавфсизлик шу жумладан Европадаги хавфсизлик ҳам чегара билмаслиги бугун ҳеч кимда шубҳа туғдирмайди. Шу билан бир қаторда сўнгги вақтларда Тошкентда Ўзбекистон ташаббуси билан ЕХХТ нинг бир қатор йирик анжуманлари ўтказилди.

ЕХХТ нинг юқори даражадаги устивор йўналишларини белгилаб олишда ташкилотга аъзо мамлакатлар давлат ва ҳукумат раҳбарларининг учрашувлари асосий ўрин тутди. Илк саммит 1990 йили Парижда ўтказилиб, янги Европа учун Париж Хартияси имзоланган, ЕХХТ таркибида бир неча тузилмалар ташкил этилган эди. 1992 йили Хельсинкидаги иккинчи олий даражадаги учрашувда “Ўзгаришлар чақириқлари ” деган умумий ном олган ҳужжатлар қабул қилиниб, ЕХХТ нинг кам сонли миллатлар бўйича Олий Комиссари лавозими таъсис этилди. Аҳамиятли томони шундаки, Мустақилликни қўлга киритган Ўзбекистон бу саммитда ташкилотнинг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида иштирок этди.

Учинчи саммит 1994 йил Будапештда бўлиб ўтган. Унда янги даврда ҳақиқий ҳамкорликни қарор топтириш, Европанинг келажagini бунёд этишда ЕХХТ нинг ўрни ва вазифалари, можароларининг олдини олишда ташкилот имкониятларини ривожлантириш тенгликни сақлашга қаратилган ички операцияларда Қуролли кучларни қўллаш, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ҳамкорлик масалаларига доир ҳужжатлар имзоланган эди.

1996 йилги Лиссабон учрашувида хавфсизлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш ЕХХТ нинг аҳамиятини ошириш масаласи чуқур таҳлил этилиб, Европа хавфсизлик хартияси тўғҳрисидаги ғоя илгари сурилди.

Анжуманда таъкидланганидек, давлатлар ўртасидаги ҳамкорлик ва интеграция жараёнлари ривожланиши билан баробар халқаро хавфсизлик ва барқарорликка қарши янги таҳдидлар пайдо бўлаётган ҳозирги даврда Хартия- ЕХХТ нинг тутган ўрни ва аҳамия-

тини ошириш йўлида янги қадамдир. Бу янги таҳдидлар миллатчилик, сепаратизм, Экстеремизм ва террорчилик каби кўринишларда жаҳон миқёсида тобора кенг ёйилмоқда. Афсуски, дунёнинг кўпгина минтақалари қатори Марказий Осиёда ҳам бунга мисоллар топиш мумкин.

Ўзбекистон ЕХХТ га аъзо бўлган пайтданоқ ташкилотнинг тамойиллари асосида муайян мақсадларни амалга ошириш йўлида собитқадамлик билан иш юритмоқда. Бироқ, ташкилотнинг бош вазифалари хусусида турли қарашлар мавжуд. Таассуфки, баъзилар ЕХХТ ўз номидан келиб чиқиб, айнан хавфсизлик масалаларига бирламчи эътибор қаратиш зарурлигини инобатга олмаяпти. Ахир, тинчлик ва барқарорлик бўлмаган жойда, қандай қилиб инсон ҳуқуқлари ва демократияни тўлиқ таъминлаш, иқтисодий юксалиш ва ҳамкорлик, атроф-муҳитни ҳимоялаш ҳақида гапириш мумкин. Шу маънода терроризмга қарши кураш халқаро марказини ташкил этиш ҳақидаги таклиф муҳим аҳамият касб этди. Айни пайтда, ЕХХТ шафелигида минтақамизнинг бой табиий захираларидан тўлиқ фойдаланиш энергетика, транспорт соҳаларини ривожлантириш, экология муаммоларини ҳал этишга қаратилган иқтисодий лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш зарур. Шундагина ташкилотнинг яна бир тамойили-иқтисодий хавфсизлик йўлидаги ҳамкорлик ҳаётга татбиқ этилади.¹

ЕХХТ маконини кимларнингдир таъсири майдонига бўлиб юбориш, Европадаги бир тузилмани иккинчисига қарама-қарши қўйишнинг номақбуллашдир. Бизнинг назаримизда, бир-бирига бўйсунувчи тузилмаларни бирпо этмасдан, муштарак манфаатларини кўзлаган ҳолда Европанинг мавжуд ташкилотлари ўртасидаги ҳамкорликни мустаҳкамлаш муҳимроқдир. Истамбул учрашувида хавфсизлик масалалари билан бирга иқтисодий ва сиёсий соҳалардаги ҳамкорликнинг турли жиҳатлари муҳокама қилинди. 1994 йилдан буён аъзо мамлакатлар томонидан муҳокама қилинган “Европа хавфсизлик хартияси” ҳам ушбу анжуманда имзоланди. Бу Хельсинкидаги якунловчи ҳужжат, 1990 йилда имзоланган Париж хартиясидан кейин ЕХХТ нинг муҳим дастурий ҳужжат бўлиб қолди.

Анжуман давомида дунё халқларини тўлқинлантириб турган

¹ “Фидокор” газетаси, 1999 йил, 20 ноябрь

бир талай муаммолар муҳокама қилинди. Европа қитъасида оддий курол-яроғларни қисқартириш шулар жумласидандир. Бу ҳақидаги шартнома ҳозиргача 30 мамлакат томонидан имзоланган янги таҳрирдаги шартнома учрашув катнашчилари эътиборига ҳавола этилди. Шунингдек, Чечинистон, Косово, Тоғли Қорабоғ муаммолари, аъзо мамлакатларда инсон ҳуқуқларига риоя қилиниши, уюшган жиноятчилик ва терроризмга қарши курашда кучларни бирлаштириш каби масалалар кўриб чиқилди. Учрашув якунида барча муҳокама қилинган масалалар юзачидан Декларация қабул қилинди. Учрашув доирасида Озарбайжон, Грузия ва Туркия раҳбарлари Боку-Жайхон (Туркия) нефть қувурини барпо этиш бўйича битим имзоладилар. Каспий денгизи ҳавзаси нефть маҳсулотларини дунё бозорларига чиқаришни қулайлаштирадиган 1700 километрлик нефть қувурини 2004 йилда битказиш кўзда тутилди.

Маълумки, Ўзбекистон 1992 йилда Хельсинки якунловчи ҳужжатини, 1993 йилда Париж хартиясини имзолаб, бу ташкилотга аъзо бўлган эди. Ҳозирги пайтда мамлакатимизда ЕХХТ нинг Марказий Осиё Республикалари билан алоқалар бўйича Бюроси ишлаб турибди. Тошкентда ЕХХТ нинг бир қатор йирик анжуманлари ўтказилди.

ЕХХТ га аъзо мамлакатлар давлат ва ҳукумат раҳбарларининг XX асрдаги сўнгги олий даражадаги учрашувида бу нуфузли халқаро ташкилотнинг кейинги йилларидаги фаолиятига баҳо берилди. Янги устувор йўналишлар белгиланади. ЕХХТ нинг янги аср талаблари ва эҳтиёжлари асосида шакллантирилган ҳаракат дастури Европада ҳамда жаҳонда тинчлик ва хавфсизликни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Бугунги кунда минг йилликлар давомида шаклланган тарихий, иқтисодий, маънавий тараққиёт борасида бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган 100 дан ортиқ турли миллат ва элат вакиллари истиқомат қилаётган Марказий Осиё минтақасида жумладан, Ўзбекистон жамиятни қайта қуриш, кишиларнинг сиёсий-миллий онги, янги демократик қадриятлар тикланиши сингари қийин, бироқ табиий жараёни бошдан кечирмоқда. ЕХХК нинг минтақамиздаги аҳамияти ва нуфузининг янада мустаҳкамланиши “Тинчлик йўлидаги ҳамкорлик дастурида фаол иштирок этиши, ходисалар номақбул йўналишининг олдини олиши ҳамда тикланиш жараёнла-

рини демократик ислохатларнинг амалий ўзани сари йўналтириш учун зарур имкониятларни бу жуда катта жараёндир

ЕХХТ фаолиятида минтақавий ҳамкорликни мувофиқлаштириш ва ривожлантириш масалалари тобора кўпроқ ўрин эгалламоқда. Тарих тақозоси билан ёнма-ён яшашга муҳим бўлган давлатлар ва миллатлар ўртасида ҳамкорлик улар ўртасидаги ўзаро ишонч-ни мустаҳкамлашнинг ҳозирги замонда тобора авж олиб келаётган миллатлараро минтақавий курашлар ва урушлар хавфини бартараф этишнинг энг муҳим омилidir.

ЕХХТ Ўзбекистондаги экологик муаммосига ҳам алоҳида эътибор қаратган. Орол денгизи фожеаси барчага маълум. Бу фожеа инсонлар соғлиғига таъсир кўрсатиб, номақбул ирсий ўзгаришларга олиб келмоқда. У бугунги кунда бутун Евроосиё минтақасидаги муҳит мувозанатини жиддий тарзда бузмоқда. Шунинг учун ҳам ЕХХТ Орол муаммосига алоҳида эътибор қаратмоқда.

Биз ўтказётган ислохатларнинг моҳияти энг авало иқтисодиёт-ни мафкурадан ҳоли қилиш унинг сиёсатдан устунлигини, бизнинг шароитимизда “фалаж қилиб даволаш” деб аталмиш усулларни қўллаб бўлмаслиги, энг муҳим кучли ижтимоий сиёсатни амалга ошириш, ўтказилган ислохатларнинг изчилларги ва босқичма-босқич амалга оширишдан иборат.

1995 йил июль ойида Тошкентда ЕХХТ нинг Марказий Осиё республикалари билан алоқалари бўйича Бюроси очилди. Бу ЕХХТ нинг Марказий Осиё минтақасида тинчлик ва барқарорликни таъминлашга катта аҳамият бераётганлигидан далолатдир. Бюронинг ташкил этилиши Ўзбекистонда ЕХХТ нинг барча ташкилотлари билан ахборот алмашиши, шунингдек, Марказий Осиё мамлакатлари, хусусан, Ўзбекистон дуч келаётган муаммолар бўйича мулоқат олиб бориш имконини берди. Ўтган вақт мобайнида ЕХХТ доирасида жуда кўп ҳужжатлар имзоланди. Улар Хельсинки якунловчи ахдномаси ва Парих хартияси негизида тайёрланган. ЕХХТ нинг Олий анжумани ҳар икки йилда бир марта ўтказилади. Ана шу учрушувлардан бири 1996 йил декабрда Лиссабон анжуманида Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислон Каримов ҳам қатнашиб нутқ сўзлаб, ЕХХТ аъзоси бўлган давлатлар раҳбарлари эътиборини Марказий Осиёдаги ғоят муҳим муаммоларга қаратди. “Хавфсизликнинг шу жумладан, Европа хавфсизлигининг чегараси

йўқ, шу нуқтаи назаридан қараганимизда ЕХХТ нинг ўрни ва маъсулияти Европа доираси билан чекланиб қолиши мумкин эмас. Балки унинг ташқарисида мавжуд хавфни ҳам ҳисобга олиш лозим”,¹ деган эди. Ўзбекистон ЕХХТ га аъзо бўлган пайтданок ташкилотнинг тамойиллари асосида муайян мақсадларни амалга ошириш йўлида собит қадамлик билан иш юритмоқда.

ЕХХТ нинг Ўзбекистонга жўнатилган махсус раислари 1998 йил Б.Геремек, 1999 йил К.Воллебок, 2000 йил Б.Ферерро Валднер, 2001 йил М.Джони, 2002 йил А.Мартинсида Круш, 2003 йил Я.Х.Схеффер ва ЕХХТ нинг Марказий Осиёдаги генерал котиби Ян Кубишдир.

ЕХХТ Парламент Ассамблеяси Ўзбекистон парламенти билан яқин ҳамкорлик ўрнатган. Шу боис Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси раиси Эркин Ҳалилов ЕХХТ парламенти Ассамблеясининг Оттавадаги тўртинчи сессиясида Раис ўринбосари этиб сайланган эди. ЕХХТ нинг бир қанча халқаро семинарлари Тошкентда ўтказилди. ЕХХТ нинг демократик институтлари ва инсон ҳуқуқлари бўйича бюроси (ДИИХБ) нинг “Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар” мавзусидаги халқаро семинар-кенгаши Марказий Осиё, Европа, Америкадаги 21 мамлакат экспертларининг, шунингдек, 29 халқаро ва ноҳукумат ташкилотлари вакилларининг иштирокида кенг мулоқот ўтказиш имкониятини берди. Улар Марказий ва Шарқий Европа Обдусман институти, Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар фаолиятини ривожлантириш, қонунчилик тизимларини такомиллаштириш, ҳамда халқ таълими ва Оммавий ахборот воситаларининг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги роли масалаларини кўриб чиқдилар.

ЕХХТ нинг ДИИХБ ташаббуси билан “Оммавий ахборот воситалари демократлаштириш шароитида” мавзусида семинар ҳам ўтказилди. ЕХХТ келиштирув ва ҳакамлик суди томонидан ташкил этилган ЕХХТ халқаро семинари ҳам бўлиб ўтди. Буларнинг барчаси тинчлик ўрнатувчи ва ҳуқуқни ҳимоя қилувчи ушбу нуфузли ташкилот билан яқин ва самарали муносабатлар ўрнатилганлигидан далолат беради.

¹ И.Каримов. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби. Т. “Ўзбекистон”, 1997 йил, 5-жилд, 249 бет.

Ўзбекистон ЕХХТ нинг асосий тамойилларидан бири бўлган хавфсизлик яхлитлигини тўла қўллаб-қувватлайди. 1996 йил ЕХХТ га аъзо бўлган давлатлар бошликлари учрашуви бўлиб ўтди, учрашувда у Марказий Осиё минтақасининг жўғрофий стратегик ҳолатини, Унинг салоҳиятини улкан хом-ашё ва инсоний ресурсларини, шунингдек, тез ривожланаётган бу минтақада содир бўлаётган хавфсизлик учун хавф-хатарларни ҳисобга олган ҳолда этник-минтақавий можаролар, миллатчилик ва урушқоқ сепаратизм, нарко-бизнес, терроризм, ғайриқонуниний қурол савдоси, инсон ҳуқуқларини оммавий рившда каби хатарли ва хавфли ҳаракатларнинг доимий манбасига айланаётганлиги, шу сабабли халқаро хавфсизлик тизими жўғрофий белгиларга қараб эмас, балки минтақалараро даражада мувофиқлаштирилган биргаликдаги ҳаракат билан белгиланиши лозимлиги айтиб ўтилди.

Муҳим масалалардан бу кенгашда ЕХХТ га аъзо бўлган давлатлар қоидалари ва мажбуриятларини ҳисобга олган ҳолда хавфсизликнинг янги ҳартиясини ишлаб чиқишга эътибор қаратилди.

1999 йил 18-19 ноябр кунлари Туркиянинг Истамбул шаҳрида бўлиб ўтган ЕХХТ саммити кун тартибидаги асосий масала Европа Хавфсизлик Хартияси бўлди. Хартия нафақат ташкилотга аъзо 54 мамлакатнинг балки бутун дунёнинг келгуси асридаги хавфсизлик борасида муҳим ҳужжат бўлди. Биринчи Президентимиз И.А.Каримов бу саммитида сўзлаган нуткида янги хавфсизлик хартияси лойиҳасини муҳокама этишда қуйидаги масалаларга эътибор қаратишни жоиз деб топди. ЕХХТ минтақавий хавфсизлик, жумладан, Марказий Осиёдаги минтақавий хавфсизлик тизимини шакллантиришда фаолроқ бўлишни, бу ўринда ЕХХТ маъсулияти остида минтақаларда барқарорлик ва тинчликни издан чиқаришга қодир бўлган ташқи таҳдидларнинг олдини олиш, уларни бартараф этиш масаласига эътибор бериш кераклигини ЕХХТ ва унинг тузилмалари томонидан инсон ҳолатини тобора яхшилашга берилаётган эътибор, айниқса, яқинда демократик янгиланишлар йўлига кирган янги мустақил давлатлар учун ўта муҳим экани таъкидланди. Бу ташкилотнинг асосий мақсадини ҳисобга олган ҳолда, ЕХХТ нинг фаолияти халқаро зиддиятларнинг олдини олишга қаратилган орган сифатида вазифаларини аниқ белгилаб олиш, шунингдек унинг иқтисодиёт ва экология соҳаларида тутган ўрнини янада му-

стаҳкамлаши бу вазифаларни амалга ошириш эса АҚШ нинг ЕХХТ доирасида тезкор фуқаролик корпусини (REACT) ташкил этиш тўғрисидаги ташаббуси қўл келиши айтиб ўтилди.

Халқаро терроризмга қарши кураш марказини ташкил этиш масаласини кескин қўйиш мақсадга мувофиқлиги, марказнинг асосий вазифаси, терроризм кўринишлари билангина эмас, энг аввало, халқаро терроризмни маблағ билан таъминлаётган, қўллаб-қувватлаётган, қурол-яроғ билан таъминлаб жойларга жўнатаётган манбаларга қарши кураш бўйича қабул қилинган қарорларнинг сўзсиз бажарилиши бўйича, ЕХХТ нинг Марказий Осиё бўйича амалдаги раиси элчи Вильгельм Хойнг бошчилигидаги махсус комиссияси томонидан тайёрланган маъруза тингланди. “ЕХХТ нинг йиллик тадбирлари тақвими” ни ЕХХТ нинг бевосита шохидлигида минтақанинг бой захираларидан, биринчи галда, энергетика ва сувдан фойдаланиш, транспорт коммуникациялари, газ ва нефть қувирларини қуриш, экологик муаммоларни ҳал этиш бўйича аниқ иқтисодий лойиҳаларни ишлаб чиқиши ва амалга оширишига доир чора тадбирлари кўриб чиқилди.

ЕХХТнинг бош вазифалари хусусида турли қарашлар ҳам мавжуд, афсуски баъзилар ЕХХТ ўз номидан келиб чиқиб, айнан хавфсизлик масалаларига бирламчи эътибор қаратиши зарурлигини инобатга олмаяпти. Ахир тинчлик ва барқарорлик бўлмаган жойда қандай инсон ҳуқуқлари ва демократияни тўлиқ таъминлаш, иқтисодий юксалиш ва ҳамкорлик, атроф-муҳитни ҳимоялаш ҳақида гапириш мумкин. Айни пайтда ЕХХТ бошчилигида минтақамизнинг бой табиий захираларидан тўлиқ фойдаланиш, энергетика ва транспорт соҳаларини ривожлантириш, иқтисодий лойиҳаларни ишлаб чиқариш ва амалга ошириш зарур. Шундагина ташкилотнинг яна бир тамойили иқтисодий хавфсизлик йўлидаги ҳамкорлик ҳаётга тадбиқ этилади.

Ўзбекистон ўз келажаги демократик давлатлар кўриниши ва бу нафақат жамиятимизни демократлаштиришнинг муҳим омили, балки хавфсизлигимизнинг кафолати эканлигини таъкидлади. Қайд этиш жоизки, ЕХХТ доирасида қарор ва ҳужжатларни тайёрлашда, қабул қилишда амалий чораларни ишлаб чиқишда мамлакатимизнинг мавқеи ва салоҳияти тобора ортиб бормоқда. Буни ЕХХТ нинг амалдаги раиси Норвегия ташқи ишлар вазири Кнут Воллебокнинг

Марказий Осиё раҳбарлари билан учрашуви, саммит иштирокчилари шарафига ўтказилган қабул маросмида АҚШ, Франция, Россия президентлари суҳбатида кўриш мумкин. Саммитнинг барча қатнашчилари ЕХХТ фаолиятига аввалам бор, хавфсизлик йўлида ҳамкорликка қаратиш лозимлиги ҳақидаги фикрини қўллаб-қувватлади. Умуман Истамбул саммитида имзоланган барча ҳужжатлар Европа хавфсизлик хартияси, Истамбул декларацияси Европада одатий қуроли кучлар бўйича янгиланган шартнома, ЕХХТ га аъзо давлатлар ўртасида ўзаро ишонч ва хавфсизликни мустаҳкамлаш чоралари бўйича Вена ҳужжати Ғарб ва Шарқнинг улкан қисмини қамраб олувчи ҳудудда тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашга ғарбий ижтимоий, сиёсий, иқтисодий хавфсизликни таъминлашга замин бўлди.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов 2004 йил 5 апрелда Оқсаройда ЕХХТ нинг амалдаги раиси Болгария ташқи ишлар вазири Солосон Пассини қабул қилди. АҚШ да рўй берган 2001 йил 11 сентябр воқеаларидан кейин ЕХХТнинг фаолиятида, хусусан минтақамиз, мамлакатимиз фаолиятида хавфсизлик энг долзарб масалалардан бирига айланди. Сўнги пайтларда мазкур халқаро ташкилот чегараларини мустаҳкамлашга қурол-ярроғнинг ноқонуний савдоси, ҳуқуқ тарғибот органларини ўқитиш ва қонунчиликни такомиллаштириш масалаларига алоҳида эътибор қаратмоқда. Шу билан бирга иқтисодий соҳага ҳам эътибор кучай

ди. ЕХХТ нинг иштирокида Ўзбекистонда кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш ёшларда ишбилармонлик кўникмаларини ҳосил қилиш бўйича лойиҳалар “Маҳалла ва атроф муҳит муҳофазаси” дастури амалга оширилмоқда. Ўзбекистон ҳукуматининг ЕХХТ иқтисодий лойиҳалари кўламини кенгайтириш борасидаги таклифлари ташкилот томонидан илиқ қабул қилинди. Шу муносабат билан Тошкентдаги марказнинг лойиҳаларига доир фаолияти учун қўшимча маблағлар ажратишга қарор қилинди. Аниқроғи, 2003 йил Ўзбекистондаги лойиҳалар учун 683 минг евро берилган бўлса, 2004 йил учун 1 миллион 146 минг евро ажратилди. Ташкилотга Ўзбекистоннинг Шарқий Европадаги ишончли шерикларидан бўлган Болгария раислик қилаётганини таъкидлаш ҳам ўринлидир. Бу мамлакатимиз ўртасидаги ҳамкорликни янада кенг асосда ривожлантиришга имкон беради. Хусусан, ЕХХТ нинг амалдаги раҳба-

рияи таълим тизимини ривожлантиришнинг устивор соҳалардан бири сифатида белгиланган Тошкентда Марказий Осиё мамлакатлари ва Афғонистонда таълимни ривожлантириш масалаларига бағишлаб минтакавий анжуман ўтказилгани кенг миқёсли ҳамкорликни бошлаб юборганидан далолат беради. Оксаройдаги учрашувда мамлакатимиз раҳбари Ўзбекистоннинг ушбу ташкилот билан кўп томонлама алоқалари ҳамда Болгария билан ўзаро муносабатлари жадал ривожланиб бораётганидан мамнуният изҳор этди. С.Пасси ЕХХТ доимий кенгашининг Венада бўлиб ўтган йиғилишида 55 мамлакатни ўз ичига олган ушбу ташкилот Ўзбекистонда амалга оширилаётган террористик ҳаракатларни қаттиқ қоралагани, мамлакатимиз ҳукумати ва халқига ҳамдардлик изҳор этиб террорчиликга қарши курашда ҳар томонлама ёрдам кўрсатишга тайёрлигини билдиргани таъкидланди.¹ Айни пайтда Тошкентда бўлиб ўтган, мамлакатимизда ҳаёт маромида давом этганига, одамларда саросима йўқлигига гувоҳ бўлди. Ўзбекистон пойтахти бугунги кунда нуфузли халқаро ташкилотлар иштирокида хавфсизлик бўйича муҳим халқаро анжуманлар марказига айланди. Мазкур анжуманларда қабул қилинган ҳужжатларнинг аҳамияти ва долзарблиги жаҳон ҳамжамияти, жумладан, БМТ Хавфсизлик кенгаш томонидан эътироф этилаётганлигини, Ўзбекистоннинг халқаро сиёсатидаги нуфузи ошиб бораётганлигидан далолатдир.²

2. ЕХХТ-Ўзбекистон ҳамкорлиги

XX асрнинг сўнги ўн йиллигида ўз давлат мустақиллигини қўлга киритган мамлакатлар жаҳон сиёсий харитаси, бинобарин, хавфсизлик тизимида катта ўзгаришлар ясади. Шундай бир шароитда ер юзидаги ҳар бир давлат, айниқса, янги мустақил республикалар учун ўз хавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлаш бош масалага айланди. Шунинг учун ҳам ЕХХТ ҳамда бошқа йирик тузилмалар ўртасида ҳамкорлик ҳам аввало мамлакатимизнинг хавфсизлиги

¹ “Халқ сўзи” газетаси. 2004 йил 6-апрель.

² Х.Муродов ва бошқалар. Ўзбекистон жаҳон ҳамжамияти сафида. Т. 2000 йил, 24-бет.

ва барқарорлигини таъминлашга қаратилгандир. Негаки, бугунги кунда тараққиёти учун тинчлик ва барқарорлик энг асосий шарт саналади.

2000 йил 20 октябр куни Эркин Ҳалилов ЕХХТ нинг парламенти Ассамблеяси раиси Адриан Аверин билан учрашиб, суҳбат чоғида Ўзбекистон ЕХХТ ҳамкорлиги самарали кенгайганидан мамнунлигини билдирди. Алоқаларни янада ривожлантиришдан икки томон ҳам манфаатдор эканини қайд этди. Музокарада Ўзбекистон ва ЕХХТ ўртасида парламентлараро алоқалар масаласи атрофлича муҳокама этилди. Шунингдек айтилди, Афғонистонда юз бераётган воқеалар хусусида фикр алмашилди. Ўзбекистон ҳукумати нинг террорчиликка қарши курашда амалга оширилаётган ишларга юқори баҳо берилди. Шу куни ЕХХТ парламент ассамблеяси делегацияси Ўзбекистон Республикаси ташқи ишлар вазирлигида ҳам бўлдилар.¹

2000 йил 19 октябр Тошкентда “Марказий Осиё хавфсизлик ва барқарорлик сари муҳим қадам” мавзусида анжуман бўлиб ўтди. Марказий Осиё хавфсизлиги ва барқарорлиги бугунги кунда нафақат минтақада, балки бутун дунё учун ўта муҳим ва долзарб масалалардан бирига айланиб қолди. Зеро, осойишталик фақат мазкур ҳудудда эмас, Европа, қолаверса, Америка қитъасида террорчилик ва нарқобизнеснинг тарқалишига тўсиқ бўлувчи омиллардан бири ҳисобланади. Шунинг учун ҳам “Марказий Осиёда хавфсизлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш: наркотик моддалар, уюшган жиноятчилик ва террорчиликка қарши курашишда умумий ёндашув” мавзусида Тошкентда иш бошлаган халқаро анжуманнинг аҳамияти каттадир. Ушбу тадбир БМТ нинг Наркотик моддалар назорати ва жиноятчиликнинг олдини олиш бўйича бошқармаси ҳамда Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти ташуббуси билан ташкил этилди. Унда 70 дан ортиқ мамлакат ва 40 дан ортиқ халқаро ташкилот вакиллари иштирок этмоқда. Ўзбекистон Республикаси ташқи ишлар вазири А. Комилов халқаро анжуманнинг раиси этиб сайланди. Анжуман шартномалари минтақавий хавфсизлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш учун, аввало, афғон муаммосини ҳал қилиш зарурлигини таъкидладилар.

¹ “Халқ сўзи” газетаси. 2000 йил, 21 октябр.

Марказий Осиё давлатлари минтақадаги вазиятдан ташвиш билдириб, жаҳон ҳамжамияти бу масалага жалб этилаётганлиги тушунарли хол. Зеро мазкур мамлакатларнинг мустақил тараққиёт йўлидан дадил одимлаши, иқтисодий ва сиёсий юксалиш учун, бу ҳудудда мустаҳкам тинчлик ўрнатилиши зарур. Айни пайтда бу муаммоларни ечимида Марказий Осиё мамлакатлари барча тегишли халқаро ташкилотлар билан алоқаларини кучайтиришга ҳаракат қилмоқда. Айниқса, бу борада ЕХХТ билан ҳамкорликка катта эътибор берилаяпти. Тошкент анжумани минтақада террорчилик наркобизнес ва диний экстеремизмнинг тарқалишига қарши олиб борилаётган кескин ва кенг қўламдаги изчил кураш халқаро майдонда эътироф этилаётганидан далолатдир. Ҳақиқатдан ҳам Ўзбекистон Марказий Осиёда барқарорликни сақлашда ўзига хос таянч вазифасини ўтаётир. Ўзбекистон ҳукуматининг бу борадаги саъй-ҳаракатлари кенг тан олинмоқда. Жумладан, Ўзбекистон ташаббуси билан ташкил этилган “6+2” гуруҳининг фаолияти, бу муаммони юксак минбарлардан туриб жаҳон ҳамжамияти муҳокамасига қуйилаётганлиги, Афғонистондаги вазиятни барқарорлаштириш учун ўзининг янгидан-янги таклифларини илгари сураётган ва бу борадаги бошқа таклифларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаётганини алоҳида таъкидлаб ўтиш зарур.

Бугунги кунда террор, диний экстеремизи ва наркобизнесни бир-биридан айримча тасаввур қилиш қийин. Улар бир-бирларини тўлдирувчи хавфга айланиб улгурди. Тошкент анжуманининг улкан аҳамиятига эга эканини, унда БМТ Бош котибининг ўринбосари, Наркотик моддалар назорати ва жинойтчиликнинг олдини олиш раиси, Австралия ташқи ишлар вазири Бенита Ферреро Валднер, турли мамлакатларнинг юқори мартабали вакиллари иштирок этаётганидан ҳам билса бўлади. Анжуманда қайнашаётган давлатлар ва ташкилотлар, хусусан БМТ ва ЕХХТ вакиллари минтақа мамлакатлари, шу жумладан, Ўзбекистоннинг юқорида номлари санаб ўтилган иллатларга қарши кескин ва қатъий қадамларни маъқуллади. Улар бу йўлда ҳар қандай ҳамкорликка тайёр эканлигини билдирди.

ЕХХТ 2002 йилдан бери “Марказий Осиёда иқтисодий-экологик мезонлари мустаҳкамлаш” деб номланган ҳужжат асосида қатор лойиҳаларни амалга оширмоқда. Бу кичик ва ўрта бизнес корхоналарини қўллаб-қувватлаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилишни рағ-

батлантириш, ёшларни ишбилармонликка ўқитиш каби лойиҳадир. Шу боис жаҳон тажрибасига таяниш Ўзбекистон ташқи сиёсати концепциясини ўрганиш, Осиёда тинчлик ва хавфсизликни таъминлашдаги сиёсатини ўрганиш, ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолардан бирга айланмоқда.

2004 йил 16 февралда Оқсаройда ЕХХТ нинг амалдаги раиси, Словения ташқи ишлар вазири Дмитрий Рупел қабул қилинди. Ушбу учрашув Ўзбекистон ЕХХТ муносабатларига ҳамда мамлакатимизнинг Словения билан ҳамкорлигига доир масалаларда фикр алмашиб олиш учун қулай имконият эканлигини таъкидланди.¹ Музокарада ЕХХТ ни ислоҳ қилиш Ўзбекистон билан ушбу ташкилот ўртасида минтақавий хавфсизликни мустаҳкамлаш иқтисодиёт ва экологик соҳаларида қўшма лойиҳаларни амалга ошириш ҳамда мамлакатимиз билан Словения ўртасида икки томонлама муносабатларга оид юзасидан фикр алмашилди.

2004 йил 9 сентябрда ЕХХТ нинг Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича Бюросининг қонун устуворлиги масалалари бўйича эксперти Биргит Кайнтс, Польша Республикаси Конституциявий трибунаси судьяси Мирослав Вирзиковский ҳамда ЕХХТ нинг Тошкентдаги марказий раҳбари вазифасини бажарувси Пер Нурмак Ўзбекистон Республикаси Конституциявий Суд раиси М.Абдусаломов билан учрашди.²

Юртимизда суд-ҳуқуқ тизимини эркинлаштириш борасидаги ислоҳатлар изчил ва босқичма-босқич амалга оширилаётганлигини соҳада кўплаб қонунлар, меъёрий ҳужжатлар қабул қилиниб, замон талаблари асосида янада такомиллаштирилаётганлиги таъкидланади.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов 2004 йил 1 ноябр Оқсаройда ЕХХТ нинг амалдаги раиси Марказий Осиё бўйича шахсий вакили Марти Ахтисаарини қабул қилди. Бунда Ўзбекистон ЕХХТ билан ҳамкорлигига алоҳида эътибор билан қарабини билдирди. Бу эса Ўзбекистон ЕХХТ билан қатор тadbирлар ўтказаетгани ўзаро муносабатлар изчил ривожланиб бораётганидан далолатдир. Жумладан, Марказий Осиёда хавфсиз-

¹ “Халқ сўзи” 2004 йил, 17 феврал.

² “Халқ сўзи” 2004 йил, 10 феврал.

лик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, ноқонуний наркотик билан савдо муаммоларига бағишланган анжуманлар чегара ва божхона хизмати учун семинарлар ташкил этилди. Ўзбекистон ва ЕХХТ ўзаро ҳамкорликда чегаралар хавфсизлигини таъмилаш, қурол-яроғ хавфсизлигига қарши курашиш, террорчилик ва уни молиялаштиришнинг олдини олиш масалаларига алоҳида тўхталди.¹ Иқтисодий тараққиёт ва экология масалари билан шуғулланиш ҳам ушбу ҳамкорликнинг асосий йўналишларини ташкил этади. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга қўмаклишиш ҳамда аҳолини, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масалаларига кенгроқ жалб этишга қаратилган бир неча лойиҳалар амалга оширилди. ЕХХТ нинг амалдаги раиси Марказий Осиё бўйича шахсий вакили Марти Ахтисаари раҳбарлигидаги делегация Ўзбекистон Республикаси Ташки ишлар вазири Содиқ Сафоев билан учрашди. Музокарада Ўзбекистон ЕХХТ муносабатларининг бугунги аҳволи, истиқболи минтақамиздаги вазият Афғонистонда тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашга оид долзарб масалалар юзасидан фикр алмашилди.

ЕХХТ фаолияти Ўзбекистонда аввалам бор, хавфсизлик йўлидаги ҳамкорликка кейин эса ижтимоий-иқтисодий масалаларга қаратиларди. Хуллас, Шарқнинг улкан қисмини қамраб олувчи ҳудуди тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашга, ҳарбий ижтимоий, сиёсий, иқтисодий хавфсизликни таъминлашга ЕХХТ билан ҳамкорлик катта замин бўлди. Негаки, Бугунги кунда Ўзбекистон, умуман бутун дунёнинг тараққиёти учун тинчлик ва барқарорлик энг асосий шарт саналади. Ўзбекистоннинг Марказий Осиёда тинчлик ва коллектив хавфсизликни сақлаш, шу минтақадаги мамлакатлар салоҳиятини бирлаштириш, ўзаро ҳамжиҳатликни мустаҳкамлаш борасидаги ҳаракатлари жаҳонда тинчлик ва барқарорликни ўрнатиш учун муҳимдир. Шундай қилиб Ўзбекистон бутун жаҳонда барча умумбашарий муаммоларини тинч йўл билан ҳал этиш, катта ва кичик урушларга барҳам бериш террорчилик, қўпуровчилик, гиёҳвандликка қарши курашда ўз хизматини намоён этмоқда. Бугунги кунда ЕХХТ ҳамкорлик асосида Европада хавфсизликни таъминлаш жараёнида етакчи ўрин тутаяди. Мазкур ташкилот ўзининг бу

¹ “Халқ сўзи” 2004 йил, 2 ноябр.

борадаги уринишларини кучайтира борар экан, бошқа бир қанча халқаро минтақавий ва нодавлат ташкилотлар билан яқиндан ҳамкорлик қилади.

XXI аср халқаро муносабатлар бутун дунё қамраб олинган аср бўлмоқда. Шунинг учун Ўзбекистон ташки сиёсатининг Европа йўналиши анча кенгайди. Ушбу йўналиш Европадаги айрим мамлакатлар билан ҳамкорлик қилишни, шунингдек бутун Европа қитъасини ҳам ўз ичига олади. Бу қитъанинг ўз минтақавий, Европага хос интеграцияси муваффақиятли амалга оширилмоқда. Жумладан, Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти билан самарали ҳамкорлик қилаётганимиз давлатимизнинг ҳар тарафлама раванқига ҳисса қўшмоқда. ЕХҲТнинг ташкил топишига 1975 йил август ойидла 35 давлат томонидан Хельсинки якуний актининг имзолалиши асос бўлди. Мазкур ҳужжат халқаро ҳамкорликнинг янги томонлари пойдеворига асос солиб унда хавфсизлик, иқтисод, фан ва техника, атроф-муҳит муҳофаза, гуманитар ва бошқа соҳалардаги ҳамкорлик масалалари қамраб олинганди. Шу ҳужжат асосида пайдо бўлган ташкилот Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик кенгаши деб аталган эди. Унда аъзо мамлакатлар ўзаро муносабатларида амал қилиши лозим бўлган тамойиллари кўрсатиб ўтилган. Улар қаторида мавжуд чегаралар дахлсизлигининг эътирофи куч ишлатмаслик ва таҳдид солмаслик, можароларни тинч йўл билан ҳал этиш, инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш ҳам ўрин олган. “Совуқ уруш” якунланиб, жаҳон интеграцияси ва ҳар томонлама ҳамкорлик жараёнлари янги поғонага кўтарилгач, мазкур кенгаш доирасида муносабатларнинг мавқеи ортди. Шу сабабли унинг номи Европа Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти деб ўзгартирилди.

Таянч сўзлар.

Хартия, Декларация, инсон ҳуқуқлари, умумевропа ташкилоти, механизм, мажбурият ва битимлар, жаҳон Парламенти, Парламентлараро Иттифок, Вице-президент, ноконструктив, универсал тамойил, янги модел, урушқоқ сепаратизм, ғайриқонуний, протоколлар, ҳужжатлаштириш, ички операциялар, хавфсизлик хартияси, шафелик, табиий ва ҳарбий захиралар, номақбул, мувозанат, экспорт, ноҳукумат, ҳакамлик суди, стратегик ҳолат, ресурс, этник-минтақа-

вий, демократик янгилаш, замин, амалий ҳамкорлик, бизнес корхона, концепция, ҳарбий ижтимоий, иқтисодий ҳавфсизлик тамойиллар.

Савол ва топшириқлар.

1.Европада Ҳавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти (ЕХҲТ)нинг географик ҳудуди ва тарихи ҳақида нималарни биласиз?

2.ЕХҲТ асосан қандай муҳим халқаро масалаларни ўз анжуманларида кўриб чиқади? Лиссабон саммитидан хабарингиз борми?

3.ЕХҲТ нинг Марказий Осиё Республикалари билан ҳамкорликлари қандай йўлга қўйилган?

4.Ўзбекистон Республикасининг ЕХҲТ билан ҳавфсизлик, тинчлик ва барқарорликни таъминлашдаги ҳамкорликларининг бугунги кундаги тарихий аҳамиятини тушунтириб беринг.

IV БОБ.

ИНТЕРПОЛ ВА УНИНГ ТУЗИЛМАЛАРИ.

1. Халқаро жиноятчилик тушунчаси ва белгилари.

Ҳозирги кунда халқаро-ҳуқуқ тартиботни таъминлаш, инсониятни ҳаётий аҳамиятга молик манфаатларини ҳар томонлама муҳофаза қилиш халқаро тинчлик ва хавфсизликни турли даҳшатли таҳдидлардан асраб қолиш халқаро ҳуқуқ соҳаси олдида турган энг долзарб вазифалардан биридир. «XXI аср таҳдидлари» деб ном олган халқаро террорчилик ва экстремизм, тажоввузкор миллатчилик, сепаратизм, наркобизнес, одам савдоси, шунингдек коллектив хавфсизликнинг универсал ва минтақавий асосларга буткул зид равишда амалга оширилаётган агрессив ҳаракатларга барҳам бериш вазифаларининг ҳал этилиши барча давлатларни уларга қарши курашда бирлаштириш самарадорлигига, халқаро ҳамкорлик масалаларига бевосита боғлиқдир.

Халқаро жиноятчилик халқаро ҳуқуқбузарликлар тизимида ижтимоий хавфсизлиги энг юқори бўлган қилмишлар сифатида эътироф этилган. Халқаро жиноятчиликка таъриф беришда уларнинг ўзига хос юридик белгиларига эътибор бериш лозим. Ушбу белгилар халқаро жиноятчиликнинг ижтимоий хавфлилик даражаси, субъекти, объекти, субъектив ва объектив томонларини ташкил этади. Халқаро жиноят ҳуқуқи фанида жиноят таркибининг элементлари намоён бўлишидан келиб чиқиб, ҳар бир қилмишнинг халқаро ҳуқуқбузарлик тизимидаги ўрни белгиланади. Халқаро ҳуқуқ фанида халқаро жиноятчилик бутун халқаро ҳамжамиятига нисбатан қаратилган халқаро ҳуқуқбузарлик эканлигини яқдиллик билан эътироф этилган. Масалан, халқаро ҳуқуқ луғатида, халқаро жиноятчилик халқаро тинчлик ва хавфсизликка таҳдид туғдирувчи, халқаро ҳуқуқ тамойилларини қўпол равишда бузадиган, давлат ва миллатларнинг мавжуд бўлишига хавф соладиган ҳамда уларнинг ҳаётий аҳамиятга молик манфаатларига тажоввуз қилувчи ўта

хавфли халқаро ҳуқуқбузарликлар сифатида таърифланади.¹

С.А.Егоровнинг фикрича эса, халқаро жиноятчилик бутун халқаро ҳамжамиятнинг ҳаётий аҳамиятга молик манфаатларига, шахсни муҳофаза қилишга, тинчликни таъминлаш учун таянч моҳиятига эга бўлган ва инсон цивилизацияси учун хавфли бўлган халқаро ҳуқуқ нормаларининг бузилишидир.² Ю.А.Решетов ҳам, халқаро жиноятларнинг хусусияти бутун халқаро ҳамжамиятга хавф солиши билан болиқлигини эътироф этади.³

Дарҳақиқат, халқаро жиноятчиликнинг муҳим бир ўзига хос хусусияти—уларнинг бутун халқаро ҳамжамият ва ҳаётий аҳамиятга молик манфаатларга қарши қилмишидир.

Агрессия, ёлланш, геноцид, терроризм сингари инсон ҳуқуқларини бузилишлари бутун инсоният томонидан энг оғир қилмишлар сифатида эътироф этилган. Халқаро жиноятчиликка қарши кураш соҳасидаги давлатларнинг мажбуриятлари БМТ Халқаро жиноят Судининг 1967 йилги қарорига асосан, «*erga omnes*» тарзидаги мажбуриятлар қаторига киритилиб, ушбу мажбуриятлар барча давлатлар томонидан бажарилиши шартлиги, ушбу мажбуриятлар бажарилишидан бутун халқаро ҳамжамият манфаатдор эканлигининг эътироф этилганлиги диққат сазовордир.

Халқаро жиноятчиликнинг ўзига хослиги уларнинг давлат ва давлат номидан ҳаракат қилган шахслар, трансмиллий уюшган гуруҳлар томонидан содир этилганлигидадир. А.Х.Саидовнинг эътироф этишича, халқаро жиноятчиликни содир этганлик учун давлат билан бир қаторда индивидлар ҳам жавобгарликка тортилади.⁴

Ю.А.Решетовнинг фикрича: халқаро жиноятчиликка нисбатан икки хил субъектни тавсифлаш мумкин: халқаро жиноятчиликнинг субъектлари ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилиш муносабатларининг субъектлари. Халқаро жиноятларнинг субъектлари сифатида давлат ва унинг номидан ҳаракат қилган жисмоний шахс, шунингдек турли трансмиллий уюшган гуруҳлар эътироф этилади. Ҳуқуқни

¹ Словарь международного право.-М., 1986.-С.308.

² Егоров. С.А.Вооружённый конфликт: право, политика, дипломатия.-М., 1989.-С.78

³ Решетов Ю.А.Борьба в международными преступлениями против мира и безопасности.-М.: Международное отношения. 1983.-С. 54.

⁴ А.Х.Саидов. Халқаро ҳуқуқ.-Т.: Адабиёт жамғармаси, 2001 йил.229-б.

муҳофаза қилиш муносабатларнинг субъектлари сифатида халқаро ҳуқуқ субъектлари намоён бўлади.¹

С.С.Казакеевнинг ёзишича, «Халқаро жиноятчиликнинг субъектлари бўлиб, давлатлар ва уларнинг органлари, трансмиллий корпорациялар, шунингдек, халқаро жиноятчиликларни бевосита содир этган мансабдор ва жисмоний шахслар ҳисобланиши мумкин».²

Халқаро жиноятчиликнинг навбатдаги муҳим хусусияти-ўзига хос объектидир. Халқаро жиноятларнинг объекти бўлиб – халқаро ҳуқуқбузарлик (нимага) тажовуз қилаётган объект (халқаро муносабатлар, халқаро тартиб қоидалар, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари ва бошқалар) ҳисобланади. Тадқиқотчилар томонидан халқаро тинчлик ва хавфсизлик каби умумий объектлар билан бирга, асосли равишда халқаро жиноятларнинг халқлар ва давлатлар ўртасидаги дўстона муносабатлари, инсон ҳуқуқлари ва халқларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи, урушнинг қонун ва удумларига киритилмоқда. С.С.**Казакеева** ушбу фикрини давом эттириб, «Халқаро жиноятлар нафақат бир давлат ёки миллатга балки бутун халқаро ҳамжамиятнинг тинчлигига ва барқарорлигига, халқаро миллатлар ва давлатларнинг мавжуд бўлиши ва ривожланишига хавф солиши уларнинг муҳим хусусиятини ташкил қилади»³, деб эътироф этади. Халқаро жиноятчилик биринчи навбатда жаҳон тинчлиги ва хавфсизлигига таҳдид қилиш, алоҳида бир давлат ёки минтақа учун эмас, балки бутун инсоният учун хавфлидир.

Юқорида зикр этилганларга асосан, халқаро жиноятчилик-давлат ва жисмоний шахслар томонидан содир этиладиган, халқаро тинчлик ва хавфсизлик каби инсониятнинг ҳаётий муҳим манфаатларга тажоввуз қилувчи, айбдор давлат ва жисмоний шахслар учун ўзига хос тегишли халқаро-ҳуқуқий жавобгарликни келтириб чиқарувчи энг хавфли халқаро-ҳуқуқий қилмиш сифатида эътироф этиш

¹ Ю.А.Решетов. Борьба с международными преступлениями (правовое проблемы). Автореф дис..док..юрид.наук.-М.: ИГП РАН СССР, 1989. С-5.

² С.С.Казакеева. Уголовная ответственность за преступления против мира и безопасности человечества. Автореф. дисс..кон.юрид.наук.-Алматы.: Каз ГУ имени Ал-Фароби, 2001. с-11.

³ С.С.Казакеева. Уголовная ответственность за преступления против мира и безопасности человечества.-Автореф. Дис..кан.юрид.наук.-Алматы.: КазГУ имени Ал-Фароби, 2001.С-11.

мумкин.

Халқаро ҳуқуқда халқаро жиноятчилик дейилганда инсоният учун хавфли бўлган, халқаро ҳамжамиятнинг муҳим ҳаётий манфаатлари, тинчлик учун асосий аҳамиятга эга бўлган, халқаро ҳуқуқ тамойилларининг бузилишларини назарда тутати ва улар қаторига ҳарбий жиноятлар, тинчликка қарши жиноятлар, инсониятга қарши жиноятлар, ёлланов, геноцид, апартеид, агрессия, биоцид, экоцид сингари халқаро жиноий қилмишларни киритади.

Халқаро ҳуқуқ комиссиясининг 1991 йилда бўлиб ўтган 43-сессиясида қабул қилинган Инсоният тинчлиги ва хавфсизлигига қарши жиноятлар Кодексида халқаро жиноятларга юқорида зикр этилганлар билан бирга, халқаро терроризм, гиёҳвандлик воситаларининг ноқонуний айланиши, атроф-муҳитга қасддан зиён етказиш каби халқаро ҳуқуқбузарликлар киритилган.¹

Халқаро жиноятларни уларнинг юридик табиатига мос равишда тизимлаштириш, назаримизда, энг мақбул тарзда Халқаро судлов оранларнинг таъсис ҳужжатларида ўз аксини топди. Нюрнберг Халқаро Ҳарбий Трибунали Низомининг 6-моддасига биноан, инсониятга қарши жиноятлар уч катта гуруҳга бўлинган:

1. Инсониятга қарши жиноятлар, шу жумладан агрессив урушни ёхуд халқаро шартнома, келишув ва ишонтиришларга зид равишда урушни режалаштириш, тайёрлаш, очиб бериш, амалга ошириш ёки юқорида зикр этилган барча ҳаракатларни амалга оширишга қаратилган умумий режа ёки фитнада иштирок этиш;

2. Ҳарбий жиноятлар, яъни урушнинг қоидалари ва удумларини бузиш, шу жумладан аккупация қилинган ҳудудларда фуқаролик, аҳолини ўлдириш, қийноқларга солиш, қуллик ёки бошқа мақсадлар учун олиб кетиш, денгизда ҳарбий асирларни ёки бошқа шахсларни ўлдириш, дўқ-писа қилиш, гаровга олинганларни ўлдириш, хусусий ва жамоа мулкани талон-тарож қилиш, шаҳар ва қишлоқларни бемақсад вайрон қилиш, ҳарбий зарурият билан изоҳланмаган вайронагарчиликлар ва бошқа жиноятлар;

3. Инсониятга қарши жиноятлар, яъни урушга қадар ва у давомида фуқаролик аҳолини ўлдириш, қириб юбориш, қулликка олиш, бадарға қилиш ва шафқатсизликларни содир қилиш, ўзининг содир

¹ Права человека.-М.: Инфра-М., 1998. С-524-525.

этилиш жойидаги ички ҳуқуқ бузулиши ёки бузилмаслигидан қатъий назар трибунал юрисдикциясига кирадиган ҳар қандай жиноятни содир этиш мақсади ёки муносабати билан сиёсий, ирқий ёки диний мотивларда таъъиб қилишдир.¹

Халқаро жиноят судини таъсис этиш бўйича Рим Статутида инсониятларга қарши жиноятларга доир қотиллик, қириб юбориш, қулликка олиш, бадарға қилиш, қийноқларга солиш, одамларни зўрликларни қўллаган ҳолда ғойиб қилдириши, апартеид, халқаро ҳуқуқ нормаларига зид равишда жисмоний эркинликдан маҳрум қилиш, мажбурлаш каби жиноятларни қамраб олади.² Суд ушбу жиноятлар бўйича малакаланганча, нафақат Статутни, балки бу борада тузилган универсал халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларни, яъни Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Пакт, қулликка оид Конвенция, қуллар билан савдо қилишни, ҳамда шуларга ўхшаш институтлар ва одатларга барҳам бериш тўғрисидаги Конвенция, қийноқлар ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ва кадр-қимматни камситувчи муомала ва жазо турларига барҳам бериш тўғрисидаги Конвенция, Аёлларга нисбатан камситишларнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги Конвенция, Апартеид жиноятларини олдини олиш ва у учун жазолаш тўғрисидаги Конвенция каби халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда назарда тутилган инсонийликка қарши жиноятларга доир тушунча ва талабларни ҳисобга олиши шартдир.

И.И.Карпецнинг фикрига кўра, биринчидан ҳар қандай жиноятлар, айниқса халқаро характердаги жиноятлар бошқа халқаро ҳуқуқбузарликлар билан албатта солиштирилиши лозим, чунки ушбу солиштириш орқали уларнинг ижтимоий хавфсизлик даражаси, уларга қарши кураш усули ва воситаларини ишлаб чиқиш имконияти яратилади, иккинчидан халқаро характердаги жиноятлар халқаро жиноятлар сингари ўзгармайди. Уларнинг янги шакллари пайдо бўлиши ёки ижтимоий хавфсизлик даражаси ўзгариши мумкин.³

¹ Ст.6. Устава Нюренбергского Трибунала //Нюренбергский процесс. Т.VII/-М.: Госнориздат, 1961.-с.576.

² Батафил каранг: Римский статут Международное уголовное прово: современное теоретические проблемы.-Т.: ЮрЛит Информ, 2004.-с.350-351.

³ И.И.Карпец. Преступления международного характера.-М.:Юридическая литература, 1979.-с.43.

Дарҳақиқат И.И.Лукашук ва А.В.Наумовларнинг фикрича, жиноятчилик доимий равишда ўз усул ва шаклларини такомиллаштириб, ҳозирги замон тараққиёти жамиятнинг сиёсий-ҳуқуқий тизими томонидан яратиб берилган имкониятлардан самарали фойдаланмоқда. Бу ҳолат жиноятчиликка қарши курашишни мураккаблаштирмоқда.¹

Қайд қилиш лозимки халқаро ҳуқуқ доирасида халқаро терроризмнинг халқаро жиноят эканлиги ҳақида қизгин баҳс мунозаралар олиб борилмоқда. В.Г.Панов гаровга олиш, қароқчилик, фуқаролик авиациясига қарши хуружлар ҳамда ядровий материалларни ноқонуний эгаллаб олиш каби халқаро терроризмга доир халқаро-ҳуқуқий қилмишларни санаб ўтиб, давлатлар махсус конвенцияларини халқаро характердаги жиноятларга ажратилишини таъкидлайди.² Д.Ван-Крикенинг фикрича, халқаро терроризм халқаро жиноят кўринишлари билан бирга халқаро характердаги жиноий қилмишларга хос хусусиятларга эгадир.³ Л.А.Моджорян ҳам ушбу фикрига ҳамоҳанг равишда халқаро терроризмни икки ва ундан ортиқ давлатлар манфаатларига тажоввуз қилиш ва шу орқали халқаро ҳуқуқ тартиботга зид келишини таъкидлайди. Олиманинг фикрича террористик акт қуйидаги ҳолатларда халқаро характерга эга бўлган жиноят сифатида эътироф этилиши мумкин:

1) террорчи ҳамда жабрланувчи бошқа- бошқа давлат фуқаролари бўлса, аммо террористик акт бошқа давлатларда содир этилган бўлса;

2) террористик акт халқаро ҳимоя остидаги муҳофаза билан фойдаланувчи шахсларга қарши қаратилган бўлса;

3) террористик акт бир давлатда террористик актни содир этиб, бошқа давлат ҳудудида жазодан қочиб юрган бўлса ва уни ушлаб бериш масаласи юзага чиқса.⁴

И.П.Блищенко ва Н.В.Ждановлар халқаро терроризмнинг субъ-

¹ И.И.Лукашук А.В.Наумов. Международное уголовное право-М.: спарк, 1999.-с.3.

² В.Г.Панов. Международное уголовное право-М.: Инфра, 1997.-с.77.

³ A.Casserc Terrorism is also Disrupting Some Crucial Legal Categories in International law // European Journal of in International law 2001-№3-Р 1994.

⁴ Л.М.Моджорян. Терроризм: правда и вымысль-М.: Юридическая литература, 1986.-с.29-30.

екти сифатида мустақил фаолият юритадиган жисмоний шахс, давлат ва айрим ҳолларда юридик шахсларни келтириб ўтганлар.¹ Халқаро ҳуқуқ фанида давлатлар томонидан амалга оширилган терроризмга доир махсус тадқиқотлар олиб борилганлигини эътироф этиш лозим.² Савол туғилади: қайси ҳолатда давлат халқаро терроризмнинг субъекти бўлиши мумкин? Бундай ҳолатларда давлат томонидан халқаро террорчилик ташкилотларга моддий-молиявий ёрдам кўрсатиш, уларга паноҳ бериш, ушлаб бермаслик, жиноий жавобгарликка тортмаслик киради. қайд қилиш лозимки, гарчанд, бугунги кунда икки мафкуранинг қарама-қаршилиги ва совуқ уруш муҳити барҳам топган бўлсада, давлатларнинг халқаро терроризмга кўмак бериш ҳолатлари давом этмоқда. Америка қўшма Штатлари давлат департаменти томонидан ҳар йили тузиладиган рўйхатга кўра, Сурия, Судан, Ливия, Куба давлатлари халқаро террорчилар билан тил бириктириб, уларга мунтазам равишда моддий-молиявий кўмак бермоқдалар.³

Шунга ўхшаш ҳолатларни назарда тутиб, мамлакатимизнинг Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг эътироф этишича, „бугун шу нарса аён бўлмоқдаки, баъзи бир давлатлар ва сиёсий кучлар террорчи гуруҳларга, умуман терроризмга қарши курашиш ҳаракатига қўшилиш ҳақидаги ҳамда бунга ўзининг бутун имконияти ва кучини сафарбар қилишга тайёр эканлигини кўпроқ сўзда ва баланд парвоз гапларда билдирмоқдалар. Амалда эса, афсуски, бу ўта муҳим, барча халқлар ва минтақаларнинг ҳаёт-момотини ҳал қилувчи масала атрофида сиёсий ўйинларга ва савдоларга берилиб кетмоқдалар.“⁴

Халқаро терроризмнинг халқаро жиноят сифатида эътироф этилиши устидан ягона ҳуқуқий жавобгарлик институтини ўрнатиш, агарда маълум террорчига нисбатан давлатлар юрисдикцияси рақобати вужудга келса Халқаро жиноят суди юрисдикциясини ишга туширишга асос бўлади.

¹ И.П.Блищенко., Н.В.Жданов. Сотредничество государств в борьбе с терроризм // Советское государство и право.-Москва, 1981.-;8.-с.111.

² Махмуд ал-абд Сакер. Государственный терроризм-международно-правовое преступление. Автореф. дис..кон.юрид.наук.-М.: МГУ.1990.-с.21.

³ К.Б.Салимов. Современное проблемы терроризма.-М.: Ҳит, 1999.-с.28.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг баёноти // Халқ сўзи. 2001, 6 октябрь.

Халқаро террорчилик навбатидаги мудҳиш хусусиятлардан бири-бошқа криминал ҳодисалар, яъни гиёҳвандлик воситалар ва психотроп мидаларнинг ноқонуний айланиши, ноқонуний даромадларни ошкоралаштириш, ёлланш каби жиноятлар билан чирмашиб бораётганлигидир.

Халқаро терроризмнинг номоён бўлиш шакли ҳисобланган ядровий терроризм билан боғлиқ бўлган хуружлар содир этилган тақдирда жаҳонда ядровий қурол қўлланилиши мумкин бўлган учинчи жаҳон урушининг бошланиши эҳтимолдан ҳоли эмас. Омавий қирғин қуролини ишлаб чиқишга мўлжалланган технологиялар сиёсий, ҳатто жиноятчи воситалар қўлига тушиб қолиши мумкинлигидан келиб чиқадиган оқибатларни тасаввур қилишнинг ўзи даҳшатли. Халқаро жиноятчиликнинг шу каби барча турлари, нафақат алоҳида олинган битта мамлакатга реал таҳдид солмоқда, балки кенг кўламдаги хавфсизликни сақлаб туриш истиқболларини ҳам шубҳа остида қолдирмоқда.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, халқаро терроризм субъект, объект ва объектив томонлари бўйича халқаро жиноят кўринишларини касб этиб, халқаро жиноят сифатида тан олишга лойиқдир.

Халқаро жиноят Суди Статути қабул қилингандан, унинг юрисдикциясига терроризмни киритиш таклифи билан Россия Федерацияси бошчилигида 8 та давлат чиққанлиги эътиборга сазовор. Ушбу таклифни рад этилишининг сабаби эса халқаро терроризмнинг ягона таърифи мавжуд эмаслигидир, яъни халқаро ҳамжамият халқаро терроризм халқаро жиноят эканлигини рад этмасдан, терроризмни Халқаро жиноят Суди юрисдикциясига шунчаки юридик техника сабабли киритмади.¹

Юқоридагиларга асосан, терроризмнинг халқаро ҳуқуқбузарлик сифатидаги таркибидан келиб чиққан ҳолда халқаро терроризмни сиёсий ғараз, экстремистик, диний ва бошқа мақсадларда содир этиладиган, аҳолини қўрқитиш, унга жисмоний ва руҳий талофатларни етказиш, турли мулк шакллариغا зарар етказиш, шунингдек антитеррористик универсал конвенцияларда «жиноят» деб топил-

¹ С.З.Мирзаирова. Халқаро жиноятларга қарши курашда давлатларнинг халқаро-ҳуқуқий ҳамкорлиги. Автореф. дисс..юрид.фанлар ном. Т., 2008. 52-б

ган ҳаракатларни амалга ошириш ва юқорида назарда тутилган ҳаракатларни содир этиш таҳдида ифодаланадиган халқаро тинчлик ва хавфсизликка қарши қаратилган халқаро жинойт сифатида эътироф этиш мақсадга мувофиқ.

2. Халқаро жинойтчиликка қарши курашувчи халқаро ташкилотларнинг мақсад ва вазифалари

XXI асрнинг дастлабки йилларидаги воқелик шуни исботламоқдаки, халқаро жинойтчиликка қарши курашда халқаро ташкилотларни ролини ошириш аҳамиятлироқ ҳисобланади. Бунинг сабаби шундан иборатки, халқаро ташкилотлар доирасида халқаро жинойтчиликка қарши курашда халқаро-ҳуқуқий нормаларни яратиш, уларнинг ижросига кўмаклашиш ва назорат қилиш имкониятлари узвий уйғунлаштирилган. Халқаро жинойтчиликнинг олдини олиш ва унга барҳам бериш борасида давлатлар ҳамкорлигини халқаро ташкилотлар орқали мувофиқлаштириш давлатларни халқаро жинойтчиликка қарши ҳамкорлигининг ядроси ҳисобланади.

БМТ, Интерпол, ЕХХТ, ШХТ каби ташкилотлар халқаро тинчлик ва хавфсизликни сақлаш, халқаро жинойтчиликка қарши курашни мувофиқлаштириш соҳасида ноёб ташкилотлар ҳисобланиб, бугунги кунда юз бераётган халқаро ҳуқуқ нормаларининг бузилишлари ушбу ташкилотларнинг мавқеини кучайтириш, унинг таркибий тузилмасини, ислоҳ қилишга, универсал ва минтақавий ташкилотлар билан ҳамкорлигини кучайтиришга қаратилган кенг қамровли ташкилий-ҳуқуқий чоралар кўришга асос бўлади.

Халқаро жинойтчиликка қарши курашишда халқаро ташкилотлар томонидан қуйидаги функциялар амалга оширилади:

- тартибга солиш функцияси;
- назорат қилиш функцияси;
- оператив функцияси.

Халқаро ташкилотлар доирасида халқаро жинойтчиликка қарши курашни мувофиқлаштиришнинг муҳим йўналиш-тартибга солиш функциясини самарали амалга оширишдир. Манбаларда эътироф этилишича, халқаро ташкилотларнинг тартибга солиш

функцияси-улкан аҳамиятга молик. У аъзо давлатларнинг мақсадлари, принциплари, ўзини тутиш тартиб қоидаларини белгиловчи қарорлар қабул қилинишини кўзда тутди. қарорлар халқаро ташкилотларнинг ички ҳуқуқига мувофиқ қабул қилинади.¹ Дарҳақиқат халқаро ташкилотларнинг тартибга солиш функцияси халқаро ташкилот томонидан ўз ваколатлари доирасида халқаро жиноятчиликка қарши халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилишда намоён бўлади. Бундан ташқари тартибга солиш функцияси доирасига халқаро ташкилотлар томонидан ўз аъзо-давлатларга халқаро жиноятчиликка қарши кураш бўйича тегишли тавсияларни беришда ифодаланган консултатив фаолият ҳам киритилган.²

Халқаро ташкилотларнинг халқаро жиноятчиликка қарши кураш бўйича навбатдаги муҳим функцияси-назорат қилиш функциясидир. Халқаро ташкилотларнинг назорат функцияси доирасида уларнинг муайян нормага мувофиқлигини текшириш мақсадида тегишли ҳолатни аниқлаш ва ушбу ҳолатга баҳо беришга қаратилган ҳаракатлар мажмуида намоён бўлади. И.И.Лукашук ва А.Х.Саидовнинг ёзишларича: халқаро ташкилотнинг назорат этиш функцияси аъзо-давлатнинг ташкилот томонидан қабул қилинган қарорларга мувофиқ равишда ўзини тутишини устидан назоратни амалга оширишдир.³

Шу мақсадда халқаро ташкилотлар тегишли ахборотларни йиғиш ва таҳлил қилиш, уни муҳокама қилиш ва тегишли резолюцияларда бу борадаги фикрларини баён этиш ҳуқуқига эгадир.

Мисол учун, халқаро антитеррористик конвенцияларни бажариш устидан халқаро назорат БМТ хавфсизлик кенгаш ҳузурида фаолият олиб бораётган халқаро терроризмга қарши кураш қўмитаси томонидан амалга оширилади. Ушбу қўмита зиммасига халқаро антитеррористик конвенцияларнинг ратификацияси ва давлатлар томонидан ўз қонунчилигига сингдиришни кузатиш, антитерро-

¹ И.И.Лукашук, А.Х.Саидов. Ҳозирги замон халқаро ҳуқуқ назарияси ва асослари.-Т.: Адолат. 2006.-б-211.

² А.Похлебаева. Функции международной организации миграции // Белорусский журнал международного права и международная отношений-Минск, 2003.-№1-[http:// beljournal. bu. r u /2003/1/ 3.shtml](http://beljournal.bu.ru/2003/1/3.shtml).

³ И.И.Лукашук, А.Х.Саидов. Ҳозирги замон халқаро ҳуқуқ назарияси ва асослари.-Т.: Адолат. 2006.-б-212.

ристик конвенциялар бажарилиши бўйича тегишли давлатлардан ҳисоботларни қабул қилиш, халқаро терроризмга қарши курашда халқаро ташкилотлар ўртасида ўзаро ҳамкорликни янада ривожлантиришдан иборат.

Халқаро ташкилотларнинг навбатдаги функцияси-оператив функциядир. Халқаро ташкилотларнинг оператив функцияси ташқи ва ички функцияларга бўлинади. Ички функция халқаро ташкилотлар ўз ички фаолиятини таъминлашга қаратилган ташкилий чоралар мажмуида намоён бўлади. Бундай чоралар молия, хона, маош масалаларини камраб олади. Ташқи оператив функциялар эса, халқаро ташкилотларнинг халқаро ҳуқуқнинг бошқа субъектларига нисбатан низомда белгиланган ташқи вазифаларни амалга оширишда намоён бўлади. Мазкур функцияларнинг амалга оширилиши халқаро жиноятчиликка қарши кураш борасида халқаро ташкилотларнинг таъсирчангини белгилайдиган муҳим омиллардан биридир. Фикри-мизча, ташқи оператив функцияси халқаро ташкилот томонидан ўз халқаро-ҳуқуқий мажбуриятларини бажармаётган давлатларга нисбатан санкцияларни қўллашда намоён бўлиши мумкин. Халқаро ҳуқуқий жавобгарликка тортиш механизмлари асосан халқаро ташкилотлар мужассам этганлигини ҳисобга олган ҳолда, оператив функцияларнинг бажарилиши тартибга солиш функцияси билан узвий боғлиқ десак муболаға бўлмайди.

Халқаро ташкилотлар томонидан амалга ошириладиган оператив функциянинг муҳимлиги шу билан белгиланадики, мазкур функцияда халқаро терроризм манбаларига имконияти пайдо бўлади. Бугунги кунда халқаро терроризмнинг нафақат ўзига, балки унинг манбаларига қарши курашиш далзарб вазифа бўлиб турибди. БМТнинг халқаро тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш бўйича ролини оширишга бағишланган ҳисоботини терроризмга кураш қисмида ижтимоий ва сиёсий ҳуқуқлар рўёбга чиқишини таъминлаш, демократик ислоҳотлар ва ҳуқуқ устуворлигини таъминлаш, ижтимоий норозиликка сабабчи бўлаётган сиёсий омилларга барҳам бериш, уюшган жиноятчиликка қарши курашиш, қашшоқлик ва ишсизлик масшталларини камайтириш каби йўналишлар белгиланди. Ушбу вазифаларнинг барчасини камраб олиш мумкин бўлган дастурни амалга ошириш имконияти айнан халқаро ташкилотларда, жумла-

дан Бирлашган Миллатлар Ташкилотда мавжуд.¹

Бош котибият тузилган ижро бўлими ва тўртта бошқармадан иборат:

-Ижро бўлими маъмурий-техник масалалар билан шуғулланади ва бевосита Бош котиб фаолиятини таъминлашга хизмат қилади. Бу бўлим тарикбига котибият ва жамоатчилик билан алоқалар бўйича бўлинма қиради. Бюджетни тайёрлаш ва унинг бажарилишини назорат қилиш молия-тафтиш бўлинмаси зиммасига юкланган. Ижро бўлими, молиявий-тафтиш бўлинмаси ва Европа котибияти бевосита Интерполнинг Бош котибига бўйсунди.²

Биринчи бошқарма умумий маъмурий масалалар билан шуғулланади. Интерпол томонидан ташкил этиладиган Бош Ассамблея сессиялари, кенгашлар, симпозиумлар ва курсларга тайёрганлик кўради. Интерпол фаолияти ҳақидаги турли хил ҳисоботларни ишлаб чиқади.

Иккинчи бошқарма полиция бошқармаси деб аталади ва 4 та бўлим ҳамда Европа котибиятидан ташкил топади. Биринчи бўлим-иккинчи бошқарманинг мазкур бўлими шахсга ва мулкка қарши жиноятлар; уюшган жиноятчилик; жиноий фалият орқали олинган маблағлардан ташкил топган жамғармалар; террорчилик тўғрисидаги ахборотлар билан шуғулланади. Иккинчи бўлим эса иқтисодий ва молиявий жиноятчилар бўйича ахборот тўплайди. Учинчи бўлим наркотикларнинг ноқонуний айланмаси бўйича ахборот билан ишлайди. Тўртинчи бўлим фаолият ҳақида батафсил тўхталиш жоиз. Чунки бу идора амалий полиция иши билан шуғулланади: бевосита ММБ учун ахборот тайёрлайди.³

Учинчи бошқарма қуйидаги ишларни олиб боради: жиноятчиликни олдини олиш, жиноий ҳуқуқ бўйича маълумотларни ўрганиш, таҳлил қилиш ва тарқатиш; халқаро жиноятчилик ҳақидаги статистик материалларни тўплаш ва нашр қилиш; битимлар, резолюция лойиҳалари, йўриқномалар ва қоидаларни ишлаб чиқиш; журнал нашр қилиш.

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. Низоми ва халқаро Суд статuti.-Т.: БМТнинг Ўзбекистондаги ахборот маркази, 2002 йил. 17-б.

² В.И.Самарин. Интерпол-международная организация уголовной полиции. М.: Питер.2004.стр.42.

³ О.Мирзаев. Халқаро жиноий полиция ташкилоти. Т.: Зарқалам., 2006. 31-бет.

Тўртинчидан бошқарма телекоммуникация ва компьютер технологияларини ўрганиш ва Интерпол фаолиятига жорий қилишга ихтисослашган.

Интерпол ходимлари халқаро жиноятчиликда ҳам биринчи, ҳам иккинчи гуруҳга киритилган аксарият жиноятларга қарши кураш олиб боради. Ҳозирги пайтда жиноятчилар одил суддан қочиб, ҳеч қандай қаршиликсиз чегарани кесиб ўтиши ва бошқа мамлакатда яшириниши, кейин эса ўзларининг ноқонуний орттирган пул маблағларини хорижий банк ҳисоб-рақамига ўтказиши мумкин. Шу боис, халқаро жиноятларга таъриф берганда, ташкилот Бош қотибияти ходимлари уларнинг белгиларини ажратиб кўрсатади;

- жиноятчининг (шеригининг) биттадан ортиқ мамлакатда содир этилган жиноят бўйича таърифи;

- жиноятчининг ҳулқ-атвори.¹

Юқорида айтилганлардан келиб чиқиб, Интерполга аъзо мамлакатлар жиноий кодексларда қайд этилган ҳар қандай жиноят халқаро жиноятга айланиши эҳтимолдан ҳоли эмас. Бир таърифни бошқаси билан алмаштириш имконини рад қилиш учун «халқаро жиноят» ибораси ўрнига бу маънода «халқаро хусусиятга эга жиноят» тушунчасини қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Бунда Халқаро жиноий полиция ташкилоти доирасида ҳамкорликни амалга ошириш мақсадида халқаро хусусиятга эга белгига эга бўлмаган, аксарият мамлакатларда жиноий жазоланадиган, манфаатларга зарар етказадиган, бир неча мамлакат ҳудудида амалга оширилган ёки бита мамлакат ҳудудида содир этилиб, аммо унинг субъекти бу мамлакатдан чиқиб кетган айбли ижтимоий хавфли ҳаракат тушунилиши даркор.²

Алоҳида ҳолларда оғир жиноят содир этганликда айбланаётган ёки гумон қилинаётган шахснинг чет элдаги кўчмас ёки бошқа мулк ҳақида маълумот (бунда мулк объектининг аниқ жойи-давлат, шахслар, ташкилот маълум бўлиш керак), шунингдек сўралаётган ахборот тижорат сирига кирмаса, юридик шахсларнинг молиявий, хўжалик фаолиятининг айрим масалалари (шартномаларни бажариш, молиявий аҳвол) бўйича чекланган ахборот олиш мумкин.

¹ В.И.Интерпол. М.: Питер, 2004.стр-46.

² О.Мирзаев. Интерпол. Т.: Зар қалам, 2006. 38-бет.

Халқаро иқтисодий жиноятларни текшириш бўйича тезкор-қидирув фаолияти жараёнида, шунингдек бундай жиноятларни содир этганликда айбланадиган ёки унга алоқадор бўлган шахсларнинг чет элда аниқланиши ва текширувлар олиб борилиши юзасидан ҳуқуқ-тартибот идоралари ва бошқа давлат органлари Интерпол ММБ сига чет элда рўйхатга олинган юридик шахсларни текшириш бўйича сўровнома ва юридик шахсларни Интерпол ММБ си маълумотлар баъзаси орқали текшириш бўйича сўровнома юборади.

Интерпол каналлари бўйича тарқатиладиган иқтисодий жиноятлар ҳақидаги сўровномаларда қуйидаги маълумотлар акс этиши керак. Булар:

- жисмоний ва юридик шахсларни текшириш учун насос (жиноий иш, тезкор ҳисобга олиш иши, текширув материали ёки бошқа расмий ахборот):

- жиноят тафсилотлари ёки жиноят ҳақидаги мавжуд ахборот характери, бунда тергов (текшириш) олиб бораётган идора кўрсатилади;

- жисмоний шахсларга нисбатан тўлиқ маълумотлар;

- юридик шахсларнинг номи, уларнинг реквизитлари (рўйхатга олган давлат, манзил, телефон, факс);

- аниқ саволлар.

Зарур ҳолларда сўровномаларга мазкур ишга дахлдор бўлган битимлар ёки бошқа ҳужжатлар илова қилинади. Интерпол турли мамлакатлар полициясига ёрдам тариқасида уюшган жиноятчиликка қарши курашга бағишланган махсус ахборотномалар нашр қиладди.¹

Интерпол курашаётган жиноятларнинг умумий гуруҳи ичида энг муҳимлари ва кўп учрайдиганларини ажратиш мумкин.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, халқаро жиноятларни содир этган давлатлар БМТ тизимидаги органлар, жумладан, Хавфсизлик Кенгаши ва халқаро Суд орқали жавобгарликка тортиладилар. Бунинг сабаби шундан иборатки, БМТ халқаро тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, халқаро жиноятчиликка қарши кураш сингари инсониятнинг ҳаётий аҳамиятга молик бўлган соҳалар бўйича давлатлар ҳаракатининг

¹ О.Мирзаев. Интерпол. Т.: “Зар қалам”, 2006 йил, 59-60-бетлар.

мувофиқлаштириш маркази бўлиб, ҳуқуқбузар давлатга нисбатан тегишли халқаро ҳуқуқий жавобгарлик чораларини қўллашга ваколатлидир. Айни вақтда БМТ давлатлар аъзолиги ва фаолияти қўллаш бўйича энг йирик халқаро ҳукуматлараро ташкилотдир. Манбаларда келтирилишича, БМТ Бош Ассамблеясининг 4-сессиясини кун тартибидаги масалаларнинг сони Ҳозирги замон халқаро муносабатларининг энг муҳим муаммоларига доир. 143 та масалаларни қамраб олиб, БМТ ялпи фаолиятининг самарадорлиги 9 мингдан ортиқ икки томонлама шартномаларнинг самарадорлигига тенгдир.¹

БМТ нинг халқаро жиноятчиликка қарши курашишдаги роли шу билан белгиланадики, мазкур йўналишда конвенциявий механизм билан бирга, хавфсизлик Кенгаши қарорлари ҳам тобора муҳим аҳамият касб этиб бормоқда. Халқаро жиноятлар тинчлик ва хавфсизликка қарши таҳдид бўлиб, уларга қарши курашда Хавфсизлик Кенгаши қарорлари халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар сирасида марказий ўринлардан бирини эгаллайди.²

БМТ доирасида халқаро жиноятчиликка қарши курашда юридик мажбурийликни таъминлаш борасида энг муҳим орган-Хавфсизлик Кенгаши ҳисобланади. Хавфсизлик Кенгаши халқаро тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш бўйича тез ва самарали ҳаракат қилувчи ҳамда асосий масъулият юкланган БМТ органидир. Хавфсизлик Кенгаши қуйидаги беш аъзо давлатдан ташкил топган. Хитой, Франция, Россия, Буюк Британия ва Шимолий Ирландия қўшма қироллиги, АҚШ. Ушбу давлатлар Хавфсизлик Кенгашининг доимий аъзолари бўлиб, бошқа ўнта аъзоси Бош Ассамблея томонидан БМТ аъзоларидан сайланади ва сайлови БМТ нинг мақсадларга эришишда нечоғли қатнашганлигига ҳамда адолатли географик тақсимотга эътибор берилади. Амалдаги тақсимотга кўра, Осиё ва Африка давлатларидан 5 нафар, Шарқий Европадан 1 нафар.

Иккинчи жаҳон уруши тугагандан сўнг халқаро жиноятчиликка қарши кураш соҳасида халқаро ҳамкорликнинг муҳим босқи-

¹ Аррис Кармела. Понятие и структура системы ООН. Автореф. дисс.. кан. юрид.наук.-М.: МГУ, 1989.с-2.

² Ю.А.Решетов. Борьба с международными преступлением (правовое проблемы).-Автореф. дисс.-док.юрид.наук.-М.: Институт государства и права АН СССР, 1984. с-12.

чи-БМТ нинг таъсис этилишидир. БМТ доирасида халқаро жиноятчиликка қарши кураш механизми анча такомиллашиб, халқаро жиноятчиликни олдини олиш ва улар учун жазолаш бўйича махсус халқаро органлар ташкил қилинди. Халқаро тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш вазифаси БМТ Хавфсизлик Кенгашига бириктирилиб, БМТ Низомида унга зарур ваколатлар, шу жумладан мажбурлов тусидаги ваколатлар берилган.¹

БМТ доирасида халқаро жиноятчиликка қарши курашишни ташкил қилишнинг муҳим жиҳати шундан иборатки, мазкур ташкилот халқаро жиноятларга барҳам бериш бўйича универсал халқаро шартномалар ишлаб чиқадиган энг йирик тузилмага айланди. БМТ нинг таъсис этилиши халқаро жиноятчиликка қарши кураш борасидаги халқаро ҳамкорликнинг янги даврини олиб берди. Бу давр муайян турдаги халқаро жиноятларга қарши кураш борасида ихтисослашган махсус шартномаларни қабул қилиш даври бўлди. Айнан БМТ шафелиги астида «Геноцид жиноятини олидини олиш ва у учун жазолаш тўғрисида»ги 1948 йилги Конвенция, «Апартеид жиноятни олдини олиш ва у учун жазолаш тўғрисида»ги 1973 йилги Конвенция «Ҳарбий жиноятлар ва инсониятга қарши жиноят учун жавобгарликнинг муқаррарлиги тўғрисида»ги 1968 йилги конвенция, Инсоният хавфсизлиги ва тинчлигига қарши жиноятлар Кодекси, «Одамлар билан савдо қилишга ва фоҳишабозликка қарши кураш тўғрисида»ги конвенция, «Трансмиллий уюшган жиноятчилик тўғрисида»ги 2000 йилги Конвенция, «Ядровий терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Конвенция, «Денгиз катнови хавфсизлигига қарши қаратилган қонунга хилоф ҳаракатларга барҳам бериш тўғрисида»ги Конвенция, «Халқаро терроризмга барҳам бериш тўғрисида»ги Декларация, «Бомбали терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Конвенция, «Ҳаво кемаларини ноқонуний эгаллашга қарши кураш тўғрисида»ги Конвенция каби ғоятда муҳим ҳужжатлар ишлаб чиқилди. БМТ халқаро жиноятчиликка қарши кураш соҳасида давлатлараро ҳамкорликнинг асосий таянчига айланиб, ўзининг ушбу мавқеини ҳозирги кунда сақлаб турибди.

Халқаро жиноятчиликка қарши кураш борасида БМТ доирасидаги халқаро ҳамкорликни қуйидагича ажратиши мумкин:

¹ The Charter of the United Nations №.У 1981-Р. 13-17

- Халқаро жиноятчиликнинг муайян турига қарши курашга ихтисослашган ташкилий-ҳуқуқий механизм яратиш;

- халқаро жиноий юстиция ва халқаро жиноятларни таърифлаш, шунингдек халқаро муносабатларнинг реалликларига мос бўлган халқаро-ҳуқуқий баҳо бериш.¹

Лотин Америка ва Кариб денгизи минтақасидан 2 нафар, ғарбий Европа, канада, Янги Зеландия ва Австралиядан 2 нафар аъзо сайланиш лозим.² Халқаро ҳуқуқнинг юридик мажбурийлигини таъминлашда хавфсизлик Кенгашнинг роли БМТ Низомининг 25-моддаси билан белгиланади: «ташкилот аъзолари ушбу Низомга мувофиқ Хавфсизлик Кенгашининг қарорларига бўйсунишга ва уларни бажаришга розилик берадилар».³

БМТ доирасида юридик мажбурий қарорларни чиқаришга ваколатли навбатдаги ички орган Халқаро Суддир. БМТ Низомининг таркибий қисми бўлмиш Халқаро Суд Статутига асосан, Суд ўн беш вакилдан таркиб топиб, фақат давлатларгина Судда иши кўрилатётган томон бўлиши мумкин.

Интерпол ташкил топган вақтидан буён ўтган давр ичида ўзининг ажойиб тузилмага эга бўлгани, аниқ ва мукамал ишлаб чиқилган ҳуқуқий асоси ва техник таъминоти туфайли халқаро полиция ҳамкорлигини самарали ва оқилона мувофиқлаштиришга қодир дунёдаги етакчи халқаро ташкилотга айланди.

Бир қарашдаёқ ташкилот номининг ўзи қандайдир сирлилик гардишига буркангандек туюлади. Ҳа, у халқаро жиноятчиликнинг олдини олиш ва уни бартараф этишда иштирок этадиган йирик умумжаҳон ташкилоти ҳисобланади. Аммо жиноятчи ортидан одавий кувишлар, отишмалар, таъсирчан тергов ҳаракатларини олиб бориш жараёнлари штаб-квартираси Франциянинг Лион шаҳрида жойлашган Интерполнинг Бош қотибияти бутун дунё бўйича тарқалган Миллий Марказий бюrolари ходимлари ҳақида ўқувчида атрофлича тасаввур ҳосил қилмайди.

Интерпол мустақил тергов ҳаракатларини юритиш, жиноятлар-

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. Низом ва халқаро Суд Статути.-Т.: БМТнинг Ўзбекистондаги ахборот маркази, 2002. 18-бет.

² Международное публичное право.М.: Проспект, 1999, сғ309.

³ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. Низом ва Халқаро Суд Статути.-Т.: БМТнинг Ўзбекистондаги ахборот маркази, 2002. 17-б.

ни фош қилиш ва турли мамлакатларда яширинган жиноятчиларни излаш билан ўз ҳолича шуғуллана олмайди. Унда бундай тезкор кучларнинг ўзи йўқ. Боз устига, бугунги кунда замонавий халқаро ҳуқуқ нуқтаи назаридан ҳам бу каби мураккаб фаолиятни олиб бориш мантиқан мумкин эмас.

Аммо бир неча мамлакатдаги полициянинг амалий операцияни мувофиқлаштириш, уларнинг баҳамжихат ва бир пайтда ўтказилишига ҳар томонлама ёрдам бериш, бундай операцияларнинг бошланиши ва муддатлари ҳақида унда иштирок этадиган давлатлар билан ўзаро келишиб олиш, яшириниб юрган жиноятига нисбатан халқаро кидирув эълон қилиш ишларида Интерполнинг аҳамияти катта.

Бир сўз билан айтганда, Интерпол-турли давлатлардаги жиноий полиция хизматларининг муайян жиноятларни фош қилиш бўйича кундалик ишидаги амалий ҳамкорликнинг муайян жиноятларни фош қилиш бўйича кундалик ишидаги амалий ҳамкорлигининг, шунингдек уларнинг қўшма Саъй ҳаракатларини мувофиқлаштириш ва кооперациялашнинг кучли механизми ва воситачисидир.¹

Ҳамкорликнинг бундай кўринишида Интерпол халқаро жиноятчиликка қарши курашнинг умумий стратегияси ва тактикасини ишлаб чиқувчи ягона жаҳон маркази сифатида майдонга чиқади. У жиноятчиликка қарши курашда энг муҳим жиҳат-қудратли ахборот манбасини ўзида мужассам этиб, уни зарур ҳолларда аъзо мамлакатларнинг ҳуқуқ-тартибот идораларига етказиб беради.²

Юртбошимиз И.А.Каримовнинг ташаббуси билан Ўзбекистонда ташкилотнинг 1994 йил 28 сентябрда бўлиб ўтган 63-сессиясида унга тўла ҳуқуқли аъзо бўлиб кирди. Интерполнинг Республикамиздаги Миллий Марказий бюроси айни пайтда жиноятчиликка қарши курашда ташкилот билан фаол ҳамкорлик қилиб келмоқда.

Интерполнинг йигирма биринчи аср аввалида ишлаб чиқилган ташкилотни стратегик ривожлантириш режасида белгиланганидек, жиноий фаолиятнинг барча соҳалари полиция ахбороти алмашинувининг умумжаҳон тизими ва маълумот олишнинг муайян шаклла-

¹ В.С.Овгенский. Интерпол.М.: -М., 2001, 125-б.

² К.С.Родионов. Интерпол: вчера, сегодня, завтра.-3-с.изд. М.: Международное отношения, 1990, стр. 37.

рини қамраб олиши даркор.

Шу мақсадларни рўёбга чиқариш учун Интерпол Бош котибияти барча замонавий коммуникация воситалари билан жиҳозланган бўлиб, улар бутун дунёдаги Миллий Марказий бюроларга электрон почта орқали бир-бири билан яқин алоқа қилиш имконини беради.

Бу воситалар асосида халқаро кидирувда бўлган жиноятчилар, ўғирланган автомобиллар ва ноёб бадиий асарлар, қимматбаҳо миллий бойликлар ҳақидаги ахборотларни, жумладан, уларнинг тасвирини сақлайдиган маълумотлар баъзасига кириши ва уларни излаб топиш мумкин. Тезкор ходимлар сўраган саволларига қисқа вақт ичида-бир неча сонияда жавоб олади.

Мазкур тизимдан гумондор шахсни идентификациялашда, яъни шахсни аниқлаштиришда сурат ва бармоқ изларини олишда ҳам самарали фойдаланаяпти. Телекоммуникация тармоғи орқали узатиладиган халқаро жиноятлар ва жиноятчилар ҳақидаги барча маълумотлар Интерпол штаб-квартирасида жамланадиган ягона маълумотлар баъзасида сақланади. Айтиш жоизки, Интерполнинг ахборот тизимига кирадиган маълумотлар базаси мавжуд жиноий ахборотнинг оламшумул ғазнасидир.

Бу ерга келиб тушадиган барча маълумотлар (базасида сақланади) ўхшашликларини аниқлаш ва илгари маълум бўлмаган алоқаларни ўрнатиш учун улар қарама-қарши усулда текширилади. Ҳозирги пайтда Интерпол бармоқ изларини идентификациялашнинг замонавий автоматлаштирилган тизимига эга. Мазкур тизим бармоқ излари электрон почта орқали узатилишини таъминлаш мақсадида Интерполнинг компьютер-телекоммуникация тизимига тўлиқ жорий этилган. Шу боис жаҳонда муқобили йўқ бўлган мазкур ташкилот XXI асрда жиноятчиликнинг олдини олиш, уни фош этиш, тили ва дини бир-биридан айро халқларни муштарақ мақсад йўлида яқдил ва бирдам бўлиб изчил ҳаракат қилишида асосий восита сифатида хизмат қилишига шубҳа йўқ.

Бугунги кунда Интерпол ҳукуматлараро ташкилот мақомига эга. Бу хусусда таҳлилчилар томонидан вақти-вақти билан билдирилган шубҳалар шунга асосланадиги, Интерпол кўп томонлама, тантанали равишда имзоланган ва ратификация қилинган битим натижасида ташкил этилмаган. Ташкилотни таъсис этадиган расмий шартноманинг йўқлиги унинг ноҳукумат ташкилот сифатида тан

олинишига асос бўлади.¹

Ташкилот уставининг 4-моддасига мувофиқ унга аъзо бўлиб давлат эмас, балки ҳар бир мамлакатнинг расмий полиция идоралари қабул қилинади. Шу моддада кўрсатилганидек, аъзоликка ариза тегишли ҳукумат органлари томонидан берилади. Низомнинг 45-моддасида белгиланишича, полиция идоралари ўз мамлакатлари вакиллари сифатида ҳаракат қилади.

Маълумки, Интерполнинг асосий фаолияти жиноятчиларни рўйхатга олиш ва уларга халқаро қидирув эълон қилишдан иборат. Интерпол Бош котибиятининг «юраги» Уставга биноан бутун ташкилотнинг техник ва ахборот маркази ҳисобланади. Бу ерда жиноятчиликка қарши курашиш масалалари бўйича ахборот тўпланади, улар умумлаштирилиб, зарур ҳолларда матбуотда эълон қилинади.

3. БМТ ихтисослашган муассасаларининг халқаро жиноятчиликка қарши курашдаги фаолияти

Ҳозирги янги дунёда гуруҳлар ва баъзи одамлар чегара орқали, давлатларнинг иштирокисиз бир-бирлари билан тобора кўпроқ тўғридан тўғри ҳамкорлик қилмоқдалар. Бу эса муайян хавф-хатарларни ҳам олиб келади. Жиноятчилик, гиёҳвандлик, терроризм, қуроллар, қочоқлар ва мигрантлар-буларнинг ҳаммаси у ёқдан бу ёққа илгаригига қараганда катта тезликда ва катта ҳажмда ҳаракатланмоқда. Одамлар ўзларидан узоқларда содир бўлаётган воқеалардан келиб чиқиши мумкин бўлган хавф-хатарлардан ташвишга тушмоқдалар. Шунингдек, улар баъзи мамлакатлардаги ноҳақликлар ва бераҳмликлардан қаттиқ таъсирланадилар ва бундай ҳолларга қарши давлатлардан қандайдир чора-тадбирлар қабул қилишни кутадилар.

Бойликларни тақсимлаш борасидаги бугунги кундаги ғоят катта нотенглик, миллиарддан ортиқ одам яшаб турган аянчли шарт-шароит, баъзи минтақалардаги турли можаролар кўламининг кенгайиши ва табиий муҳитнинг тезлик билан ёмонлаша бориши-бу

¹ К.С.Родионов. Интерпол: вчера, сегодня, завтра.-3-с изд. М., Международное отношения, 1990 стр.38.

омилларнинг ҳаммаси, биргаликда, фақат, агар ҳамманинг розилиги билан ушбу аҳволни тузатиш чора тадбирлари қўрилмаса, таракқиётнинг ҳозирги моделини беқарор қилиб қўяди. Энг йирик олти континентда ўтказилган жамоатчилик фикри сўрови, одамлар худди шундай чора-тадбирлар қабул этилишини хошлаётганлигини тасдиқлаб турибди.

Ер юзида халқаро тинчлик ва хавфсизликнинг биргаликдаги чораларини таъминлаш, халқларнинг тенг ҳуқуқларини ва ўз тақдирини ўзи белгилаш принципини ҳурмат қилиш, барча халқлар, миллатлар ўртасида дўстона муносабатларни ривожлантириш, ижтимоий-иқтисодий, маданий ва инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ халқаро муаммоларни ҳал этиш Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг бош мақсадидир. Ўтган йиллардаги фаолияти мобайнида БМТ дунёдаги энг йирик ва халқаро таъсирчан ташкилотга айланиб, 1993 йилга келиб у ўз сафида жаҳоннинг 184 давлатини бирлаштирди. У ўзининг ярим асрлик тарихи давомида халқаро ижтимоий ва иқтисодий ҳамкорликнинг қатор муаммоларини ҳал этишига салмоқли ҳисса қўшди. БМТ ер куррасининг турли минтақаларида тинчлик ўрнатиш, ҳарбий можароларнинг олдини олиш, ривожланаётган мамлакатларга иқтисодий ёрдам кўрсатиш, табиий офатлардан шикаст топган давлатларга ёрдам қўлини чўзиш, жаҳон маданиятини ривожлантириш каби хайрли ишларда фаоллик кўрсатиб келмоқда.

Ҳозирги кунда ушбу ташкилотнинг 6 та бош органи-Бош Ассамблея, Хавфсизлик Кенгаши, Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаш, Васийлик Кенгаши, Котибият, 16 та ихтисослашган муассасалари тинчлик ва хавфсизликни мустаҳкамлаш учун кураш олиб бормоқдалар. Халқаро ҳуқуқнинг ижодкорлари сифатида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Жаҳон халқлари тақдирига оид бир ташкилот дунё аҳамиятига молик бўлган кўпгина тадбирларнинг ҳам ташаббускори ҳисобланади.

Халқаро тинчлик ва хавфсизликни таъминлашнинг муҳим омили-куролсизланиш масаласига Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ўз фаолиятининг дастлабки кунлариданоқ катта аҳамият бериб келмоқда. БМТ Бош Ассамблеясининг 1978, 1982, 1988 йиллардаги учта махсус сессияси ушбу масалаларга бағишланган. 1977 йилда ўтказилган 31-сессиясида эса табиий муҳитга нисбатан ҳарбий ва ҳар қандай тажоввузкор воситалардан фойдаланишни таъ-

қиқлаш ҳақида конвенция қабул қилиниши Осиё, Африка, Лотин Америкасидаги бир қатор давлатларда мустамлакачиликдан озод бўлиш жараёнларини тезлаштириб юборди. Саксонинчи йилларнинг охирларида халқаро аҳволнинг ўзгариши туфайли БМТ фаолиятида янги босқич бошланди. Бу эса ташкилот фаолиятининг янада жонланишига олиб келди ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг халқаро тинчлик ва хавфсизликни мустаҳкамлашга ҳамда жиноятчиликни олдини олишга қаратилган ҳаракатларини мазмунан тўлдирди. Ташкилотнинг Яқин Шарқдаги тажоввузига қарши белгиланган таъсирчан чоралари, Камбоджадаги ва Яқин Шарқдаги вазиятни барқарорлаштириш тадбирлари, Яқин Шарқда ҳамда Афғонистонда тинчликни таъминлаш, Собик Совет Иттифоқи ва АҚШ ўртасида ядро қуролларини қискартириш тўғрисида иккита муҳим шартномалар шулар жумласидандир. Буларнинг ҳаммаси БМТнинг тинчликсевар сиёсатини изчил олиб боришидан далолат беради ва унинг фаолиятидаги умуминсоний қадриятлар, манфаатлар негизига қурилган йўналишни янада мустаҳкамлайди. Халқаро хавфсизлик ва барқарорлик муаммоси янги аср бўсағасида ҳамон жаҳон ҳамжамияти олдида турган энг асосий муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Фарқ фақат шундаки, эндиликда «Совуқ уруш» асоратлари, хуружлари ўрнига тинчлик ва барқарорликка таҳдид солувчи куч сифатида халқаро террорчилик ва экстремизм, тажоввужкор миллатчилик ва сепаратизм жаҳон сахнасига чиқмоқда.¹

Ҳақиқатан ҳам БМТга аъзо бўлиш, унинг сессиялари ишида қатнашиш, унинг ташкилотлари бўлган давлат байроқлари орасида ўз давлатининг ҳам байроғи борлигининг шоҳиди бўлиш жуда катта бахт ва ифтихордир. Бутун ер юзасидаги мамлатларни ўз атрофига бирлаштирган бу ташкилот халқаро ташкилотларнинг энг обрўлиси ва нуфузлисидир. Жаҳон сиёсати инсониятнинг ташқи сиёсати соҳасида орттирган тарихий тажрибасини мужассамлаштирган ҳолда бойиб, такомиллашиб, уйғунлашиб, муштараклашиб боради. Бундай сиёсатининг ажралмас йўлдошлари, зарурий бўлак қисмлари сифатида халқаро ташкилотлар амал қилади. Улар жаҳон сиёсатининг йўналишларини белгилаб беришда, унинг амал қилиши

¹ Ислом Каримов. Ватан равнақи учун ҳар биримиз маъсулмиз. Т. «Ўзбекистон» 9-жилд, 105-бет.

ва давом этишида, умуминсоний мақсад манфаатлар йўлида хизмат қилишида жуда муҳим аҳамият касб этади.¹

Кейинги йилларда БМТ нинг ҳуқуқий соҳаларида ва унинг Халқаро фуқаро авиация ташкилоти, Халқаро денгизлар ташкилоти ва Халқаро атом энергияси агентлиги сингари ихтисослаштирилган муассасалари ўзида халқаро жиноятчилик, терроризмга қарши кураш бўйича асосий ҳуқуқий воситаларни акс эттирган қатор халқаро битимларни ишлаб чиқди. Бунга самолётларда содир этилган қонунбузарликлар тўғрисидаги (1963), самолётни қўлга киритишини олдини олиш тўғрисидаги (1971), одамларни гаровга олишга қарши кураш тўғрисидаги (1979), ядровий ашёларни муҳофаза этиш тўғрисидаги (1979) ва пластик портловчи ашёларни, уларни топиб олиш имконини берадиган тамғалаш (1988) сингари Конвенциялар киради. Бош Ассамблеяда халқаро терроризмнинг барча актларига мунтазам равишда, сиёсий даражада қаралади. 1997 йилда у бомбали терроризмга қарши кураш тўғрисидаги халқаро Конвенция қабул қилди, бу ҳужжат террорчилик портлашларида айбланаётганларни ёки суд орқали таъқиб этиш ёки уларни тутиб беришни тавсия этади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ихтисослашган муассасалари дунё бўйича, мамлакатлар ичкарасида ҳам, улар ўртасидаги муносабатларда ҳам қонун устуворлигини барқарор этишга асос ярата олди. Бош Котиб назоратидаги Конвенция халқаро ҳамжамиятнинг ўзлари учун ҳуқуқ ва бурчларни белгилаб олиш, қонун устуворлигига ҳақиқатан ҳам амал қилиш истакларини ифода этади. Биз, бутун дунё бўйича барча соҳалардаги тараққиётга фақат шу Конвенцияларни амалга ошириш йўли билан эришиши мумкин. Бош Котиб энг муҳим 25 Конвенцияни танлади ва уларни амалга оширишни сўради. Ушбу шартномалар БМТнинг янги мингйилликдаги энг муҳим сиёсий мақсадлари билан боғлиқ ва БМТ Низоми руҳини яхшироқ ифода этади (қуйидаги шартномалар рўйхатига қаранг).

Бу конвенцияларнинг кўпчилиги аллақачон кучга кирди, аммо кўпчилигининг умумий ратификация қилинишига эришиш керак. Шартномаларни ҳали имзоламаган ва ратификация қилмаган дав-

¹ Я.Ғаффоров, А.Холлиев. Ўзбекистон ва Жаҳон ҳамжамияти. Т. «Университет», 2003 йил, 54-бет.

латларнинг бу ишни кечиктираётганларига сабаб конвенцияларни маъқулламаганликлари эмас, балки техник ва инсон ресурсларининг етишмаётганлигидир. БМТ қуйидаги ёрдамлар билан уларнинг баъзи қийинчиликларни енгиб ўтишларига қўмаклашишга ҳаракат қилмоқда:

- Миллий қонунлар лойиҳаларини ишлаб чиқиш учун давлатларнинг илтимосларига биноан экспертлар тақдим этиш, семинарлар ва брифинглар ўтказиш йўли билан мансабдор шахслар ва қонун чиқарувчиларга консултациялар уюштириш;
- Халқаро ҳуқуқни яхшироқ тушуниш ва қўллаш мақсадида судлар ва адвокатларни ўқитиш;
- Ҳуқуқий коллежлар ва олий ўқув юртларида халқаро ҳуқуқдан дарслар беришга қўмаклашиш.

Кўптомонлама, энг асосий 25 шартнома

Инсон ҳуқуқлари

1. Бош Ассамблея томонидан 1948 йил 9 декабрда қабул қилинган геноцид жинояти ҳақида огоҳлантириш ва унинг жазолаш тўғрисида конвенция, 1951 йил 12 январда кучга кирди.

2. Имзолаш учун 1966 йил 7 мартда Нью-Йоркда очилган Иркй камситишнинг барча шакллари бартараф этиш тўғрисидаги халқаро конвенция. 1969 йил 4 январдан кучга кирди.

3. БМТнинг Бош Ассамблеяси томонидан 1966 йил 16 декабрда қабул қилинган Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро пакт. 1976 йил 3 январда кучга кирди.

4. БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1966 йил 16 декабрда қабул қилинган Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро пакт. 1976 йил 23 мартда кучга кирди.

5. БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1966 йил 16 декабрда қабул қилинган Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро пактга Факультатив протокол. 1976 йил 23 мартда кучга кирди.

6. БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1989 йил 15 декабрда қабул этилган Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро пактга ўлим жазосини бекор қилишга бағишланган Иккинчи факультатив протокол.. 1991 йил 1 июлда кучга кирди.

7. БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1979 йил 18 декабрда қабул этилган Аёлларни камситишларнинг барча шакллари бартараф этиш тўғрисида конвенция. 1981 йил 3 сентябрда кучга кирди.

8. БМТ нинг Бош Ассамблеяси томонидан 1999 йил 6 октябрда қабул қилинган Аёлларни камситишларнинг барча шакллари бартараф этиш тўғрисида конвенцияга Факультатив протокол. Ҳозиргача кучга киргани йўқ.

9. БМТ нинг Бош Ассамблеяси томонидан 1984 йил 10 декабрда қабул этилган қийноқлар ва бошқа бешафқат, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни таҳқирлайдиган муомала ва жазоларга қарши конвенция. 1987 йил 26 июнда кучга кирди.

10. БМТ нинг Бош Ассамблеяси томонидан 1989 йил 20 ноябрда қабул қилинган Болалар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция. 1990 йил 2 сентябрда кучга кирди.

11. Болаларга ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияга болаларнинг қуролли можаролардаги иштирокига таалуқли Факультатив протоколнинг лойиҳаси. БМТ нинг Бош Ассамблеяси томонидан ҳали қабул қилинмаган.

12. Болалар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияга болаларни сотиш, болалар фоҳишабозлиги ва болалар порнографиясига таалуқли Факультатив протокол лойиҳаси. БМТ нинг Бош Ассамблеяси томонидан ҳали қабул қилинмаган.

13. БМТ нинг Бош Ассамблеяси томонидан 1990 йил 18 декабрда қабул қилинган Барча меҳнаткаш мигрантлар ва уларнинг оила аъзолари ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги халқаро конвенция. Ҳали кучга кирган эмас.

Қочоқлар ва фуқаролиги бўлмаган шахслар

14. 1951 йил 8 июлда Женевада имзоланган қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция. 1954 йил 22 апрелда кучга кирган.

Жазонинг жазо масалалари

15. БМТ нинг Бош Ассамблеяси томонидан 1994 йил 9 декабрда қабул қилинган БМТ ва унинг ходимлари хавфсизлиги тўғрисидаги конвенция. 1999 йил 15 январда кучга кирган.

16. БМТ нинг Бош Ассамблеяси томонидан 1997 йил 15 декабрда қабул этилган Бомбали терроризм билан кураш тўғрисидаги халқаро конвенция. Ҳали кучга кирмаган.

17. 1998 йил 17 июлда Римда қабул қилинган Халқаро жиноий судининг Рим статuti. Ҳали кучга кирган эмас.

Қуролсизланиш

18. Ҳаддан ташқарии вайронагарчиликлар келтирадиган ва

аниқ нуқтага урмай, ялпи вайрон этадиган Одатдаги курулларнинг муайян турларини қўллашни таъқиқлаш ва чеклаш тўғрисидаги конвенция (ва унга протоколлар) 1980 йил 10 октябрда Женевада қўллаб-қувватланди. 1983 йил 2 декабрдан кучга кирди.

19. 1966 йил 3 майда БМТ аъзо давлатларнинг Женевадаги Конвенциясида қабул қилинган 1996 йил 3 майдаги тахрирдаги Миналарни, қопқон-миналарни ва бошқа қурилмаларни қўллашни таъқиқлаш ёки чеклаш тўғрисидаги протокол (1996 йил 3 майдаги 11-сон протокол), ҳаддан ташқари вайронагарчиликлар келтирадиган ва аниқ нуқтага зарба бермай, ялпи вайрон этадиган Одатдаги курулларнинг муайян турларини қўллашни таъқиқлаш ва чеклаш тўғрисидаги конвенцияга илова 1998 йил 3 декабрда кучга кирган.

20. Химиявий курулларни тайёрлаш, ишлаб чиқариш, тўплаш ва улардан фойдаланишни таъқиқлаш ҳамда уни йўқ қилиш тўғрисидаги конвенция имзолаш учун Парижда 1993 йил 13 январда очилди. 1997 йил 29 апрелда кучга кирди.

21. БМТ нинг Бош Ассамблеяси томонидан 1996 йил 10 сентябрда қабул қилинган Ядро синовларини кенг қўламли таъқиқлаш тўғрисидаги шртнома. Ҳали кучга кирган эмас.

22. 1997 йил 18 сентябрда Ослода қўллаб-қувватланган Пийедаларга қарши миналардан фойдаланишни, уларни тўплаш, ишлаб чиқариш ва беришни таъқиқлаш ва уларни йўқ қилиш тўғрисидаги конвенция. 1999 йил 1 мартда кучга кирган.

Агроф мухит

23. 1997 йил 11 декабрда Киотода қабул қилинган БМТ нинг иқлим ўзгаришлари доирасидаги конвенциясига Киото протоколи. Ҳали кучга кирган эмас.

24. 1992 йил 5 июнда Рио-де-Жанейрода имзолаш учун очилган Биологик рангбаранглик тўғрисида конвенция. 1993 йил 29 декабрда кучга кирган.

25. 1994 йил 14 октябрда имзолаш учун Парижда очилган каттиқ қурғоқчиликни бошидан кечираётган мамлакатларда ва айниқса Африканинг саҳрога айланишига қарши кураш тўғрисида халқаро конвенция. 1996 йил 29 декабрда кучга кирган.

БМТ фаолиятидаги яна бир жиҳат гиёҳванд моддалар орқали халқаро жиноятлар содир этилишига қарши кураш ҳисобланади. Статистик маълумотлар гиёҳванд моддалар билан жиноят содир

этаётганларнинг кўпчилиги уни истеъмол қилишга мойиллигини таъкидласада, бу каби жиноят билан жамиятнинг барча қатламларидаги одамлар шуғулланадилар. Бутун дунё бўйича ёшлар ўртасида гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш бўйича энг сўнги маълумотлар жиддий хавотир туғдирмоқда. Маълумотлар шуни кўрсатадики, гиёҳванд моддалар истеъмол қилиш даражаси аҳоли ўртасидагига нисбатан ёшлар ўртасида уч ёки тўрт баробар юқори. Улар энг маъқул кўрсатадиган гиёҳванд модда-наша бўлиб, уни истеъмол қилиш даражаси кенгайиб бормоқда.

Синтетик гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш бурмунча кенг тарқалди, экстази истеъмол қилиш эса Ғарбий Европа мамлакатларида юқори даражада одам тусига кирган бўлса, эндиликда у бошқа минтақаларга ҳам тарқалмоқда. Экстази ўрта ҳисобда аҳолининг 2,6 фоизи томонидан истеъмол қилинмоқда.

Кокаин ёшлар ўртасида унчалик ҳуш кўрилмайдиган гиёҳванд моддага ўхшайди. Бироқ кейинги фикр-мулоҳазалар уни истеъмол қилиш Европада (айниқса Лондон ва Амстердамда) бирмунча ўсганидан гувоҳлик бермоқда. Кейинги 15 йил мобайнида қўшма штатларда ёшлар ўртасида кокаин истеъмол қилиш қисқарган эди, бироқ энг сўнги маълумотлар унинг бирмунча ўсганидан далолат бермоқда.

Героинни укол орқали қабул этиш Шарқий Европа мамлакатларининг ёшлари ўртасида ўсиб бормоқда ва шунингдек, (қўшма Штатларда ва Ғарбий Европада) уни чекиш бирмунча кенг тарқалаётгани тўғрисида маълумотлар бор. Ўрта ҳисобда 1,9 ва 1,0 фоизни ташкил этган кокаин ва героин ёшлар маъқул кўрадиган гиёҳванд мода ҳисобланмайди. **Токсикомания** (Клей ва бошқа эритмаларни истеъмол қилиш) кенг микёсда (ўртача 7,8 фоиз) тарқалган ва кўплаб ёшлар учун жиддий муаммо бўлиб қолмоқда.¹

Гиёҳванд моддалар билан ноқонуний савдо қилиш-эҳтиёткорлик чоралари ишлаб чиқиб, қўлланилгунига қадар глобаллаштиришдан ўз манфаатлари йўлида фойдаланаётган уюшган трансмиллий синдикатлар қўлидадир. Чегараларнинг очиб юборилиши ва электрон воситаларининг тез қулоч ёйиши уюшган халқаро жиноий гуруҳларга гиёҳванд моддаларни тарқатиш ва бундан даромад олишга

¹ Мингйиллик маърузаси. Т-2003 йил, 162-163-бетлар

ёрдам беради.

Гиёҳвандлик орқали келиб чиқадиган жиноятчилик муаммолари билан БМТ ўзининг ташкил этилган пайтлариданоқ шуғулланмокда: 1946 йилда, унинг таркибига айланма асосда 53 мамлакат кирадиган гиёҳванд воситалар бўйича комиссия тузилган эди.

БМТнинг гиёҳванд моддаларга қарши кураш билан шуғулланадиган бўлинмаси 1990 йилда БМТнинг гиёҳванд моддаларни назорат қилиш бўйича халқаро дастури (ЮНДСП) билан бирлашди. Дастур 1999 йилда Халқаро жиноятчиликдан огоҳлантириш бўйича Марказ билан бирлаштирилди ва Гиёҳванд моддаларни назорат қилиш ва жиноятчиликдан огоҳлантириш бошқармаси ташкил этилди. Бошқарманинг қароргоҳи Вена шаҳрида жойлашган.

ЮНДСП қуйидаги уч мақсадни кўзда тутди: ноқонуний гиёҳванд моддаларга бўлган эҳтиёжни қисқартириш, ноқонуний гиёҳванд моддалар ишлаб чиқаришни қисқартириш ва гиёҳванд моддалар билан ноқонуний савдо қилишни қисқартириш. ЮНДСП мамлакатларга миллий дастурлар ва сиёсатни ишлаб чиқишда ёрдам бериш учун гиёҳвандлик тўғрисидаги ахборотларни тўплайди ва таркатади. ЮНДСП муқобил тараққиётга кўмаклашиб, фермерларнинг ноқонуний экинлар ўстиришда иқтисодий қарамлигига барҳам беради ёки бу жараёни қисқартиришга ёрдамлашади. ЮНДСП баъзи мамлакатларда, масалан, Мексикада каучук ва бошқа қимматбаҳо дарахтларни экиб парваришлаш ишонли ва узок муддатли даромад манбаи бўлиб қолишини кўрсатиб берди. ЮНДСП ОИТСга қарши курашда БМТ нинг бошқа олтита агентлиги ва дастури билан биргаликда Бразилияда гиёҳвандликка қарши курашда комплекс дастурни амалга оширмокда.

Геноцид, инсониятга қарши жиноятлар, ҳарбий жиноятлар ва агрессияларда айблаш бўйича доимий халқаро суд тузиш ғояси БМТ томонидан 1948 йилда Геноцид жиноятдан огоҳлантириш ва бунинг учун жазолаш тўғрисида Конвенция қабул қилиш контекстида биринчи марта кўриб чиқилган эди. Унинг янада равнаки кўп йиллар мобайнида қарашларда хилма-хиллик туфайли орқага суриб келинди. 1992 йилда Бош Ассамблея Халқаро ҳуқуқ Комиссиясига Суд мақоми лойиҳасини тайёрлашни топширди.

1998 йил июнь-июль ойларида Римда бўлиб ўтган вакиллар Конвенцияси, жумладан, геноцид, инсониятга қарши халқаро жино-

ятлар ва ҳарбий жиноятлар сингари бирмунча жиддий жиноятлар содир этган шахслар устида текширишлар олиб бориш ва уларни жавобгарликка жалб этиш ваколати берилган доимий фаолият кўрсатувчи Халқаро жиноий суд ташкил этиш Статутини маъқуллади. Шунингдек Суд юрисдикциясига «агрессиялар билан боғлиқ жиноятлар» берилади, мазкур жиноятларни белгилайдиган қоидалар, шартномалар қабул этилиши билан Суд улар орқали одил судловни амалга оширади. Шунингдек, бу масалага миллий судларда ҳам биринчи ўрин берилади. Расмий тарзда Халқаро жиноий суднинг Рим мақоми деб амаладиган мазкур ҳужжат 120 овоз-7 қарши ва 21 бетараф овоз билан қабул этилиб, имзолаш учун тақдим қилинди. Шартнома камида 60 иштирок этувчи мамлакат томонидан ратификация этилишини талаб қилади. Суд ва БМТ ўртасидаги ўзаро алоқалар тизими Статутга имзо чеккан иштирок этувчи мамлакатлар Ассамблеяси томонидан маъқуллаган битим томонидан белгилаб берилиши керак. Суд Гаагада, Нидерландияда жойлашган, лекин жиноий ишларни бартараф этиш бўйича ҳар қандай жойда тўпланиши мумкин.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти халқаро жиноятчиликнинг бутун дунёга тарқалган тури терроризм муаммоси билан ҳуқуқий маънода ҳам, сиёсий маънода ҳам изчиллик билан шуғулланади. БМТ ва унинг Халқаро фуқаро авиацияси ташкилоти (ИКАО), Халқаро денгизлар ташкилоти (ИМО) ва халқаро атом энергияси агентлиги сингари ихтисослаштирилган муассасалари халқаро терроризмга қарши кураш борасида асосий ҳуқуқий восита ҳисобланган ҳуқуқ соҳасидаги халқаро битимлар тизимини ташкил этди. қуйидагилар ана шундай ҳужжатлардир:

- Ҳаво транспортида содир этилган ҳуқуқбузарликлар ва бошқа баъзи ҳаракатлар тўғрисидаги Конвенция (1963 йил Токиода қабул қилинган);

- Ҳаво кемаларини ноқонуний қўлга олишни тўхтатиш тўғрисида Конвенция (1970, Гаага);

- Фуқаролар авиацияси хавфсизлигига қарши йўналтирилган ноқонуний актларга қарши кураш тўғрисидаги Конвенция (1971, Монреал);

- Халқаро ҳимоядан фойдаланадиган, шу жумладан дипломатик агентларга қарши жиноятларни бартараф этиш ва жазолаш тўғриси-

да Конвенция (1973, Нью-Йорк);

- Ядровий ашёларни жисмонан ҳимоя этиш тўғрисида Конвенция (1980, Вена);

- Халқаро фуқаро авиациясига хизмат кўрсатувчи аэропортларда, ноқонуний зўравонлик ҳаракатларини тўхтатиш тўғрисидаги протокол (1988, Монреал);

- Халқаро кема қатнови хавфсизлигига қарши йўналтирилган ноқонуний актларга қарши Кураш тўғрисида Конвенция (1988, Рим);

- Пластик портловчи моддаларни топиб олиш учун уларни тамғалаш тўғрисида Конвенция (1991, Монреал).

БМТ Бош Ассамблеяси қуйидаги уч Конвенцияни тузишга кўмаклашди:

I. Гаровга олишга қарши кураш тўғрисидаги Конвенция (1979), унда иштирок этувчи мамлакатлар гаровга олиш тегишли тартибда жазоланадиган ҳаракат эканига келишиб олишди. Улар, шунингдек, ўз ҳудудларида муайян турдаги фаолиятларни тақиқлаш, ахборотлар алмашиш ва тергов фаолиятларини ҳамда экстрадиция имкониятларини яратиш тўғрисида ҳам келишиб олдилар. Агар иштирок этувчи мамлакатлар у ёки бу жиноятчини беришдан бош тортар экан, ишни ўз адлия органларига текшириш учун бериш лозим. 1988 йилнинг ўрталарига келиб Конвенцияга 83 мамлакат аъзо бўлди.

II. БМТ ходимлари ва улар билан алоқадор бўлган ходимларнинг хавфсизлиги тўғрисида Конвенция, ярадор ва қурол бериш билан тугаган БМТ ходимларига кўпсонли тажоввузлар оқибати туфайли 1993 йил Ассамблея кўриб чиқиши учун тақдим этилди. Ассамблея 1944 йил қабул қилган Конвенция 22 иштирок этган мамлакат ратификация этганидан сўнг кучга кирди, бу мамлакатларнинг 19 таси 1988 йилдаёқ ратификация қилдилар.

III. Бомбали терроризмга қарши кураш тўғрисида халқаро Конвенция Ассамблея томонидан 1977 йилда қабул этилди. У террорчилик акти қилиб беришни таъқиқлашни кўзда тутди, ҳар бир мамлакат зиммасига бундай шахсларга нисбатан, уларни беришдан бош тортган ҳолда жиноий иш очиш мажбуриятини юклайди.

IV. 1996 йилда Ассамблея ядро терроризмга қарши кураш бўйича халқаро Конвенция лойиҳасини ишлаётган махсус Комитет

таъсис этди. Бош Ассамблея сиёсий соҳада 1994 йилда «Терроризмнинг барча ҳаракатлари ва кўринишлари, у қачон ва ким томондан содир этилганидан қатъий назар кечириб бўлмайдиган жиноят сифатида» қораланадиган Халқаро терроризмни бартараф этиш бора-сидаги чоралар тўғрисидаги декларацияни қабул қилди. Ассамблея иштирок этувчи давлатлардан халқаро терроризмни бартараф этиш бўйича миллий ва халқаро миқёсда чора-тадбирлар қабул қилишни қаттиқ талаб қилди.¹

Халқаро жиноятчиликка қарши кураш бўйича ҳамкорликнинг бош муаммоси ишнинг категориясига қараб фуқаролик, мамурий, жиноий ва бошқа муаммоларга ажралади. Давлатларнинг жиноятчиликка қарши кураш бўйича қонунчилиги асосан уларнинг миллий қонунчилиги билан белгиланади ва айрим ҳолларда мазкур давлат тан олган халқаро ҳуқуқ меъёрлари билан белгиланади. Жиноий юрисдикцияни белгилаш ҳудудийлик тамойилига асосланади, унга кўра бир давлат ҳудудида содир этилган жиноят ўша давлатнинг суди юрисдикцияси доирасига киради. Бироқ бу мутлоқ коида ҳисобланмайди.

Ҳамкорликнинг шакли ва даражаси Жиноят қай даражада халқаро ҳамжамият манфаатларига зарар келтиришига боғлиқ.

Бу борада:

Биринчидан, халқаро жиноятлар;

Иккинчидан, халқаро характердаги жиноятлар;

Учинчидан, умумий жиноятларни кўрсатиш мумкин.

Халқаро жиноятлар БМТ нинг Халқаро ҳуқуқ Комиссияси давлатлар томонидан халқаро ҳамжамиятининг ҳаётий муҳим манфаатларини таъминлаш учун асосий аҳамият касб этадиган мажбуриятларни бузишни халқаро-ҳуқуқий қилмиш сифатида белгилайди. Бундай жиноятларни содир этганлик учун давлат билан бир қаторда индивидлар ҳам жавобгарликка тортилади.

Халқаро характердаги жиноятлар миллий ҳуқуқий тартиботга таъовуз қилиш билан бирга халқаро ҳамжамиятнинг муҳим манфаатларига ҳам зарар келтиради. Баъзан бу жиноятларни Конвенциявий ҳам деб аталади, чунки давлатларнинг халқаро характердаги

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. Асосий омилар. Т. 2001. «Весь мир» нашр таржима. 309-312-бетлар

жиноятларнинг муайян турига қарши кураши кўп томонлама халқаро шартномалар асосида амалга оширилади.

Умумий жиноятлар-халқаро тартиботга тажоввуз қилмайди ва халқаро ҳамжамият манфаатларига зарар келтирмайди, лекин бундай жиноятлар бўйича одил судловни амалга ошириш бошқа давлатларнинг ёрдамисиз амалга ошириб бўлмайди.

Дунё давлатлари ва Халқаро ташкилотлар халқаро характердаги жиноятларнинг қарорчилик, қулдорлик ва қуллар билан савдо қилиш, одамларни сотиш, торрорчилик, одамларни гаровга олиш ва бошқа турларига қарши курашда ҳамкорлик қиладилар. Булар ичида халқаро жиноятчиликнинг кўп тарқалган тури терроризмга қарши кураш борасида 1937 йилда Женевада терроризмнинг олдини олиш ва йўқ қилиш тўғрисидаги Конвенция қабул қилинган. Унда жазолашга тортилиши зарур бўлган қилмишларни санаб ўтиш билан терроризм тушунчаси берилган. Хусусан, уларга давлат раҳбарлари ва бошқа давлат арбобларининг ҳаётига суиқасд қилиш, кўпурувчилик ҳаракатлари, кўпчиликка хавф туғдирадиган ҳаракатлар, террористик ҳаракатларга тайёрланиш ва унга ундаш, терроризмни воситалар билан таъминлаш, қалбаки ҳужжатлар тайёрлаш, олиб кириш, бошқага бериш ва онгли равишда қасддан фойдаланиш киради. Конвенцияда кўзда тутилган жиноятлар аъзо давлатлар ўртасидаги жиноятчини ушлаб бериш тўғрисидаги шартномага мувофиқ жиноятлар рўйхатига киради. Агар жиноятчини ушлаб бериш бу борадаги шартнома бўлишини назарда тутса, икки давлат ўртасида бундай шартнома мавжуд бўлмаган тақдирда жиноятчини ушлаб бериш учун Конвенция қоидалари ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

Халқаро жиноятчиликнинг яна бир кенг тарқалган тури-бу гиёҳванд воситаларни ноқонуний тарқатишга қарши кураш ҳисобланади. Бу борада биринчи халқаро шартнома 1912 йилда Гаагада тузилган эди. Ушбу Конвенция тамойиллари кейинги халқаро ҳужжатларда, жумладан ҳозирги кунда амалда бўлган 1961 йилдаги гиёҳвандлик воситалари тўғрисидаги Ягона Конвенцияда, 1971 йилдаги Психотроп моддалар тўғрисидаги Конвенцияда, 1988 йилдаги Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар билан ноқонуний муомала қилишга қарши кураш тўғрисидаги БМТ Конвенциясида ўзлаштирилган ва ривожлантирилган. Мазкур халқаро шартнома-

лар гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалардан тиббий ва бошқа қонуний мақсадларда фойдаланишни ҳамда шундай восита ва моддаларни суистемол қилишга йўл қўймаслигини эътироф этади.

Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар устидан назорат қилувчи халқаро органлар гиёҳвандлик воситалари бўйича ЭКО-СОС Комиссия ва гиёҳвандликни назорат қилиш бўйича Халқаро қўмита ҳисобланади.

1990 йилда БМТ Бош Ассамблеясининг 17 махсус сессияси гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларни ноқонуний ишлаб чиқиш, сотиш ва сотиб олиш, муомала қилиш ва тарқатишга қарши кураш борасида халқаро ҳамкорлик бўйича Сиёсий декларация ва Умумжаҳон ҳаракат дастурини қабул қилган. Декларация 1991-2000 йиллар даврини гиёҳвандликни суистемол қилишга қарши кураш бўйича БМТ ўн йиллиги деб эълон қилган.

Халқаро жиноятчиликка қарши кураш ижтимоий ва гуманитар муаммо сифатида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг амалий фаолиятининг йўналишларидан бири ҳисобланади. Халқаро жиноятчиликка қарши кураш масалалари билан бевосита БМТнинг жиноятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомала қилишнинг олдини олиш ва унга қарши кураш бўйича БМТ қўмитаси шуғулланади. Конгресснинг асосий мақсади турли давлатларнинг миллий даражада эришган ютуқларини ҳисобга олган ҳолда жиноятчиликнинг олдини олиш ва унга қарши кураш ҳамда ҳуқуқбузарлар билан муомалада бўлишнинг йўналишлари ва воситаларини аниқлашдан иборат.

Жиноят полицияси Халқаро ташкилоти (Интерпол) жиноятчиликка қарши кураш бўйича амалий ишларни олиб боради. Ташкилотнинг мақсади жиноят полициясининг барча органларини кенг ўзаро ҳамкорлик қилишга қўмаклашиш, шунингдек, жиноятчиликнинг олдини олиш ва унга қарши курашга ёрдам бериши мумкин бўлган муассасаларни ташкил этишдан иборат.

Биринчидан, ташкилотнинг жиноятчиларни ҳисобга олиш маркази ҳисобланиши Интерпол мақсадларига эришишга хизмат қилади.

Иккинчидан, Интерпол халқаро қидирувни амалга оширади. Жиноятчи топилганда полиция ўз давлатининг қонунларида бел-

гиланган тартибда уни қўлга олади ва Миллий Марказий Бюросини хабардор қилади. Интерполнинг кенг маънода ахборот маркази сифатидаги роли ҳам жуда муҳим. Бу борада статистик ва ахборот хизматлари, техник ёрдам мувоффақиятли фаолият олиб бормоқда.¹

4. Интерполнинг халқаро жинойчиликка қарши курашда ягона марказ сифатида шаклланиши

Бизга маълумки, Интерпол ташкил топган вақтидан буён ўтган давр ичида ўзининг ажойиб тузилмасига эга бўлгани, аниқ ва мукаммал ишлаб чиқилган ҳуқуқий асоси ва техник таъминоти туфайли халқаро полиция ҳамкорлигини самарали ва оқилона мувофиқлаштиришга кодир дунёдаги етакчи халқаро ташкилотга айланди.

Интерпол²-турли давлатлардаги жиноий полиция хизматларининг муайян жинойтларни фош қилиш бўйича кундалик ишидаги амалий ҳамкорлигининг, шунингдек уларнинг қўшма саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштириш ва кооперациялашнинг кучли механизми ва воситачисидир. Ҳамкорликнинг бундай кўринишида Интерпол халқаро жинойтчиликка қарши курашнинг умумий стратегияси ва тактикасини ишлаб чиқувчи ягона жаҳон маркази сифатида майдонга чиқади. У жинойтчиликка қарши курашда энг муҳим аҳамият касб этиб, уни зарур ҳолларда аъзо мамлакатларнинг ҳуқуқ-тартибот идораларига етказиб беради.

Ўзбекистон ташкилотнинг 1994 йил 28 сентябрда бўлиб ўтган 63-сессиясида унга тўла ҳуқуқли аъзо бўлиб кирди. Интерполнинг Республикамиздаги Миллий Марказий бюроси айти пайтда жинойтчиликка қарши курашда ташкилот билан фаол ҳамкорлик қилиб келмоқда.

Шу мақсадларни рўёбга чиқариш учун Интерпол Бош қотибияти барча замонавий коммуникация воситалари билан жиҳозланган бўлиб, улар бутун дунёдаги Миллий Марказий бюроларига электрон

¹ А.Саидов. Халқаро ҳуқуқ. Т. «Адолат» 2001 йил, 222-230-бетлар

² Интерполнинг амалдаги Президенти Жеки Селеби (ЖАР) ва Бош Қотиби Рональд Кеннет Ноубл (АҚШ) дир.

почта орқали бир-бири билан яқин алоқа қилиш имконини беради. «1889 йили Халқаро жинойй ҳуқуқ уюшмасининг таъсис мажлиси бўлиб ўтди. Унинг деярли барча иштирокчилари таасуф ва оғир куйиниш билан умумжаҳон бўйлаб, «Халқаро жинойтчилик» тушунчасининг вужудга келганини ва у жуда шиддат билан ривожланиб бораётганини алоҳида таъкидладилар».¹ Анжуманда чиқиш қилиш ҳар бир нотик тараққийпарвар инсоният халқаро жинойтчиликка қарши халқаро миқёсда кескин кураш олиб бормас экан, у тобора кучайиб, мустаҳкамланиб, чуқур илдиз отишига ўзимиз замон яратиб берган бўламиз, дея хитоб қилди. Айни шароитда бу балога қарши тура оладиган ягона куч-турли мамлакат полиция хизматларининг биргаликда-баҳамжиҳат ҳаракат қилишида эканлигига урғу берилди. 1905 йилда немис тилида гаплашувчи Европадаги аксарият мамлакатлар криминалистлари ўтказган халқаро анжуманда жинойтчиликка қарши кураш борасидаги ҳаракатларни жипслаштириш лозимлигига яна бир бор диққат қилинди. Улар кейинчалик француз тилида сўзлашувчи давлатлар криминалистлари билан биргаликда ўтказилган Гамбургдаги ўнинчи халқаро Ассамблеясида туризм ва чет эл саёҳатига талаб тобора ортиб бораётган боис халқаро жинойтчиликнинг янги шакллари юзага келаётганини тасдиқловчи резолюцияни бир овоздан қабул қилди. Мавжуд муаммоларни ўрганиш ва унинг олдини олиш учун биргаликда халқаро тадбирлар ўтказиш лозим эди. Шу боис аввало барча мамлакатлар полиция бўлинмалари таркибида марказий бюро ташкил этиш лозимлиги назарда тутилди. Бу муассасалар халқаро жинойтчилик тўғрисида ўзаро ахборот алмашиб, яхши муносабатларни йўлга қўйиши белгиланди. Шундан сўнг халқаро жинойтчиликка қарши кураш муаммолари қатор анжуман ва конгрессларда ҳам қайта-қайта муҳокама қилинди. 1905 йил Буэнос-Айресда, 1909 йил Мадрида, 1912 йил Сан-Паулода ва 1913 йил Вашингтонда ўтказилган бу борадаги тадбирларнинг барчаси у ёки бу даражада халқаро характерга эга эди.²

1910 йилда Буэнос-Айресда умумжаҳон полиция уюшмасини таъсис этиш таклифи келиб тушди. Бавария ҳукуматига яқин бўлган шахс-Доктор Хейндел Европа қитъасида жинойй полиция кучлари-

¹ Я.М.Белсон. Интерпол: Прошлое и настоящее. 1980, 93-бет

² В.И.Самарин. Интерпол. М: Питер, 2004, 8-бет.

ни амалий жиҳатдан ўзаро бирлаштиришда жонбозлик кўрсатди. Гарчи унинг саъй-ҳаракатлари халқаро даражага кўтарила олмаган бўлса-да, ҳаётда яхшигина амалий натижа берди: тез орада немис ерларининг полиция кучлари конференцияси чакирилди ва у 1912 йилда Берлинда бўлиб ўтди. 1914 йилнинг 14-20 апрелида Монакода Жиноий полициянинг биринчи халқаро Конгресси чакирилди. Унда Франция, Италия, Россия, Австрия ва Буюк Британия жиноий полицияси вакиллари иштирок этишди. Бироқ унда Германия расман қатнашмади. Мазкур конгресснинг кун тартибига тўртта масала киритилган эди:

- 1) Жиноятчиларни экстрадиция қилишнинг бир хил тартибини белгилаш;
- 2) Халқаро превентив антропометрия;
- 3) Халқаро жиноий ахборотни ҳисобга олиш бўлимини тузиш;
- 4) жиноятчиларни ҳисобга олишни янада тезлаштириш ва уни соддалаштириш чораларини ишлаб чиқиш.

1923 йилнинг 3-6 сентябр кунлари Венада Вена полициясининг собиқ бошлиғи ва экс-федерал Канцлер И.Шобер ташаббуси билан Халқаро полиция Конгресси ўтказилди. Барча делегатлар ўз ҳукуматлари томонидан ҳеч қандай маъсулиятли қарорларни қабул қилмаслик бўйича махсус кўрсатма олган эди. Бироқ Конгресс катта мувоффақиятга эришди ва ҳақиқатан ҳам халқаро нуфузга эга бўлди. Унда Австралиядан бошқа барча китъа вакиллари иштирок этди. Конгресс Халқаро Жиноий полиция Комиссиясини (ХЖПК) таъсис қилди, мазкур комиссия дарҳол ўз ҳаракат дастурлари устида ишлашга киришди. Шундай қилиб, 1923 йил Халқаро Жиноий полиция ташкилоти-Интерпол ташкил топган йил ҳисобланади (у 1956 йилгача Халқаро Жиноий полиция Комиссияси деб номланиб келди).

Интерпол ҳукуматлараро ташкилот мақомига эга. БМТ ҳам – Интерполнинг ҳукуматлараро ташкилот эканлигини тан олади. 1971 йили БМТнинг Иқтисодий ва ижтимоий кенгаши билан Интерпол ўртасида ҳамкорлик тўғрисида махсус битим имзоланди. Интерполнинг ҳукуматлараро мақоми Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 1996 йил 15 октябрда қабул қилинган резолюцияси билан ҳам расман тасдиқланган. Унда ХЖПТ – Интерполнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти бош Ассамблеясида кузатувчи сифатидаги мақоми мустаҳкамлаб қўйилган.

Интерпол ҳукуматлараро ташкилот сифатида халқаро ҳуқуқ бўйича юридик шахс ҳисобланиб, қатор ҳуқуқ ва имтиёзларга эга. Шунга қўра у турли мамлакат қонунларига эмас, балки фақат Халқаро ҳуқуқ меъёрларига бўйсунди. Ҳукуматлараро мақомига қўра, Интерпол аъзо-давлатлар қонунларига бўйсунмайди ва ўз ходимлари фаолияти учун зарур бўлган бир қатор имтиёз ва дахлсизликка эга. Интерпол қуйидаги ички тузилмаларга эга:

- Бош Ассамблея;
- Ижроия қўмита;
- Бош котибият;
- Миллий Марказий бюро;
- Маслаҳатчилар.

Бош Ассамблея – ташкилотининг олий органи ҳисобланади. У ялпи маслаҳат органидир. Ижроия қўмитаси эса чекланган маслаҳат органи ҳисобланади. Бош Ассамблея икки турдаги резолюцияларни қабул қилади:

- ташкилот фаолияти билан боғлиқ бўлган резолюциялар: Буларга бюджет, тузилма, низом ва регламентловчи ҳужжатларни қабул қилиш ва ўзгартириш, қўшимча органларни таъсис этиш, Интерпол ва алоҳида ҳукуматлар ёки халқаро ташкилотлар ўртасида битимга келиш ва ҳаказолар қиради.

- Халқаро ҳуқуқни ҳимоя қилиш бўйича фаолиятнинг турли қирраларига оид резолюциялар. Буларга муайян турдаги жиноятларга қарши кураш бўйича қатъий тамойилни эълон қилиш, қонунлар қабул қилиш таклифини илгари суриш ва бошқалар қиради.

Ижроия қўмитаси – ташкилот томонидан сайланадиган маслаҳат органидир. Ташкилот уставининг 22-моддасига мувофиқ, Ижроия қўмитаси.

- Бош Ассамблея қарорларининг ижросини назорат қилади;
- Бош Ассамблея сессиялари учун кун тартибини тайёрлайди;
- Ўзи лозим топган барча дастурлар ва лойиҳаларни Бош Ассамблея муҳокамасига қўяди;
- маъмурият ва Бош Котиб ишини назорат қилади;
- Ассамблея томонидан юклатилган барча вазифаларни бажаради.¹

¹ О.Мирзаев. Интерпол. «Taffakur qanoti», 2006 йил, 15-20 бетлар.

Бош Котибият – доимий маъмурий-ижро органи бўлиб, у Бош Ассамблея ва Ижроия қўмитаси томонидан қабул қилинган резолюция ва тавсияларни ҳаётга татбиқ қилиш билан шуғулланади. Бош котибият тузилмаси ижро бўлиш ва тўртта бошқармадан иборат. Ижро бўлими маъмурий-техник масалалар билан шуғулланади ва бевосита Бош Котибият фаолиятини таъминлашга хизмат қилади.

Биринчи бошқарма умумий маъмурий масалалар билан шуғулланади.

Иккинчи бошқарма полиция бошқармаси деб аталади ва тўртта бўлим ҳамда Европа котибиятидан ташкил топади.

Учинчи бошқарма – жиноятчиликнинг олдини олиш, жиноий ҳуқуқ бўйича маълумотларни ўрганиш, таҳлил қилиши ва тарқатиш; халқаро жиноятчилик ҳақидаги статистик материалларни тўплаш ва нашр қилиш; Интерпол ходимларини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш ишларини олиб боради.

Тўртинчи бошқарма телекоммуникация ва компьютер технологияларини ўрганиш ва Интерпол фаолиятига жорий қилишга ихтисослашган:

1) Лион (Бош котибият)-Европа, Ўрта Ер денгизи худуди, Шимолий Америка, Яқин Шарқ учун хизмат кўрсатади;

2) Найроби-Шарқий Африка учун ишлайди;

3) Абиджон-Ғарбий Африкани таъминлайди;

4) Буйнос-Айрос-Жанубий Америкага хизмат кўрсатади;

5) Токио-Осиё минтақасига хизмат қилади.

6) Пуэрто-Рико-Кариб ҳавзаси минтақаси ва Марказий Америка учун ишлайди;

7) Канберра-Тинч океани минтақасини таъминлайди.

1992 йил июнида Бош котибиятда Интерпол маълумотлар баъзасида автоматлаштирилган ахборот излаш тизими жорий этилади. У асосида компьютер технологиялари асосида барча манфаатдор ММБларга Бош котибият маълумотлар базасига ахборот сўраб бевосита мурожаат қилишади.

Интерпол уставининг 23-моддасига биноан халқаро жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилишни таъминлаш мақсадида ҳар бир мамлакат Миллий Марказий бюро (ММБ) сифатида ҳаракат қиладиган органни тайинлайди. Миллий Марказий бюро қуйидаги ташкилотлар билан яқин муносабатда бўлади:

- ўз мамлакатадаги турли муассасалар;
- бошқа мамлакатлардаги Миллий Марказий бюролар;
- Ташкилотнинг бош котибияти.

Интерполнинг турли ММБлари ҳукукий мақомларининг ўзига хос томонлари қатор омилларга боғлиқ. Булар миллий ҳудудий бўлинишлар, у ёки бу халқаро анжуман ва Конвенцияларда иштирок этиш, давлатлар ҳуқуқ-тартибот органлари фаолиятидаги анъаналар, полиция органларининг молия ва кадрлар масаласидаги имкониятлари ва бошқалардир.

Маслаҳатчилар ташкилотга илмий ва бошқа масалалар бўйича маслаҳат берадилар. Улар Ижроий қўмитаси томонидан 3 йилга сайланади. Бош Ассамблея қарори билан бу муддатдан олдин ҳам бўшатилиши мумкин. Маслаҳатчилар ўз йўналишлари бўйича катта билимга ва нуфузга эга бўлган шахслардан иборат бўлади.

Интерполнинг жиноятчиликка қарши курашдаги ўрнини аниқ тушуниш учун аввало, у қандай жиноятларга қарши курашишини белгилаб олиш керак. Жиноий ҳуқуқ илмида халқаро жиноятлар «тинчликни таъминлаш, шахсни ва умуман халқаро ҳамжамиятнинг ҳаётий муҳим манфаатларини ҳимоя қилишда асосий аҳамиятга эга бўлган халқаро ҳуқуқ тамойиллари ва меъёрларининг инсон цивилизацияси учун ўта хавфли бўлган бузилиши» деб қаралади.

Халқаро жиноятларга таъриф берганда, ташкилот Бош котибияти ходимлари уларнинг қуйидаги белгиларини ажратиб кўрсатади:

- жиноятнинг биттадан кўп мамлакат учун хавфсизлиги;
- содир этилган жиноятнинг моҳияти;
- жиноятчининг (шеригининг) биттадан ортиқ мамлакатда содир этилган жиноят бўйича таърифи;
- жиноятчининг ҳулқ-атвори.

Интерпол Бош котибияти томонидан уюшган жиноятчиликка қарши кураш бўйича халқаро ахборот алмашишнинг махсус тизими ишлаб чиқилган. У муайян жиноий гуруҳлар фаолиятига дахлдор шахсларни топиш, уларнинг ўзаро алоқаларини аниқлаш ва жиноий фаолиятини олдини олиш, жиноий гуруҳларнинг молиявий баъзасини Интерполга аъзо давлатлар ҳудудида бир вақтда йўқ қилиш бўйича ишларни мувофиқлаштиради.

Иқтисодий ва уюшган жиноятчиликка қарши кураш учун 1980-йиллар охирида уюшган жиноятчиликка қарши кураш гу-

руҳи ташкил этилган эди. Сўнгги ўн йилликда уюшган жиноятчилик инсоният бошига жуда катта хавф туғдирди. Айниқса, сўнгги беш-олти йил ичида иқтисодий жиноятларнинг шундай турлари юзага келдики, улар устидан олиб бориладиган терговлар методикаси ҳам хануз мукамал ишлаб чиқилмаган. Масалан, ижтимоий суғурталаш, пенсия таъминоти, киритилаётган инвестицияларни ва депозит маблағларни суистеъмол қилиш, иқтисодиётнинг молия-тижорат тармоғи устидан ҳукмронлик олиб боришга ҳаракат қилиш, эркин рақобат қоидаларини бузиш ва компьютер билан боғлиқ жиноятлар хавфли кўриниш ҳосил қилаётир.

Интерпол уюшган жиноятчиликка қарши курашда бўлгани каби, БМТнинг халқаро террорчиликка қарши кураш масалалари бўйича асосий қарорларига ҳам риоя қилади. Асосий тамоийллар БМТнинг жиноятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муносабатда бўлиш бўйича саккизинчи конгрессида (Гавана, 1990) «Халқаро террорчиликка қарши кураш бўйича чора-тадбирлар» ҳужжатида таърифлаб берилган.

1970-йилларга келиб террорчилик ҳаракатларининг кенг тарқалиши Интерполни терроризмга қарши курашда полиция ва суд ҳамкорлигидан кенг фойдаланиш йўлларини излашга ундади. Шу мақсада ўтган асрнинг 80 йилларида Бош Ассамблея бир қанча резолюциялар қабул қилдики, улар террорчилик ҳаракати амалга оширилганда Интерпол каналларидан фойдаланиш тартибини белгилайди. Халқаро жиноятчилик ва терроризмга қарши курашда Интерполнинг ҳатти-ҳаракатлари Уставнинг 3-моддаси қоидалари билан чекланади, унга кўра, «Ташкилотнинг сиёсий, ҳарбий, диний ёки ирқий характерга ҳар қандай аралашуви ёки ҳатти-ҳаракатлари қатъиян таъқиқланади».¹

Халқаро терроризм-муаммони ушбу моддага мослайдиган жиноят туридир, чунки террористик ҳаракатлар кўпинча сиёсий, ғоявий, ижтимоий, миллий, диний, этник ва ҳоказо сабабларга эга бўлади.

Интерполнинг терроризмга қарши курашдаги тобора ортиб боровчи ўрни-бу асосан жиноятчиларнинг, жумладан, сиёсий сабабларга кўра террорчилик ҳаракатларига алоқадор бўлган шахсларнинг экстрадитацияси борасидаги ютуқлари натижасидир. Шанга

¹ О.Мирзаев. Интерпол. «Taffakur qanoti», 2006 йил, 54-56 бетлар

кўра, Интерполнинг бу борадаги янгича ёндашуви терроризмни бостириш бўйича Европа Конвенциясида (1977 йил) қабул қилинган ёндашувга жуда ўхшайди. Конвенцияга асосланиб, 1984 йил ва 1994 йилларда Интерполнинг Бош Ассамблеяси террорчиликка қарши кураш тамойилларини қабул қилди.

Кейинги йилларда Интерполнинг халқаро ташкилотлар билан муносабатлари янада яхшиланиб бормоқда. Жумладан:

Интерпол ва БМТ. БМТ билан ҳамкорлик ҳақидаги шартнома 1997 йил 8 июлда Интерпол Президенти ва БМТнинг Бош қотиби томонидан БМТнинг Нью-Йоркдаги штаб-квартирасида имзоланди. Шартнома Интерпол Бош Ассамблеяси томонидан унинг 66-сессиясида (Дехли, 1997) қабул қилинган резолюциясига асосан тасдиқланганидан сўнг кучга кирди. Мазкур шартнома икки ташкилот ҳамкорлиги соҳаларини ва ахборот ҳамда ҳужжатлар алмашинуви шартларини белгилайди, техник ҳамкорлик ва умумий фаолият учун йўл очади, ҳар бир ташкилот томонидан олиб бориладиган учрашувларда қатнашиш имконини беради. Интерпол алоқа қиладиган қўшимча хизматлар қуйидагиларни ўз ичига олади:

Наркотикларга боғлиқ масалалар бўйича:

- Наркотиклар бўйича бўлим;
- Наркотикларни назорат қилиш халқаро кенгаши (INCB);
- БМТнинг наркотикларнинг суиистеъмом қилинишини назорат қилиш бўйича жамғармаси (UNFDAC);
- БМТнинг Наркотикларни назорат қилиш бўйича халқаро дастури (UNDCP);

Инсон ҳуқуқлари муаммолари бўйича:

- Инсон ҳуқуқлари бўйича марказ (кам сонли миллатлар, ирқчилик, қийноқлар билан боғлиқ бўлган барча масалалар).

Жиноий ҳуқуқ масалалари бўйича:

- Жиноятларнинг олдини олиш ва жиноий ҳуқуқ бўйича бўлим.

Атроф-муҳит муаммолари бўйича:

- БМТнинг атроф-муҳит дастури, CITES Котибияти.

Булардан ташқари, Интерпол БМТ тизимидаги қуйидаги ихтисослаштирилган агентликлар билан ҳам ҳамкорлик қилади:

- Халқаро фуқаро авиацияси ташкилоти (ICAO);
- Миллий, маданий ва бадий меросни асраш ҳамда санъат асарларининг ўғирланишини олдини олиш бўйича (ЮНЕСКО);

- Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (WHO);
- Халқаро телекоммуникация Иттифоқи (ITU);
- Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилоти (WIPO);
- Бутунжаҳон почта Иттифоқи (UPO);
- Атом энергияси бўйича халқаро агентлик (МАГАТЭ);
- Халқаро денгиз ташкилоти (ИМО);
- Гуманитар Ишлар департаменти (UN/DHA).

Интерпол ва Европа Иттифоқи. 1960 йил 9 февралда хат алмашинуви натижасида Интерпол ва Европа Иттифоқи ўртасида ҳамкорлик йўлга қўйилди. Ушбу ҳамкорлик Интерполни баъзи бир Европа Конвенцияларига қўшиш имконини берди. Шартномада икки ташкилот ўртасида ахборот алмашиш, умумий маслаҳатлар, Интерпол вакилларининг Европа Иттифоқи томонидан чақириладиган эксперт комиссиялари учрашувларидаги иштироки ва техник ҳамкорлик шартлари белгиланади. Европа Иттифоқи мунтазам тарзда Интерпол томонидан уюштириладиган учрашувларга таклиф этилади. Масалан, Интерполнинг мансабдор шахслари жиноятчилик муаммолари бўйича Европа Комиссияси (ЕССР) учрашувларида кузатувчи сифатида қатнашади.

Интерпол ва Европол. қатор Европа давлатлари шундай тизимни жорий этганки, унга кўра фуқаролар учун минтақада эркин ҳаракатланиш имконияти яратилиб, ушбу давлатлар ўртасидаги бож назорати бекор қилинган. Шенген битимлари 1985 йил 14 июнда имзоланган ва 1990 йилда бажариш ҳақидаги битим билан тўлдирилган. Бу битимлар қисман иммиграцияни маъмурий бошқаради ва бевосита Интерполга далхдор бўлмайди. 1997 йилда унинг таркибида ўн аъзо-мамлакат бор эди. Шенген битимлари 1995 йил 26 мартда кучга кирди. Полиция ҳамкорлиги бўйича банд Наркотиклар бўйича Европа бўлинмасини (ЕДУ) тузишга сабаб бўлди. 1995 йил 26 июлда қабул қилинган Конвенция бу тузилмани кенгайтирди ва Европа Ҳамжамияти ичида «Европол» (Европа полиция идораси) таъсис қилди.

Бошқа ташкилотлар билан ҳамкорлик. Интерпол билан ҳамкорлик қилувчи халқаро ташкилотлар сафига кўплаб муассасалар қиради ва улар билан турли йўналишларда ҳамкорлик ўрнатилган. Жумладан:

- Умумжаҳон божхона ташкилоти (WCO); аввалги ҳамкорлик

бўйича божхона Кенгаши (CCC) билан;

- Жаҳон савдо ташкилоти (WTO) билан қалбаки маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ масалалар бўйича;

- Халқаро полиция раҳбарлари уюшмаси (IACP) билан;

- Халқаро жиноий қонунчилик бўйича уюшма (IAPL) билан;

- Халқаро ҳаво транспорти уюшмаси (IATA) билан;

- Халқаро банк хавфсизлиги ассоциацияси (IBSA) билан;

- Полиция раҳбарларининг ҳамкорлиги бўйича Жанубий Африка минтақавий ташкилоти (SARPCCO) билан;

Шундай қилиб, Интерпол «Умумий инсон ҳуқуқлари декларацияси руҳи»да ҳаракат қилади. Бу низом, биринчидан, Интерполга ўз фаолиятини амалга оширишда инсон ҳуқуқларини ҳуқуқий восита ҳисобланган ҳуқуқ соҳасидаги халқаро битимлар тизимини ташкил этади. Қуйидагилар ана шундай ҳужжатлардир:

- Ҳаво транспортида содир этилган ҳуқуқбузарликлар ва бошқа баъзи ҳаракатлар тўғрисидаги Конвенция (1963 йил Токиода қабул қилинган);

- Ҳаво кемаларини ноқонуний қўлга олишни тўхтатиш тўғрисида Конвенция (1970, Гаага);

- Фуқаролар авиацияси хавфсизлигига қарши йўналтирилган ноқонуний актларга қарши кураш тўғрисидаги Конвенция (1971, Монреал);

- Халқаро ҳимоядан фойдаланадиган, шу жумладан дипломатик агентларга қарши жиноятларни бартараф этиш ва жазолаш тўғрисидаги Конвенция (1973, Нью-Йорк);

- Ядровий ашёларни қисман ҳимоя этиш тўғрисида Конвенция (1980, Вена);

- Халқаро фуқаро авиациясига хизмат кўрсатувчи аэропортларда ноқонуний зўравонлик ҳаракатларини тўхтатиш тўғрисидаги протокол (1988, Монреал);

- Халқаро кема қатнови хавфсизлигига қарши йўналтирилган ноқонуний актларга қарши кураш тўғрисида Конвенция (1988, Рим);

- Пластик портловчи моддаларни топиб олиш учун уларни тамғалаш тўғрисида Конвенция (1991, Монреал).

БМТ Бош Ассамблеяси қуйидаги уч Конвенцияни тузишга кўмаклашди:

I. Гаровга олишга қарши кураш тўғрисидаги Конвенция (1979), унда иштирок этувчи мамлакатлар гаровга олиш тегишли тартибда жазоланадиган ҳаракат эканига келишиб олишди. Улар, шунингдек, ўз ҳудудларида муайян турдаги фаолиятларни тақиқлаш, ахборотлар алмашиш ва тергов фаолиятларини ҳамда экстрадиция имкониятларини яратиш тўғрисидаги ҳам келишиб олдилар. Агар иштирок этувчи мамлакат у ёки бу **жиноятчи**-ҳимоя қилиш ва уни ҳурмат қилишни рағбатлантириш маъсулиятини юклайди.

Иккичидан, инсон ҳуқуқларининг халқаро полиция ҳамкорлиги тизимидаги ўрнини баҳолашни ўз ичига олади, бу эса биринчи галда бир давлат томонидан берилган полиция ахборотидан бошқа давлатлар-ташкилот аъзолари ҳам фойдалана олишини тақазо этади.

5. Халқаро жиноятчиликка қарши курашда Ўзбекистон Республикасининг халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлиги

Ўзбекистоннинг халқаро муносабатлардаги, маданий ва маърифий тажриба алмашинувидаги қадимий ва улуғвор роли БМТ Бош Ассамблеяси минбаридан туриб аниқ-равшан айтилганидек, истиқлол йиллари янги уйғониш босқичига кирди. БМТ ва бошқа халқаро ташкилотлар ишида тўла қонли иштирок этиш Ўзбекистон учун нафақат фахрланиш манбаи балки, ҳамкорлик ва кенг манфатлар сари катта имкониятлар очилди дегани ҳамдир.

Ўзбекистон БМТ ва бошқа халқаро ташкилотлар мақсадлари ва қонун-қоидаларига мувофиқ ҳамма минтақаларда, хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашда ҳамда халқаро жиноятчиликка қарши кураш муаммосини ўз ташқи сиёсатига асос қилиб олди. Эътироф этиш керакки, БМТ ва бошқа халқаро ташкилотларнинг анъанавий ва кўп жиҳатдан фойдали тинчликпарвар тамойиллари ривожланаётган мамлакатлар ўртасидаги таназзул ва ихтилофларнинг асосий сабабларини бартараф этишга ҳали қодир эмас. Айниқса БМТ Хавфсизлик Кенгаши кўп ҳолларда айрим минтақалардаги ихтилофли вазиятлар ривожланиши ҳақида ўз вақтида ва тўла ахборотга эга бўла олмайди. БМТ нинг ҳар хил воқеаларнинг олдини олиш имкониятларини кучайтириш учун Ўзбекистон Ўрта Осиёда Хавф-

сизлик, барқарорлик ва ҳамкорлик масалаларига оид мунтазам ишловчи семинар ташкил қилишни таклиф этди.

Бугунги кунда аҳолининг турмуш даражасини яхшилаш ва уларни иш билан таъминлаш сиёсатига, иқтисодий ва ижтимоий тараққиётига қўмаклашиш БМТнинг асосий вазифаларидан биридир. Бош Ассамблея сайёрамизнинг тўртдан уч қисми аҳолиси истиқомат қилувчи ривожланаётган мамлакатлар дунё миқёсидаги тизимдан ўзининг муносиб ўрнини эгаллай олишлари учун халқаро иқтисодий муносабатларни қайта қуриш зарурлигини уқтиради. Ихтилофларнинг олдини олиш муаммоси табиатан яхлитлик касб этади. Шу боис ўзи ривожланаётган давлатлар ўртасидаги безовталиклар кучайишидан ташвишда. Бунинг илдизи иқтисодий зиддиятлардир. Зиддиятли митакалардаги табиий ва ишчи кучлари ресурсларини ҳаракатга соладиган иқтисодий, молиявий ва илмий-техникавий чораларни биргаликда ўйлаб топиш зарур. БМТнинг дунёни кўра билиши ва жаҳон миқёсидаги стратегияси иқтисодий-ресурсий сабабларни унинг сиёсий оқибатлари билан бирга қўшиб, ўзаро мувофиқлаштириш сари йўналтиришга мухтождир. БМТ ва бошқа халқаро ташкилотлар даражасида узоқ муддатли йўналиш ва ўзаро ёрдам андозаларини асосланиб, жаҳон ҳамжамияти ҳукмига ҳавола этиш зарур. Бу йўналиш ва андозаларни ривожланаётган мамлакатлар халқаро ёрдам шарти билан ўзларига олишлари мумкин. Етакчи иқтисодий ривожланган мамлакатлар мустақил иқтисодий ислохатлар учун ривжланаётган мамлакатларга қўмаклашишнинг самарали деб билган шарт-шароитларини таклиф этишлари мумкин бўлади. Бу тинчлик ва барқарорлик ишига, тоталитаризмга барҳам беришга капитал маблағ сарфлаш бўлар эди. Ана шунда ҳамма давлатларнинг тараққиёти учун замин яратилади. БМТнинг Устави ҳам буни кўзда тутди. Гиёҳвандлик иллатига қарши кенг кўламда кураш олиб бориш муаммоси Ўрта Осиёдаги иқтисодий қолоқлик ва халқаро наркобизнеснинг кучайиши билан боғлиқдир. Ўрта Осиёда БМТнинг наркобизнесга қарши кураш юзасидан ҳамкорликдаги саъй-ҳаракатларни мувофиқлаштирувчи минтақавий марказ тузиш таклифини Ўзбекистоннинг ўзи киритди. Гиёҳвандлик экинлари кўпплаб етиштирилаётган мамлакатлар ҳудудида ҳаракат қилиши учун БМТ ва Интерполнинг тезкор кучларини ташкил этиш зарурати етилди. Тўғри, бунинг учун ўша мамлакатлар ҳукуматининг

розилиги керак. Ўзбекистон ўз ҳудуддаги гиёҳванлик экинларининг ҳатто энг майда манбаларини ҳам йўқ қилиш учун Халқаро миқёсида фаол ҳамкорлик қилишга киришди.¹

Ўзбекистон Республикасининг дунё мамлакатлари ва халқаро ташкилотлар билан ўрнатилган сиёсий ҳамкорликларида Марказий Осиёда мавжуд бўлган ва халқлар ўртасида миллий айирмачилик, диний экстермизм ва халқаро терроризмни авж олдиришга уринувчи, бутун минтақанинг, унда жойлашган давлатларнинг мустақиллигига, суверенитетига, ҳудудий бирлигига, хавфсизлик ва барқарорлигига раҳна солиш мақсадларида наркотиклар савдосини, курул-яроғлар контрабандасини ва жиноятчиликни кенг ёйилишини курул қилиб олган ёвуз кучларга қарши курашиш зарурлиги ҳам алоҳида ўрин эгаллайди.

Ўзбекистон Республикаси ўз ташқи сиёсатида дунёдаги коллектив хавфсизлик тизимини, хусусан Марказий Осиёдаги хавфсизлик ва халқаро жиноятчилик тизимини ташкил этиш заруриятига алоҳида эътибор бериб, бу борада Марказий Осиё давлатлари билан ҳамкорликнинг нечоғли муҳим эканлигини эътироф этмоқда. Коллектив хавфсизлик мамлакатлар ўртасидаги кескинликни юмшатишга кўмаклашиб, интеграциялашув жараёнларига интилишини кучайтиради: у нафақат ҳарбий таҳдидларга қарши кураш воситаси сифатида, балки, айти пайтда экологик хавф-хатарлар жиноятчилик, наркобизнезга қарши курашда ҳам табиий ресурслардан оқилона фойдаланишда ҳам ниҳоятда қўл келади. Янги тарихий шартномаларда вужудга келаётган ижтимоий-сиёсий жараёнлар Марказий Осиё мамлакатлари халқларининг келиб чиқиши, уларнинг тарихи, ўзига хос турмуш тарзлари ва яқин қўшничилик муносабатларига ҳар қачонгидан бошқачароқ қарашни ҳаёт тақазо эта бошлади.

Марказий Осиё Минтақасида, айниқса кейинги ўн йилликларда Тожикистон ва Афғонистонда юз бераётган нотинч воқеаларга ўзбек халқи, Ўзбекистон раҳбарияти бафарқ қарашмади. Тинчлик бузилган тожик ва Афғон халқига ўзбек халқи мунтазам инсонпарварлик ёрдамини бериб келмоқда. Ўзбекистон Президенти бир қатор халқаро минтақаларда, жумладан БМТ, ЕХХТ ва МДХ давлат раҳбарлари билан бўлган учрашувларда Марказий Осиё минтақасида-

¹ А.Саидов. Халқаро ҳуқуқи. Т. «Адолат» 2006 йил, 294-296 бетлар.

ги (Тожикистон, Афғонистондаги) вазиятни барқарорлаштиришга, уни тинч сиёсий йўл билан ҳал қилишга қаратилган таклифларни ўртага ташлади. Марказий Осиёда хавфсизлик, барқарорлик ва ҳамкорлик масалалари бўйича БМТнинг Тошкентда доимий ишловчи семинарларини чақириш, минтақа можаролари, гиёҳвандликка қарши курашни кучайтириш, Орол муаммосини ҳал этиш ва бошқа масалалар бўйича бир қатор таклифларни ўртага ташлади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикаси давлатимиз билан чегарадош мамлакатлардаги ҳарбий-сиёсий можароларни тинч йўл билан ҳал қилишга ва уларни олдини олишга қаратилган ҳар қандай ҳаракатларни, амалий қадамларни қўллаб-қувватлаб келди ва бундан буён ҳам қўллаб-қувватлайверади. Бу йўлда мамлакатимиз ўз давлат сиёсати доирасида ҳам халқаро ташкилотлар механизмларидан фойдаланган ҳолда, мавжуд имкониятларни, аниқ мақсадни кўзлаб ишга солади. Бугун миллий стратегиямизнинг асосий йўналишларидан бири ана шундай мазмунга эга.

Бугунги кунга қадар Ўзбекистон нафақат Марказий Осиё минтақасини, балки бутун Ер куррасининг энг хавфли ҳудуди ва имкониятга сўнгсиз кулфатлар келтирувчи асримиз вабоси-терроризмдан ҳам огоҳ қилиб келди. Бандан ташқари 2000 йилнинг 19-октябрида Тошкентда «Марказий Осиёда хавфсизлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, гиёҳванд моддалар, уюшган жиноятчилик ва терроризмга қарши курашга ёндошиш» мавзуида халқаро конференция бўлиб ўтди. Конференция қатнашчилари Тошкент Декларациясини қабул қилдилар. Шунингдек, 2000 йилнинг 1-декабрида МДХ давлатлари раҳбарлари Кенгашининг Минскда бўлиб ўтган Ўзбекистон, Россия ва Тожикистон Прзидентлари иштирокида уч томонлама мулоқатда ҳам давлатимиз раҳбари минтақада тинчликни сақлаш борасида Ўзбекистоннинг ўз қараш ва ёндашувларини баён этди. 2001 йилнинг 15 июнь куни Шанхай саммитига ташриф бюрган делегацияларнинг кенгайтирилган тартибдаги музокаралари бўлиб ўтди. Унда Президентимиз нутқ сўзлаб, Шанхай ташкилотини тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашга, шунингдек биринчи навбатда халқаро террорчилик, диний экстремизм миллий айирмачилик ва наркобизнес каби минтақавий ва дунёвий хавфсизликка таҳдид соладиган хатарга қарши пухта уйланган ва самарали

курашга йўналтирилган кўп томонлама ҳамкорлик механизми деб биламиз.¹

Юртбошимиз бу билан мазкур саммитнинг аҳамиятини кенг жамоатчилик кўз ўнгида таъкидлаб ўтган эди ва унинг елкасидаги маъсулиятни яна бир карра экстремизм, айирмачилик ва гиёҳвандлик бир-биридан айри муаммолар эмаслиги, наркотик моддалар савдосидан келаётган миллиардлаб долларлар эвазига кўпоровчилар ёлланаётгани таъкидланди.

Ҳозирги кунда республикамиз мустақилликни қўлга киритганидан кейин Марказий Осиё минтақасида юз бераётган хавфсизлик масалалари ва сиёсий муносабатлар бўлиб майдонга чиқди. Бу ҳудудга таҳлика солиб турган минтақавий можаролар, шовинистик қарашлар диний экстремизм ва фундаментализм, халқаро жинойтчилик катта масалага айланди. Ушбу масалаларни ечмай туриб бу минтақада ҳеч қандай юксалиш, ривожланиш, тинчлик ва янгича жамиятни қуришнинг имкони йўқ. Шунинг учун бу минтақа сиёсий аҳволига чуқур назар билан қараш керак. Биринчи Президентимиз И.А.Каримов мустақилликнинг илк кунларидаёқ хавфсизлигимизга таҳдид солувчи омиллар хусусида гапирар экан диний экстремизм ва фундаментализм, ҳамда терроризм ва жинойтчилик ҳақида такрор ва такрор гапирди. Халқаро ташкилотлар минбарларидан туриб, унинг дунёвий фожеа, тарақақиётга тўсқинлик қилувчи кучга омил эканлиги бир неча марта таъкидлади.

Ўзбекистон Президенти XX аср муаммолари, одамлар дунёқарашдаги жиддий ўзгаришлар ва унинг оқибатлари хусусида фикр юритар экан, ана шу юз йиллик охирида «Ислом уйғониши», «Қайта исломлашиш», «Ислом феномени», «Ислом омили» сингари бир қатор ибораларнинг пайдо бўлиши сабабларини излайди ва ҳаммамизнинг диққатимизни унинг оқибатлари нималарга олиб келиши мумкинлигига жалб этади.²

Марказий Осиёда коллектив хавфсизликни таъминлаш дастури қуйидаги кўринишларда батафсил баён этилган.

Биринчидан, тинчликка нисбатан ташқи таҳдидларга йўл қўймаслик, уларни бартараф этиш, ушбу минтақада яшовчи халқлар-

¹ «Ўзбекистон овози» гезетаси, 2001 йил, 29 ноябр.

² Ўзбекистон тарихи. Тошкент. «Шарқ» 2000 йил 393-бет

нинг барқарорлигини ҳамда хавфсизлигини таъминлаш. Бу мақсадларни амалга ошириш учун кишилар огоҳлигини ошириш, жамоатчиликнинг хавф-хатар ва таҳдидларни олдини олиш бўйича фаолликларини ошириш, халқлар ўртасидаги маънавий ва маданий алоқаларни мустаҳкамлаш зарур бўлади.

Иккинчидан, Марказий Осиё минтақасида бой табиий ресурслардан, энергетика, транспорт коммуникациялар ва ҳоказолардан фойдаланиш бўйича аниқ иқтисодий лойиҳаларни шакллантириш ва амалга ошириш керак.

Учинчидан, армияни, чегара қўшинлари ва ички қўшинларни қайта ташкил қилишнинг ягона давлат сиёсати асосида мамлакатларнинг тинчлик ва осойишталигини ишончли даражада қўриқлаш қобилиятига эга бўлишига эришиш зарур.

Тўртинчидан, мамлакатнинг ҳудудий яхлитлигини, чегараларидан кўпорувчи террористик гуруҳларнинг ва кўпорувчи унсурларнинг ўтиб кетганлигини таъминлаш, давлат чегараларини янада мустаҳкамлаш ва қайта жиҳозлаш Ўзбекистоннинг иқтисодий ва бошқа манфаатларини ҳимоя қилиш лозим.

Бешинчидан, Ўзбекистоннинг терроризм ва жиноятчиликка қарши кураш бўйича Халқаро Марказ ташкил этиш ташаббусини амалга ошириш йўлидаги саъй-ҳаракатларини давом эттириш.

БМТ Бош Ассамблеясининг 1993 йил 28 сентябрида бўлиб ўтган 48-сессиясида, Марказий Осиёда Хавфсизлик, барқарорлик ва ҳамкорлик масалалари бўйича БМТнинг доимий ишловчи семинарини чақиришни таклиф этилди ва бунда манфаатдор мамлакатлар Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликнинг ишончли тизимини вужудга келтириш имкониятларини муҳокама қилиши мумкинлигини эътироф этилди.

Шу билан бирга, семинар кенгаш Марказий Осиёда тинчликни сақлаш, хавфсизлик, барқарорлик ва ҳамкорликни таъминлашга бевосита алоқадор бўлган долзарб муаммоларни белгилади, уларни батафсил таҳлил қилди. Бу ерда гап ҳар бир мамлакат ҳудудида яхлитлигининг даҳлсизлиги, локаль можаролар юз бераётган ҳудудларга қурол-аслаҳаларни етказиб беришни тақиқлаш, минтақадаги барқарорликни таъминлашнинг асосий шарти сифатида инсон ҳуқуқлари ва эркинлигини ҳимоя қилиш, наркобизнес ва халқаро терроризмга қарши мурасасиз кураш, стратегик хавфсизликни таъ-

минлашга бевосита алоқадор бўлган Орол фожеаси ҳақида бормоқда.

Марказий Осиё минтақасидаги мамлакатларнинг сиёсий ҳамкорлигини янада ривожлантириш борасида Марказий Осиё ва Кавказорти мамлакатлари учун ялпи қирғин куролини экспорт назоратига олиш ва тарқатмаслик бўйича VI Халқаро форум ниҳоятда катта аҳамият касб этади. Форум «Экспорт назорати-ялпи қирғин куроли ва терроризмнинг тарқалишига мустаҳкам тўсиқдир» мавзусида ўтказилди. Форум қатнашчилари ялпи қирғин куроли ва терроризмнинг тарқалиши хавфига қарши халқаро ва минтақавий ҳамкорликнинг долзарб муаммолари юзасидан фикр алмашдилар. Асосий эътибор миллий тузилмаларнинг самарадорлигини оширишга, уларнинг экспорт назорати халқаро-ҳуқуқий тизимга интеграциялашувини тартибга солишга, шунингдек, халқаро ва минтақавий ташкилотларининг ялпи қирғин куролини тарқатилиши хавфини олдини олишга, терроризмнинг ҳар қандай кўринишига қарши курашиш борасидаги ролини ошириш масалаларига қаратилди. «АҚШдаги фожеавий террористик актлардан кейин ер юзида, айниқса Марказий Осиёда барча кучларни терроризм хавфига қарши бирлаштириш долзарб вазифага айланди,-деди АҚШнинг ядро куролини назорат қилиш бўйича Висконсин лойиҳаси директор Гарри Милхоллин. Бу минтақа қадим-қадимдан савдо йўлларининг гавжум чорраҳаси бўлиб келган. Бугунги кунда Шарқ ва Ғарбни, Шимол ва Жанубни бир-бирига боғлаб турувчи ушбу минтақа терроризм ва ялпи қирғин куроли тарқалишининг олдини олишда муҳим аҳамият касб этади».¹

Ўзбекистоннинг халқаро терроризм ва гиёҳвандликка ва бошқа халқаро жиноятчиликларга қарши курашида «Шанхай Ҳамкорлик ташкилоти» билан ҳам олиб бораётган алоқалари самаралидир. Ушбу ташкилотнинг 2001 йил июнь ойида Шанхай шаҳрида бўлиб ўтган саммитида Ўзбекистоннинг ушбу ташкилотга аъзо бўлишига биринчи галда мамлакатнинг хавфсизлигини таъминлаш масаласи сабаб бўлганлигини таъкидланди. Мазкур масала бугун Марказий Осиё минтақаси учун ниҳоятда муҳим ва долзарбдир.

Биринчидан, Афғонистонда тинчликни ўрнатишга эришишдан иборат. Афғонистондаги беқарорлик минтақавий хавфсизликни таъ-

¹ «Халқ сўзи» газетаси, 2002 йил, 16 апрель.

минлаш учун хавф туғдиради. Афғонистон халқаро терроризм базасига, бутун дунёга гиёҳванд моддаларни тарқатувчи ҳудудга айланиб қолди. Бунинг барчаси бугун Марказий Осиё минтақасининг, жумладан, Ўзбекистоннинг ҳам мустақиллиги, суверенитети, ҳудудий яхлитлиги, хавфсизлиги ва барқарорлигига жиддий хавф туғдиради.

Иккинчидан, ҳозирги замон халқаро терроризмига, диний экстремизм, сепаратизм ва наркобизнесга қарши курашда барча куч ва имкониятларни бирлаштириш зарур. Террор, экстремизм, сепаратизм ва наркобизнес ўзаро бир-бири билан чамбарчас боғланиб кетган. Гиёҳванд моддаларни сотишдан тушадиган миллиардлаб доллар дунёнинг турли бурчакларида инсон зотига нисбатан кўз кўриб, қулоқ эшитмаган хунрезликларни амалга ошираётган кўпорувчиларни ёллаш учун сарфланмоқда. Фақатгина барча куч ва имкониятларни бирлаштирибгина, жуда пухта мувофиқлаштирилган халқаро терроризм тизимига қарши курашиш мумкин бўлади. Шу сабабли ҳам ҳар томонлама иқтисодий ҳамкорликка ривожлантиришга алоҳида эътибор бериш лозим. Турли кўпорувчиларни тайёрловчи марказлар айнан иқтисодий қийинчиликлардан, демографик муаммолардан ва Марказий Осиё минтақасидаги мамлакатлар дуч келаётган бошқа қатор ижтимоий муаммолардаги усталик билан фойдаланмоқда.

Учинчидан, Марказий Осиё минтақасида ядровий қуролдан ҳоли зонани ташкил қилиш ва бу ҳақда БМТ нинг қарорини чиқаришга эришиш зарур. Бу масалани ҳал этишда БМТ Хавфсизлик Кенгашининг доимий аъзолари бўлган Россия ва Хитой катта аҳамият касб этишлари мумкин.

Тўртинчидан, халқаро терроризмга қарши самарали кураш олиб боришнинг муҳим шарти сифатида ҳар томонлама иқтисодий ва гуманитар ҳамкорлик тизими янада чуқурлаштириш керак бўлади.

Ўзбекистоннинг бошқа мамлакатлар билан ҳамкорлигида, у 1992 йилда аъзо бўлиб кирган ЕХХТ муҳим аҳамият касб этади. Республикамининг ушбу ташкилот билан ҳамкорлиги замонамининг бир қатор долзарб масалаларини ўз ичига қамраб олади. Бу муаммолар сирасига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- Тажовузқор миллатчилик ва сепаратизм, диний экстремизм ва халқаро терроризмга қарши кураш;
- Халқаро хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш;

- Афғонистондаги можароларни бартараф этиш. Бу ерда уруш давом этар экан, Марказий Осиёдаги қўшни мамлакатларнинг тинчлигига ва хавфсизлигига таҳдид, демократик ўзгаришлар ва ислохатларнинг амалга оширилишига таҳдид ва хавф-хатар сақланиб қолишини инобатга олиш лозим;

Минтакавий хавфсизлик, жумладан, Марказий Осиё минтақасидаги хавфсизликни таъминлашда ЕХХТ нинг ролини ошириш ва хоказолар.

ЕХХТнинг 1999 йил ноябрида Истанбул шаҳрида бўлиб ўтган Саммитида терроризмга қарши курашувчи халқаро марказ ташкил қилиш мақсадга мувофиқ эканлиги ва мазкур марказнинг асосий вазифаси терроризмнинг кўринишларига қарши курашишгина эмас айни пайтда, халқаро терроризмни молиявий таъминлайдиган, қўллаб-қувватлайдиган, уни бошқарадиган манбаларга қарши курашишдан иборат бўлмоғи кераклигини таъкидланган эди.

2001 йил 7 феврал ойда Брюсселда «Ўзбекистон-Европа Иттифоқи» ҳамкорлик Кенгашининг иккинчи мажлисида Марказий Осиёда минтакавий хавфсизлик ва барқарорлик, гиёҳванд моддаларнинг тарқалиши, халқаро терроризм ва экстремизм билан курашиш муаммолари муҳокама қилинди. Европа Иттифоқи раҳбарияти Ўзбекистонда иқтисодиётни либераллаштириш, биринчи навбатда валюта ва савдо сиёсатини эркинлаштиришга йўналтирилган қатор қарорлар қабул қилинганлигини баён этди. Европа томони, шунингдек, гиёҳванд моддалар транзити, хусусан, унинг Афғонистондан Ўрта Осиё орқали олиб ўтилиши Европа Иттифоқини жиддий ташвишлантираётган ва шундай бўлиб қолаверадиган масала эканлигини баён этди.¹

Хуллас, халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик, айниқса, халқаро жиноятчилик кўринишлари бўлган халқаро терроризм, диний экстремизм, экстремизм, сепаратизм, ҳамда наркобизнесга қарши биргаликда кураш олиб бориш, шунингдек, Марказий Осиё республикалари учун бу ҳудудни ядровий қуроллардан холи зона деб эълон қилиш муаммосини ҳал этиш учун жуда зарурдир.

Биринчи Президентимиз 1993 йил 4 март куни Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигидаги хорижий муҳбирлар халқаро уюшмаси аъзолари билан Тошкентда бўлиб ўтган суҳбатда Руминиянинг

¹ «Халқ сўзи» газетаси, 2001 йил, 31 январь.

«Штерн» журнали шарҳловчиси Матиас Шеппнинг «Собиқ Иттифоқнинг жанубий Республикаларидан Ғарбга наркотик моддалар оқиб бораёпти, деб хавотир олинмоқда. Сиз бундай бўлмаслигига кафолат бера оласизми?»-дея берган саволига аниқ ва лўнда қилиб жавоб берган эдилар. Бунда Интерполнинг жинойтчиликка қарши курашдаги муҳим ўрнига алоҳида тўхталиб:

«Биз яқин вақт ичида Интерполга аъзо бўлиб асосан бангифурушлик соҳасидаги жинойтчиликка қарши курашаётганимиз сизларга маълум. Ўзбекистонда наша етиширишга қарши шафқатсиз кураш олиб борилмоқда». Биз «оқ ажал» Покистондан, Афғонистондан, бошқа мамлакатлардан Европага бизнинг ҳудудимиз орқали ўтмаслиги учун ҳамма чораларни кўряпмиз. Юртимизда Интерполга аъзо бўлиб кириш йўлида бир йилдан зиёд вақт мобайнида олиб борилган катта тайёргарлик ишлари ижобий натижа билан якунланди. «1994 йил 28 сентябрда Интерпол Бош Ассамблеясининг навбатдаги 63-сессияси бўлди. Унда Ўзбекистон бир овоздан аъзоликка қабул қилинди».¹

Ички Ишлар вазирлиги республикада Интерполнинг Миллий Марказий бюросини тузиш ҳақида таклиф киритди ва 1994 йил 29 ноябрда Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан Ўзбекистонда Интерполнинг Миллий Марказий бюроси ташкил қилинди.² Бюрога Ички Ишлар вазирлигининг мустақил бошқармаси мақоми берилди. «Шуни таъкидлаш лозимки, Интерпол ММБ Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларининг жинойтчиликка қарши кураш масалаларига доир халқаро фаолиятини мувофиқлаштирувчи марказ бўлиб, айнаи вақтда Халқаро жинойтчиликка қарши кураш полиция ташкилотининг таркибий қисми ҳисобланади».³

У ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, қонунлари ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатларига, Ўзбекистон ҳам иштирок этадиган халқаро шартномаларга, Интерпол Устави ва бошқа меъёрий ҳужжатларга асосланади.

Ўзбекистоннинг Интерполга аъзо бўлиб кириши Республикамиз ҳуқуқ-тартибот идораларига чет Элар Миллий Марказий бюро-

¹ «Постда» газетаси, 1994 йил, 14 октябрь, №79,80.

² «Қалқон» журналы, №1, 1988 йил, 11-бет

³ «Постда» газетаси, 1996 йил, 5 апрель №27-28.

ларининг куч ва воситаларидан фойдаланиш ҳамда бевосита Бош Котибиятининг:

- наркотик моддаларнинг қонунга хилоф айланиши билан боғлиқ уюшган жиноятчилик ва қўпурувчилик, фирибгарлик ва қалбаки пул тайёрлаш, шунингдек, иктисодий жиноятларнинг олдини олиш ва тўхтатиш;

- мамлакатимизда жиноят содир этиб, чет элларда яшириниб юрган жиноятчиларга нисбатан халқаро кидирув эълон қилиш;

- Ўзбекистон фуқароларининг чет эллардаги ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини таъминлаш имконини беряпти.

Қисқа давр ичида «Республикамизда Миллий Марказий бюронинг ихтисослашган маълумотлар банкни ташкил этиш бўйича аниқ ишлар амалга оширилди».¹

Унда тезкор маълумотларнинг қуйидаги объектлар бўйича ҳисоби юритилади:

- Халқаро жиноятчи, жиноят қилишда гумонланувчи ва бедарак йўқолган шахслар;

- Халқаро кидирувдаги автотранспорт воситалари;

- йўқолган ва аниқланган тарихий ёки бадиий қийматга эга бўлган ашёлар;

- ўғирланган ва чет элдалиги аниқ бўлган қирқма ўқ отар қуроллар, ўқ-дорилар ва портловчи моддалар;

- йўқолган ва аниқланган номерли буюмлар (ҳужжатлар, қалбаки пуллар) ва б;

- жиноий ташкилотлар.

Шунингдек, «Интерполнинг республикамиздаги ММБ электрон почта орқали ҳудудий ИИБ лар билан ахборот алмашиш каби самарали усулдан фойдаланмоқда».²

Интерполга аъзо бўлган барча мамлакатларда, шу жумладан Ўзбекистонда ҳам ҳар бир полиция зобити ташкилот хизматига кириши мумкин. Бундан ташқари, ҳар йили ўтказиладиган Интерпол Бош Ассамблеяси сессияларида Ўзбекистон делегацияси фаол иштирок этиб келяпти. Уларда юримиз делегацияси ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари томонидан терроризмнинг олдини олиш,

¹ «Қалқон» журнали. №1, 1998 йил, 11-бет.

² «Қалқон» журнали. №6, 1999 йил

адолатли судловдан яшириниб юрган экстремистик-террорчилик йўналишидаги жиноий гуруҳлар аъзоларини топиш масалаларига алоҳида тўхталиб келмоқда.

Ҳозирги кунда давлатлар ўртасида ўзаро муносабатларда ва халқаро жиноятчиликка қарши курашда-халқаро терроризм, диний экстремизм ва ақидапарастликка, гиёҳвандликка қарши кураш биринчи даражага чиқиб бормоқда. Айни масалаларни ҳал этиш борасида халқаро ҳамжамият кучларини бирлаштирмасдан туриб, давлатлараро иқтисодий, сиёсий, илмий-техникавий ва бошқа соҳалардаги ҳамкорликларни ўрнатиш мумкин эмаслигини ҳеч ким инкор эта олмайди. Бугун жаҳон ҳамжамияти олдида ҳал этиш жараёнининг ўзида таҳдид ҳам, шунингдек, тинчлик ва бутун жаҳонда тараққиёт борасидаги орзу умидларнинг амалга ошиш имконияти ҳам муҳим бўлиб турган кўплаб ғоят мураккаб вазифалар кўндаланг бўлиб турибди. Демократия тамойилларини кенг қулоч ёздириш эркинликнинг мисли кўрилмаган даражада кенгайишига олиб келади.

Шунингдек, глобаллаштириш даври билим ва ахборотларни кенг тарқатиш, дунёнинг ҳар бир бурчида тараққиёт ва қашшоқлик учун имкониятлар яратиш билан бутун дунёни ўзгартириб юборди. Бироқ шу қатор чуқур ўзгаришлар гиёҳванд воситалар билан савдо қилиш ва уюшган жиноятчилик сингари сурункали давом этувчи муаммоларни келтириб чиқариб-ижтимоий бирликка, маданий хилма-хилликка, атроф муҳитга янги таҳдидлар ҳам намоён этмоқда. «Совуқ урушлар»нинг тугатилиши тинчлик ва ҳамкорликни бартараф этиш учун янги имкониятлар яратди, лекин мана шунинг ўзи ғаламислик билан урушларни келтириб чиқаришни давом эттираётган ҳамда миллионлаб одамларни қашшоқлика маҳкум этаётган миллатчилик ва этник зиддиятларнинг сабабчиси ҳам бўлмоқда.

Нима бўлганда ҳам, янги иқтисодий ва сиёсий имкониятлар очаётган давр юз миллионларнинг, муҳими, бутун умри мобайнида иложсиз қашшоқликдан ҳар кун азор чекаётган инсонларнинг умидларини пучга чиқармаслиги керак.

XX асрнинг охирига келиб давлатлар ўртасидаги мувозанатни сақлашда ва ўзаро ҳамкорлик муносабатларида-халқаро ташкилотларнинг роли катта аҳамият касб эта бошлади. Айниқса, халқаро жиноятчилик ва унинг турли хил кўринишларига қарши жиддий кураш олиб боришда халқаро ташкилотларнинг яқин ҳам-

корлиги жуда зарурдир. Халқаро ташкилотлар, универсал халқаро ташкилотлар, яъни барча давлатлар қатнашиши учун очиқ бўлган, ҳудудий (регионал), яъни қандайдир йирик регионал давлатларини бирлаштирувчи ва маҳаллий бир неча давлатларни бирлаштирувчи турларга бўлинади. Ўз таркиби, фаолият соҳаси ва халқаро муносабатлардаги тутган алоҳида ўрнига кўра энг универсал ташкилот-Бирлашган Миллатлар Ташкилотидир.¹

Халқаро жинойтчиликка қарши курашда Халқаро жинойт полиция хамкорлиги-Интерполнинг хизматларини алоҳида хулосалаш мақсадга мувофиқдир. Чунки, айна пайтда мазкур ташкилот жаҳон ҳамжамияти томонидан жинойтчиликка қарши кураш бўйича универсал ҳукуматлараро ташкилот сифатида эътироф этилган. Интерпол аъзо мамлакатлар сонига кўра жаҳонда Бирлашган Миллатлар Ташкилотидан кейинги ўринда турадиган нуфузли ташкилотдир.

XX аср охирида БМТ, Европа Кенгаши, Европа Иттифоқи томонидан ташкил этилган йирик халқаро анжуманларда кўрсатилганидек, халқаро жинойт ташкилотлар ўз жинойт фаолиятини келтириш ва мукаммалаштириш учун дунё мамлакатлари бўйлаб эркин ҳаракатланиш имкониятидан, либерал эмиграция ва иммиграция сиёсатидан, эркин савдонинг кенгайишидан, энг замонавий алоқа воситалари ва пулларни ўзлаштиришнинг мураккаб технологияларидан тобора кенг фойдаланмоқда. Шунинг учун ҳам халқаро уюшган жинойтчилик жаҳон ҳамжамияти олдида турган энг муҳим муаммолардан бирига айланди. 1990-йиллар бошидан Интерпол туб ўзгаришларни ўз бошидан кечирди. Ташкилотнинг Бош Котибияти унга аъзо 182 та мамлакатнинг эҳтиёжларини қондириш мақсадида коммуникациявий хизматлар ва тезкор маълумотларнинг электрон базасидан фойдаланиш учун ахборот технологияларининг энг сўнгги ютуқларидан фойдаланишга бутун куч-ғайратини қаратди. Аммо янги XXI асрда Интерпол, ташкилотнинг Бош котиби Р.Кеннет Ноубл ўз маъруза ва мурожаатномаларида бир неча бор таъкидлаганидек, ахборот алмашинувининг механизми бўлиб қолмасдан, ушбу жараённинг тўла мувофиқлаштирувчисига айланиши керак.

Хуллас, Интерпол олдида ўта мураккаб вазифа турибди. Бу жинойтларни аниқлаш соҳасидаги хамкорликнинг ва бутун дунёдаги

¹ А.Саидов. Халқаро ҳуқуқ. Т. «Адолат», 2001 йил, 81-бет.

хуқуқ-тартибот органлари ўртасида ахборот алмашинувининг сифатини, суръатини ва даражасини кўтариш. Уюшган жиноятчиликнинг глобаллашувига айнан шундай жавоб бериш керак. Бугунги кунда Интерпол аъзолари ахборот алмашинуви механизми, стратегик ахборот манбаи, тезкор ахборот таҳлил қилувчи орган ва полиция кадрларини касбий тайёрлайдиган халқаро ташкилотга жуда муҳтож.

Кейинги йилларда халқаро жиноятчиликка қарши курашда Ўзбекистон Республикасининг халқаро ташкилотлар-БМТ, Интерпол ва бошқалар билан яқин ҳамкорликлари ўрнатилган. Жумладан, мамлакатимиз Халқаро жиноий полиция ҳамкорлиги ташкилотида фаол иштирок этмоқда. Ушбу ҳамкорликка кўмаклашувчи асосий орган-Интерполнинг юртимиздаги Миллий Марказий бюросидир. У бошқа мамлакатларнинг шу каби органи билан изчил алоқаларни ўрнатган бўлиб, Ўзбекистон хуқуқ-тартибот идораларига, суд ва давлат бошқаруви органларига жиноятчиликка қарши курашда яқиндан ёрдам беради. Шу билан бирга Интерполнинг Ўзбекистон Миллий Марказий бюроси бошқа мамлакатларга ҳам уларда амал қилаётган бюролар орқали тўғридан тўғри ёки ташкилотнинг Бош қотибияти орқали бевосита кўмаклашади.

Юқоридагилардан келиб чиқадиган бўлсак, Республикамиз ўзининг ташқи сиёсатида барча тинчликсевар мамлакатлар ва халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш тамойилига амал қилади. Айни пайтда у ҳеч бир мамлакат ва халқаро ташкилотнинг таъсир доирасига кирмайди. Бу ерда гап ҳар қандай мамлакат билан, халқаро хуқуқ нормалари ва тан олинган умумий принциплар асосида муносабат ўрнатиш ҳақида бормоқда. Давлатлараро муносабатларда устувор бўлган бу ғоянинг маъноси шуки, биргаликда тинч ҳаёт кечириш, ҳамкорликка интилиш, давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик, турли нуқтаи назар ва фикрларга бардошли бўлиш тамойилларини ўзида акс эттирган қонунлар устуворлик касб этиши даркор.

Ўзбекистон Республикасининг халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлиги ва бошқа халқаро фаолиятлари-Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг «Халқаро шартномалар тўғрисида»ги қонуни, Ўзбекистон Республикасининг «Мудофаа тўғрисида»ги қонуни, «Ўзбекистон Республикасининг Ҳарбий доктринаси» ҳамда бошқа қонунчилик ҳужжатларида ифодалан-

ган меъёр ва тамойилларга, шунингдек БМТнинг тамойиллари ва мақсадларига, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг тамойиллари ва мақсадларига асосланади, Ўзбекистон Республикасининг Халқаро шартномаларидан келиб чиқувчи, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан ратификация қилинган мажбуриятларга асосланади, дея таъкидлаб ўтилган. Қонунда Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсий фаолияти ва халқаро ҳамкорликларининг қуйидаги асосий тамойиллари белгилаб берилган:

- Иттифоклар тузиш, ҳамдўстликларга ва бошқа давлатлараро ташкилотларга кириш;

- Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик ва бошқа халқаро ташкилотларнинг ишида фаол иштирок этиш, хавфсизликнинг Европа, Осиё Жаҳон тузилмаларига интеграциялашув;

- Халқаро ташкилотларга, жумладан, мамлакатнинг барқарорлигини, изчил тараққиётини ва миллий хавфсизлигини таъминловчи иқтисодий ташкилотларга аҳамият бериш, Ўзбекистон Республикасининг дунёвий алоқалар ҳўжалигига информацион, технологик ва коммуникациялар жиҳатидан кириб боришга кўмаклашиш;

- Ҳарбий-сиёсий блокларда қатнашмаслик;

- Минтақадаги ва ундан ташқаридаги можароларнинг олдини олиш ва уларни ҳал этиш мақсадларида ҳукуматлараро ва ноҳукумат ташкилотларининг фаолиятида фаол иштирок этиш.¹

Юқорида баён этилганлардан қуйидагича хулоса чиқариш мумкин: Халқаро жинойтчиликка қарши курашда халқаро ҳамкорлик ўзаро кўмаклашувнинг умумдемократик тамойилларига асосланган, миллий мустақилликни, давлат суверенитети, ҳудудий яхлитлик, тенг ҳуқуқлилик ва ўзаро манфаатдорлик, бир-бирининг ички ишларига аралашмасликка йўналтирилган ҳозирги интеграциялашув жараёларининг шаклидир. Айни пайтда у мамлакатлараро объектив равишда, онгли тарзда ер юзидаги хавфсизликни ва тинчликни таъминлаш, халқ ҳўжалиги тизимини бутунлай қайта қуриш учун қулай шароитлар яратиш, ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш ва халқ фаровонлигини оширишда сифат жиҳатидан

¹ «Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсий фаолиятининг асосий тамойиллари» тўғрисидаги Қонун. Т. 1996 йил.

янги даражаларга эришишга ёрдам берувчи ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини қамраб олган ўзаро алоқалар ва муносабатлар мажмуидан иборат.

Таянч сўзлар.

Агрессия, тажоввузкор миллатчилик, геноцид, апартеид, жиноятчилик субъектлари, трибунал, юрисдикция, ядровий материаллар, террористик акт, юридик шахслар, технологиялар, реал таҳдид, сиёсий ғараз, оператив функция, назорат функция, анти-террористик конвенциялар, ратификация, симпозиум, конвенциявий механизм, географик тақсимот, мажбурлов ваколатлари, кооперациялаш, идентификациялаш, ядровий ашёлар, пластик ашёлар, синтетик гиёҳванд моддалар, токсикосания, контекст, дипломатик агент, бомбали терроризм, психотроп моддалар, умумий стратегия ва тактика, криминалистлар, терговлар методикаси, интеллектуал мулк, иммиграция, ресурслар, тоталитаризм, халқаро наркобизнес, контрабанда, миллий стратегия, шовинистик қарашлар, фундаментализм, “Ислом феномени”, локал можаролар, экспорт назорати, ҳудудий яхлитлик, демографик муаммолар, иқтисодиётни либераллаштириш, транзит, экстремистик-террорчилик, глобаллаштириш, либерал эмиграция ва иммиграция, коммуникациявий хизматлар.

Савол ва топшириқлар.

- 1.Халқаро жиноятчилик тушунчаси ва белгиларини биласизми?
- 2.Халқаро жиноятчиликка қарши курашувчи халқаро ташкилотларнинг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
- 3.Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ихтисослашган муассасаларининг халқаро жиноятчиликка қарши курашдаги фаолияти ва амалий ишлари ҳақида гапириб беринг?
- 4.Интерполнинг халқаро жиноятчиликка қарши курашда ягона марказ сифатида шаклланиши ва келажақ истиқболи ҳақида нималарни биласиз?
- 5.Бугунги кунда халқаро жиноятчиликка қарши курашда Ўзбекистон Республикасининг халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик муносабатлари қандай йўлга қўйилган?

ХУЛОСА

XX асрнинг охирларига келиб давлатлар ўртасидаги мувозанатни сақлашда ва ўзаро ҳамкорлик муносабатларида-халқаро ташкилотларнинг роли катта аҳамият касб эта бошлади. Айниқса интеграция шароитида дунё ҳамжамиятини шаклланиши, халқаро жинойтчилик ва унинг турли кўринишларига қарши жиддий кураш олиб боришда халқаро ташкилотларнинг яқин ҳамкорлиги жуда зарурдир. Халқаро ташкилотлар, универсал халқаро ташкилотлар яъни барча давлатлар қатнашиши учун очиқ бўлган, худудий (Регионал), яъни қандайдир йирик регионал давлатларни бирлаштираувчи ва маҳаллий бир неча давлатларни бирлаштираувчи турларга бўлинади. Ўз таркиби, фаолият соҳаси ва халқаро муносабатлардаги тутган ўрнига кўра энг универсал ташкилот Бирлашган Миллатлар Ташкилоти.

XX аср охирида БМТ, Европа Кенгаши, Европа Иттифоқи томонидан ташкил этилган йирик халқаро анжуманларда кўрсатилганидек, халқаро жинойт ташкилотлар ўз жинойт фаолиятини юксалтириш ва мукаммаллаштириш учун дунё мамлакатлари бўйлаб эркин ҳаракатланиш имкониятидан, либерал эмиграция ва иммиграция сиёсатидан, эркин савдонинг кенгайишидан, энг замонавий алоқа воситалари ва маблағларни ўзлаштиришнинг мураккаб технологияларидан тобора кенг фойдаланмоқда.

Ҳамкорлик бу аввало, давлатларнинг миллий манфаатлари, халқаро тинчлик, барқарорлик хавфсизлик ва ўзаро ҳамкорлик, жамоатчилик ўртасида ўзаро ишонч ва хайрихоҳликни таъминлашга қаратилган сиёсий,

иқтисодий, ҳуқуқий ва ижтимоий маданий жабҳалардаги глобал ҳамда регионал масалаларни ҳал қилишга йўналтирилган халқаро тизимнинг босқичма-босқич шаклланиш жараёни мажмуасидир.

Иккинчидан, ҳамкорлик жараёни давлатлар умуммиллий манфаатлари уйғунлиги ва муштараклигини ифода этувчи муҳим ҳаётий заруриятдир. Унинг турли макон ва замонда ҳар хил шакл ва формаларда ҳаётий заруриятга айланиши минтақадаги геосиёсий ва геоиқтисодий жараёнлар ва турли ўзгаришлар билан узвий боғлиқ бўлади.

Учинчидан, минтақа халқлари тарихи ва маданияти, урф-одатла-

ри муштараклигига интилиш; умуминсоний кадриятлар негизидаги минтақавий манфаатлар бирлигига хизмат қилувчи миллий баркамолликни таъминлаши мақсадга мувофиқдир.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти асримиз бошларига келиб иқтисодий ўсиш, глобализация, инсонлар фаровонлигини оширишга қаратилган барқарор тараққиёт, қашшоқликка барҳам бериш, ҳалол савдо сиёсати ва қарздорликни қисқартириш вариантларини юзага келтириш йўлларини қидириб топишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган ягона таркиб бўлиб қолмоқда.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тараққиётида номуносибликни тугатишга йўналтирилган микроиқтисодий сиёсат ўтказилишини қаттиқ туриб талаб қилади. Айниқса бу Шимол ва Жануб ўртасидаги ўсиб бораётган тафовутга, камроқ тараққий этган мамлакатларнинг муаммоларига ва режали ривожланишдан бозор сиёсатига ўтаётган мамлакатлар иқтисодиётнинг мислсиз ўсиб бораётган талабларига таълуқлидир. БМТ нормал тараққиёт учун глобал ва миллий даражада яхши шароит яратишга ҳаракат қилади. У ҳамма жойда одамларнинг очик ва қашшоқликдан қутилишларига, болаларнинг соғ-омон турмуш кечиришларига, атроф-муҳит муҳофазасига; хотин-қизларга ҳурмат-эътиборнинг ошишига, инсон ҳуқуқлари ва демократиянинг мустаҳкамлашига ҳаракат қилади. Камбағал мамлакатларда яшаётган миллионлаб кишиларга учун ушбу дастурлар ҳам ёрдам, ҳам Бирлашган Миллатлар Ташкилоти фаолиятининг туб моҳияти ҳисобланади. Кам ривожланган мамлакатларга БМТнинг ёрдам кўрсатиш бўйича бир қанча дастурларини, жумладан, кам ривожланган мамлакатлар учун 90-йилларда ҳаракатланиш дастурларини ўзида мужассам этган ҳозирги Бирлашган Миллатлар Ташкилоти чуқур ўзгаришлар жараёнини бошдан кечираётган бир пайтда, мазкур ўзгаришларни амалга оширишни танқидий баҳоламоқда ва янгиланиб бораётган дунёнинг кўплаб ўзгача талабларига жавоб берар экан ўзининг Марказий ролини кучайтиришга ҳаракат қилмоқда. Замонавий, самарали фаолият кўрсатаётган Ташкилот шундай аниқ мақсадга йўналтирилган, кўп қиррали саъй-ҳаракатлари туфайлигина барқарордир.

Ҳозирги кунда давлатлар ўртасида ўзаро муносабатларда ва халқаро жинойтчиликка қарши курашда-халқаро терроризм, диний экстремизм ва ақидапарастликка, гиёҳвандликка қарши кураш

биринчи даражага чиқиб бормокда. Айни масалаларни ҳал этиш борасида халқаро ҳамжамият кучларини бирлаштирмасдан туриб, давлатлараро иқтисодий, сиёсий, илмий-техникавий ва бошқа соҳалардаги ҳамкорликларни ўрнатиш мумкин эмаслигини ҳеч ким инкор эта олмайди.

Бугун жаҳон ҳамжамияти олдида ҳал этиш жараёнининг ўзида таҳдид ҳам, шунингдек, тинчлик ва бутун жаҳонда тараққиёт борасидаги орзу умидларнинг амалга ошиш имконияти ҳам муҳим бўлиб турган кўплаб ғоят мураккаб вазифалар кўндаланг бўлиб турибди. Демократия тамойилларини кенг қулоч ёздириш эркинликнинг мисли кўрилмаган даражада кенгайишига олиб келади.

Халқаро жиноятчиликка қарши курашда Халқаро жиной полиция ҳамкорлиги-Интерполнинг хизматларини алоҳида хулосалаш мақсадга мувофиқдир. Чунки, айти пайтда мазкур ташкилот жаҳон ҳамжамияти томонидан жиноятчиликка қарши кураш бўйича универсал ҳукуматлараро ташкилот сифатида эътироф этилган. Интерпол аъзо мамлакатлар сонига кўра жаҳонда Бирлашган Миллатлар Ташкилотидан кейинги ўринда турадиган нуфузли ташкилотдир.

Хуллас, Халқаро жиноятчиликка қарши курашда халқаро ҳамкорлик ўзаро кўмаклашувнинг умумдемократик тамойилларига асосланган, миллий мустақилликни, давлат суверенитети, дудудий яхлитлик, тенг ҳуқуқлилиқ ва ўзаро манфаатдорлик, бир-бирининг ички ишларига аралашмасликка йўналтирилган ҳозирги интеграциялашув жараёларининг шаклидир. Айти пайтда у мамлакатлараро объектив равишда, онгли тарзда ер юзидаги хавфсизликни ва тинчликни таъминлаш, халқ хўжалиги тизимини бутунлай қайта қуриш учун қулай шароитлар яратиш, ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш ва халқ фаровонлигини оширишда сифат жиҳатидан янги даражаларга эришишга ёрдам берувчи ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини қамраб олган ўзаро алоқалар ва муносабатлар мажмуидан иборат.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т. “Ўзбекистон”, 2016 йил.

2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга курашимиз. – Т. “Ўзбекистон”, 2016.

3. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Т. “Ўзбекистон”, 2016.

4. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т. “Ўзбекистон”, 2017.

5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. – Т. “Ўзбекистон”, 2017.

6. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т. “Ўзбекистон” НМИУ, 2018, 1-жилд.

7. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. – Т. “Ўзбекистон” НМИУ, 2019, 2-жилд.

8. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. – Т. “Ўзбекистон” НМИУ, 2019, 3-жилд.

9. И.А.Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т. “Ўзбекистон”, 1996 йил, 1-жилд.

10. И.А.Каримов. БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясидаги маъруза (1993 йил, 28 сентябрь) Т, “Ўзбекистон”, 1996 йил.

11. И.А.Каримов. БМТ нинг эллик йиллиги муносабати билан Бош Ассамблеясининг махсус тантанали йиғилишида сўзлаган нутқ. (1995 йил, 24 октябрь) Т. “Ўзбекистон” 1996 йил, 4-жилд.

12. И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т. “Ўзбекистон”, 1997 йил.

13. И.А.Каримов. Тинчлик ва барқарорлик минтақамиз тараққиётининг бош омили. Т. “Ўзбекистон”, 2000 йил.

14. И.А.Каримов. БМТ Бош Ассамблеясининг 55-сессиясида сўзлаган нутқ. Т. “Ўзбекистон” 2001 йил, 9-жилд.

15. И.А.Каримов. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т. “Ўзбекистон”, 2005 йил, 13-жилд.

16. И.А.Каримов. Инсон унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфаатлари энг олий қадрият. “Халқ сўзи” газетаси, 2005 йил, 8 декабрь.

17. И.А.Каримов. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодий-тижорат барқарор ривожлантириш йўлида. Т. “Ўзбекистон”, 2008 йил, 16-жид.

18. И.А.Каримов. Орол муаммолари, уларнинг аҳоли генетикаси, ўсимлик ва ҳайвонот оламига таъсири ҳамда оқибатларини енгилаштириш учун халқаро ҳамкорлик чора-тадбирлари халқаро конференцияси иштирокчиларига сўзлаган нутқ. Т. “Ўзбекистон” 2008 йил, 16-жид.

19. И.А.Каримов. Оролни қутқариш Халқаро жамғармаси таъсисчи давлатлари раҳбарларининг кенгайтирилган таркибидаги учрашувида сўзлаган нутқ. Т. “Ўзбекистон”, 2009 йил, 17-жид.

20. И.А.Каримов. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамият барпо этиш-устувор мақсадимиздир. “Халқ сўзи” газетаси, 2010 йил, 28 январь.

21. И.А.Каримов. Асосий вазифамиз-ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. “Халқ сўзи” газетаси, 2010 йил, 30 январь.

22. И.А.Каримов. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. “Халқ сўзи” газетаси. 2010 йил. 13 ноябрь.

23. Ислоҳ Каримов. Юксак маънавият-енгилмас куч. Т. “Маънавият”, 2010 йил.

24. Ислоҳ Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. Т. “Ўзбекистон” 2011 йил.

25. Аҳмедов Э. Саидаминова З. Ўзбекистон Республикаси. Т. “Ўзбекистон” 1995 йил.

26. Александрович Томаш. Выдача преступников и её значение в борьбе с международным терроризмом. Москва: МГИМО МИО СССР. 1986г, С-240.

27. Аҳмедов А. Сатторов. Ўзбекистон: Ислоҳ ҳуқуқлари вқа қонунлари. Т. “Адолат”, 1999 йил, 168-бет.

28. Азимов А. Диний экстеремизм маълумотлари Т. “Ўзбекистон”, 1999 йил.

29. Абдуллаев Д.Х. Миллий ҳавфсизликни таъминлашда экологик тарбиянинг ўрни ва аҳмияти (Республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами) Т. 2005 йил.

30. Асадов Ш. Европа Иттифоқи: кеча, бугун, эртага. “XXI ASR” газетаси, 2004 йил, 15 апрель.

31. Абдухолиқов М.А., Расулов А.К. Международно-правовое проблемы борьбе с компьютерным терроризм. “Халқаро терроризмга қарши кураш (илмий-назарий муаммолар) мавзусидаги илмий назария конференция материаллари”. Т. ТДЮИ, 2001 йил.

32. Амархунов И.М. Международная договорно-правовая практика Республики Узбекистан. Т., “Академия”, 2003 г.

33. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти: Асосий омиллар. Т. 2001 йил, “Весь мир” нашридан таржима.

34. БМТни биласизми? Т. 2000 йил. БМТ нинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси томонидан тайёрланган.

35. Бетти Реадон. Бағрикенглик тинчлик сари олға қадам. ЮНЕСКО, 1997 йил, Т. 2002 йил.

36. Бобоев А. Ҳамкорлик ва ўзаро алмашув-умумий муаммоларни ечишнинг ягона йўли. “Халқ сўзи” газетаси, 2002 йил, 8 октябрь.

37. Бобоев А. ЕТТБ анжумани: матбуот маркази очилди. “Ўзбекистон овози” газетаси, 2003 йил, 29 март.

38. Блищенко И.П., Жданов Н.В. Терроризм и международное право. М: Прогресс, 1984, С 287.

39. Блищенко И.П. Международно-правовое проблемы государственного терроризма. М: МГИМО, 1989г, с18.

40. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Низом ва халқаро Суд Стауту. Т. БМТнинг Ўзбекистондаги ахборот Маркази, 2001 йил, 178-бет.

41. Багон О.И. История и необходимость создания международного уголовного суда. “Московский журнал международного права”. Москва, 2004, №2, С125-134.

42. Бикулов А.Н. Координация деятельности международных организация системы ООН и международное право. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Москва: Университет Дружбы Народов им. П.Лумумбы 1989г, С16.

43. Белсон Я.М. Интерпол: прошлое и настоящее 1980 г, 93 бет.

44. Бородин С.В., Ляхов Е.Т. Международное сотдудничество государств в борьбе с уголовной преступностью М: Международное отношения, 1983 г, С-200.

45. Богатырёв А.Г. Международное сотрудничество государств в борьбе с преступностью. М.: МВШМ МВД СССР, 1989г, с 61.

46. Валиева Б.С., Черкашина И.А. Ўзбекистонда хотин-қизлар,

қонун ва жамият муаммолари. Хотин-қизлар учун қўлланма. Т. Хотин-қизлар Ресурс Маркази, 1999 йил, 159 бет.

47.Верещитин В.С. Международный Суд ООН на новом этапе. Московский журнал международного права-Москва, 2002 №2, С74-85.

48.Гаврилов В.В Международное право в эпоху глобализации: некоторых понятийное и содержательное характеристики. Московский журнал международного права. М., 2002 №3, с 179-196.

49.Гладков В.П. Международное общество: Утопия или реальная перспектива. Журн Международная экономика и международные отношения. М, 1989г, №6.

50.Гроций Г. О права войны и мира. СПб, 1990, с12.

51.Геополитика и мировое развитие. М., Наука, 1995 год.

52.Городская И.К. Международная защита прав женщина М., Дрид. Тим, 1975 г, С 311.

53.Галенская Л.П. Правовое проблемы сотрудничества государств в борьбе с преступностью. Ленинград: ЛГУ 1978 г, с78.

54.Дилигенский Г.Г «Конец истории» или смена цивилизаций? Журнал «Вопросы философии», 1991 год, №3.

55.Диксон Д.Ж. Новый взгляд на богатство народов. Индикаторы экологически устойчивого развития. М: «Весь мир», 2002 год.

56.Джиллер П. Структура сообществ и экологическая ниша М. 1998 год.

57.Джонсон Г. Мандат организации объединенных Нации в области прав человека. М: Юриздат, 1985 год, с 344.

58.Декларация О мерах по ликвидации международного терроризма. К.В.Жаринов. Терроризм и террористы. Минск.: Хорвест, 1999 г, с 549-556.

59.Декларация О мерах по ликвидации международного терроризма. –Резолюция генеральной Ассамблей ООН 49/60 от 9декабря 1994 году терроризмом.-Ашхабад: Офис-Крауз, 2003, с7-12.

60.Егоров С.А. Вооруженный конфликт: Право, политика, дипломатия. М., 1989 г. С 244.

61.Инсон ҳуқуқлари. Т. “Ўзбекистон”, 1997 йил.

62.Инсон ҳуқуқлари: савол ва жавоблар. “Иқтисод ва ҳуқуқ дунёси нашриёт ўйи” Т., 1997 йил.

63.Игнатенко Г.В. Международное право в судах государств.-СПБ.; Инфра-М: 1999 с584.

64.Кўчаров Ч. Марказий Осиёнинг минтақавий интеграцион жа-

раёни муаммолари. Т. “Фан” 2004 йил.

65. Крылов Н.Б., Решетов Ю.А. Государственный терроризм-угроза международной безопасности. М. 1987, С 102.

66. Кривчикова Э.С. Проблемы деятельности международных организации на рубеже XX-XXI столетий. –М: Международные отношения, 1991г, с141.

67. Кудайбергенов М.Б. Международная уголовная ответственность физических лиц. Алмата, КНУ имени Фараби, 2000, с 30.

68. Карпец И.И. Международная преступность-М: Наука, 1988г, с 112.

69. Карпец И.И. Преступления международного характера.-М: Юридическая литература, 1979, с 262.

70. Кахаров С.Р. Халқаро ҳуқуқда жисмоний шахсларнинг терроризм учун жиноий жавобгарлиги: Юрид. фан. ном. дисс. автореф. Т. ТДЮИ, 2004 йил, 21-бет.

71. Камилъджанов А.А. Марказий Осиёда ядро қуролидан холи ҳудуд яратишнинг халқаро сиёсий жиҳатлари. Юрид. фан. ном. дисс. Т. 2007 йил, 190 бет.

72. Камаров А.Н. БМТ доирасида халқаро терроризмга қарши курашни мувофиқлаштиришнинг ҳуқуқий жиҳатлари. Юрид. фан. ном. дисс. Т. 2007 йил. 256-бет.

73. Косачёв К.И. Ядерный терроризм и международно-правовое механизма борьбы с ним. журн. Государство и право: Москва, 2004, № 8 с 85-94.

74. Лукашук И.И. Международно-правовое регулирование международных отношений. М: журн. «Международное отношения» 1975 г, с 175.

75. Лукашук И.И., Наумов А.В. Международное уголовного право –М. 1999 г, с 3.

76. Лукашук И.И., Саидов А.Ҳ. Ҳозирги замон халқаро ҳуқуқ назарияси ва асослари. Т. “Адолат” 2006 йил, 211-бет.

77. Ляхов Е.Г. Терроризм и международные отношения м: «Международное отношения», 1991 г, с 212.

78. Муродов Х., Мухаммадиев Н., Жамолов Ғ., Ўзбекистон жаҳон ҳамжамияти сафида Т. Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашр. Т. 2000 йил.

79. Махмудов Ю. Экологиядан қўлланма Т. Фан, 1997 йил.

80. Мирзаев О. Халқаро полиция ташкилоти. Т. “Зар қалам”, 2006 йил.

81. Минг йиллик маърузаси. Т. 2003 йил.
82. Музаффаров З. Минтақавий интеграция расмана саъйи-ҳаракатларни тақазо этади. “Халқ сўзи” газетаси, 2004 йил, 8 апрел.
83. Моджорян Л.М. Терроризм: Правда и вымысел. М. Юридическая литература, 1986 г, с 325.
84. Мирзаирова С.З. Халқаро жиноятларга қарши курашда давлатларнинг халқаро ҳуқуқий ҳамкорлиги. Юрид. фан. ном. дисс. Т. 2008 йил. 169-бет.
85. Масимов А.А. Мустақиллик шароитида Ўзбекистоннинг Марказий Осиё мамлакатлари геосиёсатидаги ўзига хос туган ўрни. Сиё фан. ном.дисс. Т. 2007, 140 бет.
86. Морозов Г. ООН в XXI века: К саммиту тысячелетия. «Мировая экономика и международные отношения», М. 2000, № 12 С 23-28.
87. Муиров Д., Икромов И. Терроризм хуружи ва ялпи ҳавфсизлик. “Жамият ва бошқарув” Т. 2001, № 3 8-10 бетлар.
88. Нигматов А., Пардаев Қ. Экология ҳавфсизлик ва барқарор ривожланиш. Тош ВПИ, 2005 йил.
89. Назрулла Жўраев. Агар огоҳ сен.. Т. “Шарқ”, 1998 йил.
90. Отобоев Ш. Инсон ва биосфера. Т. “Ўқитувчи”, 1995 йил.
91. Одилқориев Х., Маткаримова Г.А. Халқаро ва миллий ҳуқуқ: ўзаро муносабат ҳамда таъсир. “Давлат ва ҳуқуқ”. Т. 2001 йил, №3 8-10 бетлар.
92. Овчнский В.С. Интерпол. М. 2001г, 125с.
93. “Одам савдосига қарши кураш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни. Т. 2008 йил.
94. Панов В.П. Международное уголовное право. М. Инфра, 1997, с310.
95. Права человека М., Инфра, 1998г, с524-525.
96. Похлебаева А. Функции международной организации миграции. «Белорусский журнал международного права и международных отношений» Минск, 2003г, №1.
97. Родионов К.С. Интерпол: Вчера, сегодня, завтра. 3-изд. М. Международные отношения. 1990г.
98. Реймерс Н.Ф. Надежды на выживание человечества Концептуальная экология. М. Россия молодая экология, 1992г.
99. Решетов Ю.А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности: М. 1983г, с 224.
100. Ражабов М.А. Диний экстеремизм ва терроризмга қарши ку-

рашишнинг жисмоний-ҳуқуқий муаммолари. Юрид. фан. док. Автореф. Т. ИИВ. Академияси. 2002 йил.

101.Семплер Ж. Выход из насилия: глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. М., 1990 год.

102.Самарин В.И. Интерпол-международная организация уголовной полиции. М. Питер. 2004 год, с 240.

103.Саидова. Миллий кадриятлар тизимида экологик маданият ва тарбиянинг роли. Т. 2005 йил.

104.Саидов А.Х. Халқаро ҳуқуқ. Т. “Адолат”, 2001 йил, 367-бет.

105.Саидов А.Х. Султонов С.А. Ўзбекистон Республикаси ва инсон ҳуқуқлари. Т. 1998 йил, “Адолат” нашр.

106.Салимов К.Б. Современное проблемы терроризма. М., 1999г, с 130.

107.Сборник рабочих документов ЮНЕСКО по образованию устойчивого развития. Вестник Представительства ЮНЕСКО в Узбекистане, Т. 2005г.

108.Словар международного право. М. 1986г, с 308.

109.Сатторов Д.Ю. Халқаро ҳуқуқнинг асосий принциплари БМТ халқаро суди фаолиятининг асоси сифатида. Юрид. фан. ном. дисс. Т. 2008 йил, 158 бет.

110.Тўраев Б. Убайдуллаев У. Ўзбекистон минтақада тинчлик ҳимоясида. Т. “Ўзбекистон” 2001 йил.

111.Турсунов А. Ўзбекистон Республикаси халқаро ҳуқуқ субъекти. Ҳуқуқий демократик ислохатлар. Т. “Ўзбекистон”, 1997 йил.

112.Тузуқмуҳамедов Р.А., Ҳакимов Р.Т. Халқаро ҳуқуқ асослари Т. “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси нашриёт уйи”. Т. 1988 йил.

113.Тараққиёт ва ҳамкорлик йўлларида: Ўзбекистон ташқи сиёсати ва дипломатияси. Т. “Ўзбекистон”, 1993 йил.

114.Турсунмуротов Т.М. Марказий Осиё минтақавий хавфсизлигини таъминлашда илмий-технологик салоҳият омили. Юрид. фан. ном. дисс. Автореф. Т. 2008 йил, 18-бет.

115.Усмонов Қ. Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашуви. Т. Молия, 2003 йил.

116. Файзуллаев А. Инсон, сиёсат бошқарув. Т. “Ўзбекистон”, 1995 йил.

117.Ўзбекистон Республикаси. Энциклопедияси. 1-жилдлик Қомуслар Бош таҳририяти. Т. 1997 йил.

118.Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси” Давлат нашриёти. Т. 2003 йил, 6-жилд.

119. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси” Давлат нашриёти. Т. 2003 йил, 10-жилд.

120. Ўзбекистоннинг янги тарихи(мустақил Ўзбекистон тарихи). Т. “Шарқ” 2000 йил, 3-жилд.

121. Қирғизбоев А. Ўзбекистон Республикасининг Осиё мамлакатлари билан халқаро ҳамкорлиги. Т. Фан, 2004 йил.

122. Ғаффоров Я., Холлиев А. Ўзбекистон ва жаҳон ҳамжамияти. Т. “Университет” 2003 йил.

123. Ғаффоров Я.Х. Минтақавий барқарорлик ва интеграцион жараёнлар. ЎЗМУ хабарлари, 2011 йил, махсус сон.

124. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня. М. 1992 год, с 318.

125. Холлиев А. Икромов А. Экология Т. “Меҳнат”, 2001 йил.

126. Цыганков П.А. Международный передок: между прошлым и будущим. Журнал. «Социально-политические науки», 1991 год, №12.

127. Ҳамидов А.М. Ўзбекистон Республикасининг БМТ билан ҳамкорлигининг халқаро ҳуқуқий жиҳатлари. Юрид. фан. ном. дисс. Ўзбекистон Республикаси Ташқи Ишлар Вазирлиги. Т. 2007 йил, 160-бет.

128. Ҳакимов Р. Ўзбекистон ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. Т., Ғафур-Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 2001 йил.

129. Экологик таълимдан барқарор ривожланиш таълим сари. Т. “Талқин” нашр. 2007 йил.

130. Юнусов Ҳ. Европа Иттифоқи. Т. “Янги аср авлоди” 2007 йил.

Интернет сайтлари.

www.un.org

www.unitednational.ru

www.UNIC.ru

www.undp.uz

www.mfa.uz

www.jahonnews.uz

www.unidir.org

www.unicef.org.

www.unhchr.ch

www.wotldwatch.org

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
------------	---

I БОБ. ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР ВА ДАВЛАТЛАРАРО ХАМКОРЛИКНИНГ БОШЛАНИШИ 7

1. Интеграция жараёнлари ва мамлакатлараро ҳамкорлик имкониятлари.	7
2. Минтақавий ҳамкорликни таъминлашда халқаро ташкилотлар фаолияти.	19
3. Халқаро ташкилотлар ва мамлакатлараро ҳамкорлик ҳозирги босқичда.	29
4. Халқаро анжуманларда Ўзбекистон Республикасининг ташаббуслари.	48

II БОБ. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ 62

1. Ижтимоий - иқтисодий ва сиёсий муаммоларни ҳал этилишида БМТнинг ўрни.	62
2. БМТ фаолиятида тараққиёт ва инсон ҳуқуқлари («Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси»).	88
3. Атроф - муҳит софлигини сақлаш тамойиллари.	106
4. Экологик муаммоларни бартараф этилишида илм-фан ҳамкорлиги.	124
5. Ўзбекистон ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти: тинчлик, барқарорлик ва ҳамкорлик йўллари.	136

III БОБ. ЕВРОПА ХАВФСИЗЛИК ВА ҲАМКОРЛИК ТАШКИЛОТИ 161

1. Европа Хавфсизлик Ҳамкорлик Ташкилотининг мақсади ва вазифалари.	161
2. ЕХҲТ-Ўзбекистон ҳамкорлиги 173	173

IV БОБ. ИНТЕРПОЛ ВА УНИНГ ТУЗИЛМАЛАРИ 180

1. Халқаро жиноятчилик тушунчаси ва белгилари.	180
2. Халқаро жиноятчиликка қарши курашувчи халқаро ташкилотларнинг мақсад ва вазифалари 188	188

3. БМТ ихтисослашган муассасаларининг халқаро жиноятчиликка қарши курашдаги фаолияти.....	199
4. Интерполнинг халқаро жиноятчиликка қарши курашда ягона марказ сифатида шаклланиши	213
5. Халқаро жиноятчиликка қарши курашда Ўзбекистон Республикасининг халқаро ташкилотлар билан хамкорлиги.....	223
Хулоса	239
Адабиётлар	242

Ғаффоров Яраш Холлиевич

ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР ҲАМКОРЛИГИ

Ўқув қўлланма

I-қисм

Мухаррир: Х. Тахиров
Техник муҳаррир: Т. Рахматуллаев
Мусахҳиҳ: Н. Исматова
Саҳифаловчи: А. Мухаммад

Нашр. лиц № 2244. 25.08.2020 й.
Босишга рухсат этилди 23.06.2021 й.
Бичими 60x84 $\frac{1}{16}$. Офсет қоғози. “Times New Roman”
гарнитураси. Ҳисоб-нашр табоғи. 15,75.
Адади 100 дона. Буюртма № 28.

«ZEBO PRINTS» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Манзил: Тошкент ш., Яшнобод тумани, 22-ҳарбий шаҳарча.